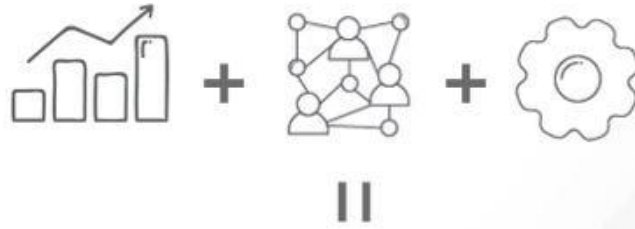

FREE INTERNATIONAL UNIVERSITY OF MOLDOVA

EcoSoEn

ECONOMICS, SOCIAL AND ENGINEERING SCIENCES

SCIENTIFIC JOURNAL

YEAR 5, NR.1-2/2022

CHISINAU, 2022

UNIVERSITATEA LIBERĂ INTERNAȚIONALĂ DIN MOLDOVA

||

E C O S O F A

ȘTIINȚE ECONOMICE, SOCIALE ȘI INGINEREȘTI

REVISTA ȘTIINȚIFICĂ

ANUL 5, NR.1-2 /2022

CHISINAU, 2022

Printed version / Versiunea tipărită ISSN 2587-344X

Electronic version / Versiunea electronică E-ISSN 2587-425X

Scientific Journal / Revistă științifică

Free International University of Moldova / Universitatea Liberă Internațională din Moldova

EDITORIAL COMMITTEE / COMITETUL DE REDACȚIE

Editor publisher/ Director publicație:
GALBEN Ilian, dr., conf. univ., Rector ULIM

Executive Editors / Redactori executivi:

RUSNAC Svetlana, dr., conf. univ., Decan Facultatea Științe Sociale și ale Educației, ULIM, ROBU Elena, dr., conf. univ., ULIM, Director Școala Doctorală ULIM, BALAN Igor, dr., conf. univ., ULIM, BLAGORAZUMNAIA Olga, dr., conf. univ., ULIM,

Editorial Board / Colegiul de redacție:

AMANZHOLOVA Bibigul, PhD, Novosibirsk State Technical University (Russia), ARMITAGE Jack, PhD, Professor Department of Accounting, University of Nebraska (USA), BÁLINT Ágnes, PhD, University of Pécs, (Hungary), BURLACU Natalia, dr. hab., prof. univ., BYCHKOVA Svetlana, Professor, Chief Researcher, FGBOU Sankt-Petersburg State Agrarian University, Sankt-Petersburg (Russia), CAUNENCO Irina, dr., conf. univ., Institutul Patrimoniului Cultural, AȘM, CIOBANU Ceslav, PhD, ex-Ambassador of Moldova to the USA, Coordinator of Economic Programs, Virginia State University (USA), DUBCOVEȚCHI Iuri, dr., conf. univ., EVSIUKOVA Raisa, dr., conf. univ., ULIM, GRIBINCEA Alexandru, dr. hab., prof. univ., ULIM, IONIȚĂ Veaceslav, dr., conf. univ., KAVUN Sergii, PhD, dr. hab., prof., Kharkiv University of Technology "STEP" (Ukraine), KLIMENKO Irina, PhD, Academician of the International Academy of Informatization, FSAEI of HPE "North Caucasus Federal University" (Russia), KREINDLER Michael I., PhD, Karmiel College (Israel), KRZYSZKOWSKI Jerzy, PhD, Nicolaus Copernicus University of Torun (Poland), LEAHU Tudor, dr., conf. univ., ULIM, MIȘCOI Gheorghe, Academician, dr. hab., prof. univ., ULIM, MOLDOVAN Vadim, PhD, York College of the City University of New York (USA), MURPHY Frances L., PhD, Eastern Illinois University (USA), OHRIMENCO Serghei, dr. hab., prof. univ., ASEM, PIVORIENE Jolanta, PhD, Mykolas Romeris University, (Lithuania), PUGACHEVA Olga, PhD, Francisk Skorina Gomel State University (Belarus), RASA Subačienė, PhD, Vilnius University (Lithuania), REDLICH Alexander, PhD, University of Hamburg, Institute for Psychology (Germany), ROȘCA Petru, dr. hab., prof. univ., ULIM, RUF Alexandru, PhD, Chairman of the Council of Auditors of Russia (Russia), SANDU Antonio, dr., Universitatea "Ștefan cel Mare" din Suceava, președinte Asociația LUMEN, (România), ȘIȘIANU Sergiu, dr., hab., conf. univ., ULIM, SPÎNU Ana, dr., conf. univ., ULIM, STEPANOVA Galina, PhD, associate professor, Voronezh State Pedagogical University (Russia), STEVENS Kevin, PhD, Director of the School of Accountancy and Management Information Systems, DePaul University (USA), STRATAN Alexandru, dr. hab., prof. univ., Director IEFS, VASIUTYNSKYI Vadym, PsyD. (doctor habilitat of psychological sciences), professor, Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine (Ukraine), VEGERA Svetlana, PhD, Polotsk State University (Belarus).

Editors / Redactori:

MELENTIEVA Aliona, magistrul în științe sociale, doctorand, ULIM
GRAUR Elena, magistrul în științe umanistice, doctorand, ULIM

*The volume was recommended for publishing by the Senate of Free International University of Moldova
(Verbal process No8, May 11, 2022)*

The scientific articles are reviewed

Volumul a fost recomandat spre publicare de Senatul ULIM (Proces-verbal nr.8 din 11 mai 2022)

Articolele științifice sunt recenzate

ULIM, EcoSoEn, An.5, Nr.1-2/2022

Tiraj 200 ex. / Edition 200 copies

© ULIM, 2022

ADDRESS OF REDACTION/ ADRESA REDACȚIEI:

52 Vlaicu Parcalab street, Chisinau, MD-2012, Republic of Moldova, ULIM

E-mail: ecosoen.ulim@gmail.com

<http://ecosoen.ulim.md/index.php?id=126>

The scientific journal is indexed in the following international databases / Revista științifică este indexată în următoarele baze de date internaționale: CEEOL, DOAJ, IBN, INDEX COPERNICUS, Munich Personal RePEc Archive (MPRA), Academia.edu

CONTENT

CUPRINS

I. ECONOMIC AND SOCIAL SCIENCES

I. ȘTIINȚE ECONOMICE ȘI SOCIALE

1.1. ECONOMICS SCIENCES

1.1. ȘTIINȚE ECONOMICE

AMBROSI Grigore

SPECIALIZED AUDIT: A METHOD OF IMPROVING TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEMS

AUDITUL SPECIALIZAT: METODĂ DE ÎMBUNĂTĂȚIRE A SISTEMELOR DE TRANSPORT ȘI LOGISTICĂ 7

HURLOIU Lăcrămioara, RUSU Bianca, HURLOIU Iulian

METHODOLOGY OF ORGANIZATION AND PERFORMANCE OF FISCAL INSPECTION IN ROMANIA

METODOLOGIA ORGANIZĂRII ȘI EFECTUĂRII INSPECȚIEI FISCALE ÎN ROMÂNIA 15

ROBU Elena

RETAIL SECTOR IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA AS A STUDY FRAMEWORK

SECTORUL COMERȚULUI CU AMĂNUNTUL ÎN REPUBLICA MOLDOVA – CADRU DE STUDIU 24

BOGDANOVA Svetlana

THE SIGNIFICANCE OF THE SERVICE SECTOR OF CULTURE AND ART IN THE SOCIETY DURING THE CRISIS

IMPORTANȚA SECTORULUI DE SERVICII AL CULTURII ȘI ARTEI ÎN SOCIETATE ÎN TIMPUL CRIZEI 33

ZHIGAREVA Elena, CROTENCO Irina

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE PROJECTS IN TOURISM IN PANDEMIC CONDITIONS

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В ТУРИЗМЕ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ 38

GHILEȚCHI Zorina

LEADERSHIP - A GENUINE CHANGE RESOURCE IN AN ORGANIZATIONAL ENVIRONMENT MARKED BY UNCERTAINTY

LEADERSHIPUL - RESURȘĂ DE SCHIMBARE AUTENTICĂ ÎNTR-UN MEDIU ORGANIZAȚIONAL MARCAT DE INCERTITUDINI 46

ISRAELI Milana

THE MECHANISM FOR MANAGEMENT THE INNOVATIVE ECOSYSTEM OF THE UNIVERSITY

МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОСИСТЕМОЙ УНИВЕРСИТЕТА 54

ŞARGU Nicu

TAXPAYERS 'RIGHTS AND OBLIGATIONS UNDER TAX CONTROLS AND SANCTIONING MECHANISMS ON THE PREVENTION OF CONTROL ACTIONS

DREPTURILE ŞI OBLIGAŢIILE CONTRIBUABILILOR ÎN CADRUL CONTROALELOR FISCALE ŞI MECANISMELE DE SANŢIONARE PRIVIND ÎMPIEDICAREA ACŢIUNILOR DE CONTROL 60

ZHIGAREVA Elena

UN SDG No. 11 AS A SYSTEM-FORMING MECHANISM FOR CREATING AN INNOVATIVE CONCEPT OF URBAN TOURISM

ЦУР ООН №11 КАК СИСТЕМООБРАЗУЮЩИЙ МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ КОНЦЕПЦИИ УРБАН-ТУРИЗМА 68

LEVKOVICH Lavan Limor

LABOR MARKET FACING HIGHER EDUCATION SURPLUS, TRENDS AND SOLUTIONS (THE CASE STUDY OF ISRAEL)

PIAŢA MUNCII ÎN FAŢĂ SURPLUS DE ÎNVĂŢĂMÂNT SUPERIOR, TENDINŢE ŞI SOLUŢII (STUDIUL DE CAZ AL ISRAELULUI) 74

SOROCEANU Igor

ACCOUNTING OF RECEIVABLES REGARDING BUDGET SETTLEMENTS

CONTABILITATEA CREANŢELOR PRIVIND DECONTĂRILE CU BUGETUL 82

1.2. SOCIAL SCIENCES

1.2. ŞTIINŢE SOCIALE

SPATARU Tatiana

MASS MEDIA RESPONSE TO PANDEMIC CRISIS CHALLENGES

RĂSPUNSUL MASS-MEDIEI LA PROVOCĂRILE CRIZEI PANDEMICE 88

CALANCEA Angela

THE USE OF THE COGNITIVE-BEHAVIORAL THERAPY MODEL IN THE PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE OF EMOTIONAL DISORDERS IN ADOLESCENTS. CASE STUDY

UTILIZAREA MODELULUI TERAPIEI COGNITIV-COMPORTAMENTALE ÎN ASISTENŢA PSIHOLICĂ A TULBURĂRILOR EMOŢIONALE LA ADOLESCENŢI. STUDIU DE CAZ 97

RUSNAC Svetlana, CONDRAȚCHI Diana

PERSONAL AND PROFESSIONAL EXPERIENCES RELATED TO SARS-COV-2 INFECTION AND ATTITUDES TO VACCINATION AGAINST COVID-19: THE CASE OF MEDICAL WORKERS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

EXPERIENȚE PERSONALE ȘI PROFESIONALE ÎN RAPORT CU INFECȚIA SARS-COV-2 ȘI ATITUDINI FAȚĂ DE VACCINAREA ANTI-COVID-19: CAZUL LUCRĂTORILOR MEDICALI DIN REPUBLICA MOLDOVA 108

BALODE Neli, GRIGORIU Elena

PSYCHOEMOTIONAL STATES UNDER PANDEMICS

STĂRI PSIHOEMOȚIONALE ASOCIATE SITUĂȚIEI PANDEMICE 134

TUFEANU Magda, ROBU Viorel, PETRESCU Zamfira-Maria

SOCIAL SKILLS AMONG TEACHERS WORKING IN PRIMARY EDUCATION: AN EXPLORATORY STUDY

ABILITĂȚILE SOCIALE ÎN RÂNDUL CADRELOR DIDACTICE CARE LUCREAZĂ ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR: STUDIU EXPLORATORIU 143

HARAZ Svetlana

MODELS OF RESILIENCE OF THE FAMILY OF CHILDREN WITH DISABILITIES

MODELE DE REZILIENȚA ALE FAMILIEI COPIILOR CU DIZABILITĂȚI 155

MUSIENCO Natalia

THE INFLUENCE OF SOCIAL SKILLS ON THE SUBJECTIVE PERCEPTION OF QUALITY OF LIFE

INFLUENȚA COMPETENȚELOR SOCIALE ASUPRA PERCEPȚIEI SUBIECTIVE A CALITĂȚII VIETII 172

POPA Ecaterina

IMPACT OF SOCIAL REINTEGRATION ACTIVITIES ON THE DETAINEE'S BEHAVIOR ACCORDING TO AGE, LENGTH OF DETENTION AND RECIDIVISM

IMPACTUL ACTIVITĂȚILOR DE REINTEGRARE SOCIALĂ ASUPRA COMPORTAMENTULUI DEȚINUTULUI ÎN FUNCȚIE DE VÂRSTĂ, DURATA DETENȚIEI ȘI RECIDIVĂ 180

MELENTIEVA Aliona, URSACHI Eugenia

SOCIAL REPRESENTATION OF MILITARY PROFESSION AND MILITARY ACTIONS

REPREZENTAREA SOCIALĂ A PROFESIEI DE MILITAR ȘI A ACȚIUNILOR MILITARE 188

II. ENGINEERING SCIENCES AND TECHNOLOGIES

II. ȘTIINȚE INGINEREȘTI ȘI TEHNOLOGII

STRATULAT Tatiana, KADAR Oana, SOCOLOV Vasili, SOCOLOVA Ludmila

QUANTITATIVE DETERMINATION OF THE CONTENT OF FE, NI, CR, CU, ZN, CD, PB, HG IN VEGETABLES AND FRUITS GROWED IN MOLDOVA AND ASSESSMENT OF THE HEALTH RISK

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ FE, NI, CR, CU, ZN, CD, PB, HG В ОВОЩАХ И ФРУКТАХ, ВЫРАЩИВАЕМЫХ В МОЛДОВЕ, И ОЦЕНКА РИСКА ЗДОРОВЬЮ

196

I. ECONOMIC AND SOCIAL SCIENCES

I. ȘTIINȚE ECONOMICE ȘI SOCIALE

1.1. ECONOMICS SCIENCES

1.1. ȘTIINȚE ECONOMICE

UDC: 656.1

JEL Classification: M42, R41

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.01>

SPECIALIZED AUDIT: A METHOD OF IMPROVING TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEMS

AUDITUL SPECIALIZAT: METODĂ DE ÎMBUNĂTĂȚIRE A SISTEMELOR DE TRANSPORT ȘI LOGISTICĂ

*AMBROSI Grigore¹, Ph.D., Associate professor,
Technical University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0001-7232-2998)*

*AMBROSI Grigore, doctor în științe tehnice, conferențiar universitar,
Universitatea Tehnică a Moldovei, Chișinău
(ORCID: 0000-0001-7232-2998)*

Annotation: *The paper addresses the complex issue of specialized audit of transport and logistics systems, a mandatory element of the Deming cycle of improving the quality of services. The general methodological bases for the audit of transport and logistics systems have been developed. The audit procedure of the public transport systems, consisting of eight basic components, as well as the practice of its application in order to improve the activity of the public transport system of Chisinau municipality is fully exposed. The system of quantitative and, respectively, qualitative indicators for assessing the quality of public transport services was developed. The practice of applying specialized audit confirms the importance of this method of improving transport and logistics systems.*

Adnotare: *Lucrarea abordează problematica complexă a auditului specializat al sistemelor de transport și logistică, element obligatoriu al ciclului Deming de îmbunătățire a calității serviciilor. Au fost elaborate bazele metodologice generale ale auditului sistemelor de transport și logistică. Este expusă integral procedura de audit a sistemelor de transport public, formată din opt componente de bază, precum și practica aplicării acestora în scopul perfecționării activității sistemului de transport public al municipiului Chișinău. A fost elaborat sistemul de indicatori cantitativi și, respectiv, calitativi de apreciere a calității serviciilor de transport public. Practica aplicării auditului specializat confirmă importanța acestei metode de perfecționare a sistemelor de transport și logistică.*

Keywords: *audit, system, transport, logistics, criteria, quality, classification, methodology*

Cuvinte-cheie: *audit, sistem, transport, logistică, criteriu, calitate, clasificare, metodologie*

¹ ambrosigrig63@gmail.com

Introduction

The current economic environment, complex and constantly changing, requires the integrated application of quality management paradigms for the development of coherent strategies of organizations. The sustainable development of economic entities is closely linked to the continuous improvement and implementation of innovations at all levels.

Specialized audit, applied more and more frequently in various fields, represents a wide variety of activities: quality audit, performance audit, energy efficiency audit, information systems audit, marketing audit, etc. [1, p.67]. The usual synonyms of the notion of audit are the terms: evaluation, examination, control, expertise, inspection, verification, testing.

Audit standards consider this type of assessment as a complex process of collecting, systematizing and analyzing information and evidence to create a reliable picture of the object being examined and to verify its compliance with generally accepted criteria, standards and norms [5, p.52].

Transport and logistics systems are very diverse depending on the type of business model in which organizations operate, including: *a) freight transport (land, sea, air); b) shipments of goods; c) production and commercial companies with their own logistics system; d) passenger transport.*

Studies of transport and logistics structures must be in accordance with the principle of systemic analysis, establish the performance of these systems and offer the possibility to compare their efficiency with the performance of other systems of the same type [2;3].

The importance of developing the methodology and systematizing the appropriate criteria for the specialized audit of transport and logistics systems derives from their role in economic development and from the practical need for early identification of the functional problems of these systems [4].

Managers interested in the equidistant independent identification of resources for the improvement of transport and logistics systems must be provided with an appropriate specialized audit procedure, which will produce the most relevant results at the lowest cost [1, p.68].

Results and considerations

Methodological aspects of the audit of transport and logistics systems

Specialized audit of transport and logistics systems (hereinafter - ATLS) is a field of applied research, which consists in the use of scientific knowledge and methods in practical activities to analyze the performance of these systems and their elements [6].

The audit aims to assess the compliance of the work of systems, enterprises, programs, procedures, operations with pre-established principles, mainly with those of economy, efficiency and effectiveness, and to determine whether progress can be made in this regard. Auditing, as a rule, does not involve the simultaneous and exhaustive examination of all aspects of the activity of the systems [7].

The key aspects of the ATLS methodology are: *a) the high level of professional training of auditors; b) the motivation, responsibility and independence of the auditors' opinion; c) compliance with generally accepted audit rules, standards and norms; d) mandatory application of the external audit procedure [8].*

It should be noted that the ATLS is, in essence, a mandatory element of the Deming cycle of improving the quality of transport and logistics services, identical in many respects to the approach applied in business process reengineering.

The diversity of objects and reference standards determines the application of several audit methods, which apply identical techniques: *a) direct monitoring and investigation; b) analysis of documents and reports; c) interviews with the responsible staff; d) analysis of the opinions of beneficiaries and experts.*

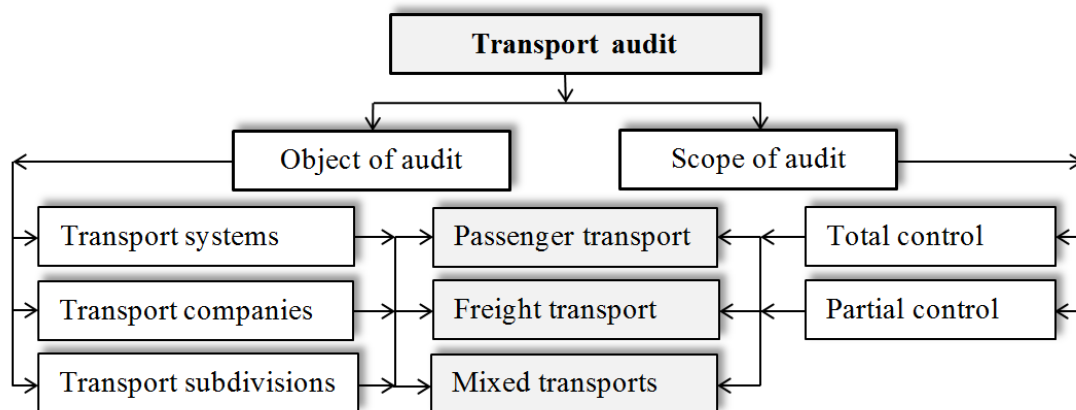

Figure 1. Brief classification of audit in transport

The ATLS applies to two distinct groups of control objects: a) transport systems of all types; b) logistics systems. During the audit, the following four basic components of the examination process of transport and logistics systems can be identified: a) technical-technological; b) territorial-functional; c) economic and financial; d) ecological. A brief classification of the transport audit is presented in Figure 1.

The main feature of ATLS is the multitude of influencing factors and evaluation criteria, respectively. ATLS establishes the non-conformities and highlights the resources for optimizing the operational costs for the following elements of these systems: a) the rolling stock; b) itineraries and delivery schemes (transport); c) groups of partners, intermediaries and beneficiaries; d) acquisitions of energy and technological resources; e) transfer nodes; f) operational infrastructure; g) maintenance systems.

The economic effect of ASTL is directly reflected in: a) the decrease of the mileage of the rolling stock; b) reducing the costs of energy and technological resources; c) increasing the efficiency of the use of transport capacities; d) reduction of the cost price of the services; e) increasing the efficiency of the use of storage and processing capacities; f) increasing the labor productivity of the operational and administrative staff; g) improving the level and attractiveness of transport and logistics services. Thus, the premises for the improvement of transport and logistics systems are ensured.

Based on the specifics of the field, the ATSL methodology combines standard procedures, based on checklists, developed a priori, with procedures adapted in the current regime to the specifics of the examined system. The evaluation criteria, included in the checklists, differ considerably from case to case and depend on the concrete structure of the evaluated system.

The following is an example of the application of the ASTL audit methodology for complex transport systems, the audit procedure for urban public passenger transport systems, proposed and practically applied by the author, is presented.

Audit methodology of public transport systems

Public transport is one of the most important functional elements of modern cities. Improving the quality of life requires continuous improvements in the efficiency of urban mobility systems.

The exhaustive structure of the audit process of public transport systems is presented in Figure 2.

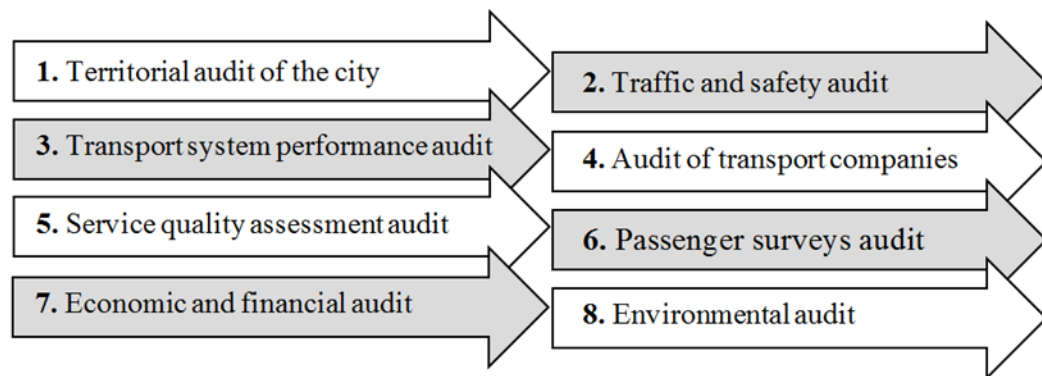

Figure 2. The structure of the audit procedure of the public transport systems

The territorial audit provides a detailed analysis of the general plan and the state of the city's infrastructure, geo-, hydromorphological and planning structures, functional zoning and complex transport scheme, as well as familiarization with major territorial features of the locality.

The purpose of the territorial audit is to identify the current functional specifics of the city, as well as realistic alternatives for the development of the transport system. As a rule, some measures can be proposed for the systematisation of urban areas, which will contribute to increasing the efficiency, quality and safety of public transport, for example, by improving urban intersections or vertical planning of urban areas.

The audit of transport flows and road safety involves the identification of areas, nodes and urban intersections and the periods of time when traffic flow and the public transport schedule are severely affected. An important aspect is the critical analysis of the scheme of organization of urban road traffic.

The road safety audit assesses the effectiveness of measures to eliminate black spots, to secure and reduce risks at urban intersections and public transport stations, to improve urban road traffic management and to prioritize public transport. The audit also focuses on the actions taken to secure the sectors and points of the public transport network where the incidence of serious road accidents is high. The audit assesses the appropriate location and arrangement, as well as the level of security of the space of public transport stations.

The audit of the performance of public transport systems consists in: examining the morphology of the public transport network; control of the compliance of the network parameters with the quality norms in force; analysis of the modal distribution of public transport mobility; examination of the technical and technological parameters of public transport lines; familiarization with the transport program and the regularity of its observance, the analysis of the rolling stock for public transport.

A mandatory step in this audit chapter is to determine for each type of public transport the following indicators: 1) the degree of branching (routing coefficient) of the network; 2) level (coefficient) of network interchange; 3) the degree of collinearity of public transport lines; 4) complexity factors of intersections and nodes of the network; 5) the coefficient of regularity of serving the lines; 6) the average transport distance of a passenger; 7) average service interval of each route; 8) average time spent on transportation of one passenger; 9) network accessibility areas; 10) level of completion with rolling stock; 11) passenger traffic; 12) values and structure of energy and financial costs. The technological parameters of the stations, including the transfer points, are mandatory.

The audit of passenger transport undertakings provides for the control of the following aspects of the production activity: 1) compliance with transport licensing conditions; 2) observance of the work and rest regime of drivers; 3) organizing staff training in the field of traffic safety; 4) analysis of the causes of road accidents committed by the drivers of the company; 5) measures to eliminate the causes of road accidents; 6) the quality of medical examinations of drivers before the

journey; 7) organization of technical control of rolling stock; 8) organization of rolling stock maintenance; 9) technical and aesthetic condition of rolling stock.

The purpose of the audit of transport undertakings is to establish the level of organization and quality of production processes, as well as the technical and aesthetic condition of the rolling stock.

The audit of the methods for assessing the quality of public transport system services reflects the examination of the practice of applying the procedures for assessing the quality of services. As a rule, the list and values of the parameters of the quality of public transport services are established by the transport standards.

The quality of public transport system services is a combination of consumer assessments and largely depends on the state of the city's transport infrastructure. This indicator is assessed by an ensemble of objective and subjective parameters, taking into account the weight coefficients of each of the indicators.

The objective parameters for evaluating the quality of public transport system services are: 1) average service interval of each route; 2) average traffic speed on the route; 3) the rate of utilization of boarding capacity during peak periods; 4) regularity of route service (compliance with the transport schedule); 5) the condition of vehicles and infrastructure elements; 6) rate of accidents and trauma to the line; 7) the level of qualification of the line staff; 8) the level of information support for passengers; 9) the level of sound and environmental pollution of routes; 10) adaptation to the transportation of persons with disabilities.

The list of quantitative indicators of the quality of transport services is applied by the administrative structures of the city to assess the quality of services provided by transport undertakings.

The integral indicator of the quality of services of public transport systems C_{IC} represents the sum of the products of the values of n particular indicators of the quality of public transport systems C_{PC} and the weighting factors F_{Pi} of the corresponding indicators:

$$C_{IC} = \sum_{i=1}^n F_{Pi} C_{PC} \quad (1)$$

$$\sum_{i=1}^n F_{Pi} = 1 \quad (2)$$

The weighting factors of the particular indicators of the quality of public transport systems can be calculated by the expert method or by other classical methods.

The audit of passenger survey methods and results provides, first of all, the validation of the correct application of the survey methodology, as well as the analysis of the results of interviews and measures to improve the quality of services.

The survey is a psychological communicative method of assessing the quality of public transport services by passengers. As a rule, the periodic questionnaire procedure is used, which reflects the dynamics of the quality of transport services.

The questionnaire, developed and tested a priori, must be correctly structured to clearly reflect the opinion of the respondents. The questions included in the questionnaire should be short and clear. The key to success is ensuring the representativeness of the sample of respondents.

Passengers' opinions reflect the relationship between their expectations about the level of quality of transport services and the perceptions of the quality actually received. The results of the interviews contribute to the choice of measures to improve quality and the adoption of decisions to improve the organization of transport.

Subjective parameters for assessing the quality of public transport services include: 1) the level of comfort and the state of the vehicle interior; 2) driving quality and rolling stock speed; 3) the aesthetic and technical condition of the vehicle; 4) the adequate cost and the appropriate form

of payment for the trip; 5) the level of safety and reliability of the trip; 6) accessibility, convenience and safety of stations; 7) level of information and communication.

Despite the subjective nature of passengers' assessment of the quality of public transport services, this audit identifies the most critical issues, which need to be addressed as soon as possible.

The purpose of the economic-financial audit is to control the efficiency of the use of the most important resources and the financial situation of the public transport system. In particular, the economic interaction of the system components, the cost price of public transport services and the way in which the travel fare is formed are analyzed.

The list of indicators of the economic-financial audit of public transport systems should allow the assessment of the need for resources to ensure the high level of quality of public transport services.

In the process of economic-financial audit of public transport systems it is recommended to use the following indicators of economic analysis: 1) the ratio of equity and borrowed funds; 2) long-term borrowing ratio; 3) equity maneuverability ratio; 4) accumulation rate of amortization; 5) the coefficient of the real value of the assets; 6) reliability coefficient for payment.

The result of the economic-financial audit is the recommendation of measures to improve the financial management of the public transport system.

The specificity of transport activities argues the obligation of environmental audit of public transport systems. Ecological audit involves an analysis of the degree of compliance with environmental protection standards and norms.

The main sources of pollution in the public transport system (vehicles, infrastructure, maintenance system, etc.), transport areas with high pollution levels and possible environmental protection measures are analyzed. The purpose of the environmental audit is to support efforts to improve the ecology of the city served.

Practical application of public transport systems audit

Application of the public transport systems audit methodology started within the INPHORM international project "Development of the information strategy for the municipal public transport system", carried out by the Chisinau City Hall in collaboration with the Technical University of Moldova and University of Westminster in 1998.

Within the project, in particular, the first full audit of the municipal public transport system was carried out.

Based on the audit methodology, the accessibility for passengers of the public transport route network was analyzed, the results and critical aspects of the activity of the public transport system and, last but not least, the opinion of the traveling public on the quality of transport.

As a result, in the later period, within the specialized structures of the Chisinau City Hall, the first Concept for the development of the Chisinau public transport complex for the period 2000-2010 was elaborated, which served as an example for other municipalities in the country.

As a result of the implementation of the audit results, the Chisinau Municipal Council adopted the following normative acts:

- 1) The development concept of the municipal public transport complex for the period 2000-2010;
- 2) The rules of travel in public transport within the municipality of Chisinau;
- 3) Regulation of public passenger transport operated by minibuses in Chisinau;
- 4) The conditions of the competition regarding the administration of minibus routes in Chisinau municipality;
- 5) Decision no.12/1 of 17.03.2003 regarding the re-approval of the network of routes served by public transport.

The municipal public transport network has been optimized in stages, with the gradual exclusion of minibus lines from the network and their replacement with lines served by modern buses and autonomous trolleybuses.

Municipal policies and projects for the relocation, arrangement, modernization and security of municipal public transport stations have been developed and implemented.

The results of the survey of the inhabitants of the capital regarding the quality of public transport, carried out in accordance with the methodology of the audit of transport systems, are currently an important argument for supporting the financing of the process of modernization of the public transport fleet.

The results of the audit eloquently confirm that appropriate tariff policies can improve the modal distribution of public transport mobility in Chisinau and ensure an increase in the flow of passengers served by the public transport system, as well as the safety level of public transport.

Some of the important aspects of the application of the audit procedure within the transport system of Chisinau municipality are presented, as an example, in figures 3 and 4.

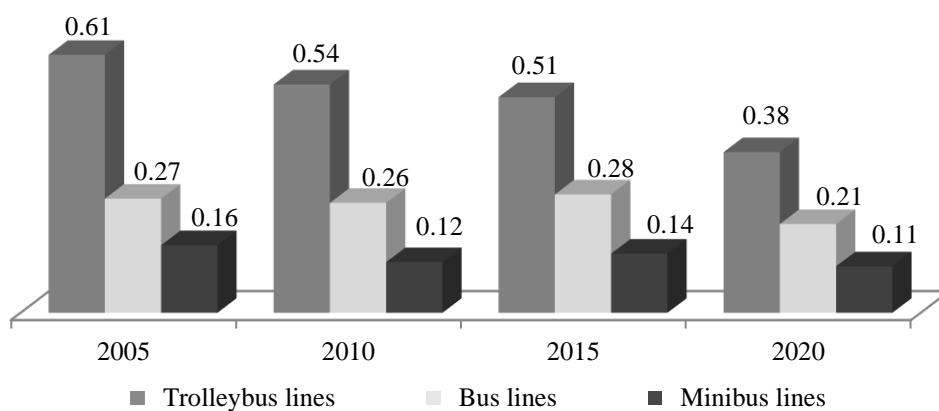

Figure 3. Accident rate by types of public transport, accident per vehicle/year

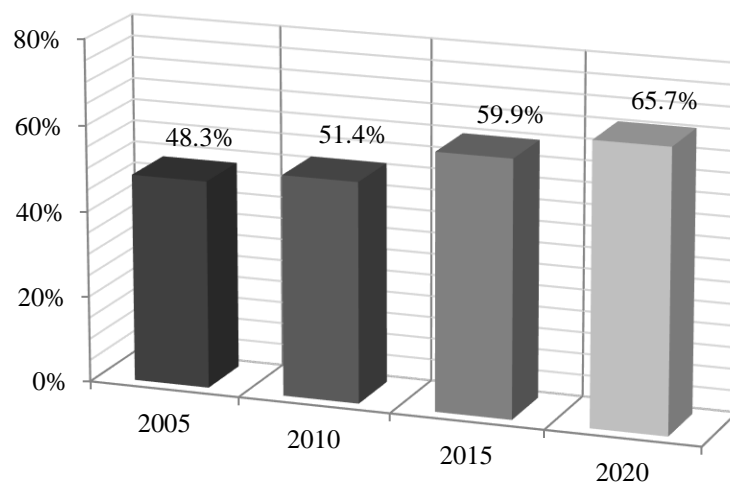

Figure 4. Integral indicator of public transport quality, in %

Conclusions

In the current conditions, for the continuous improvement and ensuring the sustainable development of the transport and logistics systems, it is necessary to combine internal audit and controlling with external audit and reengineering business processes. The role of specialized external audit is constantly growing because the complexity of integrated logistics chains requires the need for proper management of the system from the origin of raw materials to the end customer.

The specialized external audit report of any transport and logistics system represents the proof of the real state of the economic structure examined both for the management of the system and for its beneficiaries. The evidence presented in the nominated report serves as a starting point for the development of priority measures for the improvement of transport and logistics systems. In a short time, the audit of transport and logistics systems will become an indispensable managerial tool.

Bibliography

1. Ambrosi G. Aspecte privind auditul sistemelor de transport public. În: *Administrarea Publică*, nr.4, 2012, p.67-71.
2. Raicu Ș. *Sisteme de transport*. București: AGIR, 2007, 484 p.
3. Raicu Ș., Popa M., Mocuța G., Burciu Ș. *Logistica transporturilor*. București: Editura Academiei Oamenilor de Știință din România, 2011, 72 p.
4. Zmeskal E, Majercak J, Sperka A. Logistics audit in a transport company. In: *Transport technic and technology*, Volume XVI, Issue 1, 2020, p.26-30.
5. Pticina I. Urban Transport System Audit: Review of Metric System, Methods and Problems. In: *Transport and Telecommunication*, no.4, 2008, p.52-63.
6. Короткевич В.С., Воронов Ю.Е. Перспективы развития транспортного аудита. *Автомобильный транспорт*, № 4, 2004, p.109-111.
7. Горяев Н.К. Транспортный аудит как основной инструмент оценки эффективности перевозок. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Экономика и менеджмент*. т.3, 2012, p. 183-184.
8. Шендалев А.Н. Аудит транспортной компании. *Логистика сегодня*. 01(67), 2015, p.48-60.

UDC: 338.2

JEL Classification: H26

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.02>

METHODOLOGY OF ORGANIZATION AND PERFORMANCE OF FISCAL INSPECTION IN ROMANIA

METODOLOGIA ORGANIZĂRII ȘI EFECTUĂRII INSPECȚIEI FISCALE ÎN ROMÂNIA

*HURLOIU Lăcrămioara, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor,
Spiru Haret University, Bucharest
(ORCID: 0000-0002-4015-6101)*

*RUSU Bianca, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor,
Spiru Haret University, Bucharest*

*HURLOIU Iulian, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor,
Spiru Haret University, Bucharest
(ORCID: 0000-0002-7642-901X)*

*HURLOIU Lăcrămioara, doctor în științe economice, conferențiar universitar,
Universitatea Spiru Haret, București
(ORCID: 0000-0002-4015-6101)*

*RUSU Bianca, doctor în științe economice, conferențiar universitar,
Universitatea Spiru Haret, București*

*HURLOIU Iulian, doctor în științe economice, conferențiar universitar,
Universitatea Spiru Haret, București
(ORCID: 0000-0002-7642-901X)*

Annotation: Tax inspection is the activity aimed at verifying the legality and compliance of tax returns, the correctness and accuracy of fulfilling obligations in connection with the establishment of tax obligations by the taxpayer / payer, compliance with tax and accounting legislation, verification or establishment, as appropriate, of tax bases and the related factual situations, establishing the differences of main fiscal obligations. The tax inspection is exercised on any person and entity, regardless of their form of organization, to taxpayers as well as to payers, meaning that person who, on behalf of the taxpayer, has the obligation to pay or withhold and pay or to pay, collect and pay, as appropriate, taxes, fees and social contributions. Fiscal inspection is exercised on the basis of the principles of independence, uniqueness, autonomy, hierarchy, territoriality and decentralization.

Adnotare: Inspecția fiscală reprezintă activitatea ce are ca obiect verificarea legalității și conformității declarațiilor fiscale, corectitudinii și exactității îndeplinirii obligațiilor în legătură cu stabilirea obligațiilor fiscale de către contribuabil/plătitor, respectării prevederilor legislației fiscale și contabile, verificarea sau stabilirea, după caz, a bazelor de impozitare și a situațiilor de fapt aferente, stabilirea diferențelor de obligații fiscale principale. Inspecția fiscală se exercită asupra oricăror persoane și entități, indiferent de forma lor de organizare, la contribuabili, cât și la plătitori, adică acelei persoane care, în numele contribuabilului, are obligația de a plăti sau de a reține și de a plăti ori de a colecta și plăti, după caz, impozite, taxe și contribuții sociale. Inspecția fiscală se exercită pe baza principiilor independenței, unicității, autonomiei, ierarhizării, teritorialității și descentralizării.

Keywords: *tax evasion, fiscal inspection, anti-fraud control*

Cuvinte-cheie: *evaziune fiscală, inspecție fiscală, control antifraudă*

Introduction

The principle of the right of appreciation specifies that the tax inspection authorities are entitled to assess, within the limits of their power and competences, the relevance of the fiscal facts by using means provided by law and to adopt the solution based on legal provisions, as well as on complete findings on all the relevant circumstances in question considering the moment of making a decision.

The obligation to examine objectively the fiscal status and within the limits established by the law, to obtain and use all the information and documents necessary for the correct determination of the tax situation are important elements of the active role principle and other rules of conduct of the tax inspection authorities.

The principles of good faith, the obligation to cooperate and, respectively, of the right to be heard reflect honesty in the voluntary compliance of the taxpayer until the tax inspection authorities proves otherwise. The taxpayer has the obligation to cooperate with the tax inspection authority in order to establish their fiscal state of affairs.

If the tax authority has the right of assessment and exercises this right, it must act in a balanced way, ensuring a fair proportion between the objective and the means used. All this reflects the principle of reasonableness and fairness as a way of conduct.

The development of the rules on the interpretation of the tax law also allows the application of the principle "in dubio contra fiscum" - in case of doubt regarding the tax norm, the interpretation is made in favor of the taxpayer. If it is necessary to apply the tax norm to an individual situation and there is uncertainty regarding the application of the law, the tax inspection authority must first clarify that text by appealing to the will of the regulator and the purpose of the law, to the systematic interpretation, and if the meaning of the norm has not been clarified, the rule of interpretation in favor of the taxpayer shall be applied.

Materials and methods of research

The general tax inspection is the verification of all tax liabilities and other obligations according to the tax and accounting legislation and applicable to a taxpayer for a fixed period of time. Partial tax inspection is the verification of the fulfillment of one or more tax obligations, as well as of other obligations according to the tax legislation for a fixed period of time.

According to the Fiscal Procedure Code, the selection of taxpayers which will be subject of a tax inspection is carried out according to the level of risk. It is established on the basis of risk analysis. Performing a tax risk analysis is an activity that is currently carried out to update the activity plan of the tax inspection, with the ultimate goal of improving the performance of the tax inspection activity.

The tax inspection activity is carried out on the basis of annual, quarterly and monthly programs. The annual, quarterly and monthly programs issued by the General Directorate for Fiscal Inspection Coordination and related to the activity of the tax inspection authorities, will be completed with emergency actions, ordered or approved by A.N.A.F. management.

The action prior to the initiation of the tax inspection is a documentary analysis of the tax file as well as the access to the FISCNET databases from where various types of data and reports on the taxpayer can be obtained. In documenting the tax file, the progress or amendments made to the taxpayer's activity will be reviewed.

The databases provide information about:

- 1) Patrimven reports - information provided from various sources are related to banks - information about credit institutions where the taxpayer has opened accounts, contributions (D112) - information about employers, income social security contributions declared in D112,

- income - the amount of income earned in recent fiscal years by each source of income, buildings, land, vehicles - information on buildings, land and vehicles owned by a person;
- 2) General registers - General information on a taxpayer such as: fiscal domicile, tax vector, subunits, second offices, etc.;
 - 3) Tax offence record — includes information on the persons included 'in the tax offence record' (identification data, the crime committed, sanction applied by the authority), details of the persons who requested the issuance of the tax offence record, details of any requests for amendments of the data from the tax offence record;
 - 4) Phoenix - the information system regarding the activity of the tax inspection;
 - 5) Dashboard - users will be able to access information received from various sources (ANAF and ONRC databases), by choosing a reporting area, balance sheet information, analysis of annual financial statements etc.;
 - 6) Tax data about any taxpayer - data from the Fiscal Code Register, Fiscal Vector, Analysis of D100 statement, VAT and Profit Returns, settlement of VAT returns with negative amounts with reimbursement option, treasury operations, informative declaration 394, etc.;
 - 7) Analysis of the transactions with partners from Romanian territory as well as from the EU area;
 - 8) Databases of minutes concluded by other bodies, e.g. Anti-Fraud Authority;
 - 9) Intra-community databases - identification of VAT amounts due by Romanian taxpayers who make IC purchases, compared to IC supplies declared by other Member States, identification of potential frauds (fake IC delivery) etc. At the same time, an analysis of the data collected from the recapitulative statements with those from the VAT returns is carried out. It includes information on purchases made from other Member States by Romanian taxpayers, the VAT codes of the business partners of Romanian taxpayers from other Member States as well as VAT codes with "problems" from other Member States, to which Romanian taxpayers have declared deliveries;
 - 10) Other information.

The tax inspection team must carefully study the reports drawn up on the occasion of the previous tax inspections and other control acts concluded by other institutions carried out at the taxpayer, which can be found in the Single Control Register. It is at the same time a source of information about the taxpayer, about his usual fiscal behavior or about identifying weaknesses in the entity's activity. The previous fiscal behavior will also be a decisive element for the classification of tax deviations, found in "contraventions" or in the "facts that meet the elements of a crime" category. What appears to be a simple error during a previous tax inspection can often become tax evasion in the event of a repeat offender.

It will be examined the way in which the taxpayer operated in his accounting the measures ordered by the previous tax inspection.

Identification of the location of the control, of the taxpayer's work schedule and of the company's representatives

The tax inspection is usually carried out in the location of the taxpayer activity. The taxpayer must provide an adequate location, as well as the logistics necessary for carrying out the tax inspection.

If an adequate working space for carrying out the tax inspection cannot be made available, then the inspection activity can be carried out at the headquarters of the tax authority or in any other place agreed with the taxpayer.

Regardless of the place where the tax inspection is carried out, the tax inspection authority has the right to inspect the locations where the activity is carried out, or where the taxable goods are located, in the presence of the taxpayer or of a person appointed by him.

The tax inspection is usually carried out during the working hours of the taxpayer. The tax inspection may also be carried out outside the working hours of the taxpayer, with his written consent and with the approval of the head of the tax inspection authority.

In relations with the tax authority, the taxpayer may be represented by an authorized representative. The content and limits of representation are those contained in the power of attorney or established by law, as the case may be.

Identification of the software used by the taxpayer

Accounting and tax records shall be kept, as the case may be, at the taxpayer's tax domicile, at its registered office or at its secondary offices, including on electronic support, or may be entrusted for safekeeping to a company authorized to provide archiving services.

If accounting and tax records are kept with the help of electronic management systems, in addition to the data archived in electronic format, the taxpayer is obliged to keep and present the IT applications used to generate these information.

Commercial entities, national entities, autonomous entities, national research and development institutes, cooperative societies and other legal entities using computer systems for automatic data processing have the obligation to ensure the processing of the data recorded in accounting in accordance with the applicable accounting regulations, their control and storage on for 10 years.

The above persons have the obligation to ensure the access of the tax authorities to the data kept on electronic devices.

The information system for the automatic processing of data at the level of each entity must ensure the processing of the data recorded in the accounts in accordance with the applicable accounting regulations, their control and storage on technical devices.

The software used in the financial-accounting activity must ensure the listing at any time of the financial-accounting documents requested by the control bodies.

The information systems for automatic data processing in the financial-accounting field must meet the following criteria considered to be minimal:

- a) To ensure consistency of the results of computer processing with the provisions of the normative acts regulating them;
- b) To specify the type of measures that ensures safe data processing;
- (c) Each data recorded in the accounts must be recorded based on supporting documents, to which both the beneficiaries and the supervisory bodies have access;
- (d) To ensure the lists of transactions carried out in the accounts on the basis of supporting documents are numbered in chronological order, prohibiting amendments or any subsequent deletions or additions;
- e) To ensure the automatic calculation of the accounts balances previously generated;
- f) To ensure the preservation of data for a period of time that complies with the provisions of the law on accounting;
- g) To specify the procedures and the external methods for archiving the programs, the data inputted, the financial statements or other documents, with the possibility of reintegration of archived data into the system;
- h) Not to allow insertion, modification or deletion of data for a closed period;
- i) To ensure the following elements relevant to the accounting records:
 - the date of the accounting record of the transaction;
 - the initial journal in which the accounting records are recorded;
 - the number of the supporting document or accounting document (assigned by the issuer).
- j) To ensure the confidentiality and protection of information and programs through passwords, identification code for access of information, backup copies for programs;
- k) To ensure clear, intelligible and complete listings, containing the following identification elements, in the header or on each page, as the case may be:

- the type of document or situation;
- the name of the entity;
- period to which the information relates,
- dating of listings;
- chronological pagination;
- an indication of the software and the version used.

l) To ensure the listing of all financial statements and summary documents necessary for the operational management of the entity;

m) To ensure compliance with the content of information applicable for documents;

n) To allow, at any time, the reconstitution of the content of the accounts, lists and information subject to verification; all balances on the accounts must be the result of a list of entries and a previous balance of that account; each entry must be based on identification elements of the data being processing;

o) Not to permit:

- the opening of two accounts with the same symbol;
- changing the account symbol if data have been recorded in that account;
- the deletion of an account during the current financial year or for the previous financial year,

if it contains entries or balances;

- the edit of two or more documents of the same type, with the same number and different content of information within the same financial year.

p) To allow the overwrite of an account that has no records during at least 2 years (financial years), automatically or manually;

q) To provide in the records of the accounting system the type of the processing system:

- mono-post or multi-post;
- mono-society or multi-society;
- computer network;
- portability of databases.

r) To specify the type of record for data collection:

- retrievers by batches with subsequent control;
- real-time retrievers with immediate control;
- combination of the two types.

s) To enable the collection of an unlimited number of entries for accounting operations;

t) To have the technical documentation for the use of the software necessary for their optimal use;

u) To comply with the regulations in force regarding the data security and the reliability of the informatics system for automatic data processing.

Identification of the person responsible for the management of the financial-accounting records

The tax inspection team has the obligation to identify the person responsible for the management of the financial-accounting records and to present in the tax inspection report the identification data of the person / authorized person responsible for the management of the accounting, both during the period subject to tax inspection and during its duration, specifying the position held and the type of relationship (employee / collaborator), as well as the number and date of the document on the basis of which they carry on their activity, as the case may be.

The responsibility for the organization and management of accounting at commercial entities, national entities, autonomous entities, national research and development institutes, cooperative societies and other legal persons lies with the administrator, the authorizing officer or another person who has the obligation to manage the respective entity.

Accounting is organized and conducted, as a rule, in separate departments, managed by the economic director, the chief accountant or other person empowered to perform this function. These

people must have higher economic education. A person assigned to perform the function of economic director or chief accountant means a person employed according to the law, who has higher economic education and who has relevant skills regarding the management of the entity's accounting department.

Accounting can be organized and conducted on the basis of service accounting contracts, concluded with natural or legal persons, authorized according to the law, members of the Body of Chartered Certified Accountants and Licensed Accountants of Romania.

The responsibility for the improper application of accounting regulations lies with the economic director, the chief accountant or another person empowered to perform this function, together with the subordinated staff. If the accounting is conducted on the basis of a service contract, concluded with natural or legal persons, authorized according to the law, members of the Body of Chartered Certified Accountants and Licensed Accountants of Romania, the responsibility for the management of the accounting lies with them, according to the law and the contractual provisions.

Identification of points of view / SFIA / APA issued for the taxpayer

The tax authority is entitled to assess, within the limits of its powers and competences, the relevance of the fiscal facts by using the evidence provided by law and to adopt the solution based on the legal provisions, as well as on complete findings on all the relevant circumstances in question in relation to the moment of making a decision. In exercising its right of appreciation, the tax authority must take into account the opinion issued in writing by the competent tax authority to the respective taxpayer considering the assistance and guidance regulations of taxpayers, as well as the solution adopted by the tax authority within a fiscal administrative act or by court, by a final decision, previously issued, for similar factual situations at the same taxpayer. If the tax authority finds that there are differences between the fiscal status the taxpayer and the information considered when issuing a written opinion or a fiscal administrative act to the same taxpayer, the tax authority has the right to record the findings in accordance with the real tax situation and with the tax legislation and has the obligation to state in writing the reasons for not taking into account the prior opinion.

Making available all points of view or opinions will be mentioned in the declaration given on own responsibility by the legal representative of the taxpayer who will be presented in the tax inspection report.

Identification of the places of activity and confrontation with the data registered with the ONRC

In order to identify the taxpayer's activity or his peculiarities and/or to identify the patrimonial elements with the help of which the taxpayer carries out his activity and which contribute to the realization of incomes, the tax inspection team shall draw up the Field Investigations Report.

Request for information on the existence of permanent establishments registered in other states

In Romania, the permanent headquarters opened abroad must be declared as a secondary office within 30 days from its establishment using the form 061 "Declaration on secondary offices".

In addition, the incomes and expenses of the permanent establishment will be reflected in the profit and loss account of the company, and the taxable profit related to the permanent establishment will be taxed in Romania as well. In order to avoid double taxation, the provisions on "Avoidance of double taxation" of the Fiscal Code are applied in the sense that the income tax of a foreign state is deducted from the income tax in Romania in the form of an external tax credit, if there is an agreement to avoid double taxation concluded between Romania and the respective foreign state and the proof of payment of the income tax abroad is presented.

Details of the business carried out including: organizational chart, processes, licenses, opinions, group structure

The tax inspector must be informed about: the activity exercised by the taxpayer, the organizational chart and the processes of undoing the activities, licenses and approvals held, the

structure of the group to which the taxpayer belongs, the services rendered or the goods he sells, the accounting system used and other details of its activity.

The Internet can provide information on taxpayers who have reached a certain size and who generally have a website. The Internet is also a means of obtaining information on taxpayers' links across borders.

The preparation of the tax inspection also consists in examining notifications or information resulting from previous controls or received from individuals, other public institutions (customs, police, and prosecutor's office).

Tax inspectors will access information about the taxpayers they will inspect and who come from:

- 1) ONRC (shareholding structure, existence of branches, subsidiaries, possible changes in identification data, etc.);
- 2) ANAF database;
- 3) Customs authority.

During a tax inspection, the tax inspection authorities can use the following three control methods:

- random verification;
- exhaustive verification;
- electronic control.

The random verification is the selective verification of documents and significant transactions that were the basis of the calculation, presentation and payment method of tax obligations.

The exhaustive verification represents the verification of all the documents and transactions that were the basis of the calculation, presentation and payment of tax liabilities.

The electronic control consists in the verification of the taxpayers and its sources, included in the electronic environment, using methods of analysis, evaluation and testing assisted by specialized IT tools.

Within the General Directorate for the Administration of Large Taxpayers, due to the very large volume of documents and information, tax inspectors use random verification as a method.

Before carrying out the tax inspection, the tax authority has the obligation to notify the taxpayer in writing about the action to be carried out and this is done through the inspection notice.

This shall be communicated to the taxpayer before the beginning of the tax inspection with 30 days in advance in the case of large taxpayers. This period may be waived if the taxpayer requests it. There are also situations when the notification is no longer communicated 30 days in advance, namely:

- the taxpayer is in insolvency;
- as a result of an unannounced control, the immediate start of the tax inspection is required;
- extension of the tax inspection to a period or the tax claim, other than those contained in the initial notice;
- undertaking the tax inspection again as a result of a decision to settle the appeal;
- in case the taxpayer has a request which, in order to be resolved and based on the risk analysis, it is necessary to carry out the tax inspection.

At the end of the tax inspection, the result shall be recorded in writing in a tax inspection report. The tax inspection report presents the findings of the tax inspection authorities from a factual and legal point of view and their fiscal consequences.

In the tax inspection report to be concluded, details are mentioned on the method of drawing up and using the financial-accounting documents, on the internal numbering regime of the financial-accounting forms, mentioning the existence of the series and the range of numbers approved by the taxpayer's management and the date of first application, as well as the record of the documents with special regime, if applicable. Also, the report mentions the number /date of the last control undertaken by the tax inspection authorities, as well as whether the measures previously ordered have been

carried out, for example the measures included in the report of measures established by the tax inspection authorities, tax inspection report, minutes, etc.

Whenever appropriate, documents regarding the findings made at the taxpayer's headquarters or at its secondary offices will be attached to the tax inspection report, such as minutes concluded during unannounced or on-the-spot checks and similar acts.

This forms the basis for issuing the tax assessment decision, for differences in excess or below the principal tax liabilities relating to differences of tax bases, for the decision not to modify the tax bases, unless differences in the tax bases and principal tax liabilities respectively are found, or for the decision to modify the tax bases if differences in the tax bases are found, but without establishing differences in the principal tax liabilities.

The decision on the modification of the tax base as a result of the tax inspection represents the fiscal administrative act issued by the tax authorities in application of the legal provisions for the communication of the results of tax inspections to both legal entities and individuals.

The form “Decision on the modification of the tax base as a result of the tax inspection” will be filled at the end of a general or partial tax inspection for tax liabilities for which it was found that the tax base is modified, but without establishing tax obligations.

The decision regarding the non-modification of the tax base as a result of the tax inspection represents the fiscal administrative act issued by the tax authorities in application of the legal provisions for the communication of the results of tax inspections to both legal entities and individuals.

The form “Decision on the non-modification of the tax base as a result of the tax inspection” will be filled at the end of a general or partial tax inspection for the tax liabilities for which it was found that the tax base does not change and the main tax claim was correctly determined.

The tax decision on the main tax liabilities related to the differences in the tax bases established during the tax inspection represents the fiscal administrative act issued by the tax authorities for the establishment of the main additional tax liabilities related to the differences in tax bases found, as well as for the settlement of the value added tax return with negative amounts with refund option, if the amount approved for reimbursement differs from that requested.

The tax decision on the main tax liabilities related to the differences in the tax bases established during the tax inspection shall be completed at the end of a general or partial tax inspection, as a result of the establishment of additional main tax liabilities related to the differences in tax bases found and entered in the Tax Inspection Report, drawn up at the end of the inspection.

The provisional taxation decision on the main tax liabilities represents the fiscal administrative act that is issued at the request of the verified taxpayer, natural or legal person, for the purpose of paying the additional principal tax liabilities related to a period, for one or more types of verified tax obligations, established by the inspection bodies, before drawing up and issuing the Tax Inspection Report based on the findings recorded in the fiscal administrative act.

The provisional taxation decision on the main tax liabilities shall be completed at the written request of the taxpayer, after he has been informed about the amount of the additional tax liability due, as a result of the verification of a type of tax liability for a fiscal period.

Conclusions

The tax inspection activity is carried out on the basis of annual, quarterly and monthly programs. The annual, quarterly and monthly programs issued by the General Directorate for Coordination of Tax Inspection, related to the activity of the tax inspection device, will be completed with emergency actions, ordered or approved by the management of A.N.A.F. The action prior to the initiation of the tax inspection represents a documentary analysis of the tax file as well as the access to the FISCNET databases from where various types of data and reports on the taxpayer can be obtained. In documenting the tax file, the progress or amendments made to the taxpayer's activity will be reviewed. At the end of the tax inspection, the result shall be recorded in writing in a tax inspection

report. The tax inspection report presents the findings of the tax inspection authorities from a factual and legal point of view and their fiscal consequences. In the tax inspection report to be concluded, details are mentioned on the method of drawing up and using the financial-accounting documents, on the internal numbering regime of the financial-accounting forms, mentioning the existence of the series and the range of numbers approved by the taxpayer's management and the date of first application, as well as the record of the documents with special regime, if applicable.

Bibliography

1. Alstadsæter A., Johannesen N., Zucman G. Tax Evasion and Tax Avoidance. <https://gabriel-zucman.eu/>
2. ANAF Performance report for 2020. https://www.anaf.ro/anaf/internet/ANAF/acasa!/ut/p/a1/hc6xDoIWEAbgZ2Ho2jtRCHHDhUocxEXoYkpSCgZbUiq8vtU4OCjedn--y3_AoQSuxdQp4TqjRf_ceXxhKxazMAIzZAViEe32pyg7ImYbDyoP8Mek-O_-DHyRYPwGCxU5cNWB-vVulep6nSjgVjbSSkvv1setc8O4JUhwncqtGioNQS_-daMDsoPBsOtxGvUT4c0CB5h5prT/dl5/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/
3. National anti-corruption strategy. https://www.anaf.ro/anaf/internet/ANAF/info_publice/strategia_nationala_anticoruptie!/ut/p/a1/hY9NC4JAEIZ_jVdn0pStm0Jp0iGVSPcSK6wfyAusm_79NAoiyuY2w_PwzgsUEqCC9VXBVNUIV87tc_-wrd9gxBRibB0HK3G3cVI8HICKQjgD_GwQ_fd3Hyd5HIHRC9lz8D_Mk_AZ2NQPjzLwYAC3qJnvUTR2RmaQAKnnOJZf6TY7nUqm2W2uo4TAMOhMs12Wj4Te-bDoFyRsGMRfQXo8JXqy63-fOHVS4zeM!/dl5/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/
4. ANAF, Evaluation report on the implementation of Law 52/2003, for 2019. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/374111602685815317/pdf/Rapid-Assessment-of-Romanian-CSO-in-the-Context-of-COVID-19.pdf>
5. Initial Appraisal of a European Commission Impact Assessment - Better cooperation against tax fraud and evasion. <https://www.europarl.europa.eu/>
6. Global Forum Annual Report, Tax Transparency and Exchange of Information in Times of COVID-19. https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019?adgroupsurvey={adgroupsurvey}&gclid=Cj0KCQjwyMiTBhDKARIsAAJ-9VsWN1Iy69n_KJJOYAz5tmf64M7vPu-psvMZSdtA9Zb0esT9IJ0W-CMaAqLMEALw_wcB
7. Taxation and Customs Union. The fight against tax fraud and tax evasion. https://ec.europa.eu/taxation_customs/fight-against-tax-fraud-and-tax-evasion_en

UDC: 339.13.012, 339.138, 339.37

JEL Classification: L81, M31

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.03>

RETAIL SECTOR IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA AS A STUDY FRAMEWORK

SECTORUL COMERȚULUI CU AMĂNUNTUL ÎN REPUBLICA MOLDOVA – CADRU DE STUDIU

*ROBU Elena, Ph.D. of economic sciences, Associate Professor,
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0002-3815-8976)*

*ROBU Elena, doctor în științe economice, conferențiar universitar,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău
(ORCID: 0000-0002-3815-8976)*

Annotation: Retail marketing is the process by which retailers promote awareness and interest of their goods and services in an effort to generate sales from their consumers.

Retail marketing is application of marketing functions in distribution of goods to the customers. Organized retail is not just selling of goods, it embraces activities of marketing like grading packing, promotion and advertisements and show casing variety of goods, at reasonable price with offers like discount, credit. Retail Marketing provides convenience, comfort in shopping in place or medium that is convenient to the consumer.

Retail and marketing are two different concepts, whereas retail is selling in small desired quantity to the people, marketing includes set of functions like transportation banking, insurance, warehousing and promotion. The main purpose is to deliver the goods to the people that can result in customer satisfaction.

Adnotare: Comerțul cu amănuntul este vânzarea de bunuri și servicii de la întreprinderi către un utilizator final (numit client). Marketingul cu amănuntul este procesul prin care comercianții cu amănuntul promovează conștientizarea și interesul pentru bunurile și serviciile lor într-un efort de a genera vânzări de la consumatorii lor.

Marketingul cu amănuntul este aplicarea funcțiilor de marketing în distribuția de bunuri către clienți. Comerțul cu amănuntul organizat nu înseamnă doar vânzarea de bunuri, ci cuprinde activități de marketing cum ar fi clasificarea ambalajului, promovarea, reclamele și prezentarea unei varietăți de bunuri, la preț rezonabil, cu oferte precum reduceri, credit. Marketingul cu amănuntul oferă comoditate, confort la cumpărături în locul sau mediul care este convenabil pentru consumator.

Comerțul cu amănuntul și marketingul sunt două concepte diferite, în timp ce comerțul cu amănuntul vinde în cantități mici dorite oamenilor, marketingul include un set de funcții precum transportul bancar, asigurări, depozitare și promovare. Scopul principal este de a livra marfa oamenilor care poate avea ca rezultat satisfacția clientului.

Keywords: retail, retail marketing, retail marketing mix, consumer, retail sales

Cuvinte-cheie: vânzare cu amănuntul, marketing cu amănuntul, mix de marketing cu amănuntul, consumatori, vânzări cu amănuntul

Introducere

Comerțul cu amănuntul este vânzarea de bunuri și servicii de la întreprinderi către un utilizator final (numit client). Marketingul cu amănuntul este procesul prin care comercianții cu amănuntul

promovează conștientizarea și interesul pentru bunurile și serviciile lor într-un efort de a genera vânzări de la consumatorii lor. Există multe abordări și strategii diferite pe care comercianții cu amănuntul le pot folosi pentru a-și comercializa bunurile și serviciile.

Marketingul cu amănuntul este aplicarea funcțiilor de marketing în distribuția de bunuri către clienți. Comerțul cu amănuntul organizat nu înseamnă doar vânzarea de bunuri, ci cuprinde activități de marketing cum ar fi clasificarea ambalajului, promovarea, reclamele și prezentarea unei varietăți de bunuri, la preț rezonabil, cu oferte precum reduceri, credit. Marketingul cu amănuntul oferă comoditate, confort la cumpărături în locul sau mediul care este convenabil pentru consumator.

Comerțul cu amănuntul și marketingul sunt două concepte diferite, în timp ce comerțul cu amănuntul vinde în cantități mici dorite oamenilor, marketingul include un set de funcții precum transportul bancar, asigurări, depozitare și promovare. Scopul principal este de a livra marfa oamenilor care poate avea ca rezultat satisfacția clientului.

Bunurile sunt create pentru consum și satisfacție și este posibilă prin sistemul de marketing. Afacerea actuală de vânzare cu amănuntul de livrare de bunuri sau servicii către oameni nu este o simplă activitate de vânzare, este o activitate de marketing, în care există un plus de valoare.

Oamenilor li se oferă posibilitatea de a alege produsele dorite sau visate. Este livrat cu stil și confort. Puteți obține simțul și experiența marketingului cu amănuntul vizitând centre comerciale moderne precum Walmart, Big-Bazar, More, Reliance fresh în cazul mărfurilor sau vizitând o bancă de nouă generație precum ICICI, HDFC. Prezentarea produsului, mediul și decorul din interiorul magazinului, afișarea prețului, facilitățile din interior sunt un indicator al modului în care mărfurile sunt comercializate în amănuntul organizat.

Philip Kotler a spus că: „toate activitățile de vânzare de bunuri sau servicii direct către consumatorul final pentru uz personal sau non-profesional sunt vânzare sau marketing cu amănuntul. Afacerile moderne de vânzare cu amănuntul sau marketing cu amănuntul înseamnă același lucru. Afacerea de vânzare a bunurilor către consumatorul final se realizează într-o manieră sistematică organizată pentru a livra bunurile dorite de oameni” [1].

Rezultate și discuții

Mixul de marketing cu amănuntul: cei patru P-uri ale marketingului cu amănuntul

Comercianții cu amănuntul folosesc diverse instrumente de publicitate și comunicare pentru a crește gradul de conștientizare și considerații cu viitorii clienți. Găsirea mixului de marketing potrivit poate duce la o creștere profitabilă și o rentabilitate mai mare a investiției. Luând în considerare strategia de publicitate corectă, comercianții cu amănuntul pot convinge consumatorii să aleagă să facă afaceri cu marca lor de vânzare cu amănuntul. Abordarea fundamentală folosită de comercianții mei cu amănuntul moderni în comercializarea produselor lor este cei patru P ai marketingului.

Produs: există două tipuri principale de mărfuri. Bunuri dure sau durabile, cum ar fi electrocasnice, electronice și echipamente sportive. Și bunuri moi precum îmbrăcăminte, articole de uz casnic, cosmetice și produse din hârtie. Unii comercianți cu amănuntul dețin o gamă largă de articole dure și moi, cum ar fi un supermarket sau un lanț major de vânzare cu amănuntul, în timp ce mulți comercianți cu amănuntul mai mici au doar o categorie de mărfuri, cum ar fi un magazin de îmbrăcăminte tip boutique.

Preț: prețul este un element cheie pentru orice strategie de vânzare cu amănuntul. Prețul cu amănuntul trebuie să acopere costul mărfurilor, precum și costurile generale suplimentare. Există patru strategii principale de prețuri utilizate de comercianții cu amănuntul:

Prețuri scăzute de zi cu zi: comerciantul cu amănuntul operează în marje subțiri și atrage clienți interesați de cel mai mic preț posibil. Această strategie este folosită de comercianții mari cu amănuntul, cum ar fi Wal-Mart și Target.

Preț ridicat/mic: comerciantul începe cu un preț ridicat și mai târziu reduce prețul când popularitatea articolului scade. Această strategie este utilizată în principal de comercianții cu amănuntul mici și mijlocii.

Prețuri competitive: comerciantul cu amănuntul bazează prețul pe ceea ce percepe concurența. Această strategie este adesea folosită după ce comerciantul cu amănuntul a epuizat strategia de preț mai mare (preț ridicat/mic).

Prețuri psihologice: comerciantul cu amănuntul stabilește prețul articolelor cu numere impare pe care consumatorii le percep ca fiind mai mici decât sunt în realitate. De exemplu, un preț de listă de 1,95 USD este asociat cu cheltuirea de 1 USD în loc de 2 USD în mintea clienților. Această strategie se mai numește și prețul final sau farmecul prețurilor.

Locul: Locul este locul în care comerciantul cu amănuntul desfășoară afaceri cu clienții săi. Locul poate fi o locație fizică de vânzare cu amănuntul sau un spațiu non-fizic, cum ar fi o companie de catalog sau un magazin electronic. În timp ce majoritatea comercianților cu amănuntul sunt operațiuni mici, deținute în mod independent (peste 90%), peste 50% din vânzările cu amănuntul sunt generate de comercianții mari cu amănuntul adesea numiți „comercianții cu amănuntul mari” (vezi lista cu primii 20 comercianți cu amănuntul mari de mai jos).

Promovare: promovarea constă în elementele finale ale mixului de marketing. Promoțiile includ vânzarea personală, publicitatea, promovarea vânzărilor, marketingul direct și publicitatea. Un mix promoțional specifică câtă atenție trebuie acordată fiecărei tactici și câți bani să bugetați pentru fiecare. O promovare poate avea o gamă largă de obiective, inclusiv creșterea vânzărilor, acceptarea de noi produse, crearea de capital de marcă, poziționare, represalii competitive sau crearea unei imagini corporative [52].

Cei patru P-uri revăzuți: marketing cu amănuntul orientat către client

În ultimii ani, pentru a răspunde nevoii de a adopta o abordare mai orientată către client a marketingului, cei 4 P ai marketingului cu amănuntul au fost revizuiți și înlocuiți cu cei 4 C: consumator, cost, comunicare și comoditate.

Consumator (versus Produs)

În loc să se concentreze asupra produsului pe care consumatorul cu amănuntul dorește să-l vândă, un consumator cu amănuntul inteligent studiază dorințele și nevoile consumatorilor săi înainte de a merge pe piață. Cu cât un consumator cu amănuntul înțelege mai clar dorințele și nevoile bazei sale de clienți, cu atât va avea șanse mai mari de a atrage clienți și de a crește vânzările.

Cost (față de Preț)

În comerțul cu amănuntul, un cost este valoarea banilor care au fost utilizați pentru a produce ceva. Factorii care influențează costul includ costul clientului pentru schimbarea unui produs nou și costul clientului pentru a nu selecta produsul unui concurent.

Comoditate (versus Locație)

Internetul a făcut din Loc un factor mai puțin în deciziile de cumpărare ale consumatorilor. Comoditatea se referă la ușurința de a finaliza o tranzacție, inclusiv ușurința de a găsi informații despre un produs, de a găsi produsul potrivit și de a cumpăra un produs.

Comunicare (versus Promovare)

Comunicații, inclusiv o serie de eforturi, inclusiv publicitate, relații publice, eforturi de bază, social media și orice altă formă de comunicare între companie și consumator.

Conștientizarea fundamentelor marketingului cu amănuntul (cei patru P și cele patru C) este esențială pentru a deveni cel mai bun comerciant cu amănuntul din clasă.

Top 10 comercianți cu amănuntul în 2020

În unele părți ale lumii, industria comerțului cu amănuntul este încă dominată de micile magazine de familie, dar această piață este preluată din ce în ce mai mult de marile lanțuri de vânzare cu amănuntul. Mai jos este o listă a celor mai de top 10 comercianți cu amănuntul din 2020 enumerați în funcție de volumul vânzărilor.

Tabelul 1. Top 10 comercianți cu amănuntul în 2020 [3]

Rank ▲	Company	2020 worldwide retail sales (billions)	Expand all
1	Walmart	\$543.17	+
2	Amazon.com	\$263.16	+
3	The Kroger Co.	\$131.57	+
4	The Home Depot	\$129.89	+
5	Costco Wholesale	\$162.48	+
6	Walgreens Boots Alliance	\$117.74	+
7	Target	\$92.40	+
8	CVS Health Corporation	\$89.94	+
9	Lowe's Companies	\$87.54	+
10	Albertsons Companies	\$69.73	+

Caracteristicile sau trăsăturile marketingului cu amănuntul

Marketingul cu amănuntul sau afacerea organizată de vânzare cu amănuntul are următoarele caracteristici sau trăsături:

1. Vânzare către clientul final. Bunurile sau serviciile dintr-o tranzacție cu amănuntul sunt vândute clientului final pentru consum. Nu există nicio revânzare suplimentară a produsului sau serviciului. Bunurile și serviciile vândute pentru consum pot fi pentru uz casnic sau uz industrial sunt clasificate ca tranzacții cu amănuntul.

Chiar și vânzarea pieselor de schimb, echipamentelor, utilajelor etc., către casele industriale sau întreprinderile care se organizează, sunt clasificate în tranzacții cu amănuntul. Odată ce bunurile sunt vândute, nu ar trebui să se mai vândă produsul sau serviciul. Este consumat de client sau de persoana în beneficiul căreia a cumpărat.

2. Formă convenabilă (cantitate). Cuvântul comerț cu amănuntul înseamnă dimensiunea tăiată „bucata mică” sau spargerea vracului. Comercianții cu amănuntul cumpără în cantități mari de la intermediari sau producători, acesta sparge volumul și vinde în cantități mici pentru a se potrivi nevoilor clienților. Mărfurile pot fi reambalate sau livrate în pachete mici într-o formă convenabilă pe care o persoană le poate duce la domiciliu.

3. Loc și locație convenabile. Comercianții cu amănuntul livrează mărfuri dintr-o locație convenabilă pentru clienți. În cazul locației fizice. Poate fi un mic magazin, un magazin și un multiplex. Poate fi, de asemenea, prin internet, prin mobil sau prin comerț prin poștă. Bunurile/sau serviciile sunt oferite pentru comoditatea și confortul consumatorului.

Cumpărăturile online prin internet, mobil devin populare odată cu creșterea IT și a serviciilor de curierat.

4. Ultima verigă în lanțul de distribuție. Un comerciant cu amănuntul este ultima verigă a lanțului de distribuție. El vinde bunuri clientului final. El face legătura între intermediari și consumator, acționând ca o legătură între ei. El este descris drept braț sau gât merchandising, în sticla de distribuție. El acționează ca comunicator între producător și consumator. Le aduce beneficii amândurora prin împărtășirea informațiilor necesare care oferă profit producătorului prin fabricarea de bunuri care sunt pe placul oamenilor.

5. Vânzare organizată. Marketingul cu amănuntul este o afacere organizată de vânzare către client prin aplicarea principiilor și funcțiilor de marketing. Comerțul cu amănuntul neorganizat, cum ar fi vânzătorul ambulant un Paanwala, poate să nu fie clasificat în mod obișnuit în marketingul cu amănuntul.

6. Marketing nu este doar vânzare. Comerțul cu amănuntul organizat sau comerțul cu amănuntul nu este doar o activitate de vânzare. Este o activitate de marketing. Consumatorului i se oferă confort și comoditate și concesiune în cumpărarea bunurilor la alegere. Funcțiile de marketing,

cum ar fi asigurarea bancară pentru transport, locațiile de depozitare, sunt întreprinse pentru a crea și livra bunuri spre satisfacția oamenilor. Mărfurile sunt proiectate și livrate pentru a se potrivi cu gusturile oamenilor și pentru a le satisface dorința, asigurând astfel încântarea clienților. Fiecare efort de marketing este întreprins în vânzarea sau livrarea mărfurilor.

7. Bunuri și, de asemenea, Servicii. Marketingul cu amănuntul nu este legat doar de livrarea de bunuri fizice sau de mărfuri, cum ar fi legume, produse electronice etc., ci este, de asemenea, angajat în furnizarea de servicii. În prezent, marketingul serviciilor devine un domeniu important precum asigurări, turism, hotel, investiții etc. Odată cu procesul de globalizare, intrarea MNC-urilor, dezvoltarea în domeniul sectorului IT a făcut marketingul serviciilor mai popular și în curs de dezvoltare.

8. Crearea de Utilitate. Marketingul cu amănuntul creează Formă, Loc și Timp, utilitate. Împarte dimensiunea vrac mare în dimensiune mică și schimbă forma produsului. Utilitatea locului este creată prin aducerea bunurilor de la locul producătorului la locul consumatorului. Bunurile sunt depozitate în avans și livrate la cererea clientului. Un comerciant cu amănuntul creează aceste utilități și, prin urmare, crește valoarea și utilitatea bunurilor.

9. Încântarea clientului. Marketingul cu amănuntul nu numai că satisface dorințele clienților, ci le asigură încântarea. Oferă mai multe satisfacții decât cele așteptate prin rețeaua sa de vânzare cu amănuntul. Marketingul cu amănuntul colectează informații cu privire la tipul de produs decis de aceștia, comunică astfel de informații producătorului. Produsul este conceput pentru a se potrivi cu gusturile în schimbare ale clientului. Comerciantul cu amănuntul stochează și prezintă oamenilor un astfel de produs ca mărime, stil, preț și alte servicii prin intermediul magazinului său care crește nivelul de satisfacție al oamenilor.

Importanța marketingului cu amănuntul

Produsele sunt create pentru consumul și satisfacția oamenilor. Ar trebui să ajungă la oamenii cărora le sunt destinate. Comerciantul cu amănuntul este cel care își asumă rolul de a duce bunurile către oameni și le livrează la confortul și confortul acestora, importanța comerciantului cu amănuntul se datorează următorului rol pe care și-l asumă în vânzarea mărfurilor:

1. Legătura și comunicarea dintre marketingul producătorului și consumator. Un comerciant cu amănuntul funcționează între clientul final și producător. El nu numai că ajută la activitatea de vânzare și cumpărare, dar colectează informații importante despre oameni, adică aprecieri și antipatii ale produsului și informații importante despre piață. Acest lucru va ajuta producătorul să proiecteze și să livreze un produs la așteptările oamenilor. Acest lucru va crește vânzările și profiturile și va asigura un nivel mai ridicat de satisfacție pentru consumator.

2. Beneficiile unui specialist sau expert în rețea de distribuție. Comerciantul cu amănuntul este o persoană expertă și cu experiență în rețeaua de distribuție. El înțelege pulsul oamenilor, acolo îi place și displace datorită proximității și contactului cu oamenii. El stochează acele produse și servicii pe care oamenii le doresc și le oferă în dimensiune și stil pe care oamenii le așteaptă pe Dye, la expertiza și cunoștințele sale despre produs și piață, îi ajută pe clienți să facă alegerea corectă în achiziția lor.

3. Creează utilitate și valoare. Comerciantului cu amănuntul creează timp, loc și din utilitate în distribuția mărfurilor și crește valoarea mărfurilor. Mărfurile care sunt fabricate în vrac și în cantitate mare sunt achiziționate la scară largă de către comerciantul cu amănuntul și acesta sparge vracul, le livrează în ambalaje mici și în cantitatea cerută de consumator. În acest proces el creează utilitate de formă. Mărfurile sunt fabricate într-un colț al țării și consumate în diferite părți ale lumii.

Comerciantul cu amănuntul cumpără mărfuri de la diferiți producători și le pune la dispoziție în mod local clientului său și acolo creează utilitate locului. Există un interval de timp în producție și consum. Un comerciant cu amănuntul cumpără în avans de la intermediari, depozitează și vinde de pe raftul său, ori de câte ori este cerut. Creând aceste trei utilități el crește valoarea bunurilor și ajută. Rolul de comerciant cu amănuntul asigură producția și consumul regulat și continuu.

4. Confort și facilitate de cumpărături. Casele moderne de vânzare cu amănuntul, cum ar fi centre comerciale, lanțuri de magazine și multiplexuri, fac ca cumpărăturile să fie o experiență plăcută. Mediul și atmosfera din aceste Super Bazare oferă o varietate de facilități precum joacă pentru copii, divertisment, parcare, ascensoare și cărucioare pentru a ridica mărfurile, cafea etc. Comerțul cu amănuntul prin internet, mobil, comandă prin corespondență va asigura livrarea mărfurilor la ușile clientului.

5. Serviciu pentru Producători și Intermediari. Un comerciant cu amănuntul oferă adevăruri de servicii producătorilor și intermediarilor prin împărtășirea informațiilor clienților, și anume aprecierile și antipatiile acestora despre produs.

6. Furnizare de depozitare și depozitare. Cumpărarea în avans și depozitarea mărfurilor în sediul său minimizează problema depozitării către producător. Comerciantul cu amănuntul se angajează să cumpere în avans și să vândă produsul respectiv. Afișarea și promovarea în continuare a produsului va crește cererea și vânzarea produsului.

7. Serviciu pentru Client. Comerciantul cu amănuntul oferă clienților o varietate de servicii:

I. Localizează magazinele de vânzare cu amănuntul într-un loc convenabil pentru maximum de oameni, aproape de localitatea sa sau în inima orașului.

II. Varietatea ofertei de bunuri din care să alegeți.

III. Oferă o prezentare și plasare atractivă a produsului pentru o identificare și selecție ușoară.

IV. Oferă stimulente monetare, cum ar fi preț rezonabil, reducere, oferte etc.

V. Oferă servicii precum livrarea la domiciliu, asigurarea calității, oferta de servicii etc.

VI. Oferă cunoștințe și informații despre utilitatea produsului și, prin urmare, ajută să aleagă tipul potrivit de produs.

8. Creșterea productivității. Comerciantul cu amănuntul asigură productivitatea și eficiența în distribuția mărfurilor. El împărtășește informațiile de piață cu producătorii și asigură producția acelor bunuri care au cerere. Politicile sale de promovare și plasare creează cerere de produs și asigură o rotație rapidă prin vânzare rapidă.

Logistica adecvată, cum ar fi transportul, depozitarea va reduce daunele și pierderea de valoare a mărfii. Aceste inițiative vor minimiza risipa, vor reduce costurile de operare și, prin aceasta, vor asigura eficiența și productivitatea.

9. Creșterea standardului de viață. Nivelul de trai este măsurat prin consumul de confort și bunuri de lux. Comerciantul cu amănuntul asigură un nivel de trai mai înalt, punând la dispoziția oamenilor o varietate de bunuri și servicii la preț rezonabil. Facilitatea, creditul și cumpărăturile la îndemâna omului de rând vor crește nivelul de trai.

10. Creșterea oportunităților de angajare. Se estimează că industria de vânzare cu amănuntul din India oferă aproximativ 10% din locuri de muncă. O țară prea populată, cum ar fi India, care are un procent mare de șomaj, beneficiază de creșterea numărului și a dimensiunii afacerilor cu amănuntul. În afară de aceasta, comerțul cu amănuntul oferă și creează oportunități de muncă pentru femei, deoarece femeile pot avea mai multă grijă de clienți.

Pentru un număr tot mai mare de femei educate care aspiră să fie independente din punct de vedere economic, comerțul cu amănuntul oferă o oportunitate de angajare mai bună. Comerțul cu amănuntul poate oferi, de asemenea, oportunități de angajare cu normă parțială pentru cei care doresc să lucreze în ture și, de asemenea, să își continue studiile sau să se ocupe de alte sarcini la domiciliu.

11. Creșterea PIB. Sistemul de vânzare cu amănuntul organizat și dezvoltat creează o cerere mai bună pentru bunuri și servicii. Oferă o ieșire convenabilă pentru vânzări. Creșterea vânzărilor necesită mai multă producție care, la rândul său, crește ocuparea mai multor resurse în activități economice. Acești factori au ca rezultat o creștere mai mare a PIB-ului, care este esențială pentru dezvoltarea economică a unei națiuni.

12. Comerțul cu amănuntul ca ramură de studiu separată. Cererea în creștere pentru retail organizat și schimbări revoluționare în comerțul cu amănuntul au dus la managementul vânzării cu

amănuntul și piața ca o ramură de studiu separată. Universitățile oferă cursuri în afaceri cu amănuntul. Acestea creează în continuare noi oportunități în educația și dezvoltarea vânzării cu amănuntul [52].

Marketingul cu amănuntul asigură nu numai satisfacția clienților, ci și ceva mai mult decât atât:

- I. Oferind o mare varietate de bunuri din care să alegeți.
- II. Facilități livrare la domiciliu, garanție service post vânzare, garanție.
- III. Preț rezonabil, oferte cu reduceri
- IV. Facilitate de creditare, finanțare.

Marketingul cu amănuntul îi face pe oameni să-și imagineze sau să-și dorească bunuri care pot satisface și creează și livrează acele bunuri, depășind așteptările clienților și creând astfel încântarea clienților.

Creșterea vânzărilor cu amănuntul în Republica Moldova

În Republica Moldova, raportul privind vânzările cu amănuntul oferă o măsură agregată a vânzărilor de bunuri și servicii cu amănuntul pe o anumită perioadă de timp. În Moldova, vânzările cu amănuntul sunt sezoniere, volatile și relativ importante pentru economia generală.

Vânzările cu amănuntul din Republica Moldova au înregistrat o medie de 1,17% din 2011 până în 2021, atingând un maxim istoric de 38% în mai 2020 și un minim record de -37,40% în ianuarie 2017. Această pagină oferă cea mai recentă valoare raportată pentru - Vânzări cu amănuntul MoM Moldova - plus versiuni anterioare, istoric maxim și scăzut, prognoză pe termen scurt și predicție pe termen lung, calendar economic, consens de sondaj și știri. Moldova Vânzări cu amănuntul MoM - valori, date istorice și grafice - a fost actualizat ultima dată în ianuarie 2022.

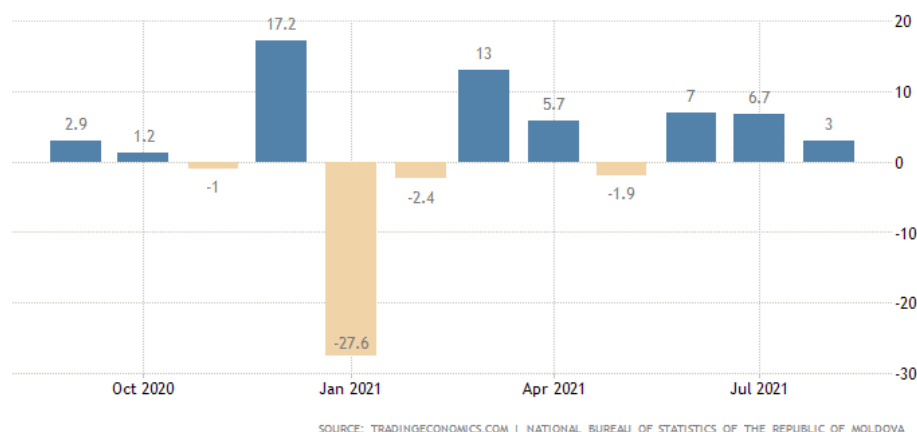

Figura 1. Vânzări cu amănuntul Mom în Moldova [2]

Vânzări cu amănuntul Mom în Moldova

În Republica Moldova, raportul privind vânzările cu amănuntul oferă o măsură agregată a vânzărilor de bunuri și servicii cu amănuntul pe o anumită perioadă de timp. În Moldova, vânzările cu amănuntul sunt sezoniere, volatile și relativ importante pentru economia generală.

Tabelul 2. Vânzări cu amănuntul Mom/Vânzări cu amănuntul YoY – 2021 [2]

Conex	Ultima	Precedent	Unitate	Referință	Conex
Vânzări cu amănuntul MoM	3.00	6.70	procentaj	Aug/21	Vânzări cu amănuntul MoM
Vânzări cu amănuntul YoY	19.00	10.50	procentaj	Aug/21	Vânzări cu amănuntul YoY
Cheltuiala consumatorului	55261299.00	42059781.00	MDL mii	Sep/21	Cheltuiala consumatorului

Vânzări cu amănuntul YoY în Moldova

În Republica Moldova, variația anuală a vânzărilor cu amănuntul compară vânzările agregate de bunuri și servicii cu amănuntul într-o anumită lună cu aceeași lună a unui an în urmă.

Tabelul 3. Indicatori de referință pentru creșterea vânzărilor cu amănuntul în Republica Moldova [2]

Ultimul	Precedent			
Deviza	17.84	17.84		Ian/22
Rata de creștere a PIB	-3.3	6.3	procentaj	Sep/21
Rata anuală de creștere a PIB	8.3	21.5	procentaj	Sep/21
Rată de șomaj	2.5	3.6	procentaj	Sep/21
Rata de inflație	13.94	12.44	procentaj	Dec/21
Rata dobânzii	6.5	5.5	procentaj	Dec/21
Balanța de schimb	-294	-375	Milion dolari	Oct/21
Contul curent	-400	-507	Milion dolari	Sep/21
Contul curent la PIB	-6.7	-9.7	procentaj PIB	Dec/20
Datoria guvernamentală față de PIB	32.9	25	procentaj PIB	Dec/20
Bugetul guvernului	-8	-1.4	procentaj PIB	Dec/20
Vânzări cu amănuntul MoM	3	6.7	procentaj	Aug/21
Cota de impozit pe profit	12	12	procentaj	Dec/21
Cota de impozit pe venitul personal	12	12	procentaj	Dec/21

Concluzii

Beneficiile marketingului cu amănuntul:

1. Creșterea standardului de viață. Vânzarea cu amănuntul organizat oferă o varietate de bunuri și servicii. Ele sunt puse la dispoziție la prețuri rezonabile și într-o locație convenabilă pentru oameni. Oamenii vor fi induși să se bucure de confort și lux care le vor crește nivelul de trai.

2. Oportunități de angajare. Vânzarea cu amănuntul organizat poate oferi oportunități directe de angajare în magazinul de vânzare cu amănuntul. Oportunitățile indirecte de angajare sunt create în logistică, adică depozitare, transport, servicii bancare care susțin marketingul cu amănuntul. Se estimează că comerțul cu amănuntul organizat în India poate oferi cote de 10% din totalul angajării.

În afară de aceasta, comerțul cu amănuntul organizat va induce cerere. Oamenii sunt motivați să consume din ce în ce mai mult. Acest lucru va crea cerere și necesită mai multă producție și investiții în activități comerciale. Ocuparea capitalului și a forței de muncă va crește pentru a satisface cererea suplimentară care are ca rezultat creșterea activităților economice.

3. Ajutor pentru fermieri și consumatori. Fermierii sunt nevoiți să-și vândă produsul la preț neremunerabil. El nu poate deține stoc în așteptarea unor prețuri mai bune din cauza facilităților slabe de depozitare și transport. Se spune că primește doar 1/3 din prețul de vânzare. Clienții sunt obligați

să plătească un preț mai mare pentru produs, datorită marjei mari a intermediarilor. Nu există nicio valoare adăugată la bunuri. În continuare, cantități mari de produse agricole și legume sunt deteriorate și risipite din cauza infrastructurii slabe.

Marketingul cu amănuntul și casele mari de vânzare cu amănuntul pot depăși aceste limitări:

I. Ei pot cumpăra produse direct de la fermieri, oferindu-i un preț sigur.

II. Acestea creează un depozit adecvat și alte facilități, astfel încât calitatea produsului să nu fie deteriorată sau distrusă.

III. Aceștia aduc un plus de valoare bunurilor prin clasificare, standardizare, ambalare și branding.

IV. Aceste bunuri sunt oferite consumatorilor la preț rezonabil, cu facilități mai bune [45].

4. Utilizarea eficientă a resurselor. Marketingul cu amănuntul asigură utilizarea eficientă și economică a resurselor și inputurilor. Managementul organizat și capitalul optim asigură că nu există risipă de stocuri și materiale. Facilitatea de depozitare asigură că produsele nu sunt deteriorate. Aplicarea tehnicilor de control al stocurilor asigură menținerea unui nivel optim al stocurilor. Tacticile de marketing, cum ar fi vânzarea cu reducere, ofertele, asigură că stocurile nefuncționale sunt eliminate prin lichidare de stoc.

5. Expunerea la culturi diferite și globalizare. Oamenii sunt expuși să se bucure de o mare varietate de bunuri care sunt fabricate în întreaga lume. Clienții indieni s-au familiarizat cu Pizza, Burger, iar occidentalii pot fi făcuți să guste indian Rasam Biryani și curry cald.

Odată cu aceasta, există și împărtășirea obiceiurilor de consum între oamenii care trăiesc în diferite colțuri ale lumii, care este posibilă datorită marilor MNC-uri care și-au deschis puncte de vânzare în diferite părți ale lumii. Aceste magazine departamentale Hypermarket introduc cultura (obiceiuri de consum) dintr-o parte a lumii în cealaltă parte. Vasudev Kutumb, adică întregul glob este o singură familie, poate fi posibil datorită comerțului cu amănuntul organizat [până la 52].

6. Dezvoltarea unui stil de viață sănătos. Sănătatea și longevitatea depind de stilul de consum. Mâncarea de calitate și stilul de viață vor duce la o viață de calitate, sănătoasă și lungă.

Marketingul cu amănuntul oferă oportunități pentru aceasta:

I. Creează în mintea oamenilor dorința de a cere bunuri de calitate.

II. Educă oamenii să ducă o viață sănătoasă și de calitate.

III. Creează și distribuie aceste bunuri care sunt la îndemâna lui.

7. Încântarea clienților.

Vânzările cu amănuntul măsoară modificarea valorii totale a vânzărilor ajustate în funcție de inflație la nivel de vânzare cu amănuntul. Este cel mai important indicator al cheltuielilor consumatorilor, care reprezintă cea mai mare parte a activității economice totale.

Bibliografie

1. Kotler Ph., Keller K. Marketing Management. 15th edition, 2016. ISBN13: 9780133856460, ISBN10: 0133856461
2. Moldova Retail Sales YoY. <https://tradingeconomics.com/moldova/retail-sales-annual>
3. Top 100 Retailers 2020 List. <https://nrf.com/resources/top-retailers/top-100-retailers/top-100-retailers-2021-list>
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. М.: Издательский дом «Вильямс», 2007, 647 с.

UDC: 338.46:338.5(478)(043.3), 351.85

JEL Classification: M14, Z1

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.04>

THE SIGNIFICANCE OF THE SERVICE SECTOR OF CULTURE AND ART IN THE SOCIETY DURING THE CRISIS

IMPORTANȚA SECTORULUI DE SERVICII AL CULTURII ȘI ARTEI ÎN SOCIETATE ÎN TIMPUL CRIZEI

*BOGDANOVA Svetlana², Ph.D. of economic sciences,
Technical University of the Republic of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0002-3588-8658)*

*BOGDANOVA Svetlana, doctor în științe economice,
Universitatea Tehnică a Moldovei, Chișinău
(ORCID: 0000-0002-3588-8658)*

Annotation: *The service sector of culture and art or the creative economy has gradually acquired independence and has become an essential element of the total social activity, the functioning of which is aimed at the formation and satisfaction of the cultural needs of people. At the same time, just like any other social sector, although it has its own specifics, which does not allow it to “merge” with the sphere of material production, to become its “servicing” link, it is an expression of human imagination, spreading important social and cultural values.*

Adnotare: *Sectorul de servicii al culturii și artei sau economia creativă a dobândit treptat independență și a devenit un element esențial al activității sociale totale, a cărei funcționare vizează formarea și satisfacerea nevoilor culturale ale oamenilor. În același timp, la fel ca orice alt sector social, deși are specificul său, care nu-i permite să „contopească” cu sfera producției materiale, să devină verigă „de deservire” a acestuia, este o expresie a imaginației umane, răspândind importante valori sociale și culturale.*

Keywords: *services, culture, creative industry, art, crisis, pandemic*

Cuvinte-cheie: *servicii, cultură, industrie creativă, artă, criză, pandemie*

Introduction

The COVID-19 pandemic has triggered unprecedented responses as it spread across the planet. Social distancing, a moratorium on crowds, border closures have halted a significant part of the economy, including the impact on culture, exhibitions, entertainment and educational activities. Theaters, art centers, clubs, cinemas, philharmonic societies, museums, art galleries, educational centers were closed as part of quarantine measures [7, p.5].

The crisis caused by the pandemic reminded of the fundamental importance of creativity in the life of society. The preservation of culture as a means of informal interaction between people is extremely important for their psychological comfort. Therefore, it is so important: how a person perceives new difficult conditions of life, what his behavior, his moral state, will, feelings, emotions during a crisis. Since a person in the sector of culture acts as an object and subject of culture, he is both a carrier and a creator, a creator of culture and art. And he is destined to survive in this not easy

² svetlana.bogdanova@tem.utm.md

struggle. In art, a person expresses self-respect, equality and democracy, which are necessary for people to live together in the world.

The lessons of world history speak about the importance of measures in the field of culture in difficult stages of the development of society. Therefore, culture and art are a key socializing factor that regulates various areas of human interaction from everyday communication to the functioning of the global economy. It may also be noted, that:

- culture preserves and transmits knowledge;
- culture creates values and symbols;
- culture strengthens social relationships;
- culture contributes to the development of the economic and political sphere of the country.

Materials and methods of research

In recent years, in parallel with the sector of culture, a new sector of culture has also developed - the creative industry or the creative economy. This sector shows higher growth compared to other industries: it generates about 3% of global GDP and employs 1% of the world's economically active population [8, p.3].

The creative industry is a sector of the economy that has both commercial and cultural value. A significant part of its added value is generated by trade in creative activities and intellectual property rights. These include design, fashion, architecture, visual arts, music, film and animation, video games, broadcasting, advertising, etc. The development of a creative economy has multiple positive effects for the economy and society, based on improving the quality of human capital, stimulating innovation and knowledge transfer in all sectors of the economy, etc.

The museum, theatres, galleries, exhibition halls, concert venues have become almost the first collateral victims of the Covid-19 pandemic. They were closed, productions were canceled, and the show was canceled.

According to UNESCO, as of April 15, 2020, 89% of countries have already completely or partially restricted public access to world cultural heritage sites. By April 22, 2020, 128 countries have suspended the activities of organizations related to the sector of culture. At the height of the pandemic, the International Council of Museums cited data on the closure of 95% of museums around the world. At least 85% of museums did not work in each region due to restrictive measures [1, p.6].

Table 1. Activities of cultural institutions of the Republic of Moldova for the period 2016 - 2020

Cultural institutions and their activities	Analysis period					Changes for 2016 %
	2016	2017	2018	2019	2020	
Museum (including branches)	123	126	127	127	130	+5,69
Number of visits - thousand	836,2	757,8	759,5	794,1	300,7	-64,70
Theaters	16	16	16	16	16	0
The number of spectators - thousand	433	395	367	346	115	-73,44
Libraries	1343	1338	1334	1326	1319	-1,79
Number of visits - thousand	8197	8192	7821	7204	4179	-49,01
Cinema installations	5	5	5	5	5	0
The number of visits to film screenings, thousand	425	610	485	687	119	-72,00
House of culture and club institutions (community centers)	1219	1219	1216	1216	1197	-1,80

Seats in auditoriums and lecture halls - thousand	331	336	338	334	311	-6,04
---	-----	-----	-----	-----	-----	-------

Cultural institutions and their activities	Analysis period					Changes for 2016 %
	2016	2017	2018	2019	2020	
Philharmonic	1	1	1	1	1	0
The number of spectators - thousand	23	32	21	23	9	-60,87
Concert organizations	5	5	5	5	5	0
The number of spectators - thousand	86	73	100	100	42	-51,16

Source:[1, p.56-57], [1, p.4-6]

Results and considerations

Restrictive measures have led to a massive reduction in the number of visitors to cultural institutions both around the world and in our country. In the Republic of Moldova in 2020, there were 16 theaters that were visited by 114.9 thousand people, which is 71% less than in 2017. Despite the growth in the number of museums in the country, the number of visitors from 2017 to 2020 decreased by more than 2 times (table 1). On June 1, 2020, access to the museum was open, but the tours were conducted individually and in groups of up to five people. Throughout this period, events were held mainly in an online format with a minimum number of participants who can be in the premises. During this time, museums managed to hold a number of online events - exhibitions, lectures, art salons. In this case, artists or speakers in the limited number that the room allowed were in the museum building, and visitors could hear and see everything that was happening on the online broadcast.

Due to the pandemic, incomes of the population have decreased, and some citizens have lost their jobs altogether. This also had a negative impact on the service sector. It can be assumed that most of the cultural institutions depend on ticket sales, so it is possible that due to lack of budget, these institutions may not open even after the restrictions are lifted. The sector of culture is experiencing difficulties in accessing financial support, its main source of funding, both in Moldova and abroad, is various donors: authorities, sponsors, charitable organizations. Coming out of the crisis, many states allocate huge funds for economic recovery, including oil and gas production, but the cultural sector, as always, remains in the shadows.

The cancellation or postponement of book fairs has affected the release of new books, which has affected the income of authors and publishers. Growth in online sales only partially offset revenue losses.

In 2020, there were 1319 national and territorial public libraries in the country, which is 19 units less than in 2017. On average, one library has 11.8 thousand copies of books, serial publications and other documents.

At the same time, quarantine and restrictive measures have increased the demand for home entertainment and self-development, in connection with which sectors such as video games and online services with streaming audio / video content have received a huge boost to develop and expand their potential audience. At the same time, the profits were mainly made by large companies.

In general, many are of the opinion that work in the sector of culture has a low status and prestige, and the COVID-19 crisis has had a particularly negative impact on the employment of workers in the creative professions. According to the Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, the number of personnel in the service sector for 2020 is 9352 people [3].

A significant part of those employed in the sector of culture are employees of pre-retirement and retirement age and most of them are women, and the creative industry is young people (15-29

years old). Cancellations of concerts, the postponement of festivals, the cessation of film production - all these factors have had a disastrous effect on the field of creative professions. There was a surge in the outflow of specialists in other areas of activity. Despite the fact that the average monthly salary in the Republic of Moldova for 2020 in the field of art, entertainment and recreation was 5753 lei, 73% higher than in 2017 [1, p.31]. After all, many countries to this day cannot provide their citizens with jobs with decent wages in the service sector. Even in countries where the social security system allows for payments to workers in the creative professions, there are difficulties in overcoming the consequences of the cultural crisis.

Tourism is another hardest hit area. According to UNESCO, tourism and related areas account for up to 70% of the income of the national economies of some countries. Restrictions have affected the work of 75 million people in the tourism sector worldwide. The World Tourism Organization notes that tourism costs associated with restrictive measures will reach historic proportions [7, p.13].

Due to closed borders, restrictions and travel cancellations, tourism is seeing a significant decline. Entertainment events and business conferences were canceled everywhere, tourists cancel reservations from hotels and tickets. Tourism companies in the Republic of Moldova also suffered, despite the already low rates of incoming tourist flow, which are due to the underdeveloped tourism and general economic infrastructure of the country, which directly affects the slowdown in tourism development. So, in order to support the tourism sector of the Republic of Moldova during the crisis, there were implementations of online projects that allowed those who wished to visit virtual excursions.

In Moldova, an initiative group of developers and photographers launched a unique collection of virtual 3D tours of Moldova. On the website www.visit.md and www.locals.md there is a map of virtual tours that inspires travel. Of course, a virtual tour will not replace a real trip, so each tour is provided with contact information and a map. Also, the tour pages tell the story of each of the places so that you are fully prepared for the trip[7]. It can be assumed that virtual travel in the near future will become a good auxiliary tool in choosing a real trip, but definitely not a replacement for it, although this technology may slightly reduce the size of the excursion tour market.

Conclusions

The increased focus on creativity over the past year has made it clear that culture is essential to our emotional well-being, especially during times of crisis. General self-isolation due to the COVID-19 pandemic has dramatically changed the sector of culture, clearly accelerating the development of new technologies in the sector of cultural services. The transition to the electronic format came rapidly, thereby largely preserving the moral and mental health of the nation during the pandemic. Art plunged into the online sphere and became more accessible. And also thanks to the emergence of marketplaces of services and the simplification of website creation tools, the popularity of cultural services has grown. Therefore, new technologies help the industry recovery program. But the growing interest in digital products in the field of culture entails a number of problems that need to be solved.

Entering the path of recovery, we must do everything to ensure that culture does not stand aside. Certain types of cultural services are provided by commercial organizations (creative industry), which can be implemented independently in market conditions and in parallel serve as a source of replenishment of the budgets of the corresponding levels. However, the main consequences of the crisis have affected cultural organizations that are deprived of commercial opportunities and are characterized as socially significant and socially useful character. To support these types of services, state subsidies, the creation of various foundations and cultural associations are required, which will provide access to cultural objects in the conditions of the “new normal”, which will give impetus to the active development of the digitalization of this area, the formation and updating of the cultural online environment.

Bibliography

1. Breviarul statistic "Moldova în cifre", ediția 2021. https://statistica.gov.md/public/files/publicatii_electronice/Moldova_in_cifre/2021/Breviar_2021_rom.pdf
2. Culture and COVID-19. <https://en.unesco.org/news/culture-covid-19-impact-and-response-tracker>
3. Statistical data bank. Social statistics / Labor force and earnings. Number of employees by economic activities, sectors and sex 2013-2020. <https://statbank.statistica.md/>
4. Statistical Yearbook of the Republic of Moldova 2021, section 10. Culture and Sport. https://statistica.gov.md/public/files/publicatii_electronice/Anuar_Statistic/2021/10_AS.pdf
5. Виртуальные экскурсии по Молдове. <https://aif.md/po-moldove-mozhno-puteshestvovat-v-3d/>
6. Влияние пандемии COVID-19 на креативные сектора экономики. https://www.economy.gov.ru/material/file/9c05ace1aae8261ef8b73017ed1817a4/obzor_praktik.pdf
7. Культура в условиях пандемии COVID-19. <https://ach.gov.ru/upload/pdf/Covid-19-culture.pdf>
8. Развитие креативных индустрий в России: ключевые индикаторы. https://www.hse.ru/data/2021/08/05/1425538563/Human%20Capital_NCMU_Digest%201_Creative%20Industries_2021.pdf

UDC: 379.85, 338.48

JEL Classification: O35, Z32

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.05>

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE PROJECTS IN TOURISM IN PANDEMIC CONDITIONS

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В ТУРИЗМЕ В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

*ZHIGAREVA Elena, PhD student,
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0001-9855-0390)*

*CROTENCO Irina, Ph.D. of economic sciences,
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0002-0541-3029)*

*ЖИГАРЕВА Елена, студент III цикла обучения,
Международный Независимый Университет Молдовы, Кишинэу
(ORCID: 0000-0001-9855-0390)*

*КРОТЕНКО Ирина, доктор экономических наук,
Международный Независимый Университет Молдовы, Кишинэу
(ORCID: 0000-0002-0541-3029)*

Annotation: The state of the tourism industry in the world and in Moldova under the influence of the COVID-19 coronavirus pandemic is being studied. Are described innovative projects implemented in international tourism in the conditions of the pandemic. Conclusions and recommendations are formulated based on the results of the research.

Аннотация: Исследуется состояние туристической индустрии в мире и в Молдове под влиянием пандемии коронавируса COVID-19. Описываются инновационные проекты, внедряемые в международном туризме в условиях пандемии. Сформулированы выводы и рекомендации по результатам проведённых исследований.

Keywords: international tourism, innovations in tourism, COVID-19 pandemic

Ключевые слова: международный туризм, инновации в туризме, пандемия COVID-19

Введение

Вирусная инфекция оказала и продолжает оказывать катастрофическое влияние на мировую экономику. По данным ООН в 2020 г. мировая экономика сократилась по сравнению с 2019 г. на 4,3% [11]. В 2021 г. глобальная экономическая система выходила из кризиса, вызванного пандемией, однако в ряде отраслей уровень 2019 г. не был еще достигнут. Среди прочих видов экономической деятельности это касается туристической сферы и всего разнообразия составляющих его отраслей. Туризм оказался одной из наиболее пострадавших отраслей от пандемии. По данным ЮНВТО число международных туристических прибытий в 2021 г. составит не более 28% от доковидного уровня [14].

Материалы и методы исследования

Информационной базой данной статьи явились материалы международных и молдавских организаций, в том числе, Организации объединенных наций, Всемирной

туристической организации (ЮНВТО), Всемирного совета по туризму и путешествиям, Национального бюро статистики Республики Молдова, а также исследования авторов, опубликованные в Молдове и за рубежом. Исследование базируется на законах, принципах и категориях диалектической логики. Методология научного исследования включает в себя методы научной абстракции, индукцию и дедукцию, описание, анализ динамики показателей туристической индустрии, их сравнение, синтез, а также табличный и графический методы представления информации.

Результаты и обсуждения

В настоящее время туризм переживает самый глубокий кризис: в 2020 г. количество международных туристических прибытий упало на 74% из-за повсеместных ограничений на поездки и резкого падения спроса. Это самый серьезный кризис за всю историю наблюдений после беспрецедентной чрезвычайной ситуации в области здравоохранения социальной и экономической сфере, на фоне вспышки пандемии COVID-19 [20]. Обвал международного туризма отразился потерей экспортных доходов в размере US\$ 1,3 трлн., что более чем в 11 раз превышает убыток, зафиксированный во время глобального экономического кризиса 2009 г.

Всемирная Туристическая Организация отметила, что в Азии и Тихоокеанском регионе в 2020 г. число международных прибытий сократилось на 84%, что примерно на 300 млн. меньше, чем в предыдущем году. На Ближнем Востоке и в Африке число прибытий снизилось на 75%. В Европе количество прибытий сократилось на 70%, что на 500 млн. меньше иностранных туристов, чем в 2019, в то время как в Северной и Южной Америке этот показатель упал на 69% [12].

По данным Всемирного совета по путешествиям и туризму – World Travel & Tourism Council (WTTC), сектор путешествий и туризма потерял в 2020 г. почти US\$ 4,5 трлн. и достиг US\$ 4,7 трлн., при этом вклад сектора в ВВП снизился на ошеломляющие 49,1% по сравнению с 2019 г., по сравнению со снижением общемирового ВВП в 2020 г. на 3,7%. Составляя в 2019 г. 10,4%, доля сектора путешествий и туризма в мировом ВВП снизилась до 5,5% в 2020 году из-за долгосрочных ограничений на передвижение. В 2020 г. в индустрии было потеряно 62 млн. рабочих мест, что представляет собой сокращение на 18,5%, в результате чего в сфере туризма в мире осталось всего 272 млн. рабочих мест, по сравнению с 334 млн. в 2019 г. Расходы внутренних туристов снизились на 45%, в то время как расходы иностранных туристов снизились на беспрецедентные 69,4% [16].

В мае 2021 г. ЮНВТО был проведен глобальный опрос своей Группы экспертов по туризму о влиянии COVID-19 на туризм и ожидаемом времени восстановления. Относительно сроков возвращения международного туризма в мире к уровню, существовавшему до пандемии 2019 г., большинство экспертов (49%) склоняются к тому, что это произойдет не раньше 2024 г., а 36% ответили – в 2023 г. В Европе прогноз экспертов соответствует глобальному (40% - в 2023 г., 46% - в 2024 или позже), В Америке (41% - в 2023 г., 56% - в 2024) и Азии (31% - в 2023 г., 56% - в 2024 г.) также не сильно отличается, тогда как в Африке большинство экспертов (45%) настроено более оптимистично и называет 2023 г., а на Ближнем Востоке и вовсе 67% экспертов прогнозируют возврат региона к допандемийному уровню к 2022 г. [15].

Пандемия COVID-19 и связанные с ней ограничения оказали серьезное влияние на индустрию туризма Молдовы. В 2020 г. было отмечено рекордное ухудшение всех показателей туристической деятельности. По данным Национального бюро статистики Молдовы в 2020 г. туристические агентства и туроператоры оказали туристические услуги 124,5 тыс. туристов и экскурсионистов, что составляет лишь 33,1% от показателя 2019 г. Таким образом, количество туристов и экскурсионистов в 2020 г. уменьшилось на 252,1 тыс., за счет

сокращения выездного туризма на 235,9 тыс. посетителей (-76,0%), въездного – на 12,9 тыс. посетителей (-65,0%) и внутреннего – на 3,3 тыс. посетителей (-7,1%).

Из примерно 7 тысяч иностранных туристов и путешественников, посетивших Республику Молдова в 2020 году и воспользовавшихся услугами турагентств и туроператоров, 95,1% прибыли на отдых, 3,4% – в деловых и профессиональных целях и 1,4% – на лечение. В общем числе иностранных туристов, посетивших Молдову в 2020 г., наиболее значительную долю составили путешественники из Румынии (73,4%), Украины (14,9%), Российской Федерации (3,1%), Турции (1,6%) и Великобритании (1,1%).

Численность молдавских туристов, выехавших за границу в 2020 г. составила лишь 74,7 тыс. чел., что в 4,2 раза меньше, чем в 2019 г. Основной целью граждан Молдовы был отдых (98,7%), а основными туристическими дестинациями – Турция (57,4% от общего числа за рубежом), Египет (17,8%), Румыния (7,9%), Болгария (5,1%) и Украина (3,9%).

Таблица 1. Количество въездных, выездных и внутренних туристов в Молдове в 2000-2020 гг. (чел.) [4]

	2000	2005	2010	2015	2019	2020
Количество прибытий иностранных гостей в страну	18 964	25 073	8 956	15 514	19 848	6 950
Количество выездов молдавских посетителей за границу	32 452	57 231	117 204	189 790	310 649	74 708
Количество туристов и экскурсантов, участвующих во внутреннем туризме	26 705	60 806	35 594	37 255	46 128	42 848

Что касается внутреннего туризма, в 2020 г. в нем участвовало 42,8 тыс. туристов, что на 7,1% меньше, чем в 2019 г. Передвижение жителей Молдовы внутри страны с туристическими целями организовывалось в основном турагентствами Кишинева (60,9%), а также в регионах развития Центр (30,5%) и Юг (8,5%).

Доходы туристических агентств и туроператоров Молдовы в 2020 г. составили 782,8 млн. леев, это лишь 31,2% от показателя 2019 г. Наибольшее снижение доходов наблюдается в сфере выездного туризма – на 1573,2 млн. леев меньше по сравнению с 2019 г. (-68,6%) и въездного туризма – на 75,1 млн. леев меньше (-91,1%) [2].

За исследуемый период наибольший удельный вес в общем количестве туристов имели выездной и внутренний туризм, на долю которых приходилось 70,0% и 22,9%, соответственно, тогда как доля въездного туризма составила – 7,1%.

Таблица 2. Динамика туристических потоков в Молдове за январь-сентябрь в сравнении с аналогичным периодом предыдущего года (в %) [3]

	2020 г. в сравнении с 2019 г.	2021 г. в сравнении с 2020 г.
ВСЕГО	25,7	321,7
в том числе		
- въездной туризм	43,7	271,4
- выездной туризм	18,5	370,2
- внутренний туризм	76,1	239,5

Через туристические агентства и туроператоров в январе-сентябре 2021 г. выехало за границу 185,0 тыс. молдавских туристов или на 135,0 тыс. человек (в 3,7 раза) больше, чем в январе-сентябре 2020 г., на фоне снижения рассматриваемого показателя в январе-сентябре

2020 г. по сравнению с соответствующим периодом 2019 г. на 220,3 тыс. человек или в 5,4 раза. Большинство молдавских граждан выезжало за границу на отдых (99,6%). Граждане Республики Молдова предпочитали путешествовать в основном в Турцию (51,7% от общего числа выездных туристов), Болгарию (19,2%), Египет (17,9%), Грецию (3,5%), Черногорию (2,1%), Румынию (1,6%) и Украину (1,3%). Въездной туризм увеличился на 11,8 тыс. человек (в 2,7 раза). Число туристов, участвующих во внутреннем туризме, в январе-сентябре 2021 г. составило 60,6 тыс. посетителей. Это на 35,3 тыс. человек и в 2,4 раза больше, по сравнению с январем-сентябрем 2020 г., на фоне снижения рассматриваемого показателя в январе-сентябре 2020 г. по сравнению с соответствующим периодом 2019 г. на 8,0 тыс. человек или в 1,3 раза. Поездки жителей Молдовы внутри страны в туристических целях были организованы в основном туристическими агентствами и туроператорами в Кишиневе (53,4%), регионах развития Центр (35,7%) и Юг (8,0%) [3].

Как видно из рис. 1, доходы турагентств и туроператоров в январе-сентябре 2021 г. составили 1973,9 млн леев, увеличившись в 3,7 раза по сравнению с аналогичным периодом 2020 г., на фоне снижения рассматриваемого показателя в январе-сентябре 2020 г. по сравнению с соответствующим периодом 2019 г. на 1638,8 млн. леев или в 4,1 раза. Общий рост обусловлен увеличением доходов от выездного туризма в 3,9 раза, внутреннего туризма в 2,2 раза и въездного – в 2 раза [3].

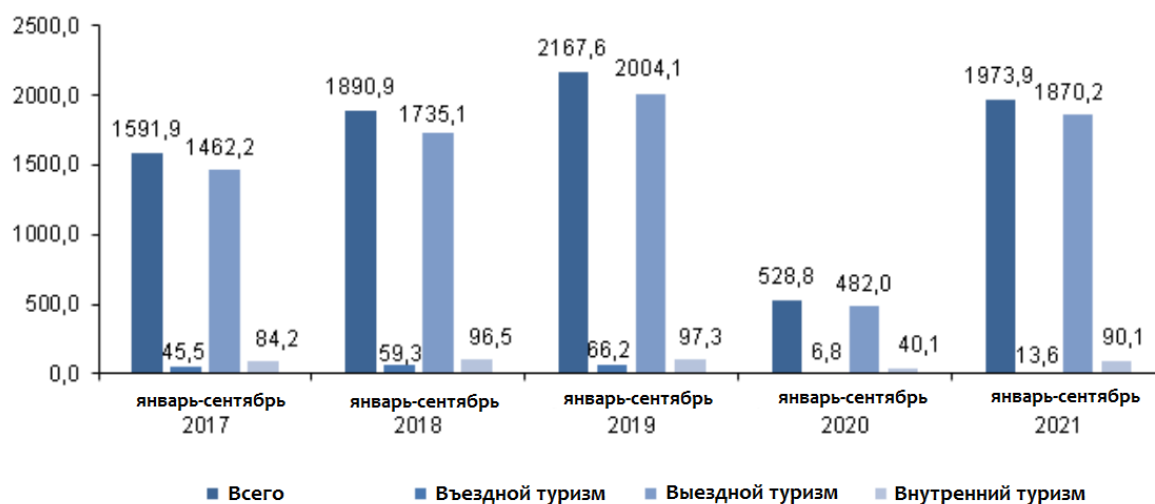

Рисунок 1. Доходы турагентств и туроператоров (млн. леев) [3]

В соответствии с международной классификацией Вспомогательного счета туризма, разработанного ООН, ЮНВТО, EuroStat и Организацией экономического сотрудничества и развития, отрасль туризм представляет собой совокупность видов деятельности, включающих размещение; питание; транспорт и его аренду; деятельность организаций, занимающихся бронированием, оказанием услуг в культурной области, спортивных и рекреационных услуг и др. [19]. Фактически все отрасли туризма (проживание, питание, транспорт, развлечение и другие) и связанные с ним виды экономической деятельности (финансово-банковская сфера, безопасность, здравоохранение, культура и др.) понесли огромные потери в период ковидных ограничений. Вместе с тем большинство из них существенно нарастили усилия по развитию и внедрению новых технико-технологических и организационных проектов с использованием удаленного доступа и преимуществ цифровизации экономики.

Например, ярким примером цифровизации в транспортной сфере является инновационная система оплаты проезда с помощью распознавания лица (Face Pay). Такая система будет внедрена на всех станциях Московского метрополитена. Чтобы воспользоваться новым технологичным методом оплаты, нужно будет установить

специальное приложение, сфотографировать себя и отправить снимок, чтобы зафиксировать свое лицо в информационной транспортной системе [17]. Подобные системы уже действуют в некоторых китайских городах, в том числе в мегаполисе Чжэнчжоу, где проживает более 10 млн человек (Приложение 30). В 2019 г. газета South China Morning Post сообщила, что почти 200 тыс. пассажиров решили использовать эту технологию всего за пару месяцев [9].

В мире ведутся работы по более глубокой проработке возможностей интернета в оказании услуг туристам. В частности, на дальнейшее развитие интернет сервисов направлено соглашение между Google, Ford, Volvo, Uber и Lyft о создании альянса по продвижению автономных автомобилей (без водителя). Вносятся предложения убрать из самоуправляемых автомобилей педали тормоза, зеркала заднего вида и стояночный тормоз, чтобы человек вообще не сможет ими управлять или каким-либо образом вмешиваться в управление. Машину должен контролировать искусственный интеллект, который будет принимать решения на основании данных, предоставляемых различными датчиками, камерами и картами [8].

Среди инновационных проектов на транспорте как новшество для Кишинева можно отметить новогоднее украшение светящимися гирляндами городского электрического транспорта, активное развитие сервисов такси (например, Яндекс.Такси и др.). Украшают троллейбусы гирляндами и в Бельцах.

Глобальное веб- и мобильное приложение Foursquare представляющее собой социальную сеть с функцией геопозиционирования (Location-based service) позволяет клиентам в Молдове выбрать лучшие рестораны, бары, магазины и достопримечательности. Среди категорий поиска завтрак, обед, ужин, кофе, десерт, ночная жизнь, покупки, развлечения (парки, кинотеатры, стадионы, концертные площадки и др.). Предусмотрены фильтры заведений по специализации, популярности, месту расположения, ценовому диапазону, времени работы, оценке, поставленной другими пользователями и др. персональными предпочтениями (кредитные карты, наличие парковки, разрешение на собак, доставка, места на улице и т.д.).

Серьезные цифровые изменения происходят в банковской сфере, где туристические потребности в обеспечении финансовой безопасности и доступности услуг финансового посредничества за пределами территории обитания туристов приобретают все более значимый цифровой характер. В мировой экономической системе расширилось использование криптовалютных механизмов, токенов, блокчейна и т.п. Это подталкивает страны к изучению возможности введения национальных цифровых валют.

В мире ведутся работы по созданию цифровых валют центробанков (Central Bank Digital Currency, CBDC). Особенно активизировался процесс создания национальных цифровых валют под влиянием пандемии COVID-19. Кроме того, центробанки учитывают, что на внедрение цифровой валюты понадобится несколько лет, а конкуренты CBDC, т.е. криптовалюты и стейблкоины уже существуют и используются на мировых рынках. Отличаясь от криптовалют возможностью их регулирования со стороны центробанков, а значит и уровнем децентрализации, CBDC способны благоприятно сказаться на национальных экономиках и отдельных группах населения, включая туристов. Среди лидеров создания собственных цифровых валют Китай, Япония, Багамские острова, Швеция, Восточные Карибы (включая 8 стран-участников), Украина, Европейский Союз, Россия [22]. В частности, тестирование цифрового юаня (Digital Currency Electronic Payment, DCEP) в Шэньчжэне, Сучжоу и Пекине, подтверждают готовность Китая к широкомасштабному запуску национальной цифровой валюты (e-CNY) [18]. На начало ноября 2021 г. в Китае кошелек для национальной цифровой валюты завели 140 млн человек и проведено операций с e-CNY на \$9,7 млрд [5]. В России объявлено о планах полномасштабного введения цифрового рубля до 2030 г. [21]. В США, включая Федеральную резервную систему, внимательно изучают проблему перспектив цифровизации глобальной платежной среды, планируя собственные меры разной направленности [7]. По мнению Европейского Центрального Банка в новую

эпоху, когда цифровизация проникла во все сферы жизни общества, цифровой евро будет обеспечивать функционирование в Евросоюзе простой, общепризнанной, безопасной и надежной платежной системы [1].

В Молдове основным документом, определяющим пути решения стоящих в современных условиях проблем перед обществом, является Программа деятельности правительства Республики Молдова «Молдова хороших времён» (Programul de activitate al guvernului „Moldova vremurilor bune”) [10]. При всех ее достоинствах она не в полной мере соответствует вызовам и угрозам туристической сфере страны в условиях инфекционной опасности. В частности, разделы программы, касающиеся туристической сферы в условиях выхода страны из наиболее острой фазы ковидного кризиса, сегодня могут быть усилены за счет организационных мероприятий по разработке и принятию комплексного национального стратегического механизма инновационного развития (концепция, закон, стратегия, программы и планы разных уровней хозяйственной иерархии).

Важным для Молдовы представляются опыт, накопленный международным туристическим сообществом в разработке Стратегии инноваций, цифровой трансформации и инвестиций (IDT Strategy) [13], а также при реализации мероприятий по внедрению инновационных форм, обеспечивающих удовлетворение специального туристического интереса (Special interest tourism) [6]. В Молдове эффективные ниши в реализации специального туристического интереса сконцентрированы как в традиционных для страны формах (сельский, винодельческий, экологический), так и в новых, прогрессивных направлениях. Среди эффективных инновационных ниш в совокупности форм специального туристического интереса, практикуемых в Европе, отметим путешествие по местам жизни предков (Ancestry tourism) и местам былых сражений (Battlefields tourism); посещение центров игровых развлечений включая казино (Gambling tourism), мемориалов и военных музеев (Military tourism), кладбищ (Cemetery tourism); ностальгический туризм (Nostalgia tourism); туризм в целях покупки недвижимости (Property tourism) и др. Такие объекты Молдовы как Геодезическая дуга Струве (включенная в список Всемирного наследия ЮНЕСКО в 2005 году), парковое хозяйство, кладбища, озера, архитектура и пр. столицы Молдовы соответствуют по своим предназначениям развивающемуся в Европе новому туристическому тренду – объектов специального туристического интереса.

Выводы

1. Мировая экономика выходит из кризиса, вызванного пандемией.
2. Среди наиболее пострадавших видов экономической деятельности оказались туризм и связанные с ним отрасли и хозяйственные структуры.
3. Учитывая сложившуюся ситуацию и современные тенденции инновационного развития мировой экономики на современном этапе противодействия вирусным заболеваниям, в Молдове целесообразно усилить стратегическую направленность программных документов страны в направлении активизации преодоления последствий пандемии.
4. Опыт стратегического планирования развития, накопленный Великобританией (стратегия «Обеспечение Золотого Наследия», «План по восстановлению туризма 2021»), Франции (план преобразования туризма до 2030 года “Destination France”) и другими странами, должен как можно быстрее адаптироваться в Молдове. При этом необходима более активная деятельность по модернизации правовой базы инновационной организационной составляющей современного туризма, реформированию национальных частей стратегического развития туризма в соответствии мировых и европейских тенденций (закон «Об организации и осуществлении туристической деятельности», стратегия развития туризма до 2030 г., национальные планы и программы по отдельным видам туризма – сельский,

- гастрономический (включая виноградо-винодельческий), культурно-рекреационный, сине-зеленый, урбан-туризм, спортивный, религиозный, санаторно-курортный и др.).
5. Особое внимание должно быть обращено на инновационное развитие национальной экономической системы, ее отраслевых и территориальных компонентов, используя опыт, накопленный в ЮНВТО по разработке Стратегии инноваций, цифровой трансформации и инвестиций (IDT Strategy).

Библиография

1. A digital euro. https://www.ecb.europa.eu/paym/digital_euro/html/index.en.html
2. Biroul național de statistică. Activitatea turistică a agențiilor de turism și turoperatorilor din Republica Moldova în anul 2020. <https://statistica.gov.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=6938>
3. Biroul național de statistică. Activitatea turistică a agențiilor de turism și turoperatorilor în ianuarie-septembrie 2021. <https://statistica.gov.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=7179>
4. Biroul național de statistică. Banca de date statistice. Statistica economica. Turism. <https://statbank.statistica.md/PxWeb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/?rxid=2345d98a-890b-4459-bb1f-9b565f99b3b9>
5. China's CBDC Has Been Used for \$9.7B of Transactions. <https://www.coindesk.com/business/2021/11/03/chinas-cbdc-has-been-used-for-97b-of-transactions/>
6. Classification of Special Interest Tourism Types. https://www.researchgate.net/figure/Classification-of-Special-Interest-Tourism-Types_tbl1_321801216
7. Federal Reserve Chair Jerome H. Powell outlines the Federal Reserve's response to technological advances driving rapid change in the global payments landscape. May 20, 2021. <https://www.federalreserve.gov/newsevents/pressreleases/other20210520b.htm>
8. Google, Ford, Volvo и Uber будут продвигать автономные автомобили. 27.04.2016. <http://autoutro.ru/news/2016/04/27/google-obedinilsya-s-ford-volvo-i-uber-dlya-prodvizheniya-avtonomnyh/>
9. Jonny Tickle. World-famous Moscow Metro system begins trials of 'FacePay', a new cutting-edge facial recognition biometric payment technology. 13 Aug, 2021. <https://www.rt.com/russia/531927-moscow-metro-begins-facepay/>
10. Program de activitate al guvernului "Moldova vremurilor bune". August 2021. <https://unpaspentru.md/2021/08/03/program-de-activitate-al-guvernului-moldova-vremurilor-bune/>
11. UN. World Economic Situation and Prospects 2021. 25 January 2021. <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-2021/>
12. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, January 2021. <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2021.19.1.1>
13. UNWTO. Innovation, investment and digital transformation. <https://www.unwto.org/innovation-investment-and-digital-transformation>
14. UNWTO. International Tourism and COVID-19. <https://www.unwto.org/unwto-tourism-dashboard>
15. UNWTO. International travel largely on hold despite uptick in may. 21 JUL 21. <https://www.unwto.org/taxonomy/term/347>
16. World Travel & Tourism Council. Economic Impact Reports. <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>
17. Вести.Ру. Оплата "лицом" заработает на всех станциях московского метро с 15 октября. <https://www.vesti.ru/hitech/article/2607892>

18. Зачем Китаю цифровой юань. 16 апреля 2021. <https://www.skolkovo.ru/expert-opinions/zachem-kitayu-cifrovoy-yuan/>
19. Кротенко И. Стратегический менеджмент развития регионального комплекса (на примере сферы туризма Республики Молдова). Chişinău, ASEM. 2019. 232 p.
20. Кротенко И., Жигарева Е. Влияние пандемии на инновационные политики в сфере международного туризма. În: Доклады международной научной конференции «Туризм и глобальные кризисы», din 21 aprilie 2021, България, Велико Тырново, университет „Св. Св. Кирилл и Мефодий“. 2021, p.697-705.
21. Набиуллина назвала цифровой рубль будущим финансовой системы России. <https://www.kommersant.ru/doc/4838443>
22. Что такое CBDC: отличия от криптовалют, что ожидать в 2022. <https://currency.com/ru/chto-takoe-cbdc-i-v-kakih-stranah-ih-uzhe-razrabatyvayut>

UDC: 316.46

JEL Classification: A13, J23, J53

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.06>

LEADERSHIP - A GENUINE CHANGE RESOURCE IN AN ORGANIZATIONAL ENVIRONMENT MARKED BY UNCERTAINTY

LEADERSHIPUL - RESURSĂ DE SCHIMBARE AUTENTICĂ ÎNTR-UN MEDIU ORGANIZAȚIONAL MARCAT DE INCERTITUDINI

*GHILEȚCHI Zorina³, PhD student,
Academy of Economic Studies of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0002-1013-7524)*

*GHILEȚCHI Zorina, doctorand,
Academia de Studii Economice din Moldova, Chișinău
(ORCID: 0000-0002-1013-7524)*

Annotation: *The reference framework of this study emphasizes the idea that uncertainty becomes the catalyst and progressive factor for identifying solutions for the survival of the implicit individual in an organizational environment, starting from the cognition of the triggering cause - personal needs, which no longer respect a pattern of manifestation. In this sense, Leadership has the relevance to trigger the necessary change in a historical setting never before seen, because it combines the organizational as well as the human side, an aspect not to be neglected against the background of social and economic trends.*

Adnotare: *Cadrul referențial al studiului dat subliniază ideea că incertitudinea devine factorul catalizator și progresist pentru identificarea unor soluții de supraviețuire a individului implicit într-un mediu organizațional, pornind de la cogniția cauzei declanșatoare - nevoile personale, care nu mai respectă un șablon al manifestării. În acest sens, Leadership-ul are relevanța de a declanșa schimbarea necesară într-un decor istoric nemaiîntâlnit până acum, fiindcă cumulează latura organizatorică precum și cea umană, aspect deloc de neglijat pe fondul unor tendințe sociale și economice.*

Keywords: *uncertainty, change, organizational environment, leadership*

Cuvinte-cheie: *incertitudine, schimbare, mediu organizațional, leadership*

Introducere

Realitatea temporală, fixată deocamdată într-un cadru numeric 2022, atestă un alt prag de cunoaștere în materie de inovații tehnologice. Incontestabil, inhibarea parcursului evolutiv al omenirii poate fi condiționată de atitudinea ignorantă pentru inovațiile tehnologice și schimbările istorice la care asistăm [7]. În același timp, însuși Omul devine elementul insurmontabil în această ecuație a realității creată tot de el: cu cât mai mult înaintează în cunoașterea realității exterioare cu atât mai mult este prins în vortexul unor crize interioare de incertitudine. Altfel spus, tandemul evolutiv al civilizației umane este alcătuit din veșnicul mister - omul, unitate tridimensională de gând, stare, comportament și creația acestuia. Lipsa unei armonii dintre aceste elemente poate genera disfuncții în sistemul universal de coabitare consensuală.

³ zorinascogi@gmail.com

Tocmai de aceea **cunoașterea comportamentului uman** potențează înțelegerea, ca rezultat identificarea unor mecanisme de salvagardare a omului în fața **incertitudinii**, o preocupare dar și provocare de acum încolo a economiștilor, precum și a savanților din psihologie, sociologie, antropologie, socio-biologie, neuroștiințe etc. Gary S. Becker, Premiul Nobel pentru economie 1992, fixează coordonatele de cercetare pentru viitor „...abordarea economică oferă un cadru unitar valoros pentru înțelegerea întregului comportament uman, cu toate că recunosc, desigur, că mare parte a comportamentului nu este încă înțeleasă, și că variabilele non-economice, tehnicile, și descoperirile din alte domenii contribuie semnificativ la înțelegerea comportamentului uman. ...Întregul comportament uman poate fi văzut ca o serie de participanți ce își maximizează utilitatea pornind de la un set stabil de preferințe și acumulează o cantitate de informații și alte intrări într-o varietate de piețe” [1, 15]. Prin extensie de raționament **preferințele umane** deschid tabloul sinoptic al **nevoilor sale**, descrise într-o evoluție ierarhică de A. Maslow. Presupunem că tot ce este în afara acestui „sistem de preferințe” al ciclului vital este eludat de om și prezintă o amenințare. Apelând la asumția schopenhaueriană presupunem că sistemul său de conservare va aborda orice pericol care vine spre el sub **semnul incertitudinii**, printr-o strategie de luptă, adică respingere, reluctantă. Există și o altă cale, care promite o perpetuare vitală, prin acceptarea experienței de criză, unica metodă de a crea predictibilitate pentru situații similare în viitor. Latura progresistă a acestei metode o regăsim în dictonul latin „vincit qui se vincit”(câștigă cel ce se cucerește pe el însuși). Constatarea explică expandarea interesului pentru romanul „Ciuma” de Albert Camus, publicat în 1947, tocmai când istoria ne-a oferit o **Co-vârșitoare** experiență în **vid-ul** interacțiunii fizice [8]. Prin urmare, orice situație de incertitudine, criză, șoc social, este un material probatoriu ce permite să judecăm scenarii ale comportamentului uman într-o epocă a globalismului economic. S-a constatat, că experiența rezultată din șocul crizei trăite va influența pe viitor comportamentul uman ce ține de decizii, opțiuni și alegeri, ceea ce schimbă cultura consumatorului și a consumului pe termen scurt, cu efecte de lungă durată asupra modelelor economice testate până acum. Fenomenul „cicatrizarea convingerilor” (skarring beliefs) înscrie o pagină nouă în ceea ce privește noi abordări a situațiilor de incertitudine [16]. În aceste condiții **Incetitudinea** devine factorul catalizator și progresist pentru identificarea unor soluții de supraviețuire fizică, psiho-socială, economică, demonstrând că „unde există provocări există și oportunități”, iar „ evoluția este întotdeauna rezultatul provocărilor” [2, p.65-69]. Urmare celor constatate, rămâne de cercetat **în ce măsură leadership-ul răspunde exigențelor impuse de situațiile incerte într-o perioadă de crize (inclusiv pandemică) cu răspândire cicloidă/ sferoidă? Cu alte cuvinte, este leadership-ul o valoare imuabilă sau o nevoie a timpului de astăzi în stare să ofere instant o soluție pentru situațiile de criză, șoc, involuție etc.?**

Material și metodă

Speța problemei cercetate în articol a avut un demers metodologic bazat pe infodocumentarea extensivă și intensivă cu scopul înmagazinării dovezilor pentru a genera rațiuni generale și de caz. Pe parcursul cercetării au fost utilizate metode tradiționale precum analiza deductivă și inductivă a materialului științific și factologic atestat atât în literatura națională, cât și internațională, cu focalizarea atenției asupra tendințelor de moment cu posibile repercusiuni în viitor. Analiza impactului epidemiologic a respectat un protocol investigativ critic de renivelare valorică a fenomenalității leadership-ului, urmărind demersul unui raționament conex și integrativ. În același timp metoda sintezei a avut rolul de a coagula abordările ipotetice într-un format silogistic pentru a evidenția contribuția leadership-ului într-un mediu organizațional marcat de incertitudini tot mai puțin recurente și tot mai mult de ordin instant.

Rezultate și discuții

Argumentul istoric al leadership-ului

Cunoaștem fapte istorice la intersecția dintre real și ireal, care au devenit probatoriul relevant al maturității civilizației umane, prin împletirea logică și emoțională a fenomenului de putere, precum și barometrul unei atitudini de leadership. Ne referim la Prometeu, cel care a fost ferecat în lanțuri pentru fapta sa „nesăbuită” de a le da oamenilor Focul Vieții. Exemplul său, înscrie o primă încercare definițională a leadership-ului din perspectiva Teoriei... drept întruchipare a celor trei „P”: Putere, Promotor, Performanță. Ulterior, omenirea a completat-o cu Înțelepciune, întruchiparea căreia este Solomon, creând predispoziția unui exercițiu deliberativ „ce este puterea fără înțelepciune și înțelepciunea fără putere?”. Interesantă în acest sens este opinia lui Jonh E. Pepper Jr., promotor al leadership-ului contemporan, care vorbește despre modelul „Celor cinci E-uri”: **Envision/ Viziune, Engage/ Angajare, Energize/ Energizare, Enable/ A da posibilitate, Execute/ Executare** [14, p.292]. Expertiza timpului, cu poli empirice diferiți în aparență, invocă o bază comună de percepție a leadership-ului : implicare, angajare, asumare, servire, devenind acel **punctum saliens** care generează schimbarea și **inoculează în tiparul mental importanța exemplului personal ca precondiție a puterii de influență și autoritate**. La rândul său, *etica exemplului personal* a unui lider derivă din cunoașterea, anticiparea și angrenarea în realizarea *nevoilor celorlalți*, moment ce impune revenirea **ab initio**, adică la **teoriile leadership-ului**.

Pornind de la conceptualizarea leadership-ului care „nu poate fi tradus în limba română printr-un singur cuvânt (din l. engleză), poate fi definit ca un proces de conducere sau ca staff-ul ce realizează acest proces de conducere...este procesul de influențare care poate să apară între lideri și susținătorii (colaboratorii) acestora în scopul realizării obiectivelor organizației, grupurilor sau subgrupurilor cu ajutorul oamenilor, prin schimbare” subliniem că esența leadership-ului este capacitatea de influențare a comportamentului susținătorilor, activând entuziasmul și angajamentul acestora, fără instrumente de constrângere [6, p.3]. La rândul său, specificăm că leadership-ul poate fi privit ca atribut sau proces „Ca atribut, leadership-ul este o colecție de caracteristici, tipare comportamentale și trăsături de personalitate, care îi fac pe unii oameni mai eficace în realizarea unui set de obiective. Ca proces, leadership-ul este acțiunea liderului, întemeiată pe diferite surse de putere și pe un set specific de aptitudini, îndreptată spre influențarea membrilor unui grup, pentru ca activitatea acestora să urmărească realizarea unui obiectiv comun” [15, p.232].

Începând cu anii 30-40, secolul trecut, savanții au căutat să răspundă la întrebările **Care sunt mizele de succes pentru un lider? Ce condiționează succesul unui lider?**, proiectând spectrul investigativ prin următoarele ipoteze: **trăsăturile de caracter și de personalitate, comportamentul, situația, integrarea celor trei**. Susținătorii teoriei trăsăturilor de leadership subliniază importanța cunoașterii aspectelor legate de personalitate determinată de factori genetici și de mediu și care se exprimă prin comportament, percepție, atitudine. Mulți cercetători s-au concentrat pe stabilirea unei liste de trăsături ale liderilor eficienți, prezumând *Modelul celor 5 mari dimensiuni de personalitate*: dominantă și extroversiune, responsabilitate, stabilitatea emoțională, deschidere, agreabilitate, sau *Modelul celor 9 trăsături ale liderilor eficienți*: dominantă, energie înaltă, integritate, încredere în sine, stabilitate, poziție de control, inteligență, flexibilitate, sensibilitate [19, p.24-33]. La rândul său, în anii 40, secolul trecut, McClelland a dezvoltat două teorii importante pentru practica leadership-ului și anume Teoria realizării motivației (TRM), care întrunește 3 trăsături: **realizare, putere, afiliere**, completând-o ulterior cu Teoria profilului motivațional al liderului (TPM), la care se adaugă **puterea de socializare**. Baza fundamentală a cercetărilor sale pornește de la ideea că comportamentul uman este condiționat de nevoile sale, iar intensitatea lor variază de la individ la altul. Una din nevoi întotdeauna este dominantă, astfel încât modelează după necesități comportamentul. Toate cercetările în ansamblu au propulsat imperatiile unui comportament de leadership: cel care furnizează motivație și inspirație, pune accent pe oameni și pe relații interpersonale, preferă schimbarea prin asumare de riscuri, inovează, dă dovadă de originalitate, creează direcție și viziune.

Referitor la atitudinile de leadership de asemenea au fost realizate studii ample, amintim de Teoria X și Y a lui Douglas McGregor. Speța subiectului investigat a scos în vileag atitudinea X, în care managerul are o atitudine pesimistă și negativă, respectiv promovând un stil autocrat de conducere, coercitiv, iar cealaltă-Y, promovează o atitudine optimistă și pozitivă, ca rezultat managerul are un stil participativ de conducere, cu recompense extrinseci și intrinseci. Cercetările realizate au stimulat apariția faliei dintre management și leadership „**Liderii pot compensa și în alte feluri deficiențele lor ca manageri. Managerii nu pot compensa lipsa calităților de lider. Nu poți căuta un lider și să apelezi la un manager**”, specificând în același timp *relația de semioză* „**În lumea reală nu există o diviziune atât de clară a muncii. La un moment trebuie să le faci pe amândouă. Liderii creează viitorul , managerii asigură funcționarea prezentă. Managerii respectă un scenariu. Liderii scriu scenariii.**” [18, p.80-81]. Cu alte cuvinte, sunt discipline care sunt interdependente, dar una nu ține locul celeilalte. Constatarea ofertează un alt brainstorming la tema „Leadership-ul - profesie sau totuși menire/ misiune?”.

Teoria leadership-ului comportamental intens cercetată anii 40-50, secolul XX, a pus accent pe ceea ce fac și spun liderii, cu contribuții marcante în determinarea paradigmei comportamentale pentru leadership, totuși, fără a descoperi încă care este cel bun stil de conducere. De subliniat, studiile recente au demonstrat că trăsăturile și comportamentul își au o manifestare comună [19, p.50-58]. Așadar, studiile privind comportamentul de leadership realizate la Universitatea din Iowa de către Kurt Lewin au evidențiat existența a două stiluri: autocratic și democratic, marcând poli opuși de manifestare a comportamentului de lider. Studiile la Universitatea din Michigan desfășurate aproximativ la aceleași cote de timp, între anii 40-50, cu cele de la Universitatea din Ohio au pus accent pe identificarea liderilor eficienți și ineficienți, cauzele performanțelor înalte sau scăzute. Drept urmare, au fost prezentate două stiluri de comportamente: centrate pe sarcini de muncă și centrate pe angajat. Din aceste cercetări a rezultat că nu există pentru toate situațiile un stil bun de leadership, ceea ce a creat premise clare pentru teoria leadership-ului situațional. Valoarea investigativă a cercetărilor efectuate la aceste universități descoperă importanța satisfacției angajaților drept cauză directă a creșterii productivității ce rezultă din comportamentul de considerațiune a angajaților. Cercul de cunoaștere a comportamentului uman în poziție de liderat a declanșat creșterea spațiului cognitiv pentru alt nivel teoretic ce ține de variabilele de cercetare pentru cunoașterea factorilor situaționali și impactul acestora.

Teoria leadership-ului situațional „contingency theories” include următoarele variabile : comportamentul liderului, stilul, susținătorii, situația. Prima teorie situațională a fost dezvoltată după al doilea război mondial de cercetătorul Fred Fieldler, care credea că liderii nu schimbă stilurile, ci schimbă situația. Fiedler a identificat două stiluri de leadership, care reies din avantajele situaționale fie favorabile (când liderul controlează într-o măsură mai mare susținătorii), fie nefavorabile, configurând stilul centrat pe sarcini sau stilul centrat pe sistemul de relații. Variabilele situaționale sunt sistemul de relații, structura sarcinilor, puterea de poziție. Finalitatea opțiunii stilului solicitat este prezentată prin prisma unui concurs de situații ce trebuie clarificate respectând demersul : Relațiile lider-susținători sunt bune sau sărace? Sarcinile sunt repetitive sau nerepetitive? Puterea liderului este mare sau mică? Cel din urmă răspuns proiectează 8 situații. Teoria leadership-ului continuu a lui Tannenbaum și Schmidt, dezvoltată în anii 50, de altfel foarte populară, este un continuum de la un leadership centrat pe șef (managerii de nivel superior influențează prin asemănare stilul managerilor de nivel inferior) la un leadership centrat pe subordonați. Acest model se concentrează pe cine ia deciziile, iar factorii care generează stilul sunt factorii legați de poziția de șef, de subordonați, de situație (dimensiunea organizației, structura organizatorică, climatul,obiectivele,tehnologia etc.) și timp. S-au identificat 7 stiluri, cu marcaje evidente de *la stilul autocratic la cel participativ*, iar trecerea este fixată în limitele șirului de verbe: „*ia decizia, aduce la cunoștință, prezintă idei/problema, invită, primește sugestii, definește limitele , permite.*” [19, p.111]. Teoria leadership-ului căi-țeluri a ui Robert House explică cum influențează comportamentul liderului performanțele și satisfacția susținătorilor. Potrivit situației (subordonați și mediu) alegem

stilul din paleta ofertată: directiv, de sprijin, participativ, axat pe realizări. Teoria se axează pe teoriile motivaționale (așteptările, obiectivele) determinând factorii situaționali de care vor determina stilul de leadership pentru a participa la realizarea obiectivelor angajaților, ca rezultat productivitatea acestora. Factorii situaționali legat de subordonați sunt: autoritarismul, poziția de control, abilități; legați de mediu: structura sarcinilor, autoritatea formală, grupul de muncă. De remarcat teoria nu face apel la trăsăturile și comportamentul liderului. Alți trei cercetători, Vroom - Jetton - Jago, în anii 70-80 cu ajutorul teoriei leadership-ului normativ, au adoptat cinci stiluri de leadership: stilul autocratic A I/stilul autocratic AII, stilul consultativ CI/ stilul consultativ CII, stilul de grup GII, în dependență de gradul de informare a conducătorului care își asumă singur sau permite grupului să ia decizia. Decizia este quantumul de informație situațională despre cerințele și probabilitatea de angajament, acordul la țeluri, conflictul dintre subordonați, informații de la subordonați raportate de la calitatea deciziilor și structura sarcinilor. Teoria lui Hersey și Blanchard denumită în 1977 „Modelul de leadership situațional” a promovat o singură variabilă de situație, sarcina. Realizarea sarcinii este corelată cu nivelul de maturitate al subordonaților, în consecință determină alegerea unuia din stiluri posibile: îndrumare, convingere, participativ, delegare. De remarcat gradul de maturitate al susținătorilor este direct proporțional cu *independența* în asumarea deciziei a acestora și cu *dependența* de încurajarea liderului.

Prezentarea teoriilor, ce țin de leadership, permite explicitarea traiectoriei evoluționiste a fenomenului. Așadar, profilul conceptual de leadership trebuie analizat prin prisma a trei elemente – cheie: trăsături personalitate, comportamente, situații. În același timp leadership-ul a demonstrat că este un fenomen bipolar, fiindcă procesele specifice acestuia nu pot fi analizate în lipsa susținătorilor. *Susținătorii sunt o condiție sine qua non a „spațiului de manevră” în leadership, în lipsa susținătorilor leadership-ul nu are platformă de manifestare.*

Urmărind trei nivele de analiză a leadership-ului: individ, grup și organizație observăm caracterul sinergic dintre ele. Ca rezultat, statutul de susținător poartă un caracterul tranzitiv - inclusiv de lucrător/ angajat – adept, ceea ce creează o disponibilitate mai mare de analiză a fenomenului și a bazinului de influență în contextul acelor schimbări prin care trecem.

Argumentul contextului situațional

Fără a absolutiza perpetuăm în convingerea că lumea deja a experimentat pragul temporal „până la” și „după” odată cu criza pandemică Covid-19. Despre anvergura răspândirii sale și magnitudinea schimbărilor în lanț care au intervenit în viața noastră am menționat deja [9]. Trăim încă perioada unor **incertitudini mari**, greu de anticipat cu efecte pe termen scurt și lung. Printre schimbările invocate am specificat **munca de la distanță**, care creează *o nouă percepție a spațiului/ timpului personal în raport cu cel de muncă*, probată într-o mixare intermitentă a rutinei de viață și a sarcinilor de lucru. Derivat, curentul care testează stilul de viață „work - life balance” își crește continuu numărul de admiratori. Cu alte cuvinte, deja munca de la distanță, văzută inițial ca o măsură de combatere a răspândirii virusului, a devenit *o tendință cu statut de normă*, care ne apropie, probabil, tot mai mult de „încetățenirea” acesteia și în documentele normative. Specificările definiționale de acum încolo sunt necesare pentru „activitate la distanță”, „activitatea hibridă”, „eficiență”, „productivitate”, „spațiul de lucru” etc.

Interesantă în acest sens este opinia Directorului General al Mail.Ru Group care opinează că, indubitabil, intrăm în epoca *muncii hibrid* [17]. În viziunea experților activitatea la distanță a creat *flexibilitate în regimul de viață* a lucrătorilor, economie de timp și de bani pentru transport și alte „înlesniri” colaterale, care trebuie să recunoaștem nu sunt de neglijat în lista de **nevoi ale angajaților**. Pentru plenitudinea examinării fenomenului dat cercetătorii examinează aspectele ce țin de eficiența și productivitatea muncii la distanță, insistând pe ideea că există premiza scăderii productivității, din cauza **anulării spațiului de contact nemijlocit**, așa cum reiese un factor al formării și dezvoltării calităților personale și profesionale [12]. Cele constatăte mai sus credem că evidențiază două tendințe de viitor: activitatea de la distanță **va fi „solicitată” pentru lucrătorii calificați și „solicitantă”**

pentru cei mai puțin calificați ceea ce drept urmare presupune torpilarea unor oportunități de **satisfacție profesională** pentru ultima categorie de muncitori.

În contextul factologiei supuse analizei urmărim poziția Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OECD) care notează că munca de la distanță dezvoltă competența de gestionare corectă a timpului „self-managed working time”, în schimb descrește oportunitatea de achiziționare a **cunoștințelor în flux** furnizate de lucrătorii cu experiență [13]. Raportorii politicilor OECD insistă cu ideea că tele-munca pe termen scurt are potențial de îmbunătățire a productivității, pe termen lung, însă, există riscul unor sincope pentru spațiul inovațional. De asemenea OECD atenționează despre exercitarea *controlului managerial*, care în lipsa contactului fizic, își schimbă formele și tacticile. Atenționarea reconfirmă preocuparea managerelor în această perioadă de a monitoriza activitatea de acasă a lucrătorilor apelând la așa-zisele programe „tattletale” de urmărire, demonstrând că managementul contemporan încă nu a depășit stereotipurile ieșite din paradigma industrială a secolului trecut. Prin urmare, situația impune să discutăm despre **etica muncii la distanță**, mai ales că asemenea platforme culeg date ce depășesc cu mult cadrul muncii, ceea ce ar putea degrada ori îngreuna restabilirea ulterioară a unui dialog bazat pe încredere între manager și lucrător. În acest caz, cercetători sugerează este important scopul la care apelează managerii întru organizarea unui control, din care reies metodele și formele acestuia [4].

Cazurile subliniate, colateral, relevă și alte direcții de cercetare: de la validarea *principiului „eficiența se măsoară”* promulgând presingul rezultatului văzut ca strategie de testare a productivității muncii în situațiile de incertitudine până la *protocolul recrutării lucrătorilor*, precum și solicitările angajatorului care devine tot mai conștient de impactul factorilor necunoscuți. Dilema păstrează tensiune mai ales în cazul tinerilor, generație de lucrători ce au „asimilat” din mers specificitatea timpului, crescând cota procentuală de la 19% (2007) la 22% (2019) a celor noi-veniți al căror prim job este din domeniul serviciilor, moment ce, în opinia unor cercetători, va diminua posibilitatea de a accede pentru alte joburi mai plătite în viitor [10]. *Triggerul efectelor externalizate* ale crizei pandemice a provocat trendul de a accede pentru un alt doilea job neoficial chiar cu riscul de a fi „scos la iveală”. Savanții explică fenomenul drept o acțiune de împotrivire la tot ce înseamnă „sclavie în spațiul de oficiu”. Opțiunea pentru „dublarea” activității „ascunde” credem disfuncțiile ce au existat deja în mediul organizațional, iar lipsa de viziune în acest sens ar putea crea pe viitor probleme de încredere, comunicare, cutumă/cultură organizațională [11]. Constatarea de mai sus merită atenție mai cu seamă are un suport statistic ce are temeiul de a deveni o tendință: 70% din respondenții unui studiu, efectuat în mai 2021 în Marea Britanie, își doresc să lucreze de acasă 2 și mai multe zile din săptămână de muncă. Cei care optează pentru munca exclusiv la birou sunt 18% în comparație cu 23% care optează exclusiv pentru munca de acasă, cota procentuală a celor care optează pentru o muncă alternantă oficiu / casă rămâne aproape neschimbată 59%, ceea ce impulsionează schimbări inevitabile pentru modul de organizare al muncii de acum încolo [3].

Pronosticul celor 6 tendințe globale pe piața muncii pentru anul 2022, realizat de Directorul General al Adecco Group este o analiză relevantă cu mize clare de „Re – Evaluare” a lumii în care trăim, pornind de la numeroasele lecții pe care le-am însușit în comun în urma crizei pandemice [5]. Autorul opinează că pentru foarte multă lume cea mai mare provocare a fost nesiguranța, incertitudinea precum și asumarea pe cont propriu a unor decizii majore, ceea ce i - „a condamnat” pe unii să-și revadă prioritățile din viață, reconfigurându-le pe alocuri opresiv destinul. Cifrele sunt alarmante, doar în iulie 2021, în SUA s-au înregistrat 4 mln. de oameni care au părăsit locurile de muncă, marcând un trend îngrijorător de scădere a disponibilității de revenire la locurile de muncă de altădată. La rândul său, Alain Dehaze subliniază că **pentru prima dată în istorie lucrătorii dețin avantajul**, ceea ce remodelează relația dintre lideri și angajați. Diferența dintre trecut și viitor în leadership o va marca modul în care **liderii știu să înțeleagă și să arate compasiune, marcând o cultură a empatiei corporatistă sugerează** Directorul General. De altfel, înțelegând nevoile angajaților, lasă de înțeles că liderii pentru a păstra bazinul angajaților trebuie le ofere oportunități pentru *formarea și dezvoltarea* („upskilling”) și *perfecționarea* („reskilling”) abilităților profesionale,

o evidență clară pentru epoca „smart”. Toate acestea presupun să fii sensibil și la necesitățile „din afara” oficiului, promovând un cadru flexibil de organizare a muncii, altfel spus activitatea hibrid, care din spusele liderului Adecco Group este o soluție cu tendință de normă pentru viitor. Așadar, muncitorii/angajații așteaptă soluții noi pentru situații noi create de mediu.

Argumentul silogismului

Un recurs la *principiul clepsidrei* permite identificarea implicit a *nevoilor mediului organizațional* într-un context temporal specific care, printr-o observație atentă, funcționează asemănător *nevoilor indivizilor* din piramida lui A. Maslow. Așadar, orice construct organizațional își fixează obiectivele „de viață” în conformitate cu etapele socio-tehno-economice prin care trece: supraviețuirea economică, puterea și controlul asupra mediului, consolidarea imaginii și reputației ca expresie a recunoașterii și aprecierii [6, p.183]. În contextul datelor situaționale descrise, observăm că multe medii organizaționale intră într-un regim de incertitudine, în anumit sens determinându-le să revină la etapa **ab initio**, altfel spus de supraviețuire economică. **Întrebarea este: care este resursa de „re-startare” care va produce schimbarea în direcția dezvoltării și performanței, ținând cont de efectele pe care le urmărim în raport cu criza sanitară Covid-19?**

În căutarea unui răspuns considerăm oportun să ne amintim de cauzele unui blocaj într-un mediu organizațional, denumit în literatura de specialitate „paradoxul managementului supra-eficient”, elementul „non-eficient” al căruia presupune că, din dorința exclusivistă a adoptării unor decizii „raționale”, organizația va eroda în timp soluțiile de dezvoltare cantitativă. Creativitatea și inovarea sunt variabilele „calitative”, care vor fi stimulate doar prin apel la angajarea și investirea psihologică din partea lucrătorilor. *Este managementul în lipsa leadership-ului capabil să inducă starea necesară pentru dezvoltare, fiind totuși preocupat de dimensiunea „tehnică”?*

Leadership-ul instituie controlul „inimii”, un centru de comandă interioară a omului mult mai sensibil, ca rezultat mult mai greu accesibil, ceea ce presupune un alt nivel de cunoaștere a realității, a comunicării, a relaționării. În această situație **liderul** este sinonimul ideii de **schimbare autentică** fiindcă apelează la „rațiunea inimii” a individului, responsabilă pentru proliferarea efectului de bunăvoință reciprocă.

Leadership-ul se conturează în mod special în situații de criză, provocări, incertitudini, spre deosebire de management care totuși fixează un traseu de standardizare în ceea ce privește soluțiile anticriză. Prin urmare, chiar dacă ambele în măsura utilității sale, sunt prefigurări situaționale, leadership-ul deține **resursa reacției** necesare la mediul din afară „producând” soluții prin asumarea riscurilor.

Concluzii

Decursul post pandemic va depinde de modul în care liderii vor reuși să răspundă așteptărilor și nevoilor lucrătorilor/ angajaților nu doar prin implicarea dimensiunii raționale, ci și celor „umane”. Realitatea la zi într-o lume tot mai globalizată presupune să identificăm soluții pentru problemele care apar inclusiv pe palierul piața forței de muncă, mai cu seamă că este o nișă care întrunește numeric cea mai covârșitoare categorie identitară, de angajați/ lucrători, neglijarea căreia poate „produce” daune nu doar de ordin economic, ci și sociale, recuperarea cărora solicită costuri mult mai mari.

În această situație problema leadership-ului are efectul paratrăsnetului, fiindcă are resursa nu doar a opririi căderii, ci și a înviorării într-o situație de declin a mai multor indicatori sociali și economici. Cu alte cuvinte, specificul situației de incertitudine generată de criza pandemică presupune coagularea factorilor stresanți de ordin economic precum și de speță „umană” pentru a identifica soluții. O soluție, în opinia noastră, este caracterul de leadership necesar procesului de conducere în mediul organizațional și nu doar, atribut în același timp greu „accesat” de managerii de astăzi, fiindcă necesită sinteza celor trei unități personalitate –comportament - situație, o rezervă *energetică și energetică* la nevoile actuale ale lucrătorilor/ angajaților.

Bibliografie

1. Becker S., Gar. Comportamentul uman: o abordare economică. București: Editura ALL, 1998. 334 p. ISBN 973-571-242-3.
2. Blanchard K., Miller M. Marii lideri evoluează. Cum să devii un lider autentic. București: Curtea Veche Publishing, 2014. 141 p. ISBN 973-606-588-716-9.
3. Blum N., Mizen P., Tanedja Ş. Econs.online. 2021, iunie 23. Vozvraşenie v ofisî budet teajolîm. <https://econs.online/articles/opinions/vozvrashchenie-v-ofisy-budet-tyazhelym/>
4. Demianenko V. Econs.online. 2021, februarie 26. Slejka za sotrudnikami: tsena totalnogo kontrolea. <https://econs.online/articles/coffee-break/slezhka-za-sotrudnikami-tsena-totalnogo-kontrolya/>
5. Dehaze A. World Economic Forum. 6 world of work trends set to shape 2022. First published 2021, December. [on-line version] 2022, January 07. <https://www.weforum.org/agenda/2022/01/6-world-of-work-trends-that-will-shape-2022/>
6. Dumitraşcu V. Liderii: arhetipuri și roluri organizaționale. Leadership și cultură organizațională. București: Editura universitară, 2016. 238 p. ISBN 978-606-28-04330-5
7. Econs.online, 2021, 30 decembrie. <https://econs.online/articles/ekonomika/samye-vazhnye-ekonomicheskije-issledovaniya-i-otkrytiya-2021-goda/>
8. Fati S. Europa Liberă România, 2021, martie 30. <https://romania.europalibera.org/a/ciunam-camus-cornavirus/30517410.html>
9. Ghilețchi Z., Dodu-Gugea, L. Impactul pandemiei Covid-19 asupra comunicării: provocări și oportunități. În: Culegere de articole științifice, Conferința Științifică Internațională „Competitivitate și Inovare în Economia Cunoașterii”, Ediția a XXII-a, 25-26 septembrie 2020, desfășurată în cadrul Academiei de Studii Economice a Moldovei, Republica Moldova, pag.374-380. <https://docs.google.com/document/d/1hG32aT2MSETrqZ4qDJY7F79CXzhcXL1-1YQn1aumKKg/edit?usp=sharing>
10. Kaseanciuk Ds. Econs.online. 2020, august 7. „Potereanno pokolenie”: kak krizisî vlieaiut na kariyeru molodîh. <https://econs.online/articles/ekonomika/poteryanno-pokolenie-kak-krizisy-vliayut-na-karyeru-molodyh/>
11. Kaseanciuk D. Econs.online. 2021, decembrie 1. Rabota na dvoih sverzaneatîe na rînke truda. <https://econs.online/articles/ekonomika/rabota-na-dvoikh-sverkhzanyaty-na-rynketruda/>
12. Kuvşinova O. Econs.online. 2021, februarie 25, Kak udalennaia vlieaet na ekonomiku. <https://econs.online/articles/ekonomika/kak-udalennaya-rabota-vliyaet-na-ekonomiku/>
13. OECD Policy Responses to Coronavirus. Productivity gains from teleworking in the post COVID -19 era. How can public policies make it happen? 2020, September 7. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/productivity-gains-from-teleworking-in-the-post-covid-19-era-a5d52e99/>
14. Pepper J, E. Jr. Ceea ce contează cu adevărat. Servicii, leadership, oameni și valori. București: Editura Evrika Publishing, 2015. 410 p. ISBN 978-606-92578-3-8.
15. Petrovici A. M. Comunicare și leadership în Organizație. Iași: Editura Performantica, 2011. 366 pag. ISBN 978-973-730-884-9.
16. Reabova I. Econs.online. 2020, mai 6. Rubţi ekonomiki. <https://econs.online/articles/ekonomika/rubtsy-ekonomiki/>
17. Reabova I. Econs.online. 2021, ianuarie 14, Ghibridnaia zaneatosti kak novaia norma. <https://econs.online/articles/ekonomika/gibridnaya-zanyatost-kak-novaya-norma/>
18. Timothy R. Clark. Caracter și competență în Leadership. Tot ceea ce se află dincolo de funcție, poziție sau autoritate. București: Editura Amaltea, 2018. 198 p. ISBN 978-973-162-180-7.
19. Țuțurea M., Miricescu D., Moraru G.-M., Grecu V. Leadership în organizații. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga”, 2010. 425 p. ISBN 978-973-739-953-3.

UDC: 332.14, 378.1, 378.4

JEL Classification: I23, 032

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.07>

THE MECHANISM FOR MANAGEMENT THE INNOVATIVE ECOSYSTEM OF THE UNIVERSITY

МЕХАНИЗМ УПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОСИСТЕМОЙ УНИВЕРСИТЕТА

*ISRAELI Milana, PhD student,
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0002-3033-754X)*

*ИЗРАЕЛИ Милана, студент III цикла обучения,
Международный Независимый Университет Молдовы, Кишинэу
(ORCID: 0000-0002-3033-754X)*

Annotation: *Modern conditions of economic development form the need to create an innovative university ecosystem, which should develop on the principles of dynamism, openness and active interaction of the main participants in the innovation process: the state, business, society, science and education. The level of development of innovations and technology transfer, as well as the improvement of the mechanism for managing the innovation ecosystem are an important aspect in the development of the university and its competitiveness.*

Аннотация: *Современные условия экономического развития формируют необходимость создания инновационной экосистемы университета, которая должна развиваться на принципах динамичности, открытости и активного взаимодействия основных участников инновационного процесса: государства, бизнеса, общества, науки и образования. Уровень развития инноваций и трансфера технологий, а также совершенствование механизма управления инновационной экосистемой являются важным аспектом в развитии университета и его конкурентоспособности.*

Keywords: *innovations, mechanism, development, structure, technology transfer, management, ecosystem*

Ключевые слова: *инновации, механизм, развитие, структура, трансфер технологий, управление, экосистема*

Introduction

The innovation ecosystem is positioned as a new organizational integrity and a way of producing innovations at the present stage of economic development, as a certain network environment in which innovations are born collectively and which is based on horizontal connections of independent participants. In this sense, the innovation ecosystem as a complex organism is wider than just a dynamic set of organizations (participants/actors) and institutions (norms and rules), which is complemented by a mobile set of their multidimensional internal connections. Self-organization, self-development, and adaptability as key characteristics of an innovation system do not ensure its development without a special regulatory environment and therefore it needs to be managed. Innovation management is a critical activity in many ecosystems, including university ones. Since all ecosystems are unique, each of them has its own internal control mechanisms that form and ensure its development through certain actions of all its participants.

Materials and methods of research

Existing methods and methods of management cannot correspond to the features (properties) of innovative ecosystems, based on administration, strict planning, regulation and excessive control. This is unusual for the nature of the innovation ecosystem infrastructure. In addition to good infrastructure service, researchers also need ecosystem management. In this regard, there is a need to develop not only new methods and means of management, but the introduction of a type of management that would create organizational, marketing, information and documentation, accounting and other service (providing) conditions for the basic type of activity - intellectual and innovative activity.

Thus, knowledge exchange processes within the innovation ecosystem of the university stimulate effective procedures for internal and external communication in the innovation market, exchange of ideas, demonstration of research facilities (equipment), active consulting and other forms of innovation promotion. Professionalism in management with simultaneous cooperation of management functions, the work of interdisciplinary teams, the widespread use of computer technologies and information systems, expert procedures and artificial intelligence technologies and work with large data arrays create conditions for the formation of innovative university ecosystems.

Results and considerations

Universities can be active creators of ecosystems or be part of one or more innovation ecosystems (IE) (region, country, industry, etc.). In the first case, the university brings together (physically and virtually) people with relevant technical knowledge from industry and other fields into networks. The process of formation and development of the innovation ecosystem of the university (IEU) is complex and multi-stage [8], and therefore, when managing, it is important to pay attention to every aspect of the ecosystem. For management, the very process of forming the IEU, the entry and exit criteria for each stage (phase), and the tools used at each stage are important. In the second case, the university must meet the needs and capabilities of the innovation ecosystem to which it belongs. Universities' participation in IE is diverse and aims to accelerate innovation and technology transfer. This is manifested in conducting fundamental research, in helping their employees, students and graduates develop and test new ideas; stimulating the commercialization of their developments; providing technical tools, entrepreneurship programs, creating accelerators and even venture capital funds.

The presence of various participants, forms and types of their interaction, the availability of processes, resources and infrastructure, as well as the influence of environmental factors, suggests the need to develop a management mechanism for the IEU. University ecosystem management [1] provides for the creation of certain conditions that allow:

- ecosystem participants to join forces to achieve common goals at the initial stages of innovation development, minimizing contradictions and defending personal interests at the expense of others;
- understand the needs of consumers;
- create innovative opportunities at the intersection of products, universities, companies and industries;
- focus on the quick and effective commercial implementation of the idea;
- avoid complex intellectual property agreements.

The author considers the mechanism for management the innovation ecosystem of the university (MMIEU) as a set of principles, processes and methods that ensure the achievement of goals for the creation and commercialization of innovations, an increase in the necessary resources (including funding), and links for the interaction of its participants and their communities.

In Figure 1, the author presented a conceptual approach that involves a set of main components of the mechanism for managing the innovation ecosystem of the university (MMIEU), taking into account the types of university activities (educational, research, academic entrepreneurship).

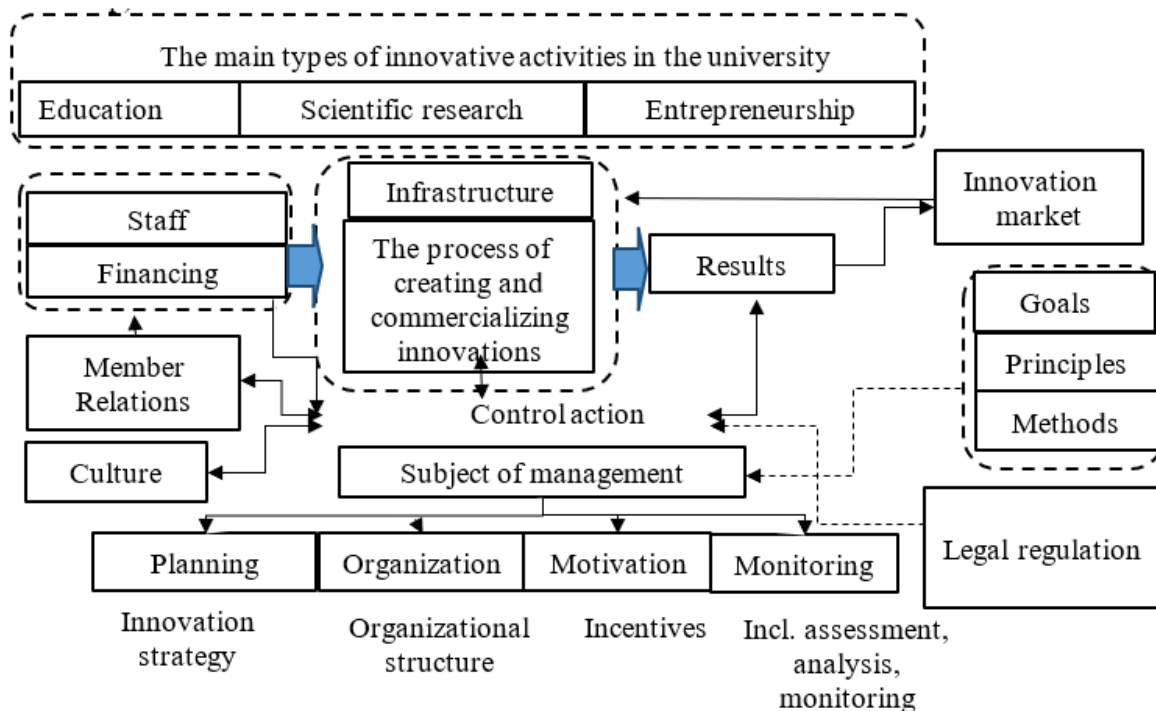

Figure 1. A conceptual approach to the development of a mechanism for managing the innovation ecosystem of the university [developed by the author]

The educational process can use an innovative approach to motivate learning and stimulate the intellectual growth and entrepreneurial activity of students. To do this, the university is developing new educational programs, innovative teaching methods for the formation and development of students' skills and abilities of independent research based on scientific thinking. Universities contribute to the creation of innovations and the formation of entrepreneurial thinking and behavior through education, strategic management and governance structures [5]. Management in research activities consists in conducting R&D and cooperation in this area with other organizations, holding grant competitions with the participation of teachers, graduate students and students of the university, peer review of projects, etc. The implementation of an intellectual property protection policy supports academic entrepreneurship, and the policy regarding conflicts of interest is important to encourage entrepreneurial activity at the university. The author believes that IEU management should be based on its own system of relationships within the university and finding a balance between educational, research and entrepreneurial activities.

MMIEU can be viewed in various aspects: as a subject and object of management, as management functions, as management tools, as the interaction of various segments (organizational, infrastructural, process, project) in the structure of the university, etc.

An innovation ecosystem includes many different elements that work together. The IEU is complex and multi-level, without clear structural links, capable of choosing its own line of conduct, possessing creative potential and various degrees of freedom.

The subject of management is the internal and external participants of the IEU, carrying out directly or contributing to the implementation of innovative processes. Internal members of the IEU include academic staff, students involved in research work; administration and employees of structural divisions of the university. External participants include state and regional (local) bodies, business partners, research organizations and others. They have a control effect on the object of management (resources, processes, results of innovation).

Innovation management as a process needs to be constantly improved to ensure that it remains innovative [2]. The mechanism for regulating innovation processes becomes essential, since their

effectiveness increasingly depends on the relationship between the subjects involved in the innovation process, on the institutional conditions in which scientific, technical and innovation activities are carried out.

The management of the innovation ecosystem of the university, according to the author, includes two aspects: structural and managerial. The structural side should effectively support R&D, protect intellectual property and develop infrastructure. The structure of the university consists of various departments that contribute to the formation and development of an innovation ecosystem. These include R&D units (e.g. R&D department, design department) and research support units (e.g. offices for transfer and commercialization of research results). The innovation infrastructure (laboratories, business incubator, technopark, etc.) involves the creation of an innovation ecosystem around the university, which includes a wide network of interactions with partner organizations - business support and technology transfer centers, business structures and other organizations. In addition, the structure of the university may include units that provide management of innovation activities and innovation infrastructure and their financing; divisions responsible for scientific and educational programs in innovative areas; structures that ensure the promotion of scientific, educational, consulting services in the domestic and foreign markets.

An innovation ecosystem can be considered healthy and prosperous if the resources invested in research from public, private or corporate sources are subsequently repaid by increased profits through the implementation of innovative products. In this case, both sectors of the innovation ecosystem (research and commercial) reach an equilibrium state. The ability of universities to lead complex research projects and commercialize research results is essential. Technology transfer is an essential element for building a strong innovative university ecosystem. This will help the creation of technology parks, business incubators, special centers in which the achievements of science and technology will be put into practice. The research infrastructure interacts with engineering institutions, prototyping centers.

According to the author, the coordinating center should perform the functions of managing the innovation ecosystem of the university. The tasks of this unit will be:

- coordination of activities of all departments of the university to promote entrepreneurship and innovation;
- harmonization of the goals and objectives of the university and other participants of the IEU;
- determination of areas of joint activities and activities for the development and implementation of innovation strategies and policies;
- development of criteria for evaluating the work of university departments and others.

Targeted management of the formation of the IEU requires a strategic approach, the development of an adequate strategy for the development of the innovation ecosystem itself. At the same time, the IEU management system should take into account the peculiarities and internal patterns of university development. The university also needs to take into account the peculiarities of regional conditions and the overall development strategy of the region when developing its innovation policy. Developing a strategy focused on cooperation and development helps you understand your roles, the roles of others and how their activities contribute to the achievement of a common goal.

The managerial side includes the management of relationships between participants and stakeholders, leadership elements, incentive and control mechanisms. Various approaches to managing relationships between stakeholders (community governance [3], adaptive management [7], generative leadership [6], etc.) can be reflected in the formation of the IEU.

Relationship management between participants is necessary to coordinate and motivate their activities by establishing rules and regulations. The development of rules for the ecosystem should be a priority for all participants - scientists, consultants and managers. Together they must find ways to combat the disadvantages of too close interconnection of ecosystem participants and determine how the ecosystem should function in order to maintain innovative development and create high value.

Organizational and managerial aspects include: *the formulation and coordination of the goals and interests of all participants, the development of principles, the sequence of formation using various tools and methods, the development of university interactions with the state, business, society and other participants, structural restructuring in order to obtain high R&D results and technology transfer, creation of functional-process and design mechanisms, ensuring the safety of functioning.*

The development of new management methods and tools contributes to the creation of providing (service) conditions (organizational, marketing, information and documentation, accounting, and others) for the formation of an innovative university ecosystem.

Collaboration and partnerships are important for the development, management and coordination of innovation networks without hierarchical authority with strict performance management, but on the basis of leadership. The elements of leadership include a certain level of hierarchy, incentive and control mechanisms, encouragement and personal characteristics of the governing bodies [4].

The head of the focal point and other departments in the IEU should become "conductors". They can no longer single-handedly exercise formal authority, but must unite teams and inspire concerted action. Universities often find themselves in a situation where their leadership begins to think and act in terms of innovation performance, while some employees still live and evaluate management's actions in terms of past actions. In this regard, it is necessary to take measures at the university to improve the legal and economic culture, stimulate the innovative activity of individual employees and teams of departments. The role of the organizer of the innovation ecosystem of the university differs from the roles performed in other ecosystems. This is because universities acted as innovation ecosystems not so long ago.

Based on the foregoing, the main properties of the IEU can be formulated:

- a high degree of self-organization (the ability to maintain "order" in the course of spontaneous, local interactions);
- a decentralized way of making decisions;
- cooperation and mutual assistance of participants, regardless of their status and capabilities;
- co-evolution (mutual development of subjects in the course of their interaction);
- adaptability (adaptation to a changing external environment through internal changes);
- emergence (the presence of integrity properties in the system, that is, such properties that are not inherent in its constituent elements).

Conclusions

The need to implement organizational and managerial processes for the development of higher education institutions is related to the challenges of recent years: the development of competition in the labor and education markets; digitalization of the economy, the formation of a new vision of the activities of universities as centers of innovation, science and education. These factors contribute to the formation of an innovative ecosystem of higher education institutions.

The peculiarity of managing the innovation ecosystem of the university is: identifying potential participants, managing communication networks and managing conflicts of interest and stimulating interactions between IEU participants, project management, interaction between the innovation infrastructure and institutions supporting self-organization processes. Management should be based on a mechanism that includes tools for coordinating the interests of all participants in the university ecosystem.

The contribution of universities to the development of society is by no means limited to research and educational activities, but also includes market initiatives. The interaction of universities with industry is carried out, in particular, through the conclusion of contracts for research, consulting, patenting and licensing of scientific results, as well as in the form of academic entrepreneurship. This leads to a reorganization of the university management structure. Structural units must have an

appropriate level of flexibility, effectively support the innovative development of the university and have well-equipped premises and infrastructure.

Bibliography

1. Autio E., Levie J. Management of entrepreneurial ecosystems. In: The Wiley handbook of entrepreneurship, 2017, nr.43, p.423-449. https://www.researchgate.net/publication/318601925_Management_of_Entrepreneurial_Ecosystems
2. Blass E., Hayward P. Innovation in higher education; will there be a role for "the academe/university" in 2025? In: European Journal of Futures Research, 2014, nr.2(1), p.1-9.
3. Bowles S., Gintis H. Social capital and community governance. In: The Economic Journal, 2002, nr.112, p.419-436.
4. Kirby D. A. Creating entrepreneurial universities in the UK: Applying entrepreneurship theory to practice. In: The Journal of Technology Transfer, 2006, nr.31(5), pp.599-603.
5. Lehmann E. E., Meoli, M., Paleari, S., Stockinger, S. A. The role of higher education for the development of entrepreneurial ecosystems. 2020, nr.10(1), p. 1-9. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21568235.2020.1718924>
6. Lichtenstein B. Generative emergence: A new discipline of organizational, entrepreneurial, and social innovation. Oxford: Oxford University Press, 2014. 480 p.
7. Stringer L. C. et al. Unpacking "participation" in the adaptive management of social-ecological systems: A critical review. In: Ecology and Society, 2006, nr.11, p.1-22.
8. Thomas L. D., Autio, E. Innovation Ecosystems in Management: An Organizing Typology. In: Oxford Research Encyclopedia of Business and Management, 2020. https://www.researchgate.net/publication/336603231_Innovation_ecosystems_in_management_An_organizing_typology

UDC: 347.73, 338.2

JEL Classification: E62, E63, E65, E66, F63, G38, H61, H68

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.08>

**TAXPAYERS 'RIGHTS AND OBLIGATIONS UNDER TAX CONTROLS AND
SANCTIONING MECHANISMS ON THE PREVENTION OF CONTROL ACTIONS**

**DREPTURILE ȘI OBLIGAȚIILE CONTRIBUABILILOR ÎN CADRUL
CONTROALELOR FISCALE ȘI MECANISMELE DE SANȚIONARE PRIVIND
ÎMPIEDICAREA ACȚIUNILOR DE CONTROL**

ȘARGU Nicu⁴, PhD Student
*Doctoral School of the Academy of Economic Studies of Moldova University,
Chisinau, Republic of Moldova*
*Senior Inspector of the Operational Control Directorate no. 1
within the General Directorate of Control of the State Tax Service*
(ORCID : 0000-0002-3766-4498)

ȘARGU Nicu, doctorand
*Școala doctorală a Academiei de Studii Economice din Moldova
Chișinău, Republica Moldova*
*Inspector superior a Direcției control operativ nr. 1
din cadrul Direcției generale control a Serviciului Fiscal de Stat*
(ORCID : 0000-0002-3766-4498)

Annotation: *This article is a comprehensive analysis of the legal relationships between taxpayers and the State Tax Service, as well as the presentation of the consequences of deviating from the legal framework by preventing the control actions of the competent bodies. The tax legislation of the Republic of Moldova, presents in detail the rights and obligations of taxpayers, gradually describes the stages of carrying out control actions, which are published in the State Register of legal acts and the Official Gazette of Moldova, with free access for all taxpayers. Therefore, the responsibility of the taxpayers to comply with the provisions of the law is an obligation, and ignorance or knowledge of the law does not exonerate them from liability. As a consequence of non-compliance with taxpayers' obligations, the tax legislation provides for a series of sanctions. In the study, an obligation of taxpayers was identified, which does not provide for tax sanctions, and following the analysis of the legal framework, proposals for change were presented.*

Adnotare: *Prezentul articol constituie o analiză amplă a raporturilor juridice existente între contribuabili și Serviciul Fiscal de Stat, dar și prezentarea consecințelor privind abaterea de la cadrul legal prin împiedicarea acțiunilor de control a organelor competente. Legislația fiscală a Republicii Moldova, prezintă amănunțit drepturile și obligațiile contribuabililor, descrie treptat etapele de realizare a acțiunilor de control, acestea fiind publicate în Registrul de stat al actelor juridice, precum și în Monitorul Oficial al Republicii Moldova, cu liber acces pentru toți contribuabili. Prin urmare, responsabilitatea contribuabililor de a se conforma prevederilor legii este o obligativitate, iar necunoașterea sau cunoașterea legii nu exonerează de răspundere. Drept consecință pentru neexecutarea obligațiilor contribuabililor, legislația fiscală prevede un șir de sancțiuni. În cadrul studiului efectuat, a fost identificată o obligație a contribuabililor, care nu prevede sancțiuni fiscale, iar în urma analizei cadrului legal, au fost expuse propuneri spre modificare.*

⁴ nicu.sargu@mail.ru

Keywords: obligations, rights, tax legislation, fiscal control, impediment of control actions, fiscal sanctions, contravention sanctions.

Cuvinte-cheie: obligații, drepturi, legislație fiscală, control fiscal, împiedicarea acțiunilor de control, sancțiuni fiscale, sancțiuni contravenționale.

Introducere

Activitatea Serviciului Fiscal de Stat constituie o multitudine de competențe și responsabilități privind asigurarea respectării și onorării obligațiilor de către contribuabili. Totodată asigurarea formării surselor bugetare și a siguranței sociale. Eficiența rezultatelor monitorizării contribuabililor și asigurarea rezultatelor activității Serviciului Fiscal de Stat se datorează în primul rând unui cadru legal funcțional, flexibil pentru executare și aplicare și corect interpretat de personalul cu funcții de răspundere și drept de aplicare. Funcționalitatea normelor, legilor, articolelor, hotărârilor este identificată și în momentul aplicării în practică a acestora. În acest context, autorul, fiind implicat în activitate practică și cu drept de interpretare și aplicare a legislației în vigoare, prezintă publicului interesat un studiu teoretico – practic privind drepturile și obligațiile contribuabililor prevăzute în legislația fiscală și aplicarea acestora în procesul controlului fiscal.

Material și metodă

Cercetarea în cauză se bazează pe sinteza elementelor și noțiunilor legate de drepturile și obligațiile contribuabililor în procesul de control fiscal al cadrului legal al Republicii Moldova utilizat de Serviciul Fiscal de Stat. Comentariile cadrului legal și interpretarea articolelor din Codul Fiscal și Regulamentul cu privire la efectuarea controlului de către Serviciul Fiscal de Stat. Observarea, analiza și documentarea proceselor și fenomenelor de aplicare a cadrului legal în procesul de control cu identificarea lacunelor și propunerilor de ameliorare și îmbunătățire a legislației în domeniu au stat la baza metodologică a cercetării.

Rezultate și discuții

Drepturile și obligațiile contribuabililor în raport cu Serviciul Fiscal de Stat

Noțiunea de contribuabil este expusă la art. 5, alin. (2) din Codul fiscal, care definește ca o persoană care conform legislației fiscale, este obligată să calculeze și/sau să achite la buget orice impozite și taxe, penalitățile și amenzile respective, să rețină sau să perceapă de la altă persoană și să achite la buget plățile indicate.

Persoană, conform art. 5 alin. (1) din Codul fiscal, este orice persoană fizică sau juridică.

Orice contribuabil, conform art. 8 din Codul fiscal, beneficiază de drepturi, însă are și obligația de a respecta unele prevederi legale [3].

Tabelul 1. Drepturile și obligațiile contribuabililor prevăzute de legislația fiscală
[elaborat de autor]

Drepturi	Obligații
<ol style="list-style-type: none">să obțină pe gratis de la Serviciul Fiscal de Stat serviciul de colectare a impozitelor și taxelor locale, informații despre impozitele și taxele în vigoare, informații despre actele normative care reglementează modul și condițiile de achitare a acestora;să se bucure de o atitudine corectă din partea organelor cu atribuții de administrare fiscală și a persoanelor	<ol style="list-style-type: none">să respecte modul stabilit de înregistrare (reînregistrare) de stat și de desfășurare a activității de întreprinzător;să se pună la evidență la subdiviziunea Serviciului Fiscal de Stat în a cărei rază își are sediul stabilit în documentele de constituire (înregistrare) și să primească certificatul de atribuire a codului fiscal;să țină contabilitatea conform formelor și modului stabilit de legislație, să întocmească și să prezinte Serviciului Fiscal de Stat și serviciului de colectare a impozitelor și taxelor locale dările de seamă

<p>cu funcții de răspundere ale acestora;</p> <ol style="list-style-type: none"> 3. să-și reprezinte interesele în organele cu atribuții de administrare fiscală personal sau prin intermediul reprezentantului său; 4. să direcționeze anual un quantum procentual de 2% din suma impozitului pe venit calculat anual la buget către beneficiarii desemnării procentuale potrivit art.152 din Codul fiscal, dacă nu are datorii la impozitul pe venit pentru perioadele fiscale anterioare; 5. să obțină amânarea, eşalonarea, trecerea în cont a impozitelor în modul și în condițiile prevăzute de Codul fiscal; 6. să solicite și să obțină de la Serviciul Fiscal de Stat soluția fiscală individuală anticipată în modul și în condițiile prevăzute de Codul fiscal; 7. să prezinte organelor cu atribuții de administrare fiscală și persoanelor cu funcții de răspundere ale acestora explicații referitoare la calcularea și achitarea impozitelor și taxelor; 8. să conteste, în modul stabilit de legislație, deciziile, acțiunile sau inacțiunea organelor cu atribuții de administrare fiscală și ale persoanelor cu funcții de răspundere ale acestora; 9. să beneficieze de alte drepturi stabilite de legislația fiscală; 10. să beneficieze de facilitățile fiscale, la care are dreptul conform legislației fiscale, pe perioada fiscală în care a întrunit toate condițiile stabilite. 	<p>fiscale prevăzute de legislație, să asigure integritatea documentelor de evidență în conformitate cu cerințele legislației, să efectueze încasările bănești în numerar prin intermediul echipamentelor de casă și de control, respectând reglementările aprobate de Guvern, inclusiv Lista genurilor de activitate al căror specific permite efectuarea încasărilor bănești în numerar fără aplicarea echipamentelor de casă și de control;</p> <ol style="list-style-type: none"> 4. să prezinte informații veridice despre veniturile rezultate din orice activitate de întreprinzător, precum și despre alte obiecte ale impunerii; 5. să achite la buget, la timp și integral sumele calculate ale impozitelor și taxelor, asigurând exactitatea și veridicitatea dărilor de seamă fiscale prezentate; 6. în caz de control al respectării legislației fiscale, să prezinte, la prima cerere, persoanelor cu funcții de răspundere ale organelor cu atribuții de administrare fiscală documentele de evidență, dările de seamă fiscale și alte documente și informații privind desfășurarea activității de întreprinzător, calcularea și achitarea la buget a impozitelor și taxelor și acordarea facilităților, să permită accesul, în cazul ținerii evidenței computerizate, la sistemul electronic de contabilitate; 7. în caz de solicitare a soluției fiscale individuale anticipate, să prezinte Serviciului Fiscal de Stat, la prima cerere, informații veridice, documente, explicații și/sau probe suplimentare privind activitatea desfășurată, privind situațiile și/sau tranzacțiile viitoare; 8. în caz de control al respectării legislației fiscale, să asigure persoanelor cu funcții de răspundere ale organelor cu atribuții de administrare fiscală accesul liber în spațiile de producție, în depozite, în localurile de comerț, în alte încăperi și locuri (cu excepția încăperilor utilizate exclusiv ca spațiu locativ) pentru inspectarea lor în scopul verificării autenticității datelor din documentele contabile, din dările de seamă, din declarațiile fiscale, din calcule, precum și a verificării îndeplinirii obligațiilor față de buget; 9. să asiste la efectuarea controlului privind respectarea legislației fiscale, să semneze actele privind rezultatul controlului, să dea explicații în scris sau oral; 10. în caz de calculare greșită și determinare incorectă de către Serviciul Fiscal de Stat a sumei
---	--

	<p>impozitului, penalității, dobânzii sau amenzii, să dovedească acest lucru prin documente justificative;</p> <p>11. să îndeplinească deciziile adoptate de organele cu atribuții de administrare fiscală și alte organe investite cu funcții de control pe marginea rezultatelor controalelor efectuate, respectând cerințele legislației fiscale;</p> <p>12. să îndeplinească alte obligații prevăzute de legislația fiscală.</p>
--	--

Obligațiile contribuabilului în cadrul controlului fiscal

În conformitate cu prevederile Codului fiscal [3], noțiunea de control fiscal este definită ca verificare a corectitudinii cu care contribuabilul execută obligația fiscală și alte obligații prevăzute de legislația fiscală și alte acte normative, inclusiv verificare a altor persoane sub aspectul legăturii lor cu activitatea contribuabilului prin metode, forme și operațiuni prevăzute de legislație.

Controlul fiscal are drept scop verificarea modului în care contribuabilul respectă legislația fiscală într-o anumită perioadă sau în câteva perioade fiscale, este exercitat de Serviciul Fiscal de Stat și/sau de un alt organ cu atribuții de administrare fiscală, în limitele competenței acestora, la fața locului și/sau la oficiul acestora.

Procedura controlului fiscal constă într-un ansamblu de metode și operațiuni de organizare și desfășurare a controlului, precum și de valorificare a rezultatelor lui. Controlul fiscal la fața locului și/sau la oficiul organului, poate fi organizat și efectuat prin următoarele metode și operațiuni: verificarea faptică, verificarea documentară, verificarea totală, verificarea parțială, verificarea tematică, verificarea operativă, verificarea prin contrapunere. Metodele și operațiunile concrete utilizate la organizarea și exercitarea controlului fiscal sânt determinate, în baza prezentului cod, în instrucțiunile cu caracter intern ale Serviciului Fiscal de Stat.

Controlul fiscal la fața locului poate fi efectuat numai în temeiul unei decizii scrise a conducerii organului care exercită controlul. Necesitatea efectuării verificării prin contrapunere la unele persoane cu care contribuabilul supus controlului are sau a avut raporturi economice și financiare, pentru a se constata autenticitatea acestora, se determină, de sine stătător, de către funcționarul fiscal sau altă persoană cu funcție de răspundere care efectuează controlul.

La finalizarea controlului fiscal la fața locului, se întocmește un act de control fiscal. La posturile fiscale, actul de control fiscal se va întocmi numai în caz de depistare a încălcării legislației fiscale.

Actul de control fiscal este un document întocmit de funcționarul fiscal sau altă persoană cu funcție de răspundere a organului care exercită controlul, în care se consemnează rezultatele controlului fiscal. În act se va descrie obiectiv, clar și exact încălcarea legislației fiscale și/sau a modului de evidență a obiectelor impunerii, cu referire la documentele de evidență respective și la alte materiale, indicându-se actele normative încălcate. În act va fi reflectată fiecare perioadă fiscală în parte, specificând-se încălcările fiscale depistate în ea.

Potrivit art. 216 alin. (2) din Codul fiscal [3], contribuabilul, inclusiv prin intermediul conducătorului sau altui reprezentant al său, este obligat, după caz, să asigure condiții adecvate pentru efectuarea controlului, să participe la efectuarea lui și să semneze actul de control fiscal, chiar și în cazul dezacordului, iar în caz de dezacord, el este obligat să prezinte în scris, în termen de până la 15 zile calendaristice, argumentarea dezacordului, anexând documentele de rigoare.

Prin urmare, este de menționat că conform art. 8 alin. (f), alin. (g) și alin. (h) din Codul fiscal, contribuabilul este obligat în caz de control al respectării legislației fiscale, să prezinte, la prima cerere, persoanelor cu funcții de răspundere ale organelor cu atribuții de administrare fiscală documentele de evidență, dările de seamă fiscale și alte documente și informații privind desfășurarea

activității de întreprinzător, calcularea și achitarea la buget a impozitelor și taxelor și acordarea facilităților, să permită accesul, în cazul ținerii evidenței computerizate, la sistemul electronic de contabilitate, să asigure persoanelor cu funcții de răspundere ale organelor cu atribuții de administrare fiscală accesul liber în spațiile de producție, în depozite, în localurile de comerț, în alte încăperi și locuri (cu excepția încăperilor utilizate exclusiv ca spațiu locativ) pentru inspectarea lor în scopul verificării autenticității datelor din documentele contabile, din dările de seamă, din declarațiile fiscale, din calcule, precum și a verificării îndeplinirii obligațiilor față de buget, să asiste la efectuarea controlului privind respectarea legislației fiscale, să semneze actele privind rezultatul controlului și să dea explicații în scris sau oral [3].

Etapele de finalizare a controlului fiscal la fața locului

Potrivit Ordinului SFS nr. 320 „Regulamentul cu privire la efectuarea controlului de către Serviciul Fiscal de Stat” din 31 iulie 2019 cu ultimele modificări în vigoare din 18.06.2021 aprobate prin Ordinul SFS nr. 344 care stabilește principiile generale de organizare, exercitare și de valorificare a rezultatelor controlului la fața locului, etapele de finalizare a controlului fiscal la fața locului sunt următoarele [5]:

1. La finalizarea controlului fiscal, conform art. 215 alin. (4) și art. 216 alin. (5) din Codul fiscal, se întocmește un act de control fiscal;
2. Actul de control fiscal este întocmit pe blanchete de strictă evidență în două exemplare sau generat de SIA SFS, evidența acestora se ține în Registrul de evidență a blanchetelor de strictă evidență, primul exemplar al actului de control fiscal rămâne la Serviciul Fiscal de Stat, al doilea exemplar fiind înmănat/expediat contribuabilului care a fost supus controlului fiscal;
3. Structural, actul de control fiscal este constituit din trei părți componente și anume: partea introductivă; partea constatatoare; concluziile asupra actului de control;
4. Actul de control fiscal trebuie să conțină mențiunea dacă controlul a fost efectuat cu prezența și participarea conducătorului (cetățeanului), contabilului-șef, reprezentanților, altor persoane cu funcții de răspundere a contribuabilului. În actul de control se va indica obligația contribuabilului prevăzută de art. 216 alin. (8) din Codul fiscal, care prevede că contribuabilul, inclusiv prin intermediul conducătorului sau altui reprezentant al său, este obligat după caz, să asigure condiții adecvate pentru efectuarea controlului, să participe la efectuarea lui și să semneze actul de control fiscal, iar în caz de dezacord este obligat să prezinte în scris, în termen de 15 zile calendaristice din data comunicării, argumentarea dezacordului, anexând documentele de rigoare.

Prin derogare de la pct. 4, este de menționat că Codul fiscal nu descrie o noțiune care ar putea defini cu exactitate termenul de persoană cu funcție de răspundere, persistă doar termenul de reprezentant al contribuabilului, care este persoană care acționează în baza unei procuri, eliberate în conformitate cu legislația, avocat investit cu împuterniciri conform legislației, părinte, înfiетor, tutore sau curator în cazul persoanei fizice lipsite de capacitate de exercițiu sau cu capacitate de exercițiu restrînsă, alte persoane care, conform legislației, pot avea calitatea de reprezentant.

Codul contravențional la art. 16 alin. (6) [2], definește noțiunea de persoana cu funcție de răspundere, ca o persoană căreia, într-o întreprindere, instituție, organizație, indiferent de tipul de proprietate și forma juridică de organizare, într-o autoritate publică centrală sau locală, i se acordă, permanent sau provizoriu, prin lege, prin numire, alegere sau în virtutea unei însărcinări, anumite drepturi și obligații în vederea exercitării funcțiilor autorității publice sau a acțiunilor administrative de dispoziție, organizatorice ori economice, este pasibilă de răspundere contravențională pentru săvîrșirea unei fapte prevăzute de Codul contravențional.

Totodată, Codul penal la fel descrie noțiunea de persoană cu funcție de răspundere la art. 123 alin. (1) [4], ca fiind persoana căreia, într-o întreprindere, instituție, organizație

- de stat sau a administrației publice locale ori într-o subdiviziune a lor, i se acordă, permanent sau provizoriu, prin stipularea legii, prin numire, alegere sau în virtutea unei însărcinări, anumite drepturi și obligații în vederea exercitării funcțiilor autorității publice sau a acțiunilor administrative de dispoziție ori organizatorico-economice;
5. Controlul fiscal se consideră finalizat la momentul semnării actului de control fiscal de către toți participanții la control (sau expedierii prin poștă în cazul refuzului contribuabilului de a semna și/sau primi actul de control);
 6. Dacă la momentul semnării actului de control conducătorul întreprinderii lipsește, actul se semnează de către locțiitorul acestuia sau persoana împuternicită prin ordin sau procură sau, după caz, persoana responsabilă a agentului economic din subdiviziunea respectivă a acestuia/ persoana care activează în subdiviziunea respectivă a agentului economic la momentul controlului, cu mențiunea respectivă;
 7. În partea finală a actului de control se face mențiunea „al II-lea exemplar al actului de control am primit”, în dreptul căreia reprezentantul contribuabilului se semnează și indică data primirii actului. În cazul în care contribuabilul sau persoanele cu funcții de răspundere ale acestuia refuză de a semna actul de control, funcționarii fiscali stipulează sub semnătură următoarele: „a refuzat semnarea actului de control”, cu indicarea datei. Exemplarul II al actului de control se expediază prin intermediul oficiului poștal/ cutiei poștale din cabinetul electronic personal al contribuabilului de pe portalul SFS”. Actul de control se expediază contribuabilului în termen de până la 3 zile lucrătoare de la data semnării actului de control de către funcționarii fiscali;
 8. Durata păstrării actelor de control în arhiva Serviciului Fiscal de Stat va fi de 10 ani din data apariției lor.

Sanctiunile fiscale și contravenționale privind împiedicarea acțiunilor de control

Tragerea la răspundere pentru încălcare fiscală reprezintă aplicarea de către Serviciul Fiscal de Stat, în condițiile prevăzute de legislația fiscală, a unor sancțiuni față de persoanele care au săvârșit încălcări fiscale, temeiul tragerii la răspundere pentru încălcare fiscală este însăși încălcarea fiscală. Tragerea la răspundere pentru încălcare fiscală se face în temeiul legislației fiscale în vigoare în timpul și la locul săvârșirii încălcării, cu excepția situațiilor când legea nouă prevede sancțiuni mai blânde, cu condiția că încălcarea fiscală, prin caracterul ei, nu atrage după sine, în condițiile legii, răspunderea penală.

Totodată este de menționat că tragerea la răspundere pentru încălcări fiscale conform prevederilor Codului fiscal sau la o altă răspundere juridică pentru încălcarea legislației fiscale nu exonerează persoana sancționată de obligația plății impozitului, taxei și/sau majorării de întârziere (penalității), stabilite de legislație, iar pentru încălcarea fiscală a contribuabililor specificați la art. 232 din Codul fiscal nu eliberează de răspundere contravențională, penală sau de altă răspundere prevăzută de legislație dacă există temeiurile respective.

Sanctiunea fiscală este o măsură cu caracter punitiv și se aplică pentru a se preveni săvârșirea, de către delincvent sau de către alte persoane, a unor noi încălcări, pentru educarea lor în spiritul respectării legii.

Amenda este o sancțiune fiscală care constă în obligarea persoanei ce a săvârșit o încălcare fiscală de a plăti o sumă de bani. Amenda se aplică indiferent de faptul dacă au fost aplicate sau nu alte sancțiuni fiscale ori plătite impozite, taxe, majorări de întârziere (penalități) calculate suplimentar la cele declarate sau nedeclarate. În cazul în care o persoană a săvârșit două sau mai multe încălcări fiscale, sancțiunea fiscală se aplică pentru fiecare încălcare fiscală și pentru fiecare perioadă fiscală în parte, cu excepția cazurilor prevăzute la art. 188 alin. (2) din Codul fiscal.

Codul fiscal la art. 253 alin. (1) „*Împiedicarea activității Serviciului Fiscal de Stat*” [3], prevede încălcarea fiscală și răspunderea privind obligațiile contribuabililor prevăzute de art. 8 alin. (2) din Codul fiscal, și anume împiedicarea controlului fiscal prin neasigurarea accesului în încăperile de producție, în depozite, în locurile de păstrare a bunurilor, în spațiile comerciale și în spațiile cu o

altă destinație, prin ne prezentarea de explicații, date, informații și documente, necesare Serviciului Fiscal de Stat, asupra problemelor care apar în timpul controlului, prin alte acțiuni sau inacțiuni se sancționează cu amendă de la 4000 la 6000 de lei.

Este relevant faptul că art. 253 alin. (1) din Codul fiscal, nu prevede sancțiune pentru refuzul de a semna actele privind rezultatul controlului care este una din obligațiile contribuabilului prevăzute de art. 8 alin. (2) lit. h) „*Contribuabilul este obligat ... să semneze actele privind rezultatul controlului...*” [3].

Codul contravențional prevede la art. 349 alin. (1) [2], sancțiune contravențională pentru împiedicarea în orice formă a activității legitime a funcționarului public sau funcționarului din cadrul organelor de ocrotire a normelor de drept ori organelor de control, în exercițiul funcțiunii (neadmiterea controlului, ne prezentarea documentelor, neexecutarea altor cerințe legitime), sub formă de amendă de la 30 la 60 de unități convenționale aplicată persoanei fizice, cu amendă de la 45 la 90 de unități convenționale aplicată persoanei cu funcție de răspundere, cu amendă de la 60 la 120 de unități convenționale aplicată persoanei juridice cu sau fără privarea, în toate cazurile, de dreptul de a desfășura o anumită activitate pe un termen de la 3 luni la un an.

Toate persoanele fizice și juridice participante la raporturile juridice conform prevederilor art. 10 alin. (1) din Codul civil, trebuie să își exercite drepturile și să își execute obligațiile cu bunăcredință, în acord cu legea, cu contractul, cu ordinea publică și cu bunele moravuri. Buna-credință se prezumă până la proba contrară.

Dat fiind faptul că conform prevederilor art. 402 alin. (1) și alin. (2) din Codul contravențional [2], angajații din cadrul Serviciului Fiscal de Stat împuterniciți prin ordinul directorului Serviciului, sunt în drept să examineze cauze contravenționale și să aplice sancțiuni inclusiv și aferent prevederilor art. 349 alin. (1) din Codul contravențional „*Împiedicarea activității legitime a funcționarului public*” și reieșind din faptul că contribuabilul este obligat să semneze actele privind rezultatul controlului, aceasta fiind o cerință legitimă, o probă contrară bunei-credințe, neexecutarea ei ar fi pasibilă doar sancționării contravenționale [2].

Concluzii

În rezultatul analizei cadrului legal în vigoare, pornind de la termenul de neexecutare prevăzut la art. 901 alin. (5) din Codul civil, fiind considerată orice abatere, cu sau fără justificare de la executarea corespunzătoare a obligației, iar drept consecință pentru desemnarea faptului de a nu onora în orice mod obligațiile fiind considerată sancțiunea. Prin prisma reglementărilor aferente acțiunile de control și sancțiunile privind împiedicarea acțiunilor de control, se atestă nulitatea existenței obligației prevăzute de Codul fiscal, privind neexecutarea de către contribuabil a prevederilor legale și anume de a semna actul de control fiscal, chiar și în cazul dezacordului, atât timp cât Codul fiscal nu prevede o sancțiune pentru nerespectare.

Prin urmare, reieșind din cele menționate mai sus, drept propuneri în baza concluziilor expuse, sunt propuse următoarele modificări:

1. Introducerea noțiunii de persoană cu funcție de răspundere la art. 5 „Noțiuni generale”, titlul I „Dispoziții generale” din Codul fiscal, care ar explica cu exactitudine cine sunt persoanele cu funcție de răspundere din cadrul contribuabililor pentru a fi ușor de le identificat în cadrul acțiunilor de control sau substituirea/înlocuirea acestui termen din Codul fiscal;
2. Completarea art. 253 alin. (1) din Codul fiscal, cu sancțiunea fiscală pentru neexecutarea obligației prevăzute la art. 8 alin. (2) lit. h) și art. 216 alin. (2) din Codul fiscal de a semna actul de control, prin propoziția „...prin refuzul de a semna actele privind rezultatele controlului...”, deoarece orice obligativitate fără măsuri de sancționare poate fi ușor neexecutată de către contribuabili în lipsa răspunderii.
3. Totodată la modificarea propusă la pct. 2 ar fi necesar și modificarea Ordinului SFS nr. 320 „Regulamentul cu privire la efectuarea controlului de către Serviciul Fiscal de Stat” din 31

iulie 2019, prin introducerea în etapa de finalizare a controlului fiscal la fața locului în cazul refuzului de a semna actul de control și în cazul dezacordului, procedura de sancționare.

Bibliografie

1. Codul civil al Republicii Moldova, Nr.1107 din 06.06.2002. În: Monitorul Oficial Nr. 66-75 din 01.03.2019. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=112573&lang=ro
2. Codul contravențional al Republicii Moldova, Nr.218 din 24-10-2008. În: Monitorul Oficial Nr. 78-84 din 17.03.2017. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110160&lang=ro
3. Codul fiscal al Republicii Moldova, Nr.1163 din 24.04.1997. În: Monitorul Oficial Nr. 62 din 18.09.1997. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=79111&lang=ro
4. Codul penal al Republicii Moldova, Nr.985 din 18.04.2002. În: Monitorul Oficial Nr.72-74 din 14.04.2009. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=122429&lang=ro
5. Ordinului Serviciului Fiscal de Stat nr. 320 „Regulamentul cu privire la efectuarea controlului de către Serviciul Fiscal de Stat” din 31 iulie 2019 cu ultimele modificări în vigoare din 18.06.2021 aprobate prin Ordinul Serviciului Fiscal de Stat nr. 344. <https://sfs.md/uploads/document/159/document/ordin-sfs-nr320-din-31072019pdf-60e29b982f149.pdf>

UDC: 338.48, 379.85

JEL Classification: O35, Z32

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.09>

UN SDG NO. 11 AS A SYSTEM-FORMING MECHANISM FOR CREATING AN
INNOVATIVE CONCEPT OF URBAN TOURISM

ЦУР ООН №11 КАК СИСТЕМООБРАЗУЮЩИЙ МЕХАНИЗМ ФОРМИРОВАНИЯ
ИННОВАЦИОННОЙ КОНЦЕПЦИИ УРБАН-ТУРИЗМА

ZHIGAREVA Elena, PhD student,
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0001-9855-0390)

ЖИГАРЕВА Елена, студент III цикла обучения,
Международный Независимый Университет Молдовы, Кишинэу
(ORCID: 0000-0001-9855-0390)

Annotation: Some results of the study of the prerequisites and conditions for the formation and development of urban tourism are presented. The historical and theoretical aspects of urban tourism are described, including the state of its regulation in Moldova. The conclusions and recommendations of the author on improving the processes of forming an innovative mechanism for urban tourism in Moldova on the basis of the implementation of the UN SDG No. 11 within the blue-green concept of urban development and the cluster approach to the metropolitan urban tourist agglomeration are given.

Аннотация: Излагаются некоторые результаты исследования предпосылок и условий формирования и развития городского (урбан) туризма. Описываются историко-теоретические аспекты городского (урбан) туризма, в том числе состояние регламентирования его в Молдове. Приводятся выводы и рекомендации автора по совершенствованию процессов формирования инновационного механизма урбан туризма в Молдове на базе реализации ЦУР ООН №11 в рамках сине-зеленой концепции городского развития и кластерного подхода к столичной городской туристической агломерации.

Keywords: urban tourism, Moldovan tourism, UN Sustainable Development Goals, SDG 11, COVID-19 pandemic

Ключевые слова: урбан-туризм, городской туризм, туризм Молдовы, ЦУР ООН, ЦУР №11, пандемия COVID-19

Введение

В условиях растущей урбанизации населения в мире наблюдается возрастание роли и значения городов и крупных агломераций во всех сферах общественной жизни. Города, трансформируясь в многоотраслевые и многофункциональные системы привлекают все большее внимание потенциальных туристов по разным направлениям – культурным, познавательным, рекреационным, развлекательным, религиозным, деловым, образовательным и др. В результате наблюдается переориентация туристических потоков в направлении городского (урбан) туризма. В отдельных странах городской туризм становится преобладающим видом.

По данным Организации Объединенных Наций ожидается, что к 2030 г. уровень урбанизации составит 60% [8]. Это требует от городских сообществ больших усилий с тем,

чтобы сделать города инклюзивными, безопасными, жизнестойкими и устойчивыми как для жителей, так и для приезжих туристов и путешественников.

Материалы и методы исследования

Исследование автора базируется на публикациях молдавских и зарубежных авторов, материалах Организации объединенных наций, Всемирной туристической организации (ЮНВТО), Всемирного совета по туризму и путешествиям, Национального бюро статистики Республики Молдова и др., изучении нормативной базы туризма в Молдове. В основе процесса исследования были положены законы, принципы и категории диалектической логики. Собственно методологическая система научного исследования базируется на конкретных методах индукции и дедукции, научной абстракции, описания и сравнения, анализа публичных источников.

Результаты и обсуждения

В последние годы в международном и во внутреннем туризме всех стран и дестинаций высокими темпами растет интерес к туризму в рамках городских агломераций. Этот городской туризм стабильно наступает на прибрежное, сельское или горное направления туристических потоков. При этом по зарубежным оценкам в настоящее время городской туризм является наиболее быстро развивающейся формой туризма [6].

Посещения населенных пунктов как объектов путешествий практиковали во все времена. Существовая тысячи лет как познавательный, религиозный, деловой (торговый) и даже образовательный и оздоровительный, туризм практически всегда опирался на места проживания. Лишь в новейшее время туризм населенных пунктов начали вытеснять туризм побережий, круизный, горный, краеведческий и т.п. Отпочковывался как самостоятельное направление и сельский туризм, которому уделялось повышенное внимание во второй половине XX века. Однако, развитие туризма в условиях стабильной урбанизации общества привело к процессу возврата интереса туристов к городской среде.

В этих условиях нельзя согласиться с утверждением Нюренбергер Л. Б. и Петренко Н. Е. о представлении «городского туризма как одного из новых, формирующихся видов туристской деятельности» [21, с. 153]. Сегодня целесообразно говорить о городском (урбан) туризме не как о новом виде туристической деятельности, а как о возвращающемся виде, имеющим тысячелетнюю историю, но оттесненном во второй половине XX века приморским, круизным, горным, сельским (аграрным) видами туризма. Очевидно, что сегодня речь идет о возрождении (своеобразном ренессансе) городского туризма.

В доковидном 2019 г. в мировом рейтинге самых посещаемых туристами городов мировым лидером был объявлен Гонконг, в котором побывали 26,7 млн. туристов. Мекка (Саудовская Аравия), которая была замыкающей в рейтинге ТОП-20 наиболее посещаемых городов, приняла в 2019 г. 9,8 млн. человек. Привычные для европейцев Лондон оказался на 3-ем месте (19,6 млн), Париж - 6-ой (19,1 млн), а Рим - 16-ый (10,3 млн). Нью-Йорк – занял 8-ой рейтинг (14,0 млн). При этом среди мировых лидеров оказались Гонконг (1-ый рейтинг, 26,7 млн туристических прибытий), Бангкок (Таиланд, 2-ой, 25,8 млн), Макао (Китай, 4-ый, 20,6 млн) и Сингапур (5-ый, 19,8 млн). Отметим также Дубай (ОАЭ, 7-ой, 16,3 млн), Куала Лумпур (Малайзия, 9-ый, 14,1 млн) и Стамбул (10-ый, 14,7 млн). Всего в ТОП-20 наиболее посещаемых туристами городов один из Америки, три из Европы и 16 городов из Азии (включая Стамбул). Причем, крупнейшие азиатские экспортеры туристических услуг представляют Индию, Китай, ОАЭ, Саудовскую Аравию, Таиланд, Турцию (включая Анталию, 12-е место, 13,3 млн), Японию и др. [7].

В результате в Великобритании на долю только Лондона в 2019 г. пришлось 49,7% международных туристических прибытий, во Франции на долю Парижа – более 20%, в Италии на долю Рима – 16%. В Турции доля Стамбула и Анталии составили 54,7% годового потока

международных туристических прибытий, в Саудовской Аравии доля Мекки составила 56%, на Тайване (провинция Китая) доля столицы Тайбэя - 84,1% [7, 10].

Отметим, что причины посещать в туристических целях города многообразны. Среди них культурный и познавательный туризм (Париж, Лондон, Рим, Нью-Йорк и др.), рекреационный туризм (Анталия, Паттайя, Пхукет и др.), религиозный туризм (Мекка), развлекательный, деловой и др.

Городское туристическое направление растет динамично и практически повсеместно. В 2019 г. из ТОП-20 крупнейших туристических городских направлений лишь в Гонконге зафиксировано снижение числа туристов по сравнению с 2018 г. (с 29,3 до 26,7 млн). Это объясняется политическими причинами. Однако при этом Гонконг сохранил за собой роль мирового туристического центра. В остальных крупнейших городских туристических центрах наблюдался рост, хотя и с разными показателями. В частности, в Шэньчжэнь (Китай, 13-ый рейтинг, 12,3 млн туристов) рост туристических потоков составил 0,8%, в Риме - 2,0%, в Лондоне - 2,1%, Нью-Йорке - 2,9%, в Тайбэе (Тайвань, провинция Китая) - 3,9%. В то же время в Макао (Китай) годовой туристический поток вырос на 9,0%, в Мумбаи (Индия) - на 17,0%, а в Дели - на 20,6%.

Безусловно, пандемия КОВИД-19 оказала в 2020 и 2021 гг. колоссальное влияние на размеры и направление туристических потоков, однако кризисная ситуация не изменила сути происходящих в мире тенденций в сторону развития городского туризма.

Рост городского туризма как практическое явление не остался незамеченным. Научные исследователи, менеджерские круги, маркетологи обращают на данный сегмент спроса туристов все большее внимание.

Считается, что сформулировать предмет и специфику городского туризма позволили исследования Генриха Нойенфельдт (Neuenfeldt H.), Олафа Розе (Rose O.), Гартмута Лезер (Leser H.), Даниэля Клук (Kluck D.), Кристиана Кёстер (Koester Ch.) и других [18, с. 110].

Особенно активизировались научные исследования феномена городского туризма в последние десятилетия. Так, в 1990 г. Ashworth G.J. и Tunbridge J.E. [1] в своей работе „The tourist-historic city” (Туристическо-исторический город) выделили городские районы как особые места для туристической деятельности. В 1997 г. Г. Лезер (Leser H.) сформулировал базовое современное определение городского туризма [4, с. 25].

Позже в 2003 г. Hoffman L.M., Fainstein S.S. и Judd D.R. в книге „Cities and Visitors. Regulating People, Markets and City Space” (Города и посетители. Регулирование людей, рынков и городского пространства) расширили рамки исследования с географического до маркетингового подхода с учетом концепции менеджмента городского пространства и адаптации его для нужд посетителей (приезжих, туристов) [3]. Robert Maitland в 2006 г. в статье „Culture, city users and the creation of new tourism areas in cities” (Культура, городские пользователи и создание новых туристических зон в городах) [5] акцентировал внимание на целесообразность и эффективность формирования в городах туристических зон.

Важно отметить, что научные разработки по проблеме развития городского пространства были услышаны мировым сообществом и нашли свое отражение в целях устойчивого развития Организации объединенных наций (ЦУР ООН). В частности, в цели ООН № 11 заложены базовые принципы в области устойчивого развития (ЦУР) Повестки дня ООН на период до 2030 года, выраженные в лозунге «Сделать города инклюзивными, безопасными, жизнестойкими и устойчивыми» (Goal 11: Make cities inclusive, safe, resilient and sustainable) [9].

В ЕС политика поддержки городского сектора действует на протяжении многих лет, но ранее применялся секторальный подход в поддержке городского развития (с упором на инфраструктуру, водоснабжение и санитарную, удаление отходов и др.). Однако в последние годы больше внимания уделяется городам и местным властям как центральным участникам достижения целей устойчивого развития. Продвигается более комплексный подход к

городскому развитию. В частности, для обеспечения устойчивости городов планируется укрепление взаимосвязи развития и гуманитарной помощи, привлечение частного сектора и поиск дополнительных источников финансирования городских инвестиций [2].

Активизация практического интереса туристов к городской среде и административные усилия на разных уровнях экономической иерархии в направлении устойчивого городского развития нашли свое отражение и в терминологической сфере. Хотя в современной терминологии нет еще единого выверенного определения городского туризма, его сути и направлений, мы наблюдаем многочисленные попытки представить свою позицию в этом направлении.

Так, Гладкий А. В., например, вводя в оборот термин «урботуризм» предпринимает в ряде статей попытки обосновать место и роль «урботуризма как ведущего направления специализированного туризма». При этом описывая факторы организации и развития урботуризма он рассуждает о «внутренних (эндогенных) факторах развития городского туризма» [11, с. 96-110].

Понятийный аппарат «городской туризм» применяют Мутавчи Е.П. и Семенова Л.В. [20], ряд исследователей туризма в Казахстане [12], Нюренбергер Л. Б. и Петренко Н. Е. [21] и др. При этом отметим, что в аннотации на английском языке Нюренбергер Л. Б. и Петренко Н. Е., например, используют термин „urban tourism”.

В то же время отметим, что в информационном пространстве присутствует большое число терминов, определений и интерпретаций городского (урбан) туризма. Их разнообразие охватывает как собственно определение явления, так и его содержание, которое иногда сужают до индустриального туризма или городского исследования («urban exploration»). В результате появляются формулировки типа «посещения заброшенных, разваленных и просто разрушенных, нерабочих заводов, шахт, котельных и простых домов. Местом для модных увлечений экстремалов – так называемых урбантуризма, сталкинга, руферства и диггерства» [22].

Аналогичную подход наблюдаем и в «Большой Энциклопедии Урбантуризма» где смешиваются англоязычные понятия „urban tourism” и „urban exploration”, т.е. городской туризм приравнивается к принятому в молодежной субкультуре термину „urbex”. При этом делается ошибочный вывод что «урбантуризм и urbex имеют одинаковое значение» [23], а для разъяснения дается отсылка на статью в wikipedia «Индустриальный туризм и городские исследования» [16]. При этом авторы «Большой Энциклопедии Урбантуризма» забывают, что в англоязычном информационном пространстве „urban tourism” и „urban exploration” не смешиваются.

В Молдове понятие городской (урбан) туризм прививается крайне медленно. Отметим, что в законе РМ «О туризме» (2000 г.) [13] и в законе «Об организации и осуществлении туристической деятельности» (2006 г.) [14] эти термины просто отсутствуют. Аналогичная ситуация и с законом Молдовы «Об основах градостроительства и обустройстве территории» [15]. Нет городского (урбан) туризма в стратегиях развития туризма Молдовы среди приоритетных направлений туристического развития страны.

Впервые в нормативной базе Молдовы термин «городской туризм» упоминается в Стратегии развития туризма «Туризм-2020», принятой в 2014 г. Отмечено, что «городской туризм – типичная форма туризма, практикуемая в городской зоне, которая предусматривает посещение исторических мест, культурных и развлекательных объектов». Подобная формулировка, по нашему мнению, не включает ряд значительных аспектов городского туризма, таких как посещение родственников, деловые поездки, посещение города с оздоровительной целью и др. Кроме того, не каждая урбан поездка предусматривает посещение исторических мест, культурных и развлекательных объектов [18, с. 114]. При подходе, изложенном в стратегии «Туризм-2020» полностью выпала производственная составляющая туризма в рамках кластерного, системного подхода, в первую очередь в

столице. Соответственно, снижается роль туризма и его прогрессивных форм развития как потенциальной среды обеспечения доходов от городского туризма, расширяя имеющуюся инфраструктуру, создавая новые туристические объекты, новые рабочие места, повышая благосостояние граждан и привлекательность Молдовы в глазах международных туристов.

Не учтены в нормативной базе страны сине-зеленая концепция городского развития, кластерная форма организации и функционирования системного столичного комплекса урбан-туризма и др. Вместе с тем в научном сообществе страны постоянно отмечается необходимость сбалансированного подхода к развитию туризма в Молдове [19], обеспечения стратегического подхода к развитию национальной экономики, в том числе туристической сферы [17, с. 120-123, 125, 130], концентрации внимания органов государственной власти и местного публичного управления на использовании передового международного и европейского опыта по реализации инновационных решений, включая системное стратегическое развитие урбан-туризма [18, с.114].

Фактически научные и практические рекомендации по использованию международного опыта развития городского туризма в Молдове и реализации в стране целей устойчивого развития ООН на новое тысячелетие оказались невостребованными органами законодательной и исполнительной власти и структурами местного публичного управления.

Выводы

1. В последние десятилетия в мировой туристической сфере все более значимое место занимает урбан (городской) туризм. Наблюдается своеобразный ренессанс урбан туризма и его возвращение на мировую экономическую арену.
2. ООН, ЮНВТО, национальные туристические органы многих стран мира обращают все большее внимание на коренное реформирование в формировании и реализации стратегических подходов в проблеме урбан туризма. Это обусловлено как растущей урбанизацией мира, особенно Европы, так и перераспределением туристических потоков в города, в том числе в столицы.
3. Такие международные проекты как ЦУР ООН №11 под эгидой «Сделать города инклюзивными, безопасными, жизнестойкими и устойчивыми» оказывают влияние не только на улучшение жизни горожан, как и населенных пунктов вообще, но также направлены и на обеспечение более комфортных условий для гостей населенных пунктов – внутренних и международных туристов. Отметим также такие всемирные проекты, оказывающие положительное влияние на туристические потоки, как день туризма и день городов, неделя туризма, городской октябрь, день устойчивого развития городов и др., которые не находят своего достойного места в Молдове на всех уровнях экономической иерархии.
4. По нашему мнению, ЦУР ООН №11 базирующаяся на современной инновационной концепции урбан-туризма должна стать основным системообразующим элементом развития туризма в Молдове. При этом необходимо обеспечить законодательное, менеджерское, финансовое, маркетинговое и иное всеобъемлющее обеспечение процесса коренного реформирования национальной системы туризма, как одной из приоритетных отраслей мировой экономики. Следует широко использовать передовой опыт и значительные наработки в ЕС в направлении реализации сине-зеленой концепции городского развития и кластерных форм урбан туризма, как составной части национальной инновационной политики.

Библиография

1. Ashworth G.J., Tunbridge J.E. The tourist-historic city. London: Belhaven Press. 1990, 288 p.
2. EU. Capacity4devhome page. Sustainable Cities. <https://europa.eu/capacity4dev/results-and-indicators/sustainable-cities>
3. Hoffman Lily M., Fainstein Susan S., Judd Dennis R. Cities and Visitors. Regulating People, Markets and City Space. Wiley-Blackwell; 1st edition, Oxford. 2003, 280 p.
4. Leser H. Diercke Wörterbuch Allgemeine Geographie. München: Braunschweig, 1997.
5. Maitland R. Culture, city users and the creation of new tourism areas in cities. December 2006. <https://www.researchgate.net/publication/286363453>
6. Sustainable Urban Tourism. https://www.mdpi.com/journal/sustainability/special_issues/Sustainable_Urban_Tourism
7. Top 100 City Destinations: 2019 Edition. <https://go.euromonitor.com/white-paper-travel-2019-100-cities>
8. United Nations. Department of Economic and Social Affairs. World Urbanization Prospects: The 2018 Revision.
9. United Nations. The 17 goals. Goal 11: Make cities inclusive, safe, resilient and sustainable. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/>
10. UNWTO. Tourism Highlights, 2019 Edition. <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>
11. Гладкий А. В. Сущность, факторы развития и основные функции урботуризма. В: Псковский регионологический журнал, 2016, №4 (28), с.96-110.
12. Дуйсембаев А.А., Оралбаева А.К., Омаркожаева А.Н., Подсухина О.В. Городской туризм: роль и значение в современной туристской индустрии. В: Вестник КарГУ, 2017. <https://articlekz.com/article/17852>
13. Закон Республики Молдова о туризме. № 798 от 11.02.2000. В: Monitorul Oficial, 12.05.2000, № 54-56.
14. Закон Республики Молдова об организации и осуществлении туристической деятельности. № 352 от 24.11.2006. В: Monitorul Oficial, 02.02.2007, № 14-17.
15. Закон Республики Молдова об основах градостроительства и обустройстве территории. № 835 от 17.05.1996. В: Monitorul Oficial, 02.01.1997, № 1-2.
16. Индустриальный туризм и городские исследования. https://ru.wikipedia.org/wiki/Индустриальный_туризм_и_городские_исследования
17. Кротенко Ю. Стратегический менеджмент развития регионального комплекса (на примере сферы туризма Республики Молдова). Chişinău, ASEM, 2019, 232 p.
18. Кротенко И., Жигарева Е. Урбан-туризм как самостоятельное инновационное направление в международном туризме Молдовы. În: Revistă științifico-practică “Vector European”, Nr.2, 2019, Chişinău, USEM, 2019, P.109-114, ISSN 2345-1106, Categoria “C”.
19. Кротенко Ю. Международный туризм Молдовы и проблемы его развития. - Ch.: ULIM, 2008, 202 с.
20. Мутавчи Е.П., Семенова Л.В. Городской туризм - драйвер экономики впечатлений. В: Наука и туризм: стратегии взаимодействия, 2017, №6 (5), с. 4-12.
21. Нюренбергер Л. Б., Петренко Н. Е. Городской туризм: сущность, взаимосвязи, мультипликативный региональный эффект. В: Человек. Спорт. Медицина. 2021, т.21, S1, с. 153-158.
22. Урбантуризм. <https://Ru.Wiktionary.Org/Wiki/Урбантуризм>
23. Урбантуризм. Большая Энциклопедия Урбантуризма. <https://urbanturzim.fandom.com/ru/wiki/Урбантуризм>

UDC: 33; 37

JEL Classification: I23, J23, J45, P46

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.10>

LABOR MARKET FACING HIGHER EDUCATION SURPLUS, TRENDS AND SOLUTIONS (THE CASE STUDY OF ISRAEL)

PIAȚA MUNCII ÎN FAȚĂ SURPLUS DE ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR, TENDINȚE ȘI SOLUȚII (STUDIUL DE CAZ AL ISRAELULUI)

*LEVKOVICH Lavan Limor, PhD student,
Academy of Public Administration of Moldova,
Shaanan College, Israel
(ORCID: 0000-0003-2188-3140)*

*LEVKOVICH Lavan Limor, doctorand,
Academia de Administrare Publică a Moldovei,
Colegiul Shaanan, Israel
(ORCID: 0000-0003-2188-3140)*

Annotation: *Since the 1990s, the government has increased outputs from higher education institutions in Israel, by increasing public funding for these institutions. The policy of increasing output was based on an approach according to which more accessible higher academic education is the key to growth on individual and national levels and narrowing gaps between weak and stronger populations. Added to these national steps, was the introduction of the information revolution and accelerated technological advancements that changed the structure of focus of the employment market in Israel and around the world. These processes even underwent a more aggressive tendentious change after the wave of global quarantines caused by the Corona pandemic. Hence, a negative educational-employment trend started which made education redundant. This article will examine the phenomenon in Israel, looking at what is happening around the world and the author's proposals for feasible solutions.*

Adnotare: *Începând cu anii 1990, guvernul a îmbunătățit performanța instituțiilor de învățământ superior din Israel, prin creșterea finanțării publice pentru aceste instituții. Politica de îmbunătățirea performanței s-a bazat pe o abordare conform căreia învățământul academic superior mai accesibil este cheia creșterii la nivel individual și național și a reducerii decalajelor dintre populațiile slabe și cele mai puternice. La acești pași naționali s-au adăugat introducerea revoluției informaționale și progresele tehnologice accelerate care au schimbat structura de focalizare a pieței muncii din Israel și din întreaga lume. Aceste procese au suferit chiar o schimbare tendențioasă mai agresivă după valul de carantine globale cauzat de pandemia COVID-19. Prin urmare, a început o tendință negativă de educație-angajare care a făcut ca educația să fie redundantă. Acest articol va examina fenomenul din Israel, analizând ceea ce se întâmplă în lume și propunerile autorului pentru soluții fezabile.*

Keywords: *Higher education surplus; Labor market; National economic; Low work productivity; education redundant*

Cuvinte-cheie: *surplus de studii superioare; piața forței de muncă; economia națională; productivitate scăzută a muncii; educație redundantă*

Introduction

Since the 1990s, the government has increased outputs from higher education institutions in Israel, by increasing public funding for these institutions. The policy of increasing output was based on an approach according to which more accessible academic education is the key to growth on individual and national levels and narrowing gaps between weak and stronger populations. Added to these national steps, was the introduction of the information revolution and accelerated technological advancements that changed the structure of focus of the employment market in Israel and around the world [15]. These processes even underwent a more aggressive tendentious change after the wave of global quarantines caused by the Corona pandemic. Hence, a negative educational-employment trend started which made education redundant

Materials and methods of research

The state of Israel is a leading nation in percentage of tertiary educated people in relation to many developed countries. The education system for which the Higher Education Council is responsible has had clear leading aims for decades [4, p.162]. According to De white & Lopez Torres [8], all educational systems in the modern world have strategic aims whose application is a key component of educational policy existing in each country.

Higher education aims. From a government’s point of view, the higher education system could have a number of aims. **One aim**, which will not be discussed in this article, is research. **Another aim** is economic growth and raising the population’s standard of living, by raising the level of human capital, which will increase work productivity, increase employees’ wages and reduce probabilities of unemployment [12]. Many studies have addressed the premium of education in various countries, and the result is that there is a positive premium of between 9% and 14% for every year of study after high school [15; 12; 19]. A **third aim** is to produce a civic and educated society supporting democratic institutions. Studies have shown that education contributes to participation in democratic steps, as well as health and other issues [12; 19]. Obviously, these aims in and of themselves do not necessarily justify government subsidies for studies. Because education contributes directly to educated people’s salaries and life quality, it is logical to leave decisions about investment in education in the hands of individuals.

There are two principal ways of justifying anyway subsidizing higher education studies by taxpayers. **One** focuses on externally influenced market failures. According to this argument, personal return on studies for individuals themselves is lower than the social return produced as a result of their studies and is shared with all society. The **second** way of justifying subsidies focuses on equal opportunities and market failures in credit markets. According to this argument, the cost of higher education is a barrier to talented people from relatively poor homes. In circumstances of perfect credit markets with perfect information, poor individuals could cope with the problem by taking loans, but in practice lenders do not know individuals’ personal talent levels, and therefore, are afraid to give them high study loans, and hence the system does not exploit the human capital potential in its population. Katz [13], an Israeli education economy researcher, argued that this argument had been weakened to a certain degree in lights of the short distances to the Israeli periphery, and military release grant that could subsidize some of the costs for your people being released from the Israeli Defense Forces. Additionally, there are loans with preferential terms for students at all the large banks. However, there are two main problems in this justification: (1) for most students the higher education premium is very low, since studies do not really contribute to their future salary; (2) increased output from higher education institutions has led to growth in the rate of educated especially among relatively established populations. If this is the situation, then subsidizing higher education does not advance equal opportunities in the labor market. From the point of view of learners, academic studies can have aims other than increasing human capital and earning capacity.

Therefore, Johnes et al [12] added, even if there are external influences of higher education, it is reasonable to assume that at least some of the subsidies coming to the higher education system

support, in fact, acquiring a clear consumer product (and not investment product), acquired mainly by richer strata of the population, and encouraging over-acquisition of education. Hence the level of education in the population exceeds the required economic/social optimum and **creates a phenomenon of education surplus**.

Another problem is the **nature of the mechanism producing a correlation between education and high salary**. One theory about the effect of education on salary focuses on human capital. **During their studies, learners accumulate higher human capital potential, which they will employ in the future work to increase work productivity**. However, according to another theory developed by Spence [14], it is possible that studies serve all in all as a sign of the inherent quality of candidates, without their having any real contribution to their human capital. According to Spence [14], employers pay more to candidates with better qualities. One piece of evidence supporting this theory is the “degree effect”. If, during their studies toward an academic degree, learners accumulate human capital, then a reasonable assumption would be that this accumulation is divided throughout the degree, hence the premium for the first, second or third year of studies would be similar. This means that employers reward not only knowledge accumulated during studies, but also just the ability to acquire a final certificate. In other words, employers assume on the basis of existence or non-existence of a final certificate the quality of candidates, and do not only reward knowledge accumulation [2].

There are dramatic implications for desired policy between human capital and quality. In a world where human capital is the core factor of education’s contribution to salary, a government can improve the salary of all individuals in a population by expanding higher education’s output (if we assume that learners cannot, for some reasons, expand their education themselves and at their expense). **However, in a world where cognitive ability is the core factor of education’s contribution to salary, expanding higher education’s output will produce degree inflation, that will lead to the fact that academic degrees will be worth less, and will register no aggregative contribution to employees’ salary**. In other words, there will be a positive return on education at the individual level, but zero at an economic level. In such circumstances, subsidizing higher education will only lengthen time and increase the amount of money young people will need to invest in a status competition, which is a “**zero-sum game**” by definition.

What is surplus education? According to Christopher et al [7, p.41] surplus education exists when individuals’ formal education exceeds what is needed to perform their work and when there is incongruity between occupation and employees’ education. Bar Chaim et al [3, p. 219] explained that surplus education can negatively affect employees, employers and the economy on various levels. From employees’ point of view, surplus education lessens job satisfaction and reduces efforts and salary and leads to frequently changing jobs. As a consequence, employers are likely to reduce their investment in specific human capital, and together with damaging work productivity because of reduced efforts, it is possible that profits will decrease. From the general-economic point of view, a high percentage of people with surplus education can testify to inefficient allocation of employees to jobs while harming work productivity. Eckstein et al [9] added that frictional unemployment would rise, because of frequent job turnover. In the end, surplus education is likely to slow down the rate of output growth.

Surplus education in Israel. According to findings of the Central Bureau for Statistics [6], between 2017 and 2020, approximately 33.5% of average of employees with an academic education were categorized as having surplus education. In contrast, those who studied law, medicine, mathematics, statistics and computer science have very little chance of being in the position of having surplus education.

Reasons for surplus education in Israel. According to research conducted by the Taub Institute in Israel [21], in recent decades the level of education has risen in Israel and throughout the world. According to accepted views, this rise has led to surplus education – a situation in which individuals’ education exceeds the skills required to perform their work. A study [1] examining

surplus education in Israel, including its scope and reasons underlying the phenomenon revealed a number of factors greatly affecting the scope of surplus education: **language, changing occupation at a later age and travel time to work.**

1. **Language skills** – language skills are a core component of human capital and critical factor in successful integration into civil life and the labor market. Therefore, people fluent in language have a higher chance of finding work whose rewards match their skill set, whereas people with language barriers are likely to work in a profession that does not require an academic degree and be categorized as overeducated. This study found that in Israel:
 - 1.1. Mastery of Hebrew among those who immigrated to Israel before adolescence was almost identical to Israeli natives. In contrast, among adult migrants, who acquired most their education abroad, acquiring the language is a more complex task.
 - 1.2. Almost 1 in 5 of minority populations who have an academic degree were educated outside Israel, and the percentage of those who master Hebrew in this group is lower than minority populations who studied in Israel: 74% versus 93% in the years 2017-2020.
 - 1.3. It was found that among young employees (25-44) who master Hebrew, the rate of surplus education is lower; differences between immigrants and peripheral Israeli natives are minor.
 - 1.4. High rates of surplus education were found among migrants – young and adult – who were educated abroad and came to Israel after 1996. Surplus education influenced by poor language skills can be seen as expected when referring to immigrants who arrived as adult but is problematic when referring to young people with many years of work are ahead of them.
2. **Age and years of service in workplace** – as a rule, surplus education is more widespread among young people at the start of their careers, who do not have appropriate professional experience and to avoid unemployment they turn to jobs that do not match their education level. There is an expectation that over the years, employees will improve the degree of match between their jobs and education level, but there are findings showing that among certain employees' surplus education has a negative and ongoing effect on salary compared to those whose jobs match their education level. It is also possible to associate surplus education with working individuals' personal circumstances, generally affected by age. Among these circumstances are geographic restrictions, family status and age (older employees who want to change their patterns of employment to improve their life quality). According to research in Israel:
 - 2.1. Rate of surplus education is higher among higher educated employees at the start of their careers; at more advanced career stages congruence between education and job increases with the years.
 - 2.2. At the same time, changing work after the age of 45 increases changes of surplus education. It is possible that aging skills are more remarkable among older employees because of the rapid rate of technological changes, shortage in knowledge about new skills required and absence of appropriate training, or because of age discrimination.
3. **Spatial flexibility** – time required to travel to work can explain the phenomenon of surplus education, because job-seekers' behavior is greatly influenced by their spatial flexibility. Employees who are prepared to move residence or spend a lot of time on their journey to and from work have a lower chance of being overeducated. Research found that in Israel:
 - 3.1. Rates of surplus education diminish the longer the journey to and from work takes.
 - 3.2. Among employees who travel to work by car or train, the rate of surplus education is relatively lower (14%-15%), whereas for those who travel to work by bus the rate is double (28%).
 - 3.3. Overeducated people are less satisfied with their workplace and salary compared to those whose education level matches their employment, but they are more satisfied with their journey time to and from work.

4. OECD research in 2018 [2] based on adult skills’ surveys examined, among others, incongruence between jobs and skills and education of those employed in these jobs in member countries, including Israel. Such incongruence is likely to indicate surplus education, and lead to low income for education, low productivity and personal frustration with the labor market [10]. Individuals were asked as part of these surveys what qualification requirements there were for the jobs in which they worked (12 years study, undergraduate degree, graduate degree etc.). It was possible to compare their answers with the actual qualifications, and hence to define a measurement for surplus education: Details where learning qualifications are higher than required for job in which people work. The following figure (1) describes the rate of employees in OECD countries who are overeducated according to this measurement.

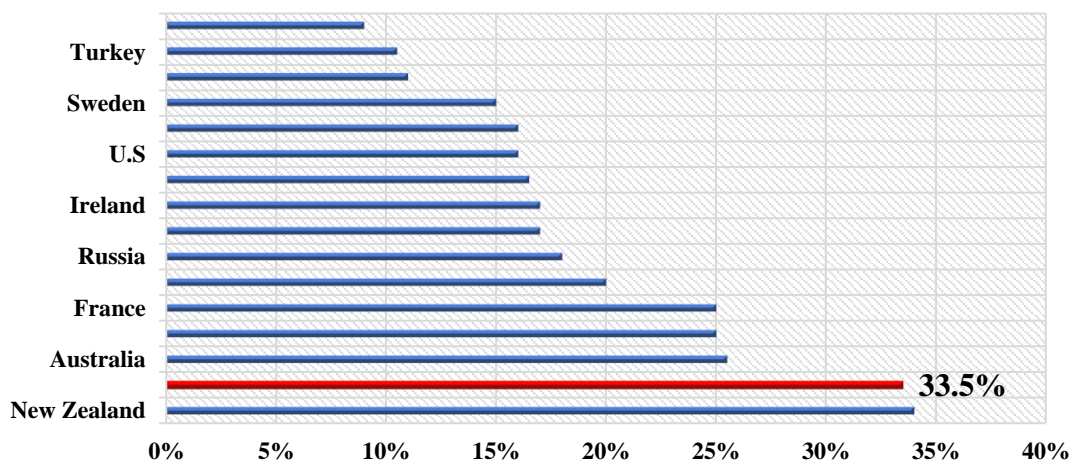

Figure 1. Percentage of surplus education per country – 2018
 [developed by the author by 5]

The author argues that it is possible to see from the figure that the state of Israel is second in terms of those with surplus education of countries examined. The author adds the employees characterized by surplus education pay for this mostly with lower salaries compared to their colleagues who found work matching their education. However, the gaps differ between the two groups in various countries [21]. Further analysis of employees’ pays reveals that Israel is leading OECD countries in pay gaps between overqualified employees and those with the same qualifications who found work matching their education level [5].

Results and considerations

Labor market productivity in Israel. A Bank of Israel report [6] published in August 2020 stated that work productivity in Israel was 24% below the average of OECD countries. 'Blame' for low productivity, according to the report was: low basic skills in the Israeli labor force, arrears in infrastructure and business capital, suffocating regulation and process delaying bureaucracy. According to Vergen & Nathan [20], increasing work productivity is one of the key challenges facing the Israeli economy as it is the basis for raising salaries, and therefore, life quality as well. Increasing work productivity in all branches of the economy is also fundamental to closing gaps in Israeli society. Low work productivity in Israel stands out particularly in local and non-negotiable branches (such as trade and services not exposed to competition from abroad) and leads to correspondingly low salaries for those employed in these branches. According to Bar Chaim et al [3, p. 221] high-tech branches enjoy high productivity and thus are capable of paying high salaries. However, it is important to remember that these branches employ only about 9% of employees in the economy, and most employees are employed in the remaining economic branches, mainly local and non-negotiable, where productivity is low compared internationally as well. Therefore, focused treatment of branches

where work productivity is particularly low could be the key not only to economic growth, but also to narrow salary gaps and gaps in general.

Low work productivity in most economic branches harms employees on two levels: (a) directly – low productivity leads to low salaries and as such deepens income inequality; (b) indirectly – low productivity leads to damaging the Israeli economy’s competitiveness and hence growth and income from taxes, and as a result, relatively less or inferior public service provision than what would be possible to provide if work productivity in Israel were higher. The fact that employees’ skills in Israel in the bottom deciles are significantly lower than the average in developed countries, whereas the upper decile is slightly above the average, explains a noticeable part of the gaps in productivity and salaries in Israel. Therefore, the key to narrowing these gaps passes through improving skills, qualifications and adapting them to labor market needs. Such an improvement will pave the way to a permanent rise in salary levels in weak populations in the labor market.

Situation after Corona pandemic. In 2020 the COVID-19 pandemic broke out, as a result of which there was a sharp decrease in economic activity in countries around the world, especially the labor market. Israel, like other countries, restricted economic activity, instituted quarantines at various levels for variable periods of time and published instructions halting activities in some economic branches. On the basis of experiences of previous global crises, and given initial results of initial studies, a number of possible influential directions have emerged regarding future work productivity. At the end of 2020, the Bank of Israel [6] announced that in an OECD report published at the end of 2020, in which recommendations to encourage growth were formulated. According to the Bank of Israel [1], economists determined that despite the improvement in employment rates and utilization of the labor force, the gap in GDP per capita between Israel and the average of OECD countries ranked in the top half remained the same – because of the moderate growth in productivity.

The report pointed out that growth per capita between 2002-2016 increased by 2.3%, but this rate slowed between 2017-2020 to only 1.7%. It was also noted that since 2018, the rates of inequality (Geni scale) decreased, and this is explained mainly against a background of growth in rates of participation and employment among Israeli Arabs and ultra-Orthodox, but it was noted that the rates of poverty remained very high among deprived groups. At the end of the chapter on Israel in the report, organizational economists wrote that among the issues that need to be addressed were improving skills and employment opportunities for deprived groups, better transport infrastructure, further reforms in the products market, and increasing productivity which were essential to producing stronger growth.

STEM solutions and investment in weak populations. The educational concept – STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) appeared on the stage of science education in the 1990s [16]. It is a promising educational view, that has gained momentum in recent years as awakening students’ interest in these four disciplines. According to Romanov et al [6], using the concept STEM has even succeed in attracting other audiences to the field of science and it is used mostly as aspiring to improve understanding, encourage creativity, develop applied abilities and more. Mostly, using this concept refers to approaches of integrative teaching, whose foundation is the integration of the four disciplines in different ways and learning adapted and relevant to the daily lives of student populations. Sussman et al [18, p. 167] added that today STEM is referred to both as an independent “entity” and an integrative subject, based on the integration of knowledge from different areas. Taking into consideration the necessity for constant innovation in the employment world, in efficiency and economic growth, STEM subjects are a critical factor in many countries around the world to building human capital and a labor force adapted to 21st century professions. Today it is clear, according to Krill et al [14], that some of the problem of productivity in the Israeli economy, and the critical 'presence' of the trend of surplus education, derives from the absence of investment and emphasis on education and technological training.

Science and technology are the key to a strong Israel and it is the author's belief that enriching science and technology studies in the education system (formal and informal) in Israel is critical to its future development. In the opinion of the author, professional training must begin at a young age.

Conclusions

For Conclude, Johnes et al [12] concluded and emphasized that **it must be emphasized, that if the Israeli economy seeks qualified employees with high productivity, education oriented towards future educational directions, there is a need to start training them in their childhood at school and indeed, in recent years, ‘Science in the front’ program has initiated and assimilated innovative curricula in the formal education system, alongside developing programs for the informal system, integrating advanced educational technologies from Israel and the world.**

Is Israel ready for this? The author regrets that as of now the data indicates that the state is not ready, but it is long-term work, because at the end of the day the aim is to prepare the generation of tomorrow for future challenges of a changing world of work. At the same time as reducing subsidies for academic pathways, funding should be allocated to professional training systems, to make them more attractive for students for whom income from academic education is relatively low (attributed to surplus education subjects), as well as employees in the public or private sectors who are interested in accumulating knowledge relevant to their work. One of the main gaps concerning the public is the gap between the peripheries and center. One of the solutions to this is investment in infrastructure broadening opportunities for economic development in the peripheries. Reference to this issue included three types of infrastructure: transport – both to connect peripheries with the center and movement within and between peripheral settlements; communication – the COVID-19 crisis illustrated the severity of the digital gap and importance of digital literacy alongside the importance of making rapid internet infrastructure accessible to the general population; employment regions – that will allow people to remain in the peripheries without giving up on fair livelihoods.

Bibliography

1. Ahdut L., Gutman N., Sussman E., Maayan E. The return in terms of wages for the acquired education In Universities and Colleges. Bank of Israel, Research Division, Discussion Paper Series, 2018, Jerusalem (in Hebrew).
2. Andersson C., Sund K. Technical Efficiency and Productivity of Higher Education Institutions in the Nordic Countries. *International Journal of Public Administration*, vol 45:2, 2022, p.107-120. DOI: 10.1080/01900692.2020.1868508
3. Bar Chaim A., Blank K. & Shavit J. Changes in equal opportunities in education, employment and the economy: 1995-2015. In D. Ben-David (Ed.), *State of the State Report - Society, Economy and Policy 2016.*, p.213–229. Taub Center for the Study of Social Policy in Israel (In Hebrew).
4. Brand J. Development of the education premium in the Israeli economy, demand and supply factors 1997–2011. Milken Institute - The Center for Israel, 2014, p.159 – 172 (In Hebrew).
5. CBS - Central Bureau of Statistics. Hi-Tech: Higher Education, Employment and Income. Data from the Higher Education Survey - 2019. Press Release 2019/223 23, July 2019 (in Hebrew).
6. CBS-Central Bureau of Statistics (2015-2020). *Statistical Abstract of Israel*, Jerusalem (in Hebrew).
7. Christopher R. Dobronyi, P. O., Petronijevic, U. Goal Setting, Academic Reminders, and College Success: A Large-Scale Field Experiment. *Journal of Research on Educational Effectiveness*, vol 12:1, 2019. p.38-66. DOI: 10.1080/19345747.2018.1517849
8. De Witte, K., López-Torres, L. Efficiency in education: a review of literature and a way forward. *Journal of the Operational Research Society*, vol 68 (4), 2017, p.339-363. DOI: 10.1057/jors.2015.92

9. Eckstein C., Lifshitz A., Sagi K. & Trilnik T. Technological and professional higher education. Policy paper for comments, Aharon Institute for Economic Policy, IDC Herzliya 2016 (In Hebrew).
10. Inge R. Rémi, S. & Beusaert, S. Unraveling the concept of employability, bringing together research on employability in higher education and the workplace. *Studies in Higher Education*, 45:12, 2020, p. 2588-2603. DOI: 10.1080/03075079.2019.1623770
11. Jo F. Employability and higher education: the follies of the 'Productivity Challenge' in the Teaching Excellence Framework. *Journal of Education Policy*, vol 32:5, 2017, p.628-641. DOI: 10.1080/02680939.2016.1268271
12. Johnes J., Portela M., Thanassoulis E. Efficiency in education. *Journal of the Operational Research Society*, 68:4, 2017, p.331-338. DOI: 10.1057/s41274-016-0109-z
13. Katz A. Surplus Higher Education in Israel. Ecclesiastical Forum, Policy Paper No. 36, Jerusalem, 2017, p.71-77 (in Hebrew).
14. Krill A., Geva G., Aloni C. All non-degrees were born equal: examination of the salary premium from the acquisition of higher education, as a function of the field of study. The Ministry of Finance, the Chief Economist Division, a series of articles for discussion, Jerusalem, 2019, p.9-27 (in Hebrew).
15. Milligan K., Moretti E., Oreopoulos P. Does education improve citizenship? Evidence from the United States and the United Kingdom. *Journal of Public Economics*, vol 88 (9-10), 2004, p.1667-1695, ISSN 0047-2727. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2003.10.005>
16. Romanov D., Tur-Sinai A., Eizman G. Overeducation, Job Mobility and Earnings Mobility Among Holders of First Degrees". *Applied Economics*, vol 49(26), 2017, p. 256-257.
17. Sicherman N. Overeducation in the Labor Market. *Journal of Labor Economics*, 9(2), 1991, p.101-122.
18. Sussman A., N., Foreman T. Kaplan & Romanov D. Differences in the quality of education between universities and colleges: examination through the change in the labor market. Shmuel Ne'eman Institute for Advanced Research in Science and Technology, Technion - Israel Institute of Technology, Haifa, 2017, p.163- 178 (In Hebrew).
19. Thanassoulis E., Kortelainen M., Johnes G., & Johnes J. Costs and efficiency of higher education institutions in England: a DEA analysis. *Journal of the Operational Research Society*, vol 62:7, 2011, p.1282-1297. DOI: 10.1057/jors.2010.68
20. Vergen J., Nathan G. Vocational and technological education in Israel and around the world. Knesset - Research and Information Center, 2018, p.218 - 229 (In Hebrew).
21. Volonsky A. Academics in a Changing Environment: Israel's Higher Education Policy 1952-2012. Shmuel Ne'eman Institute and Red Line - United Kibbutz Publishing, 2013 (In Hebrew).

UDC: 346.5:657.3

JEL Classification: A11

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.11>

ACCOUNTING OF RECEIVABLES REGARDING BUDGET SETTLEMENTS

CONTABILITATEA CREANȚELOR PRIVIND DECONTĂRILE CU BUGETUL

*SOROCEANU Igor⁵, PhD student,
Academy „Ștefan cel Mare” of the Ministry Internal Affairs
of the Republic of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0002-8719-0454)*

*SOROCEANU Igor, doctorand,
Academia „Ștefan cel Mare” a Ministerului Afacerilor Interne
al Republicii Moldova, Chișinău
(ORCID: 0000-0002-8719-0454)*

Annotation: *At present, the Republic of Moldova is disturbed by the impact of the transition to a new economy, namely the market liberalized, as well as the result of the implementation of the New Accounting System – a consequence of the previous case and a condition for the achievement of the regulations of the International Accounting Standards.*

The settlements with the budget have particularities due to the specific normative regulation of the way of determining and paying the debts and debts to the state budget. Business-to-budget ratios are multi-faceted and varied, so budgeting is reflected in separate accounts on debt and receivables.

The sufficiency of money means largely depends on the level of claims at the enterprise, ie if they have a major share, then the circulating capital of the enterprise is used unjustifiably by other economic agents, which is negative. That is why the way of managing and counting receivables is of strategic importance in starting an entrepreneur's economic activity. Therefore, the topicality of the topic is obvious at the global level, but especially the level of our country, which has led the author to examine this issue in detail.

Adnotare: *În prezent, Republica Moldova este bulversată de impactul trecerii atât la o nouă economie, și anume cea de piață, liberalizată, cât și de rezultatul implementării Noului Sistem Contabil-o consecință a cauzei anterioare și totodată o condiție a realizării reglementărilor Standardelor Internaționale de Contabilitate.*

Decontările cu bugetul au particularități datorită reglementării normative specifice a modului de determinare și de achitare a creanțelor și datoriiilor față de bugetul de stat. Raporturile întreprinderii cu bugetul au un caracter multiplu și divers, de aceea decontările cu bugetul se reflectă în conturi distincte privind datoriile și creanțele.

Suficiența mijloacelor bănești în mare măsură depinde și de nivelul creanțelor existente la întreprindere, și anume, dacă acestea au o pondere majoră atunci capitalul circulant al întreprinderii este utilizat nejustificat de către alți agenți economici, fapt ce se apreciază negativ. De aceea modalitatea de gestiune și contabilizarea creanțelor are o importanță strategică în demararea activității economice a unui întreprinzător. Prin urmare actualitatea temei este evidentă la nivel global, dar mai ales nivelul țării noastre, fapt ce a determinat autorul să examineze în mod detaliat această temă.

⁵ soroceanu94igor@gmail.com

Keywords: state enterprise, accounting data, budget, tax, financial means

Cuvinte-cheie: întreprindere de stat, date contabile, buget, impozit, mijloace financiare

Introduction

The settlements with the budget have particularities due to the specific normative regulation of the way of determining and paying the receivables and debts towards the state budget. The company's relations with the budget are multiple and diverse, so the settlements with the budget are reflected in separate accounts for debts and receivables.

The receivables of the budget from the enterprise appear as a result of the differences between the amounts calculated and paid to the budget of taxes and fees, the way of administration and accounting has a complex aspect. The situations of occurrence of receivables depend on the specifics of the economic operations, the type of tax and include the amounts:

- income tax paid in addition, paid in advance during the year, withheld at the source of payment, paid during the year abroad, withheld in case of advance payment of interim dividends;
- VAT for transfer to the account, VAT to be recovered, VAT calculated from the advances received;
- excise duties related to purchases for subsequent transfer to the account;
- other Republican and local taxes and fees paid in advance or paid in addition.

Materials and methods of research

The materials used in the structuring and scientific assembly of the respective article represent the titular point of the Accounting Law of the Republic of Moldova. At the same time, in a priority way, more attention was paid to the Fiscal Code of the Republic of Moldova, to the objective realities (practical studies) and to other normative and administrative acts of the field subject to research.

The scientific methods applied in the process of studying and elaborating this scientific approach are part of the most diverse category, being used the most efficient methods in the field of legal research. Thus, in the foreground, priority was given to the method of analysis and the comparative one. Subsequently, in order to present a comprehensive structure and essence of the article, scientific appeals were made to the methods of synthesis and deduction, including the historical method.

Results and considerations

The calculated and paid amounts of the budget receivables are recorded in the accounting based on the primary documents: calculations and accounting notes, fiscal invoices, treasury payment orders, orders and decisions of the economic units or government authorities, etc.

In order to generalize the information on the existence, registration and payment of receivables related to budget settlements, the asset account 225 „*Short-term receivables on budget settlements*” is destined, in the debit of this account are registered the advances paid to the budget regarding the taxes established by law.), the amounts paid in addition to the budget, as well as the differences between the amounts of value added tax paid or payable and received or received, and in credit - the amounts taken into account to settle debts related to budget settlements made during current as well as the extra payments recovered from the budget. The balance of this account is debit and represents the debts of the state budget to the enterprise at the end of the management period [6].

The following sub-accounts are opened under account 225 „*Short-term receivables on budget settlements*”: 225.1 „*Short-term receivables on income tax*”, 225.2 „*Short-term receivables on other taxes and payments*” [5].

The transfer of income tax represents compensations and reductions of the calculated amounts of this tax and includes:

- the income tax withheld at the source of payment from the amount of services provided according to art.90 of the Fiscal Code in the amount of 5% [4]. This tax is withheld by service consumers on the means of the service providers from their value (excluding VAT) and is paid to the state budget within one month following the month in which the withholding took place;
- the income tax withheld at the source of payment from the amount of interest and royalty (royalties) according to art.89 paragraph (l) of the Fiscal Code in the amount of 20% of the payment [4];
- tax on investment or financial income paid abroad, provided that such income is subject to taxation in the Republic of Moldova as well. The amount of the transfer to the account must not exceed the fiscal obligations regarding the investment or financial income obtained abroad of the Republic of Moldova and is made at the rate and in the year in which the specified income is subject to taxation in the Republic of Moldova;
- the income tax withheld from the payment of dividends during the fiscal year to its shareholders at the income tax rate in the year of withholding.

If the amount of income tax withheld from the amount of dividends paid in advance exceeds the company's tax debt on income tax, determined at the end of the fiscal year, it is reported next year for the transfer in the future. the amount of services, interest and royalties paid in advance during the fiscal year exceeds the amount of income tax calculated at the end of the year, the difference is returned to the economic agent by the tax authorities [1].

The transfer to the budget of payments of installments of income tax during the management period is reflected as follows:

Debit account 225 „Short-term receivables on budget settlements”;

Credit account 241 „Petty cash”;

Credit account 242 „Current accounts in national currency”;

Credit account 243 „Current accounts in foreign currency” [5].

During the year, in each quarter, the accounting formulas are drawn up:

Debit account 225 „Short-term receivables on budget settlements”;

Credit account 242 „Current accounts in national currency”.

At the end of the year, the amounts of the income tax advances are taken into account:

Debit account 534 „Debts on settlements with the budget”;

Credit account 225 „Short-term receivables on budget settlements” [7].

The economic agents that provide services reflect the receivable (payment) for services in the turnover of the credit of the accounts of income and in the turnover of the debit of the accounts of receivables [6].

At the same time, the service provider records:

a) the amounts actually received from the beneficiary (buyer) for the services provided (including VAT) in the amount of 95%:

Debit account 241 „Petty cash”;

Debit account 242 „Current accounts in national currency”;

Debit account 243 „Current accounts in foreign currency”;

Credit account 221 „Short-term receivables related to commercial invoices”;

Credit account 223 „Short-term receivables of related parties”;

Credit account 228 „Short-term receivables on calculated income”;

Credit account 229 „Other short-term receivables” [5].

b) the amount of income tax in the amount of 5% withheld by the beneficiary, when drawing up the treasury payment order:

Debit account 225 „Short-term receivables on budget settlements”;

Credit account 221 „Short-term receivables related to commercial invoices”;

Credit account 223 „Short-term receivables of related parties”;

Credit account 228 „Short-term receivables on calculated income”;
Credit account 229 „Other short-term receivables” [5].

c) at the end of the management year, the amounts of income tax withheld by the beneficiary are reduced to the debts to the budget:

Debit account 534 „Debts on settlements with the budget”;
Credit account 225 „Short-term receivables on budget settlements”.

In the following we will present a practical example of budget settlements. Therefore, the data base from ICS „XXX” SA reflects the accounting records related to the income tax withheld at the source of payment.

On July 25, 2007 ICS „XXX” SA received the invoice for the security services provided by Media Security SRL in the total amount of 1325 lei. The amount of income tax withheld at the source of payment in the amount of 5% is 66.25 lei ($1325 \times 5 : 100$). The company paid for the services on the settlement account on the basis of the payment order:

a) The amount actually paid for the services provided (including VAT) in the amount of 95 %:

Debit account 242 „Current accounts in national currency” – 1258.75 lei;
Credit account 229 „Other short-term receivables” – 1258.75 lei.

b) The amount of income tax in the amount of 5% withheld by the beneficiary – 66.25 lei, based on the provision of treasury payment:

Debit account 225 „Short-term receivables on settlements with the budget” – 66.25 lei;
Credit account 229 „Other short-term receivables” – 66.25 lei.

c) At the end of the management year, the debts to budget the amounts of income tax withheld by ICS „XXX” SA:

Debit account 534 „Debts regarding settlements with the budget” – 66.25 lei;
Credit account 225 „Short-term receivables regarding settlements with the budget” – 66.25

lei.

The amount of income tax and income is recorded in the Information Note on income tax withheld at the source of payment, which is then sent to the State Territorial Fiscal Inspectorate and the service provider.

Income tax withheld from the source of interest and royalties is reflected as follows:

Debit account 225 „Short-term receivables on budget settlements”;
Credit account 228 „Short-term receivables on calculated income” [5].

The accounting formula is drawn up for the amount of investment or financial income tax paid outside the Republic of Moldova:

Debit account 225 „Short-term receivables on budget settlements”;
Credit account 243 „Current accounts in foreign currency”.

The amount of income tax paid outside the Republic of Moldova that is not recognized as a debit is reflected as follows:

Debit account 731 „Income tax expenses”;
Credit account 225 „Short-term receivables on budget settlements”.

ICS „XXX” SA does not pay according to its accounting policy income tax from the financial investment activity abroad of the Republic of Moldova, thus in the company's accounting there are no such accounting records.

The income tax withheld at the payment of dividends during the fiscal year to its shareholders at the income tax rate of 20% in the year of withholding is reflected:

Debit account 225 „Short-term receivables on budget settlements”;
Credit account 534 „Debts on settlements with the budget”.

ICS „XXX” SA did not pay dividends in advance during the year to its shareholders and did not withhold income tax from them, as the company incurred losses.

At the end of the year, the amount of income tax transferred to the account is reflected by reducing the current income tax liability:

Debit account 534 „Debts on settlements with the budget”;

Credit account 225 „Short-term receivables on budget settlements” [5].

If the amount of income tax paid during the year exceeds the amount calculated at the end of the year, the difference is recorded in the debit of account 225 „Short-term receivables on settlements with the budget”.

Budget receivables also appear in connection with the administration and accounting of value added tax. If the amount of VAT related to procurements exceeds the amount of VAT related to the volume of deliveries during the fiscal period (one month), the difference at the end of the month is transferred to the category of short-term receivables.

If the exceeding of the VAT amount related to the purchases compared to the VAT on sales is due to the fact that deliveries have taken place at reduced rates, the taxpayer has the right to a refund of value added tax in accordance with the tax legislation in force. The amount of VAT for refund is reflected as a budget receivable and is calculated by the product between the standard VAT rate and the value of the taxable delivery at the reduced rate, but not more than the amount of excess VAT for transfer to the account, taking into account how suppliers of exported goods [3].

Amounts received in advance against subsequent taxable deliveries conditions the appearance of the obligation to pay VAT. Tax on the value added of the advances received is determined using the share of „one-sixth” of the amount of the advance received and is reflected as a budget receivable up to the effective date of taxable deliveries.

The debit balance of account 534 „Debts on settlements with the budget” regarding VAT, the amount of VAT for refund and the amount of VAT related to the advances received are reflected by the accounting formula.

Conclusions

Leadership science identifies and researches the general principles underlying socio-economic activities, develops methods and techniques that allow the practical use of these principles.

Experience also shows that the modern competitive market does not exclude but necessarily presupposes a certain business morality, ie compliance with certain rules and legislation related to the evaluation, finding, analytical and synthetic evidence, control of the company's claims. The compartment that directly deals with dubious receivables also needs special attention.

Based on the analysis of the information of the Financial Statements and the operative evidence documentation provided by the analyzed enterprise ICS „XXX” SA, we found that the way of accounting them is in accordance with the norms of the normative acts of the legislation in force, namely the National Accounting Standards of the Accounting Law, of the Conceptual Bases of the preparation and presentation of the financial reports, the Comments regarding the application of the National Accounting Standards, the Chart of accounting accounts of the economic-financial activity of the enterprises. But at the same time the specifics of the company's activity, as well as its size have an impact on the way of keeping the accounting records. So the author considers that despite the fact that the financial results have an absolute negative value at the end of the management year, the administration and control of all patrimonial resources, including receivables, presents a well-defined picture and correlated with normative-legislative aspects.

Bibliography

1. Feleaga N., Ionașcu I. Tratat de contabilitate financiara, Vol.I-II. București: Ed. Economica, 1998.
2. Țurcanu V. Contabilitatea conform standardelor internaționale. Chișinău; Ed. ASEM, 1996.6
3. Serviciul Fiscal de Stat din Republica Moldova. Titlul III – Taxa pe Valoare Adăugată. <https://www.fisc.md/ShowUpdates.aspx?chapter=b4053239-e4fc-431a-9808-82cdcd4cc97d>

4. Codul Fiscal al Republicii Moldova nr.1163 din 24.04.1997. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 62 din 18.09.1997.
https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=79111&lang=ro
5. Hotărârea Ministerului Finanțelor nr.147 din 25.12.1997 privind aprobarea Planului de conturi contabile al activității economico-financiare a întreprinderilor. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.093 din 30.12.1997.
6. Legea contabilității nr.113 din 27.04.2007. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.27-34 din 07.02.2014, în vigoare din 01.01.2008.
https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=98782&lang=ro
7. Ordinul Ministerului Finanțelor nr.118 din 06.08.2013 privind aprobarea Standardelor Naționale de Contabilitate. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.177-181 din 16.08.2013.
https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=43855&lang=ro

1.2. SOCIAL SCIENCES

1.2. ȘTIINȚE SOCIALE

UDC: 070

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.12>

MASS MEDIA RESPONSE TO PANDEMIC CRISIS CHALLENGES

RĂSPUNSUL MASS-MEDIEI LA PROVOCĂRILE CRIZEI PANDEMICE

*SPATARU Tatiana, doctor habilitat in sociology, associate professor (docent),
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0001-5508-7407)*

*SPĂȚARU Tatiana, doctor habilitat în sociologie, conferențiar universitar,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău
(ORCID: 0000-0001-5508-7407)*

Annotation: This study addresses the media response to the pandemic crisis challenges from several perspectives. The media industry is facing emerging challenges, driven by digital technologies that modify how to practice journalism and financial constraints with impact on employees in the field. Empirical data were collected in the managers, journalists, the NGO media sector. The analysis of the synthesis of responses has outlined the perceptions of media employees. Epistemological interpretation of research results suggest valuable recommendations on postresilience policies of the media.

Adnotare: Acest studiu abordează din mai multe perspective răspunsul mass-mediei la provocările crizei pandemice. Industria media se confruntă cu provocări emergente, determinate de tehnologiile digitale care modifică modul de a practica jurnalismul și constrângerile financiare cu impact asupra angajaților din domeniu. Datele empirice au fost colectate în mediul managerilor, jurnaliștilor, sectorului ONG-ist, mass-media. Analiza sintezei răspunsurilor a conturat percepțiile angajaților din domeniul mass-media. Interpretarea epistemologică a rezultatelor cercetării sugerează recomandări valoroase privind politicile postreziliență din domeniul mass-media.

Keywords: media, challenges, pandemic crisis, postresilience policies.

Cuvinte-cheie: mass-media, provocări, criza pandemică, politici postreziliență.

Introducere

Argumentarea contextului cercetării. Răspândirea virusului a perturbat sistemele și structurile sociale. Impredictibilitatea derulării crizei a determinat necesitatea de a aplica strategii de gestionare a crizelor la nivel macro și micro social și a răspunde dificultăților care condiționează modificări sociale. Criza pandemică continuă să aibă efecte asupra tuturor componentelor vieții umane. Studiile asupra diferitor aspecte ale pandemiei sunt realizate la nivel internațional, regional, național și local. Constatăm o varietate de metodologii de identificare, monitorizare, corelare a indicatorilor, măsurare a impactului, cuantificare a tendințelor de evoluție. Spectrul de cercetări au acoperit un areal extins al problemei abordate.

Prezentul studiu se încadrează în efortul cognitiv de a descoperi priorități și agende critice în managementul crizei media. Incertitudinea evoluției traiectoriei dezvoltării umane condiționează găsirea unor strategii inovative și proactive, ce ar răspunde unor inerente crize viitoare. Detectarea problemelor cu care se confruntă sectorul mass-media determină realizarea unor strategii ulterioare în vederea dezvoltării comunicării publice. Implicațiile semnificative și perspicace pentru gestionarea

prezentei pandemii și a eventualelor crize, cu siguranță vor contribui la asigurarea stabilității și sustenabilității la nivel macro și microsocioal.

Covid-19 a schimbat lumea jurnalismului. Industria media se confruntă cu provocări emergente. Pe de o parte, se produce un proces ascendent de digitalizare media, secundat de un șir de efecte, iar, pe de altă parte, se amplifică amenințările existențiale asupra întreprinderilor media și a angajaților din acest sector. Un viitor incert se prefigurează datorită constrângerilor financiare și a tehnologiilor digitale care modifică modul de a practica jurnalismul.

Industria media tradițional depinde de veniturile din publicitate și abonamente, care în perioada pandemiei au înregistrat scăderi semnificative. În pofida eforturilor de a crea garanții adecvate pentru libertatea mass-media, anii de pandemie au agravat problemele cu care se confrunta anterior domeniul. Acestea incluzând: permisibilitatea guvernelor de a folosi finanțarea din bugetul public pentru a controla direct sau indirect un număr tot mai mare de companii de presă [1, p.6], concentrarea de către oligarhiile locale a proprietății private asupra mass-mediei, controlul mass-media de către interesele politice și de cercurile de afaceri, fragilitatea instituțiilor media independente, limitarea accesului la informații de interes public și intimidarea jurnaliștilor etc.

În primele momente ale crizei, solicitarea pentru o informație veridică s-a resimțit considerabil. Oamenii încercau să se informeze și să înțeleagă ce se întâmplă, să deducă de sine stătător din multitudinea informației contradictorii unde este adevărul și unde este falsul. Fără jurnaliști și jurnalism ar fi fost dificil să se afle despre diferite fațete ale dezastrului pandemic.

Comunicarea în situație de urgență sanitară. Competența comunicativă este relevantă pentru o mai bună gestionare în situații de criză. Planificarea strategică a procesului de comunicare are consecințe asupra stării de sănătate a comunității în general și a populației vulnerabile în special. Din acest considerent trebuie să se ia în calcul circumstanțele de viață, valorile culturale și perspectivele asupra riscului de a influența comportamentul în timpul unei pandemii. Este important să se țină cont de informarea corectă, coordonarea deciziilor, corelarea fluxului de informație, flexibilitatea și responsabilitatea pentru calitatea conținutului informațional, respectarea criteriilor temporale ce permit prevenirea panicii în situație de criză.

Comunicarea este o parte indispensabilă a ființei umane. În timpul carantinei obligatorii a început să fie practică munca de la distanță. Locul de muncă de la domiciliu a eliminat interacțiunile față în față, cu excepția membrilor propriilor familii. Activitatea de muncă și de instruire a trecut pe diferite platforme, precum Moodle, Zoom, Meet, Skype etc.

Cele mai evidente modificări s-au produs asupra reciprocității interacțiunii umane, iar atunci când suntem față în față purtăm măști. Constatăm o diminuare a comunicării sociale, în afară de oamenii cu care trăim în familie. Pentru depășirea situației de pandemie respectarea distanței sociale este acceptabilă pentru un timp scurt, însă izolarea socială pentru o perioadă îndelungată are efecte atât asupra individului în parte, cât și asupra sociumului în general.

Sentimentele de frică, tristețe, anxietate, pe care le-am trăit la începutul perioadei de carantină obligatorie, s-au preschimbat în suspiciune, intoleranță, iar uneori agresivitate. Efectele pandemiei s-au materializat în reducerea interacțiunilor sociale. Cu cât se contactează direct mai puțin cu alte persoane, cu atât indivizii devin mai suspicioși. Fapt care poate crea o spirală vicioasă. În cazul când izolarea conduce spre suspiciune, ea generează un comportament defensiv, care întărește suspiciunea și determină o izolare suplimentară și mai mare. În aceste condiții crește cererea pentru un conținut informațional de calitate și cât mai veridic. În ce măsură sursele mass-media din Republica Moldova răspund provocărilor crizei pandemice, vom elucida în conținutul prezentului studiu.

Material și metodă

Epidemia coronavirus provoacă dificultăți emergente pentru organizațiile mass-media. Cercetarea empirică, realizată în cadrul cursului universitar pentru nivelul de master „Managementul media: abordări teoretice și pragmatice”, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, pune în evidență opiniile colectate în perioada noiembrie-decembrie 2021. În calitate de respondenți s-au

produs manageri, jurnaliști, analiști, angajați ai ONG-urilor media. Scopul studiului este de a identifica răspunsurile pe care le-au avut managerii și angajații din domeniul mass-media la provocările crizei pandemice.

Pentru realizarea scopului propus, au fost stipulate următoarele obiective: aprecierea impactului pozitiv, negativ sau neutru al pandemiei asupra managementului mass-mediei; estimarea ajutorului acordat de autorități organizațiilor media, angajaților din sectorul media; accesul la informație și transparența autorităților în perioada pandemiei; impactul pandemiei asupra libertății de exprimare; influențele pandemiei asupra stilului managerial; schimbările intervenite în activitatea de muncă a organizației media; lecțiile însușite în perioada pandemiei; amenințările/riscurile cu care se confruntă organizațiile media; strategiile manageriale media postreziliență Covid -19; recomandări conducerii statului pentru perioada postreziliență cu referire la domeniul mass-media.

Conținutul acestui studiu elucidează impactul pandemiei asupra schimbărilor intervenite în mass-media moldovenească; problemele cu care se confruntă jurnaliștii, inclusiv nu doar cea ce se limitează la locul de muncă și la securitatea sănătății dar și la identificarea modalităților de depășire a problemelor cu care se confruntă jurnalismul autohton.

Rezultate și discuții

Aprecierea impactului pandemiei Covid-19 asupra managementului mass-media din Republica Moldova este exteriorizată printr-un mix de aspecte pozitive, negative și neutre. Pe de o parte, a impus o serie de provocări legate de organizarea muncii în redacții, gestionarea riscurilor la care se supun echipele redacționale în teren, acoperirea angajaților lipsă de la locul de muncă, concedieri, tăieri de bugete publicitare, toate acestea conducând spre reducerea veniturilor. Pe de altă parte, aceste dificultăți au determinat managerii media și echipele de jurnaliști să se reinventeze, să caute surse alternative de diversificare a veniturilor, să-și eficientizeze organizarea muncii la distanță etc. Au fost optimizate toate resursele, inclusiv numărul și durata filmărilor în teritoriu au fost reduce considerabil.

Totodată, cheltuielile legate de chirie, întreținerea sediului au devenit mai mici, având în vedere că o bună perioadă de timp angajații muncesc de acasă. Bugetul instituțiilor media s-a redus, iar angajații au fost puși în fața faptului că achitarea salariului nu se v-a face în termeni. Ulterior s-au produs întârzieri de achitare a salariilor până la câteva luni.

Pandemia a impus alte reguli de activitate. A limitat munca jurnaliștilor, amplificând riscul pentru sănătatea acestora, iar mass-media s-a confruntat cu absența de subiecte. În abordarea evenimentelor și realizarea materialelor prevalează mai mult ca înainte resursele on-line, interviurile la telefon, pe platformele Skype, Zoom, Meet. Se remarcă faptul că pandemia i-a făcut pe jurnaliști să se documenteze mai mult, să fie mai atenți la subiectele lansate în spațiul public, să simtă responsabilitatea pentru calitatea conținutului.

Atât managerii, cât și angajații instituțiilor media apreciază impactul negativ din perspectiva imposibilității de reunire a echipei redacționale pentru planificările curente și de perspectivă.

„Pierdem contactul fizic cu colegii, cu alți jurnaliști sau chiar cu organizatorii evenimentelor. Conferințele, briefing-urile și alte evenimente se desfășoară fără participarea fizică a jurnaliștilor, fapt care implică modificări în practicarea jurnalismului.” (Chișinău, mass-media audiovizuală, 10 ani de activitate în jurnalism, gen feminin)

Totodată, negativ este văzută situația când autoritățile nu au oferit informația necesară fie deloc, fie că au livrat informații irelevante și după un termen destul de mare, când aceasta nu mai era actuală. Deseori jurnaliștii sunt redirecționați către instituții terțe, fără a li se face o claritate cu referire la informația solicitată. Din cauza pandemiei, multe ministere au închis ușile pentru presă și au evitat să răspundă la întrebări de interes social, iar ședințele au trecut în format online. Din răspunsurile respondenților deducem că majoritatea structurilor guvernamentale nu dispun de un centru eficient de comunicare cu presa, iar segmentul relații publice este puțin relevant. Pandemia a trecut pe online toate evenimentele, conferințele de presă, fapt ce a afectat buna comunicare dintre jurnaliști și

autorități. O „practică” camuflată este de a plasa informația pe site-uri cu întârziere, ceea ce condiționează dificultăți în activitatea jurnaliștilor.

„Pandemie, vaccin, decese – termeni prea des auzite la tv și alte media. Am pierdut firul evenimentelor, la fel de importante, sociale, economice, politice și ecologice. Ne axăm doar pe pandemie și am uitat că în lume mai există și alte probleme acute și complexe: sărăcia, corupția, dezastre naturale, criminalitatea.” (Chișinău, mass-media audiovizuală, 7 ani de activitate în jurnalism, gen feminin)

Aprecierea neutră se conturează prin faptul că activitatea echipei redacționale nu a fost afectată din punct de vedere profesional, s-a continuat să se lucreze în regim normal, ca și înainte de pandemie.

Totodată, au fost emise aprecieri autocritice, considerându-se că jurnalismul autohton este de o calitate foarte slabă. Jurnaliștii nu sunt decât niște executanți, nu au dat dovadă de spirit critic și verticalitate civică. Vina pentru provocarea panicii sociale revine calității insuficiente a conținutului informațional, plasat în spațiul public.

Specificarea suportului acordat de autoritățile statului organizațiilor media, angajaților din sectorul mass-media. Ajutorul este perceput din perspectiva că jurnaliștii au fost incluși în lista persoanelor care s-au vaccinat prioritar la etapa a doua de vaccinare anti-Covid-19. Drept că acest lucru s-a întâmplat după lansarea inițiativei din partea unui partid și la insistența Celulei de criză a jurnaliștilor, creată de Centrul pentru Jurnalism Independent. În opinia majorității respondenților, autoritățile nu au oferit niciun suport instituțiilor media, ba mai mult, oficialii de cele mai dese ori au întors spatele presei. Au acordat ajutor minim sau chiar deloc. Respondenții din raioane au menționat că jurnalismul local nu se bucură de susținerea autorităților, ci de cea a asociațiilor de profil sau a donatorilor externi.

„Atunci când autoritățile își doresc să transmită o informație, ea va ajunge la destinatar în timp, iar atunci când doresc să ascundă ceva, jurnaliștii sunt ținuți la distanță.” (Chișinău, mass-media audiovizuală, 5 ani de activitate în jurnalism, gen feminin)

Accesul la informație și transparența autorităților în perioada pandemiei Covid-19 este apreciată pe alocuri defectuoasă. Autoritățile au folosit împuternicirile în stare de urgență pentru a limita și mai mult mediul de activitate al mass-media independente și pentru a restricționa gestiunea informației. La o zi de la intrarea în vigoare a stării de urgență, pe 17 martie, Guvernul a extins termenul prevăzut în legislație pentru examinarea solicitărilor de informații de către autorități de la 15 la 45 de zile, motivând că instituțiile statului sunt antrenate în combaterea pandemiei.

Actualmente accesul la informație a devenit și mai complicat. În ultima vreme respondenții constată că printre condițiile de a participa la unele evenimente se solicită prezentarea unuia dintre următoarele documente: certificatul de vaccinare, valabil în cazul în care au trecut 14 zile de la imunizarea completă; testul negativ PCR efectuat în ultimele 72 de ore; rezultatul negativ al unui test antigen rapid efectuat în ultimele 48 de ore; prezentarea concluziei medicale confirmative privind tratarea de Covid-19 ce nu ar depăși 180 de zile (6 luni) de la îmbolnăvire; act confirmativ de prezență a anticorpilor valabili cu o durată de cel mult 90 de zile de la efectuarea investigației.

Alt aspect ține de sistarea conferințelor de presă cu prezența fizică a jurnaliștilor. După numeroase și îndelungate insistențe din partea societății civile, Ministerul Sănătății a început să organizeze conferințe cu prezența presei în regim online. Respondenții, apreciind eficacitatea guvernării pe o scală între 1 și 10, au acordat calificativul 4, argumentând prin faptul că informația a fost segmentată și expusă într-un limbaj mai puțin accesibil. Experții din cadrul instituțiilor de stat alegeau întrebările la care să răspundă sau în genere nu răspundeau deloc. Jurnaliștii au apreciat accesul la unele informații drept limitat, iar vizibilitatea și transparența îngrădită. Prin accesul limitat la sursa directă, jurnaliștii întrevăd posibilitatea politicianilor de a manipula opinia publică, iar relațiile dintre jurnaliști și administrație continuă să fie reci și distante.

„În pofida faptului că de la debutul pandemiei s-au schimbat două guvernări, poziția autorităților față de jurnaliști, a rămas aceeași. Reporterii obțin foarte greu sau câteodată deloc,

informațiile de interes public.” (Chișinău, mass-media audiovizuală, 9 ani de activitate în jurnalism, gen feminin)

„Transparența lasă de dorit nu doar în perioada pandemiei, ci în general, ca principiu de administrare a treburilor în stat.” (Chișinău, mass-media scrisă, 30 ani de activitate în jurnalism, gen feminin)

Aprecierea impactului pandemiei Covid-19 asupra libertății de exprimare în Republica Moldova a relevat expunerea unei varietăți de opinii. O parte dintre respondenți au afirmat că nu s-a schimbat nimic, deoarece cei care au avut de spus, au făcut-o mereu și continuă să o facă indiferent de situația pandemică. Altă parte din eșantionul investigat susțin că starea de urgență sanitară a cauzat îngrădirea libertății de exprimare. Virusul a oferit autorităților mai multe atribuții pentru a controla informațiile furnizate.

„Prin declararea stării de urgență, serviciile de securitate au obținut dreptul de a bloca site-urile, care, în opinia lor, distribuie știri false despre Covid-19, or nu sunt clare criteriile de evaluare a unor astfel de site-uri și există riscul ca să fie blocate site-uri care nu sunt agreate de guvernanți. Pe viitor, aceasta măsură ar putea să fie aplicată nu doar în condițiile stării de urgență.” (Chișinău, sectorul nonguvernamental media, 10 ani de activitate în jurnalism, gen feminin)

„În funcție de instituții, unele au oferit acces la informație ca și înainte de pandemie, altele s-au protejat sub paravanul Covid-19, restricționând sau tergiversând accesul. Spre exemplu, președintele Consiliului raional a refuzat să expedieze CV-ul, motivând că acesta ar reprezenta date cu caracter personal, argument folosit adesea de unii funcționari și înainte de pandemie pentru orice tip de informație solicitată. După a doua solicitare, în care i s-a explicat că această informație este de interes public odată ce el deține o funcție publică, iar datele cu caracter personal din CV cum ar fi nr de telefon și adresa de la domiciliu, pot fi depersonalizate (adică acoperite), acesta a expediat CV-ul.” (Soroca, media scrisă, 5 ani de activitate în jurnalism, gen masculin)

„Pandemia Covid-19 a creat premisele necesare pentru a încălca libertatea de exprimare a celor care nu sunt de acord cu deciziile impuse de stat. Însă în Republica Moldova nu am avut parte de încălcări grave a libertății de exprimare, deoarece populația țării noastre este obișnuită cu crizele, sărăcia endemică, iar de multe ori poporul nu respectă ceea ce spun autoritățile. De asemenea, autoritățile au preferat să nu sancționeze derapajele și încălcarea restricțiilor, deoarece la nivel politic nimeni nu și-a dorit să atragă furia populară, având în vedere că am avut alegeri prezidențiale și alegeri parlamentare. (Chișinău, mass-media electronică, 5 ani de activitate în jurnalism, gen masculin)

Pandemia Covid-19 a introdus modificări în stilul managerial din cadrul instituției media. În perioada estimată s-a resimțit nevoia de decizii rapide, uneori chiar spontane, cheltuieli suplimentare, flexibilitate managerială etc. Instituțiile media au fost influențate esențial, precum ca și alte unități economice, unde volumul de lucru și de anxietate a crescut paralel și în același timp. Angajații instituțiilor media într-un timp foarte scurt au trebuit să se adapteze muncii la distanță (comunicare, planificarea sarcinilor, gestionarea colaborărilor, raportările etc.). Au devenit mai vigilenți, conștientizând că o potențială sursă de infectare poate fi pe teren, în transportul public, la locul de muncă. Purtarea măștilor și păstrarea distanței chiar și față de colegi a devenit o rutină. Conducerea unor instituții a luat toate măsurile posibile pentru siguranța angajaților, printre care este și punerea la dispoziție a mașinilor de serviciu pentru a evita aglomerația din transportul public. Chiar dacă există o frică continuă, jurnaliștii își asumă riscul atunci când filmează într-un loc aglomerat și contactează cu persoane necunoscute. Astfel, au fost realizate mult mai puține ieșiri în teren, s-a comunicat mai mult prin telefon, ceea ce i-a forțat să renunțe la o mare parte din reportajele planificate.

Criza pandemică a influențat activitatea de muncă a organizației media. Respondenții au afirmat că se comunică mai puțin fizic și mai mult online. Au muncit de acasă și le-a fost mai complicat să discute și să-și sincronizeze activitatea în echipă. S-au abordat mai multe subiecte online, însă acestea nu trezesc mare interes la public. Dacă până la pandemie subiectele erau colectate

pe teren, actualmente preponderent se lucrează din redacție sau de la domiciliu. Criza sanitară îndelungată a creat perspectiva muncii de la distanță și un program mai lejer. În schimb, s-a pierdut din calitatea produsului editorial.

„A trebuit să lucrăm o perioadă de acasă, ceea ce a prezentat dificultăți de adaptare. În prima săptămână de stare de urgență din 2020, nu am tipărit o ediție, pentru că nu aveam mesaje clare de la autorități, cum să procedăm, iar Poșta Moldovei ne-a anunțat că nu va distribui ziarele.” (Criuleni/Dubăsari, mass-media scrisă, 25 ani de activitate în jurnalism, gen feminin)

„Am avut o pauză de activitate în primul lockdown. Publicitatea la tv a fost stopată sau minimalizată în primele 2-6 luni. Companiile au renunțat să investească în publicitate, activitatea lor fiind stopată temporar. Pandemia a lovit financiar toată lumea. Ulterior lucrurile au revenit la normal.” (Chișinău, media audiovizuală, 7 ani de activitate în jurnalism, gen feminin)

„Dacă până la pandemie, am avut mai multe emisiuni informative, odată cu ea am introdus mai multe programe muzicale, deoarece mulți angajați au luat o pauză din cauza situației critice. La începutul pandemiei, toate emisiunile au fost suspendate, iar angajații, în limita posibilităților, activau de la distanță. Ulterior, au revenit în emisie doar prezentatorii vaccinați împotriva Covid-19.” (Chișinău, media audiovizuală, 13 ani de activitate în jurnalism, gen feminin)

Pentru siguranța angajaților s-a aplicat lucrul în două ture: o zi la locul de muncă, iar o zi la domiciliu; au lucrat în două ture și echipele de filmări. În mare parte, instituțiile media sunt puse în situația de a căuta proiecte de finanțare. Drept rezultat al diminuării publicității și al scăderii veniturilor, au urmat concedieri forțate, întâzieri de salarii, unii jurnaliști fiind nevoiți să-și părăsească meseria și să plece în alte sfere de activitate.

Lecțiile însușite în perioada pandemiei sunt conștientizate din perspectiva responsabilității pe care o poartă jurnalistul în calitate de om și comunicator public.

„Responsabilitatea pe care trebuie să o avem, nu doar față de sine, dar și față de cei din jur.”
„Să respectăm toate normele și să nu neglijăm propria sănătate și sănătatea aproapelui.”

„Pentru a scrie știri cu adevărat bune este necesar de a documenta informația și de a confirma cele relatate din surse sigure și bineînțeles în această perioadă este foarte important de a reflecta obiectiv toate evenimentele.”

„Este necesar de analizat foarte bine posibilele riscuri pentru activitatea instituției și planul de acțiuni pentru fiecare risc.”

„Totul ceea ce se întâmplă e cu un anumit scop. Probabil această perioadă ne-a trezit la realitate, demonstrându-ne că tot ceea ce am construit anterior se poate spulbera într-o clipită.”

„Autoritățile, indiferent de guvernare, vor motiva mereu restricționarea accesului la informație prin diferite paravane. Iar în ultimii doi ani paravanul a fost pandemia Covid-19.”

„Dacă îți place ceea ce faci poți trece peste orice obstacol. Ca jurnalist nu ai voie să crezi falii în societate și trebuie să acorzi o atenție maximă comunicării oficiale a statului, deoarece există pericolul instaurării unui regim anacronic în discrepanță totală față de interesul cetățeanului, acesta fiind direct vizat de acțiunile statului (restricții/carantină/certificat verde etc.).”

În fond, respondenții au dezvăluit cele mai importante aspecte de care se ghidează la moment. De la știri scrise și documentate din surse veridice și până la adevărate lecții de viață, din care putem deduce cum un virus aparent nesemnificativ poate schimba întregul curs al vieții.

Amenințările cu care se confruntă organizațiile media, în care activează respondenții, constau în faptul că în orice moment acestea pot rămâne fără sursă de venit; pot fi sistate proiectele profitabile financiar și riscul de a împrăștia o echipă bine consolidată.

Au fost nominalizate drept riscuri: eventualele diminuări de fonduri destinate proiectelor media; reducerea cadrelor din motive de boală; imposibilitatea organizării evenimentelor offline; dificultatea iar în unele cazuri imposibilitatea colaborării cu autoritățile în cazul reintroducerii restricțiilor generate de o eventuală nouă stare de urgență; criza economică și lipsa specialiștilor calificați; tendința de direcționare a publicității tv spre Internet; riscul de a se infecta pe teren și expunerea pericolului de a infecta membrii familiei.

Totodată, jurnaliștii au menționat drept amenințări accesul restricționat în foarte multe instituții, inclusiv la evenimente care erau publice anterior. Actualmente le este mai complicat să primească răspunsurile la unele întrebări de la funcționarii publici în comparație cu timpurile când ședințele erau publice. A mai fost nominalizată și siguranța sanitară, când multe conferințe se derulează online, care sunt uneori mai extenuante decât cele cu prezență fizică. Multe instituții oficiale nu cunosc ce informații despre Covid-19 sau situațiile provocate de acesta pot fi făcute publice sau nu, drept rezultat sunt mai reticente la comunicarea cu jurnaliștii.

Strategiile postreziliență Covid-19, dezvoltate de organizația media, includ: integrarea instrumentelor digitale în procesele de organizare a muncii și în creația jurnalistului; outsourcing-ul; reducerea cheltuielilor și economii de fonduri; menținerea numărului de abonați; respectarea măsurilor de prevenire a răspândirii virusului impuse de Comisia Națională Extraordinară pentru Sănătate Publică, dar și promovarea vaccinării în rândul angajaților; libertatea de a lucra de acasă sau din redacție; reducerea cheltuielilor inutile și adaptarea la noul stil de muncă, cel din online; publicarea informației emise de surse autorizate, verificate.

Răspunsurile emise sunt diferite, în funcție de politica managerială a organizației media în care activează. Printre cele mai importante menționăm: integrarea instrumentelor online în activitatea redacțională, menținerea numărului de abonați și publicarea informațiilor emise din surse autorizate, verificate; interviuarea tot mai frecventă a radioascultătorilor și găsirea răspunsurilor la probleme lor din prima sursă.

„Nu există strategii fixe, pentru că nu se cunoaște când și cum se va termina pandemia. La modul general, pandemia a mobilizat toate instituțiile media. Când se va termina, va fi mai ușor de operat.” (Chișinău, sectorul nonguvernamental media, 11 ani de activitate în jurnalism, gen masculin)

„Reziliența, adică revenirea la normal, înseamnă să nu certăm oamenii între ei, după ce se vor termina literele din alfabetul grecesc.” (Chișinău, mass-media electronică, 5 ani de activitate în jurnalism, gen masculin)

Actualei conduceri a Republicii Moldova pentru perioada postreziliență Covid -19 în domeniul mass-media, jurnaliștii recomandă: o comunicare mai eficientă și rapidă; deschiderea față de feedbackul primit de la societatea civilă; renunțarea la restricții care să atenteze la libertatea de exprimare a jurnaliștilor; atenție mare la datele furnizate (a se vedea neclaritățile cu privire la numărul celor decedați de Covid-19); eliminarea tergiversărilor în oferirea informațiilor jurnaliștilor; accesul liber la informare, la ședințe, la întruniri cu miniștri când vin în teritoriu.

„Ar fi de dorit ca autoritățile statului Republica Moldova să nu se implice activ în comunicarea privind pandemia Covid-19 și să lase specialiștii din domeniu să se ocupe de acest subiect, altfel vor crea tabere pro și contra, fapt ce va diviza și mai mult societatea.” (Chișinău, mass-media electronică, 5 ani de activitate în jurnalism, gen masculin)

Autoritățile trebuie să țină cont de faptul că instituțiile mass-media sunt și agenți economici, care achită taxe și impozite. În situații de criză au nevoie de suport din partea statului, deoarece veniturile se diminuează considerabil sau totalmente, iar angajații au nevoie de salarii. O soluție ar fi sistarea achitării impozitelor pe perioade de criză pentru o instituție economică specifică, precum este mass-media.

Din răspunsurile emise de respondenți au fost sintetizate cele mai relevante propuneri: *„Să se apuce de treabă și să pună accent pe proiecte importante pentru cetățeni.”* *„Mai multă transparență asupra activității desfășurate.”* *„Crearea condițiilor pentru dezvoltarea presei veritabile și a unei strategii naționale de combatere a presei care proliferează fake news și furt intelectual.”* *„Să ofere mai multă susținere presei libere și imparțiale.”* *„Respectarea legislației mass-media prin interzicerea mediei propagandiste și promovarea jurnalismului clasic.”* *„O loialitate mai mare a distribuitorului care nu are concurenți și adesea dictează condiții ostile de distribuție.”* *„Mai multe concursuri de proiecte media, subvenționate de stat.”* *„Susținerea de către ONG-uri a unor proiecte privind recuperarea jurnalismului.”* *„Să ofere gratuit echipamente de protecție.”*

Concluzii

Utilizând un termen jurnalistic, Covid-19 este încă o „poveste în curs de dezvoltare”, iar rezultatele acestui studiu reprezintă doar o estimare intermediară, iar impactul real îl vom putea aprecia în timp.

Principala modificare în jurnalismul autohton, survenită în urma pandemiei Covid-19, este munca la distanță. Problema cu care se confruntă mass-media din Republica Moldova la etapa actuală este accesul la informație, care a devenit deficitar și limitat din toate punctele de vedere. Autoritățile invocă pandemia drept principala scuză în tergiversarea informației solicitate de jurnaliști. Între reprezentanții mass-media și organele de stat au fost și sunt în continuare relații reci și distante, fie că vorbim de presa scrisă, cea radio și televizată sau online. Toți au întâmpinat dificultăți în a comunica cu sursele de informare, ieșirile în teren au devenit mult mai anevoioase, informațiile ajung să fie restrânse tocmai din cauza imposibilității de a comunica direct cu sursa de informare, astfel în unele cazuri sursele media s-au văzut nevoite de a retransmite știri de pe net, a purta discuții la telefon sau prin intermediul spațiului virtual, care în pandemie a devenit instrumentul principal de comunicare nu numai al jurnaliștilor, dar și al întregii populații; a extinde spațiul muzical în detrimentul emisiunilor tradiționale.

Criza Covid-19 a generat un șir de efecte negative asupra mass-media din Republica Moldova. Efectele directe s-au soldat cu limitarea accesului la informații și restricțiile privind diseminarea știrilor de interes public. Efectele indirecte au derivat din criza declanșată, precum problemele financiare și sarcinile suplimentare revenite angajaților din domeniul media. Toate acestea, fiind văzute drept rezultate directe ale modului în care guvernarea a gestionat criza. Răspunsul autorităților la pandemie, estimat de jurnaliști, a fost haotic, însoțit de declarații contradictorii, emise atât de conducerea statului, cât și de ministerele de resort [2].

Sinteza răspunsurilor denotă că autoritățile nu întreprind măsuri pentru a susține jurnalismul din Republica Moldova, iar dacă acest lucru se întâmplă este doar la cote minime. Presa locală nu are susținere din partea statului, la fel ca și instituțiile care nu au apartenență politică. Se întrevide probabilitatea că instituțiile controlate politic sunt mult mai încurajate de către autorități, decât cele care se bazează pe un jurnalism corect, echitabil și apolitic. Situație care descurajează jurnalismul și jurnaliștii de a-și face meseria cu dedicație. Considerându-se că statul ar trebui să contribuie mai mult la susținerea financiară a presei independente prin dezvoltarea diferitor proiecte. Într-o democrație veritabilă informația calitativă trebuie dezvoltată și promovată, deoarece nivelul dezvoltării unui stat de drept depinde, în primul rând, de educarea populației, iar când aceasta este obișnuită cu informație aprofundată, corectă, care scoate la iveală ilegalitățile, știe care-i sunt drepturile, cum să le ceară și nu permite ca acestea să-i fie încălcate.

Odată cu pandemia a venit frica și nesiguranța. Majoritatea respondenților au afirmat că le este frică de o posibilă contaminare, fie că se tem pentru viața lor, a membrilor familiei sau pentru viața colegilor cu care muncesc. Nesiguranța a devenit tot mai resimțită de cei care activează în cadrul instituțiilor media, contaminând întreaga societate. Criza pandemică a declanșat și o criză economică, ce a afectat grav stabilitatea financiară a instituțiilor media, care a adus cu sine sistarea contractelor de publicitate, migrarea publicității spre spațiul virtual, concedieri forțate și migrarea jurnaliștilor spre alte domenii de activitate.

Organizațiile media nu au dezvoltat o strategie de postreziliență. Totodată, se conștientizează asupra necesității modernizării instituției în ansamblu, începând de la echipamentele tehnice până la angajați competenți și creativi, cu salarii decente. Pentru perioada postreziliență, respondenții propun organizarea și desfășurarea a mai multor concursuri organizate de stat în bază de proiecte, menite să susțină buna desfășurare a activității instituției de presă; încurajarea tinerilor să studieze și să practice jurnalismul prin asigurarea unei instruiți profesionale de calitate; un spațiu public de comunicare deschis; asigurarea accesului la informație veridică; respectarea dreptului la opinie a cetățenilor.

Bibliografie

1. Dragomir M. Cine finanțează jurnalismul astăzi: cele mai recente tendințe. 29 p. Disponibil: <https://mediaforum.md/upload/fmm2020-studiu-dragomir-1pdf-5fbe704ce948e.pdf>.
2. Nani A., Buka L., Lentine G.S. Politici pe timp de pandemie în domeniul mass-media: lecții din Republica Moldova, Ucraina și Letonia. 9 p. Disponibil: https://freedomhouse.org/sites/default/files/202012/Politici_pe_timp_de_pandemie_in_domeniul_mass_media_ROM_0.pdf.

UDC: 159.9

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.13>

**THE USE OF THE COGNITIVE-BEHAVIORAL THERAPY MODEL IN THE
PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE OF EMOTIONAL DISORDERS IN ADOLESCENTS.
CASE STUDY**

**UTILIZAREA MODELULUI TERAPIEI COGNITIV-COMPORTAMENTALE ÎN
ASISTENȚA PSIHOLIGICĂ A TULBURĂRILOR EMOȚIONALE LA ADOLESCENȚI.
STUDIU DE CAZ**

*CALANCEA Angela⁶, PhD in psychology, Associate Professor,
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0003-2869-0157)*

*CALANCEA Angela, doctor în psihologie, conferențiar universitar,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău
(ORCID: 0000-0003-2869-0157)*

Annotation: *At the ever-increasing pace, imposed by the conditions of present life, of the struggle for existence that is becoming fiercer, the demands that arise on the personality are more and more numerous. The personality must face obstacles, overcome frustrations, or overcome inconvenient situations. This is exacerbated at this stage by the fact that the value and content orientations have become more diffuse and the personality, especially that of the adolescent, is increasingly prone to disorders of the emotional, mental, cognitive, and behavioral spheres. All this imposes a new vision on the emotional adaptation of contemporary adolescents. In this order of ideas, we focused the scientific investigation on the specifics of the affective sphere of adolescents, capitalizing on the theoretical-experimental models that aim at the discussed issue, complementing it with new data. The study of emotional disorders as well as the use of the behavioral cognitive therapy model reduces the symptoms of depression, generalized anxiety and social anxiety in adolescents.*

Adnotare: *În ritmul din ce în ce mai alert, impus de condițiile vieții actuale, de luptă pentru existența care devine din ce în ce mai acerbă, solicitările care survin asupra personalității sunt din ce în ce mai numeroase. Personalitatea trebuie să înfrunte piedici, să învingă frustrări, sau să depășească situații dificile. Aceasta se agravează, la etapa actuală, ca urmare a faptului că orientările valorice și de conținut au devenit mai difuze, iar personalitatea, în special cea a adolescentului, este din ce în ce mai predispusă către dereglări ale sferei afective, psihice, cognitive și comportamentale. Toate acestea impun o nouă viziune asupra adaptării emoționale a adolescenților contemporani. În această ordine de idei ne-am axat investigația științifică asupra specificului sferei afective ale adolescenților, valorificând modelele teoretico - experimentale care vizează problematica discutată complementând-o cu date noi. Studiarea tulburărilor emoționale, precum și utilizarea modelului terapiei cognitive comportamentale reduce simptomele depresiei, anxietății generalizate și anxietății sociale la adolescenți.*

Keywords: *adolescents, anxiety, generalized anxiety, depression, emotions, affective sphere, emotional disorder.*

Cuvinte cheie: *adolescenți, anxietate, anxietatea generalizată, depresie, emoții, sfera afectivă, tulburare emoțională.*

⁶ acalacea@ulim.md

Introducere

Punctul critic, în formarea personalității, îl reprezintă perioada adolescenței caracterizată atât prin modificări psihofiziologice, cât și prin transformări substanțiale la nivel motivațional și valoric. Sfera afectivă, prin senzitivitatea sa, produce un impact major asupra formării personalității adolescenților. Ea propulsează transformările de personalitate, reorientează și ierarhizează valorile, exprimă confortul și disconfortul psihicului în diverse situații existențiale. Sfera afectivă, tot mai frecvent, devine subiect de cercetare, astfel contribuții valoroase în acest domeniu au adus savanții S.L. Rubinstein, L.S. Vâgotski, P. Popescu-Neveanu, U. Șchiopu, V. Pavelcu etc.; cercetarea stării de bine – S. Rusnac [6], etc.; tensiunea psihologică în adolescență - de către P. Pavelcu; organizarea și structurarea activității corecționale – de către K. Jung, A. Ellis, A. Beck.

Terapia cognitiv-comportamentală, dezvoltată de către psihiatrul american Aaron Beck și-a demonstrat de-a lungul anilor eficacitatea în tratarea și ameliorarea unui spectru larg de tulburări psihice [2]. În terapia cognitiv-comportamentală, tratamentul se fundamentează pe formularea cognitivă a cazului, convingerile și strategiile comportamentale specifice tulburărilor psihice de anumit tip [1]. O etapă de importanță crucială pentru succesul tratamentului o constituie conceptualizarea de caz. Potrivit J. S. Beck elaborarea diagramei de conceptualizare a cazului servește terapeutului drept călăuză în selectarea strategiei de tratament optime pentru cazul particular [3]. Diagrama de conceptualizare a cazului (DCC) oferă o imagine per ansamblu a manifestărilor tulburării în plan emoțional și comportamental, declanșate de gândurile automate. Completarea DCC este un proces de durată, terapeutul fixează gândurile automate, emoțiile și comportamentele obișnuite ale pacientului [4].

Material și metodă

Ipotezele de lucru: 1. Adolescenții se caracterizează prin particularități distincte ale sferei afective, iar condițiile bio-sociale declanșează defavorizări afective relevate printr-un nivel avansat al depresiei și anxietății; 2. Utilizarea modelului terapiei cognitive comportamentale va diminua tulburările emoționale ale adolescenților.

Scopul cercetării: studierea tulburărilor emoționale, precum și utilizarea modelului terapiei cognitive comportamentale pentru a reduce simptomele depresiei, anxietății generalizate și anxietății sociale la adolescență.

Baza conceptuală a cercetării constituie teoriile psihologice privind dezvoltarea personalității, în general, și a adolescenților, în particular (L. Vâgotski, A. Leontiev, U. Șchiopu); natura și esența sferei emoționale (P. Anohin, K. Izard, B. Viliunas); tensiunea psihologică în adolescență (P. Pavelcu); natura și esența lucrului corecțional (K. Jung, A. Ellis, A. Beck).

Importanța lucrării: au fost elucidate cauzele și mecanismele ce determină apariția tulburărilor emoționale la adolescenți; a fost demonstrată posibilitatea diminuării tulburărilor emoționale la adolescenți; a fost utilizat modelul terapiei cognitive comportamentale pentru diminuarea tulburărilor emoționale la adolescenți.

Metode de colectare a materialului empiric: convorbirea, observarea, anchetarea, testarea, experimentul de constatare, formativ și de control, discuții cu părinții, studiu de caz.

În cele ce urmează vom reda algoritmul de completare a DCC, recomandat de experții din cadrul Institutului Beck de Terapie Cognitiv-Comportamentală (Pennsylvania, SUA) [3, 7].

Rezultate și discuții

Rezultate și interpretări ale utilizării modelului terapiei cognitive comportamentale în asistența psihologică a tulburărilor emoționale la adolescenți. Studiu de caz.

SECȚIUNEA 1. INFORMAȚII DEMOGRAFICE

Nume și prenume: Ana; **Vârsta:** 18 ani; **Genul:** feminin; **Apartenența Culturală:** moldoveanca; **Orientarea Religioasă/Spirituală:** creștin-ortodoxă; **Condiții (mediul) de trai:**

locuiește împreună cu părinții în Chișinău; **Statut profesional:** elevă în clasa a XI-a; **Statut socio-economic:** Clasa de mijloc. Familia are locuință, părinții sunt angajați oficial.

DIFICULTATEA PRINCIPALĂ CU CARE SE CONFRUNTĂ, SIMPTOMELE PRINCIPALE, STATUSUL MENTAL ȘI DIAGNOSTICUL

Dificultatea principală cu care se confruntă: De ce a venit clientul la tratament acum?

Ana a venit la terapie însoțită de mama sa, căutând tratament pentru simptomele depresive și anxioase. Mama a spus ca nu știe ce sa mai facă cu fiica sa, care nu o ascultă.

Acuzele mamei: Ana nu se implica în activitățile gospodărești precum: spălatul vaselor, spălatul hainelor, aranjatul hainelor în dulap, aranjarea lucrurilor prin casa, menținerea și efectuarea curățeniei în casa, în special în odaia sa, nu pregătește mâncare pentru familie, dar numai pentru sine; Este închisă în sine și comunică doar cu sora sa mai mare prin rețele de socializare și atunci când vine acasă; Lipsește dorința de comunicare cu părinții; Refuză să meargă în ospeție la rude; Are o singură prietenă; Se izolează, stă în exclusivitate în odaia sa; Des plânge, este furioasa, anxioasa, tristă; Are frică de a merge singură la școală, cercuri, activități extrașcolare, de a participa la activități de voluntariat;

Acuzele Anei: Des plânge; Are dureri enorme de cap, dureri la ceafă, la tâmples și de spinare; Este tristă; Singură, nimeni nu o înțelege; Este permanent obosită, epuizată, nu are putere să facă nimic; Este iritabilă, nervoasă, totul o deranjează; Îi vine greu să vorbească cu oamenii, cu colegii, să ia cuvântul în fața clasei, se blochează chiar dacă a învățat tema și știe ce sa spună; Nu poate menține contactul vizual, permanent se uită în jos sau într-o parte; Nu pleacă la petreceri cu colegii și evită petrecerile de familie; Se consideră urâtă. Nu poartă rochii, numai pantaloni largi și bluzițe închise până la ultimul nasture, iar părul îi acoperă fața în întregime, ascunzându-și privirea după el; Se izolează fie în odaia sa, fie în baie, iar mama vine peste ea, încălcându-i intimitatea în odaie și în baie; Este tensionată, vrea mai repede să crească mare, să plece la studii peste hotare și să scape de casa părintească și de tutela exagerată a părinților; În timpul ședinței ea permanent plângea și tremura, spunând că nu mai pot, nu mai rezist, nu mai cred că se va termina cândva aceasta.

Simptome Majore în cele 4 arii

Emoțional: tristețe, iritabilitate, frică, apatie – lipsa de plăcere și interes, depresie, anxietate.

Cognitiv: probleme în luarea deciziilor, probleme de concentrare, de atenție (nu mă pot concentra la nimic, îmi trebuie mult timp ca să înțeleg sarcina), probleme de memorie (îmi vine greu să memorizez informația la școală la toate disciplinele), (memorizează doar ceea ce-i este interesant în afara școlii – limba engleză, limba japoneză, anime, filme și muzică japoneză), gânduri negative legate de viitor (mă tem că viitorul meu va fi la fel de negativ ca și prezentul, nu cred că voi mai rezista și singură mă tem de gândurile mele negative, mi-i strașnic, gândire negativă în general (permanent mă gândesc că se va întâmpla ceva rău și aștept să se confirme aceste gânduri negative), catastrofază evenimentele (nici nu-mi imaginez cum mă voi descurca în viață, oamenii sunt periculoși, nu pot avea încredere în oameni, iar eu sunt absolut neadaptată pentru viață, strașnic);

Comportamental: evitarea, izolare socială (petrece puțin timp cu familia, nu se vede cu colegii de clasă, doar cu o singură colegă de clasă și o consideră prietenă), precauție, plâns.

Fiziologic: cefalee, dureri de spate, tremur de corp, greutate corporală, oboseală semnificativă, palpitații, tulburări de somn, dificultăți de relaxare.

Statusul Mental: Care este statusul mental incluzând orientarea, memoria, și alte caracteristici care pot influența negativ capacitatea clientului de a participa pe deplin în terapie? Ana era depresivă, anxioasă. Nu a ținut contact vizual, nu a zâmbit și a plâns pe toată durata întâlnirii. Mișcările ei erau însoțite de tremur. Senzorialul, cunoașterea, înțelegerea și judecata ei erau în limite normale. Răspundea la întrebări conștient, vorbea coerent, dar era încordată, precaută și înfricoșată. Cu coada ochiului se uita la mama, care intervenea permanent cu completări, explicații, cerând explicații și de la Ana.

Tabelul 1. Rezultatele experimentului de constatare

<p>1. Diagnosticul, Interviu clinic (din DSM – V). Tulburare depresivă majoră, episod unic, specificatori de severitate ușor, cu disconfort anxios. 296.21 (F32.0), Tulburare Anxioasă Generalizată 300.02 (F41.1), Tulburare Anxioasă Socială (Fobie socială) 300.23 (F40.10),</p> <p>2. Inventarul de depresie Beck (Beck Depressive Inventory BDI), –26, depresie moderată.</p> <p>3. Chestionarul pacientului sănătos (PHQ-9), Scorul total: 14, depresie moderată.</p> <p>4. Inventarul de anxietate Beck (Beck Anxiety Inventory), Scorul total: 42, anxietate severă.</p> <p>5. Scala de autoevaluare a anxietății Zung (The Self-Rating Anxiety Scale Zung-SAS), Scorul total: 55, anxietate severă.</p> <p>6. Scala Hamilton de evaluare a anxietății (HAM – A) – 30, anxietate severă.</p> <p>7. Chestionarul de autoevaluare: S.T.A.I.- forma X1, scala A – stare (anxietatea reactivă), - Scorul total: 46, anxietate ridicată.</p> <p>8. Chestionarul de autoevaluare: S.T.A.I.- forma X2, scala A – trăsătură (anxietatea stabilă), Scorul total: 54, anxietate ridicată.</p> <p>9. Scala anxietății sociale LIEBOWITZ – LSAS, Scorul total: 92 anxietate socială foarte, cu scor de la 60-90. Frica de interacțiune social – 46, Evitarea interacțiunii sociale – 42.</p> <p>10. Scala SHEEHAN de autoevaluare a anxietății, SPRAS, studiază severitatea simptomelor de panică, Scorul total: 52/ 140, tulburare de anxietate (nu are tulburare de panica).</p> <p>11. Scala gândurilor și a credințelor sociale. The social Thoughts and Beliefs Scale, Scorul total: 81/105, anxietate socială.</p> <p>12. Scurtă scală a fricii de evaluare negativă, Leary FNES, Scorul total: 55/60, fobie social.</p> <p>13. Inventarul de fobie socială SPIN, Connors, Scorul total: 61/64, fobie social.</p> <p>14. Chestionarul Penn State de evaluare a îngrijorării (Penn State Worry Questionnaire – PSWQ). Scorul total: 60, probleme de îngrijorare, grijă excesivă – scor 39 din 55.</p> <p>15. Scala pentru Tulburarea de Anxietate Generalizată (TAG 7), Scorul total: 16, Tulburare de Anxietate Generalizată.</p> <p>16. Chestionarul Tulburării Anxioase Generalizate – IV (Generalized Anxiety Disorder Questionnaire-IV), Scorul total: 10, este mai mare de 5.70. Tulburare de anxietate generalizată, 6 puncte obținute la primele 6 itemi – grijă excesivă.</p> <p>17. Scala de Severitate a Tulburării Anxioase Generalizate (Generalized Anxiety Disorder Severity Scale –GADSS). (anexa 3), Analizăm separat fiecare din cele 6 simptome din DSM – 4. Rezultatele obținute: Frecvența grijilor-26/36, Cat de supărătoare sunt grijile-19/36, Frecvența simptomelor asociate-20/32, Severitatea sau necazul datorat simptomelor asociate-20/32, Afectarea/interferența cu funcționarea ocupationala-19/32, Afectarea/interferența cu funcționarea sociala-15/32.</p> <p>18. Autoaprecierea sentimentului de bunăstare pe o scară de la 0 la 10 , scorul – 2.</p> <p>19. Chestionarul ” Chestionarul convingerilor greșite”. La aplicarea Chestionarului ” Chestionarul convingerilor greșite” clienta a obținut scoruri înalte la toate 6 scale: 1. <i>Sunt neputincios</i> 15; 2. <i>Valoarea și siguranța mea depind de iubirea pe care o primesc</i> 16; 3. <i>Valoarea și securitatea mea depind de aprobarea celorlalți</i> 17; 4. <i>Valoarea mea depinde de performanțele și realizările pe care le am</i> 25; 5. <i>Dacă am încredere în cineva sau mă apropii prea mult, o să pierd controlul</i> 17, 6. <i>Trebuie să fiu perfect</i> 35). Astfel convingerile de bază greșite sunt : Sunt neputincios, Valoarea și siguranța mea depind de iubirea pe care o primesc, Valoarea și securitatea mea depind de aprobarea celorlalți, Valoarea mea depinde de performanțele și realizările pe care le am, Dacă am încredere în cineva sau mă apropii prea mult, o să pierd controlul, Trebuie să fiu perfect.</p> <p>20. Fișa de lucru Categoriilor de gânduri automate distorsionate – Ghid pentru pacienți.</p> <p>21. Testul schemelor cognitive, Jeffrey Young (YSQ S3R).</p>
--

1. *Depravare Emoțională 29/30 – Nu este loc pentru trăirile emoționale, 1 (domeniu Separare și Respingere, are nevoie de validare, siguranță, acceptare, ghidaj, de atașament sigur față de alții)*
2. *Subjugare 24/30 – Eu fac doar așa cum tu dorești, 4 (domeniul Dependența de validare a celorlalți, are nevoie de autoapreciere)*
3. *Eșec 24/30 – Eu nu sunt suficient de bun, 2 (domeniu Autonomie și Performanță, are nevoia de dezvoltat autonomia și identitatea)*
4. *Autocontrol insuficient 23/30 – Nu mă pot abține, 3 (domeniul Deficiența limitelor, are nevoie de stabilit limite realiste)*
5. *Penalizarea/Punitivitate 23/30 – Greșelile trebuie să fie pedepsite, 5 (domeniul Hipervigilență și inhibiție, are nevoie de auto exprimare și spontaneitate)*
6. *Izolare social 22/30 – Eu sunt diferit de restul, 1 (domeniu Separare și Respingere, are nevoie de validare, siguranță, acceptare, ghidaj, de atașament sigur față de alții)*
7. *Standarde nerealistice, rigide / Exigenta 22/30 – Eu trebuie să atingă perfecțiunea pentru a evita critica și dezaprobarea, 5 (domeniul Hipervigilență și inhibiție)*
8. *Dependența funcțională / Incompetența 21/30 – Eu sunt incapabil să facă fata responsabilităților, 2 (domeniu Autonomie și Performanță, are nevoia de dezvoltat autonomia și identitatea)*
9. *Defect / Rușine 20/30 – Eu nu sunt în regulă, sunt defect, 1 (domeniu Separare și Respingere, are nevoie de validare, siguranță, acceptare, ghidaj, de atașament sigur față de alții)*

Diagnosticul (din DSM - V): inventarele de anxietate și depresie relevă următoarele ipoteze clinice: *Tulburare depresivă majoră, episod unic, specificatori de severitate ușor, cu disconfort anxios. 296.21 (F32.0), Tulburare Anxioasă Generalizată 300.02 (F41.1), Tulburare Anxioasă Socială (Fobie socială) 300.23 (F40.10), Fără tulburare de personalitate, care întrunesc următoarele criterii de diagnostic:*

SECȚIUNEA 2: INFORMAȚII DESPRE ISTORICUL DE VIAȚĂ A PACIENTULUI PERIOADA DE VIAȚĂ ÎN CARE A FUNCȚIONAT CEL MAI BINE (INCLUZÂND PUNCTELE TARI ȘI RESURSELE CLIENTULUI): Din cele relatate de Ana, cel mai bun nivel de funcționare l-a avut până la vârsta de 4 ani, deoarece sora mai mare în perioada aceasta era acasă, când clienta a împlinit 4 ani, sora a plecat la studii peste hotarele țării. Credea în sine, se simțea foarte bine în familie, viața era fără de griji. Ea își 101escrivea aminte cu plăcere despre această perioadă.

ISTORICUL BOLII PREZENTE: Primele simptome au apărut la 4-5 ani, odată cu plecarea surorii de acasă, Ana spune că de atunci se simte nefericită. Tot de atunci a început să aibă probleme cu ochii, ochii oboseau foarte repede, vedea ca prin ceață, de atunci are miopie, care crește cu fiecare an. Simptome anxioase sau intensificate odată cu plecarea la școală, dar s-au agravat la 12 ani, din cauza bullying-ului. Ana trecea permanent prin bullying, având un comportament ostil, de excludere, de luare în derâdere și de umilire, manifestându-se prin agresivitate psihologică, prin provocarea daunelor emoționale, prin excludere socială. Ea simte nevoia de izolare, se simte singură, are dificultăți de relaționare cu colegii de liceu, se automutilază (se taie cu lama atunci când nu mai poate suporta durerea psihică), se zbârâie pe picioare atunci când este îngrijorată.

După Beck, problemele noastre emoționale sunt consecința unor distorsiuni și scheme cognitive care se dezvoltă în funcție de experiențele din perioada primei copilării. **Experiențele timpurii duc la formarea unor credințe.** Beck vorbește despre Triada cognitivă negativă, pe care o remarcăm și la Ana:

***Credința negativă despre sine:** sunt înaltă și proastă, nu sunt bună de nimic. **Credința negativă despre ceilalți:** nu pot avea încredere în nimeni, toți sunt răi, periculoși. **Credința negativă despre viitor:** mi-i frică să mă gândesc la viitor, nu văd nimic bun, Mama o vede ca pe*

un copil mic și neputincios, în care nu poate avea încredere. Profesorii o văd ca pe o elevă cuminte, retrasă, liniștită și educată. Colegii de clasă o văd ca pe o fată ciudată, izolată, închisă în lumea sa internă. Conform teoriei schemelor cognitive a lui Jeffry Young, Ana încă din copilărie a dezvoltat scheme cognitive dezadaptate disfuncționale din toate categoriile (sunt descrise mai sus).

ISTORICUL PSIHIATRIC: Este la evidență la neurolog, așa cum la 8 luni au scăpat-o jos și drept consecință copilul a obținut o hematom externă a craniului, comotie cerebrală, însoțită de dureri severe de cap. Ea face 2 cure pe an cu: MgB6 câte 30 de zile, Mg intravenos

ISTORICUL DEZVOLTĂRII CLIENTULUI (dezvoltarea fizică, emoțională și educațională): **Dezvoltarea fizică:** Ana s-a născut prin cezariană în termen. Mama nu a avut probleme nici în timpul sarcinii și nici în timpul nașterii. Este al doilea copil în familie, a doua naștere a mamei. Are o soră cu 11 ani mai mare, care acum are 29 de ani. Se dezvoltă și adăuga în greutate conform vârstei. La moment are înălțimea de 1.73 metri și 66 kg. Are afecțiuni a coloanei vertebrale, periodic face masaj și primește tratament de la vertebrolog, medicul de familie și neurolog, are dureri în regiunea cervicală, are cefalee și miopie, însă nu poartă ochelari. **Dezvoltarea emoțională:** Asupra funcționării Anei a avut un impact semnificativ fenomenul de bullying la care Ana a fost supusă la școală începând cu vârsta de 12 ani, are relația încordată cu mama și cu colegii de clasă. **Dezvoltarea educațională:** Are dificultăți de învățare și rezultate scăzute la învățătură; lipsă de interes și motivație scăzută; are dificultăți ale proceselor cognitive: atenție, memorie, gândire; nu participă la activități extra curriculare, nu este un cetățean activ social și nici lider de opinie, nu participă la manifestări culturale-științifice (mese rotunde), cercuri artistice sau sportive, concursuri sau festivaluri.

ISTORICUL PERSONAL, SOCIAL, EDUCAȚIONAL, ȘI Vocațional: Ana este al doilea copil în familie. Părinții au născut-o târziu (așa spune ea), prin cezariană. Are o soră cu 11 ani mai mare, clienta este unicul copil în familie de la vârsta de 4 ani. Ea nu reușește după ore să plece cu colegii de clasă acasă, să socializeze cu ei și să lege prietenii, nici cu fetele și nici cu băieții. În același timp ea trăiește într-o lume iluzorie, în lumea internetului, a relațiilor virtuale, urmărește fanii din filmele japoneze pe care le privește. Cunoaște tot din viața fanilor săi, idealizându-i-i. Abilitățile sociale sunt limitate, datorită faptului că este super tutelată de părinți pe de o parte și datorită faptului că trăiește într-o lume a filmelor japoneze, pe de altă parte.

Stilurile parentale ale părinților: Mama are un stil de educație autoritar, fiind și lider în familie. Tata are un stil de educație democratic, când nu este mama acasă, când vine soția în casă el brusc devine autoritar ca și ea. Se supune tuturor regulilor și cerințelor soției, o susține întru totul, spunând că-si dorește ca în casă să fie liniște și pace. Când Ana este doar cu tata, acesta se interesează de viața ei, de interesele, ocupațiile, gândurile și dorințele fetei. De aceea ei foarte mult îi place timpul petrecut doar cu tata. Are relații semnificative pozitive cu sora, uneori cu tata și cu o colegă de clasă. Relații semnificative negative cu mama, mătușele, unchii, finii părinților, colegii și profesorii.

ISTORICUL MEDICAL ȘI LIMITĂRI: Ana are afecțiuni a coloanei vertebrale, are dureri în regiunea cervicală, are miopie, cefalee, depresie, anxietate generalizată și anxietate socială.

MEDICAȚIE CURENTĂ NON-PSIHIATRICĂ, TRATMENT, ADERENȚĂ ȘI EFECTE SECUNDARE: Are cefalee și atunci când bolile devin insuportabile primește ibalgin.

SECȚIUNEA 3: CONCEPTUALIZAREA DE CAZ

ISTORICUL BOLII PREZENTE, FACTORI PRECIPITANȚI ȘI EVENIMENTE STRESANTE DE VIAȚĂ: Asupra funcționării Anei a avut un impact semnificativ fenomenul de bullying la care ea a fost supusă începând cu vârsta de 12 ani, relația încordată cu colegii de clasă, profesorii și mama anxioasă, cu cerințe și așteptări înalte, problemele din relații. Incapacitatea de a atinge standarde de performanță, suport social limitat, lipsa abilităților sociale, stimă de sine scăzută.

FACTORI DECLANȘATORI: Relația încordată cu mama supra protectivă, care are așteptări exagerat de mari de la Ana, privind prezentul și viitorul ei, reușită școlară și relațiile cu

oamenii. Lipsa abilităților sociale, izolarea ei socială, problemele legate de sănătate. Are problemele cu reușita școlară (bilanț negativ în baza conștientizării faptului că are o mulțime de lacune la diferite obiecte, consideră ca profilul real nu corespunde abilităților și competențelor ei și că peste doi ani are de susținut examenul de capacitate, BAC-ul de care nu este sigură că i-l va susține).

FACTORI DE MENȚINERE: La menținerea simptomelor contribuie prezența factorilor de stres interni sau externi: Inhibiția comportamentală, introversiunea; Context familial conflictual, expunere la mesaje negative frecvente legate de incompetența ei; Ruminații frecvente; Relația încordată cu colegii de clasă, cu profesorii; Rețea minimă de suport social, izolare socială; lipsa abilităților sociale, are prieteni putini, nu are încredere în oameni și evită crearea relațiilor noi de prietenie, stimă de sine scăzută; Ana are reacții dezadaptate la emoțiile negative, gânduri disfuncționale, comportamente disfuncționale, incapacitatea de a atinge standarde de performanță impuse. Ea foarte greu procesează informația, având surmenaj psihic, probleme de concentrare a atenției, de gândire și memorie. Are problemele cu reușita școlară, este îngrijorată de faptul cum va susține examenul de capacitate, BAC-ul, are foarte multe lacune, respectiv i-am recomandat să facă ore suplimentare de fizică, matematică, franceză, limba română și altele.

FACTORI DE PROTECȚIE: Petrece mult timp cu pisica, uneori se întâlnește cu prietena sa, zilnic discută la telefon cu sora sa, când are chef pregătește mâncare pentru ea, îi place să pregătească prăjituri, privește filme, ascultă muzică. Este disponibilă pentru terapie.

La finalul celei de-a treia ședințe: a fost comunicată ipoteza de diagnostic, *Tulburare depresivă majoră, episod unic, specificatori de severitate ușor, cu disconfort anxios. Tulburare Anxioasă Generalizată, Tulburare Anxioasă Socială* și elaborată recomandarea de a se realiza și o evaluare psihiatrică, pentru a identifica măsura în care procesul psihoterapeutic ar putea beneficia și de ajutorul unui tratament medicamentos.

Am negociat următoarele: Dacă vom identifica unele dificultăți semnificative în implementarea planului de activare comportamentală, vom explora din nou oportunitatea unei evaluări psihologice; Am oferit elemente de psihoeducație în legătură cu ipotezele de diagnostic și intervenția terapeutică; Am oferit fișe cu informații generale despre depresie, anxietatea generalizată și anxietatea socială, am explicat care sunt avantajele utilizării psihoterapiei cognitiv-comportamentale în cazul depresiei, anxietății generalizate și anxietății sociale; Pentru lectură am oferit fișe cu informații generale privind eficiența utilizării terapiei cognitiv-comportamentale pentru pacienți; Am discutat referitor la informația pe care clienta o deține despre *gânduri, emoții* (i-am oferit o fișă cu toate emoțiile, le-am discutat pe fiecare în parte, am vorbit despre emoțiile de bază), *comportamente și distincția clară dintre ele*; Am explicat mecanismele de funcționare a comportamentului uman, regulile de modificare comportamentală (ABC comportamental); Am explicat că inițial este necesar de focusat atenția pe identificarea gândurilor, emoțiilor, reacțiilor fiziologice ale corpului, apoi, modificând strategiile cognitive și comportamentale, vom îmbunătăți calitatea vieții emoționale (Relația dintre Gând, Emoție, Comportament și despre ABC cognitiv).

Ședința 4: Ne-am pregătit de formularea de caz cu recapitularea celor mai semnificative momente din biografia clientei, cu menționarea tuturor evenimentelor din viață, cu care ea s-a confruntat și continuă să se confrunte la momentul actual, am descris momentele cheie și tabloul clinic, am analizat rezultatele obținute la chestionare, am evidențiat itemii cu cel mai înalt scor, am revizuit cunoștințele de psihoeducație din ședința anterioară, am verificat tema de casă și am negociat obiective de intervenție. Am analizat Testul schemelor cognitive, Jeffry Young (YSQ S3R), menționând schemele care au înregistrat un scor mai înalt în ordine descrescătoare și am distribuit schemele pe cele 5 domenii, nevoi primare.

Formulare de caz (Model Beck)

Sunt recapitulate împreună cu Ana toate elemente semnificative de biografie anterioară, precum și citate din discursul ei, la care au fost adăugate concluzii extrase ca urmare a completării inventarelor.

Experiențele precoce: mamă anxioasă și sufocantă care a format un atașament anxios; tată indiferent; copilărie timpurie petrecută la surorile mamei, care locuiesc în altă localitate cu perioade lungi marcate de absența părinților (săptămâni sau chiar toată vara); singurătate, izolare și abandon în legătură cu plecarea surorii la studii peste hotare, apariția primei prietene doar în clasa a 9; experiența negativă de comunicare cu semenii, deficitul experienței sociale și a deprinderilor sociale; deficiența fizică (miopia) contribuie la stabilirea unei autoaprecieri scăzute; iar evitarea contactelor sociale împiedică dezvoltarea competențelor comunicative.

Au construit credințe de bază negative despre sine, lume și viitor: Sunt incompetentă/un eșec, lumea este periculoasă, viitorul meu este în ceață. (În *Testul schemelor cognitive*, Jeffry Young, *Eșec 24/30, valori foarte mari – Eu nu sunt suficient de bun, 2 (domeniu Autonomie și Performanță, are nevoie de dezvoltat autonomia și identitatea)*). În legătură cu care a dezvoltat **asumpții condiționale** care au protejat-o de credințele de bază: Dacă eu evit provocările, voi fi bine, dar dacă încerc să fac lucruri grele, voi eșua. Dacă evit relațiile și oportunitățile, evit să cer ajutor, incompetența mea nu se va arăta, dar dacă cer ajutor, oamenii vor vedea ce incompetent sunt și se vor întoarce cu spatele de la mine. Din acestea au rezultat **strategiile de coping:** evit provocările, evit oportunitățile, evit să cer ajutor, pentru ca să nu se întoarcă cu spatele de la mine; sunt vigilentă la greșală și eșec; **Evenimente precipitante/stresante/triggeri:** problemele cu reușita școlară, probleme de sănătate, se apropie susținerea examenelor de BAC pentru care nu este pregătită, mamă anxioasă și lipsa prietenilor.

Au generat

GAN (gânduri negative automate), viața mea nu merge așa cum trebuie, nu voi reuși, nu mai pot suporta, ce cu mine nu-i în regulă, nu sunt bună de nimic, ași putea simplu să evadez undeva, sunt neputincioasă nu voi mai găsi sprijin în nimeni, sunt ratată.

Distorsiuni cognitive: le-am evaluat după *Fișa de lucru "Categoriile de gânduri automate distorsionate – Ghid pentru pacienți"*. Am analizat distorsiunile, le-am evaluat pe o scală de la 0-10, am notat exemplele clienței. Le-am descris doar pe acelea care au fost apreciate cu un punctaj mai mare de 5: „**Trebuie**”, **9**; trebuie să fac totul bine, trebuie să învăț, trebuie să merg la activități, trebuie să merg la Alianța Franceză, la ore suplimentare de matematică și fizică; **Catastrofarea 7:** va fi groaznic dacă nu voi susține BAC-ul; cum mă voi descurca în viață; oamenii sunt periculoși; nu pot avea încredere în oameni; sunt absolut neadaptată pentru viață; **Personalizarea, 7:** dacă mama atâtea pretenții are la mine și dacă țină încontinuu la mine înseamnă că nu sunt bună de nimic, sunt un eșec); **Orientarea regretului, 9:** nu ar fi trebuit să spun acest lucru, am supărat persoana, fața lui a devenit tristă; **Selectarea negativă, 6:** diriginta doar pe mine mă urăște, nu înțeleg ce are cu mine; **Comparații incorecte, 6:** colegii mei s-au descurcat la test mai bine decât mine, cu ce ei sunt mai buni decât mine, de ce eu nu pot mai bine decât ei; **Ghicește viitorul, 6:** nu voi reuși să obțin nimic în viață; **Filtru mental – generalizare – etichetare, 5:** eu sunt o proastă;

DEPRESIA

Tablou clinic: Simptome: cognitive, emoționale, comportamentale, fizice, otivaționale.

Cognitive: probleme în luarea deciziilor, probleme de concentrare; gânduri negative legate de viitor; **Emoționale:** depresie, anxietate, pesimism, lipsa de plăcere și interes, tristețe, iritabilitate, frică, resemnare; **Comportamentale:** evitare (nu face curățenie acasă), izolare socială (a încetat să mai meargă cu părinții în ospeție, petrece mai puțin timp cu familia, nu se vede cu prietena, sta în odaia sa, nu face nimic); **Fizice:** oboseala, cefalee, dureri de spate, tremur de corp, palpitații, tulburări de somn, scăderea poftei de mâncare. **Motivaționale:** reproșuri, auto-blamare; **Simptomatologia este prezenta în contextul triadei Gand – Emoție – Comportament, cu adăugarea elementelor de disconfort fizic și deficit motivațional.**

<p>Istoricul de viață: Mamă anxioasă și sufocantă care a format un atașament anxios; tată indiferent; copilărie timpurie petrecută la surorile mamei, care locuiesc în altă localitate cu perioade lungi marcate de absența părinților (săptămâni sau chiar toată vara); singurătate, izolare și abandon în legătură cu plecarea surorii la studii peste hotare, apariția primei prietene doar în clasa a 9; experiența negativă de comunicare cu semenii, deficitul experienței sociale și a deprinderilor sociale; deficiența fizică (miopia) contribuie la stabilirea unei autoaprecieri scăzute; iar evitarea contactelor sociale împiedică dezvoltarea competențelor comunicative.</p>					
<p>Credința centrală/de bază: Sunt incompetentă/un eșec</p>					
<p>Ipoteze/convingeri/reguli/daca...atunci: În legătură cu care a dezvoltat asumpții condiționale care au protejat-o de credințele de bază:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Dacă eu evit provocările, voi fi bine, dar dacă încerc să fac lucruri grele, voi eșua. 2. Dacă evit relațiile și oportunitățile, incompetența mea nu se va arăta, dar dacă cer ajutor, oamenii vor vedea ce incompetent sunt și se vor întoarce cu spatele de la mine. 					
<p>Strategii de adaptare/compensare: Evit provocările, evit relațiile și oportunitățile, evit să cer ajutor, pentru ca să nu să se întoarcă cu spatele de la mine; sunt vigilentă la greșeală și eșec;</p>					
<p>Situația 1: La teste toată lumea poate realiza testul, iar eu nu pot.</p>		<p>Situația 2: Diriginta m-a anunțat că din cauza absențelor, voi repeta anul de studii</p>		<p>Situația 3: Mă ascund în dulap, ascult acolo muzică și privesc video pentru ca să mă izolez de lumea reală și de interacțiunea cu mama.</p>	
<p>GAN: nu reușesc să învăț la fel de bine ca colegii mei, voi fi prinsă că nu cunosc materialul, dacă nu fac testul? nu sunt bună de nimic.</p>		<p>GAN: se va întâmpla ceva teribil, catastrofal; nu voi reuși; sunt absolut neadaptată pentru viață, diriginta doar pe mine mă urăște, nu înțeleg ce are cu mine.</p>		<p>GAN: ași putea simplu să evadez undeva.</p>	
<p>Semnificația GAN: sunt un eșec</p>		<p>Semnificația GAN: sunt un eșec</p>		<p>Semnificația GAN: sunt un eșec</p>	
<p>Emoții: iritabilitate, frică, resemnare.</p>		<p>Emoții: frică, nervozitate, iritabilitate, stare depresivă.</p>		<p>Emoții: iritabilitate, anxietate, stare depresivă.</p>	
<p>Comportament: evit să rezolv singur, copii, am ruminării referitor la eșecul meu.</p>	<p>Fiziologic: cefalee, încordare musculară, înroșirea feței.</p>	<p>Comportament: evit să rezolv singură, am ruminării referitor la eșecul meu, absenteism școlar, stau în odaia mea.</p>	<p>Fiziologic: cefalee, încordare musculară, plâns..</p>	<p>Comportamen t:mă ghemuiesc și ascund în dulap, mă izolez.</p>	<p>Fiziologic: încordare musculară, palpitații, tulburări de respirație.</p>

Figura 1. Diagrama de conceptualizare a cazului de depresie. Credința centrală/de bază, Sunt incompetentă/un eșec (adaptat după formularul tip elaborat de Judith S. Beck (2011), Beck Institute for Cognitive Behavior Therapy [4])

Istoricul de viață: Mamă anxioasă și sufocantă; tată indiferent; copilărie timpurie petrecută la surorile mamei, care locuiesc în altă localitate cu perioade lungi marcate de absența părinților; singurătate, izolare și abandon în legătură cu plecarea surorii la studii peste hotare, apariția primei prietene doar în clasa a 9.					
Credința centrală/de bază: Nu sunt iubită					
Ipoteze/convingeri/reguli/daca...atunci: În legătură cu care a dezvoltat asumpții condiționale care au protejat-o de credințele de bază: Dacă eu evit să mă gândesc ce simt oamenii referitor la mine, voi fi bine, dar dacă mă gândesc la aceasta mă simt lipsită de iubire; Dacă evit relațiile acasă, la școală, atunci mă sunt mai bine, dar dacă interacționez cu ei, merg spre ei, aceștia se întorc cu spatele de la mine, mă ciocnesc de indiferența lor, de egoismul, răceala lor emoțională și mă simt lipsită de iubire.					
Strategii de adaptare/compensare: Evit relațiile și oportunitățile, evit să cer ajutor, pentru ca să nu să se întoarcă cu spatele de la mine, să nu mă ciocnesc de indiferență și lipsa de iubire.					
Situația 1: Când am dureri de cap mama nu-mi dă voie să iau pastile de Ibalgin, spune că durerea va trece singură.		Situația 2: Mama nu mă anunță din timp unde o să mergem, ia decizii pentru mine, îmi spune că eu voi pleca împreună cu ei în oșpeție la rude, iar eu nu		Situația 3: Mama țipă la mine orice nu ași face	
GAN: crede în niște aberații, mama interzice fără a explica, se comportă cu mine ca cu un copil de 4 ani, fix așa se comportă și cu tata, dacă m-ar iubi ar simți durerea mea și mi-ar da voie să iau pastile		GAN: ar fi bine dacă m-ar întreba din timp, dacă ar ține cont de necesitățile mele, parcă-s jucăria ei, viața mea nu merge așa cum trebuie, nu mai pot suporta, ași putea simplu să evadez undeva, dați-mi pace, lăsați-mă să fiu singură.		GAN: de ce nu explică liniștit? Nu înțeleg acțiunile ei, nu simt dragostea ei, aceasta nu-i normal, ași putea simplu să evadez undeva, dacă mama are atâtea pretenții la mine și dacă țipă încontinuu la mine înseamnă că nu mă iubește).	
Semnificația GAN Nu sunt iubită		Semnificația GAN Nu sunt iubită		Semnificația GAN Nu sunt iubită	
Emoții: iritabilitate, frică, resemnare.		Emoții: iritabilitate, stare depresivă.		Emoții: iritabilitate, stare depresivă.	
Comportament: mă culc.	Fiziologic : cefalee, încordare musculară.	Comportament: evit, mă duc în odaia mea și nu fac nimic, strig, am rumații referitor la faptul că nimeni nu mă iubește.	Fiziologic : cefalee, încordare musculară, plâns, respirație grea, oftat, oboseală.	Comportament: mă stâng, mă ghemuiesc, mă ascund în odaia mea, mă culc în pat.	Fiziologic: cefalee, încordare musculară, palpitații, tulburări de respirație, gură uscată.

Figura 2. Diagrama de conceptualizare a cazului de depresie. Credința centrală/de bază, Nu sunt iubită. (adaptat după formularul tip elaborat de Judith S. Beck (2011), Beck Institute for Cognitive Behavior Therapy [4])

Valori și aspirații: Pentru Ana cele mai importante valori și aspirații în viață sunt: propria sănătate, viitorul ei, bunăstarea ei și a familiei, stabilitatea financiară, încrederea în sine,

independența, realizarea personală, stabilirea unor relațiile sociale calitative. Dorește în viitor, uzitându-se la el ca la un vis care ar dori să devină realitate, să formeze o familie frumoasă, să locuiască într-o țară europeană, să aibă mulți prieteni devotați, să călătorească mult.

Concluzii

Finalizarea cercetării ne-a permis să formulăm un șir de concluzii. Schimbările pozitive, revendicate de ședințele psihocorecționale, relevă oportunitatea și eficiența lor. Datele investiționale obținute confirmă relevanța metodologiei aplicate în studiul teoretico-experimental; ipotezele lansate au fost confirmate, iar obiectivele au fost realizate. Depresia, anxietatea generalizată și socială a Anei s-au micșorat spre sfârșitul tratamentului, care a fost constituit din 20 de ședințe psihoterapeutice.

În cercetarea aceasta am prezentat cum putem utiliza modelul terapiei cognitiv-comportamentale în asistența psihologică a tulburărilor emoționale la adolescenți și cum are loc conceptualizarea de caz. PERSONS și DAVIDSON (2003) [5] subliniază faptul că o formulare de caz în manieră cognitiv - comportamentală include următoarele componente: lista de probleme, diagnosticul, ipoteza de lucru, resursele și planul de tratament. Un caz bine conceptualizat ajută terapeutul în stabilirea unui plan terapeutic bine elaborat și implicit pe client în participarea acestuia la tratament și terapie în funcție de particularitățile și problemele reale ale acestuia. Procesul conceptualizării cazului se începe chiar de la prima ședință de terapie, odată cu colectarea unui informațiilor preliminare despre client, și continuă pe parcursul întregii terapiei prin completări a informației inițiale. Inițial formulăm un șir de presupoziii asupra cazului, reieșind din datele preliminare colectate. Conceptualizarea sau formularea cazului presupune elaborarea unor scheme sau modele explicative ale problemelor cu care se confruntă pacientul în cadrul demersului terapeutic, ne referim în special la convingeri, mod de gândire și sistem de credințe. Corectitudinea elaborării diagramei de conceptualizare se verifică în comun cu pacientul, aceasta îl ajută pe pacient să se înțeleagă mai bine pe sine și dificultățile pe care le confruntă.

Bibliografie

1. Alford B. A., Beck A. T. The integrative power of cognitive therapy. New York: Guilford Press, 1997. 165 p.
2. Beck J. S. Cognitive behavior therapy worksheet packet (3rd ed.). Bala Cynwyd PA: Beck Institute for Cognitive Behavior Therapy, 2011. 73 p.
3. Beck J. S. Cognitive behavior therapy. Basics and beyond. New York: Guilford press, 2011. 375 p.
4. Beck, A. T. The current state of cognitive therapy: A 40-year retrospective. Archives of General Psychiatry, 2005, nr. 62, p. 953–959.
5. Persons J. B. The case formulation approach to cognitive-behavior therapy. New York: Guilford Press, 2008. 273 p.
6. Rusnac S. Cercetarea stării de bine psihologic: metodologie și rezultate. The psychologic well-being study: methodology and results. În: Materialele Colocviului "Psihologia socială în secolul XXI: provocări, tendințe, perspective" Chișinău, Moldova, 4-5 mai 2017, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, p. 101-115. CZU: 159.942:378.12

UDC: 316.45

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.14>

**PERSONAL AND PROFESSIONAL EXPERIENCES RELATED TO SARS-COV-2
INFECTION AND ATTITUDES TO VACCINATION AGAINST COVID-19: THE CASE
OF MEDICAL WORKERS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA**

**EXPERIENȚE PERSONALE ȘI PROFESIONALE ÎN RAPORT CU INFECȚIA SARS-
COV-2 ȘI ATITUDINI FAȚĂ DE VACCINAREA ANTI-COVID-19: CAZUL
LUCRĂTORILOR MEDICALI DIN REPUBLICA MOLDOVA**

*RUSNAC Svetlana⁷, PhD in psychology, Associate Professor,
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0001-8846-0201)*

*CONDRAȚCHI Diana, student, Master's degree Program
in Clinical Psychology and Psychological Counseling,
Free International University of Moldova, Chisinau*

*RUSNAC Svetlana, doctor în psihologie, conferențiar universitar,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău
(ORCID: 0000-0001-8846-0201)*

*CONDRAȚCHI Diana, studentă-master,
programul de master Psihologie clinică și consiliere psihologică,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău*

Annotation: *The global COVID-19 pandemic has presented huge challenges for health systems worldwide, but also for the entire population, leading to about 545 millions of infections and over 6.3 million of deaths so far. Faced with an unprecedented critical situation, front-line health workers, directly involved in the diagnosis, treatment and care of patients with SARS-CoV-2, have been exposed to the risk not only of becoming infected but also of developing psychological distress and mental health symptoms. Since the spring of 2020, they have gone through a series of experiences, which have influenced their attitudes towards health and professional activity: the growing number of confirmed and suspected cases, the overwhelming workload, the lack of personal protective equipment, the constant pressure by mass media, the lack of necessary medicines and others, which frequently created the feeling of lack of adequate social and governmental support. The studies conducted during this period have reported adverse psychological reactions among health care workers: reluctance to work or think positively, resignation due to inability to cope with the demands of the profession, symptoms of stress, anxiety and depression, which could have long-term psychological implications.*

The research presented in this article aimed to identify the cognitive, emotional and behavioral aspects of the attitudes of medical workers in the Republic of Moldova towards SARS-CoV-2 infection and COVID-19 vaccination, related to the experiences of the pandemic. The data were collected in a survey conducted in January-February 2022 on a sample of about 130 medical workers, employed in departments with COVID-19 profile and other medical institutions. The results show the attitudes, correlated with the professional and personal experiences within the COVID-19 pandemic.

Adnotare: *Pandemia globală COVID-19 a prezentat provocări uriașe pentru sistemele de sănătate din întreaga lume, dar și pentru întreaga populație, ducând la circa 545 mln. de infecții și*

⁷ srusnac@ulim.md

peste 6,3 mln. de decese până în prezent. Confruntându-se cu o situație critică nemaiîntâlnită, lucrătorii din domeniul sănătății din prima linie, direct implicați în diagnosticarea, tratamentul și îngrijirea pacienților cu SARS-CoV-2, au fost expuși riscului nu doar de a se infecta, dar și de a dezvolta suferință psihologică și simptome de sănătate psihică. Începând cu primăvara anului 2020, ei au trecut printr-un șir de experiențe, care le-au influențat atitudinile față de sănătate și activitatea profesională: numărul în creștere de cazuri confirmate și suspectate, volumul de muncă copleșitor, insuficiența echipamentului de protecție individuală, atacurile din mass-media pe scară largă, lipsa medicamentelor necesare și altele, care le-au creat frecvent sentimentul de lipsă de suport social și guvernamental adecvat. Studiile realizate în această perioadă au raportat reacții psihologice adverse în rândul lucrătorilor din domeniul sănătății: reticența de a lucra sau de a gândi pozitiv, recurgerea la demisie din cauza incapacității de a face față solicitărilor profesiei, simptome de stres, anxietate și depresie, care ar putea avea implicații psihologice pe termen lung.

Cercetare prezentată în această comunicare a urmărit obiectivul identificării aspectelor cognitive, afective și comportamentale ale atitudinilor lucrătorilor medicali din Republica Moldova față de infecția SARS-CoV-2 și vaccinarea anti-COVID-19, raportate la experiențele suportate în perioada pandemiei. Datele au fost colectate în cadrul unui sondaj realizat în ianuarie-februarie 2022 pe un eșantion de circa 130 de lucrători medicali, angajați în secții cu profil COVID-19 și alte instituții medicale. Rezultatele prezintă atitudinile, corelate cu experiențele profesionale și personale din cadrul pandemiei COVID-19.

Keywords: COVID-19 pandemic, SARS-CoV-2 infection, COVID-19 vaccine, medical worker, pandemic experiences, attitudes.

Cuvinte cheie: pandemia COVID-19, infecția SARS-CoV-2, vaccin anti-COVID-19, lucrător medicali, experiențe pandemice, atitudini.

Introducere

Începând din ziua în care a fost declarată pandemia, COVID-19 rămâne cea mai gravă provocare globală de sănătate publică pentru ultimii 100 de ani. Potrivit raportului Worldometer, la data întocmirii acestui articol infecția cu COVID-19 numără peste 645 de milioane de cazuri și mai mult de 6,3 mln. de decese [3].

Deși odată cu declararea pandemiei COVID-19 au fost implementate măsuri preventive serioase (restricționarea deplasării, distanțarea fizică, izolarea, spălarea și igienizarea mâinilor etc.), toate acestea au avut un efect așteptat pe care nu-l putem măsura. În schimb, s-a înregistrat un efect negativ în sistemul de ocrotire a sănătății, în special prin centrarea pe tratamentul COVID-19 și lăsarea fără de atenția cuvenită a altor îmbolnăviri ale populației. Este evident și efectul negativ al pandemiei asupra economiei. Totodată, nu s-a îndreptățit speranța în dezvoltarea unei imunități colective, prin care putea fi curmată situația pandemică. Iată de ce, deși măsurile excepționale au avut un rol mare în evitarea unei supraîncărcări a sistemelor de sănătate și pierderea controlului asupra situației, întreaga lume progresistă a așteptat dezvoltarea unui vaccin, prin care putea fi curmată pandemia.

Confruntându-se cu o situație critică nemaiîntâlnită, lucrătorii din domeniul sănătății din prima linie, direct implicați în diagnosticarea, tratamentul și îngrijirea pacienților cu COVID-19, au fost expuși riscului nu doar de a se infecta cu virusul [9], dar și de a dezvolta suferință psihologică și simptome de sănătate psihică [4]. Începând cu primăvara anului 2020, angajații din medicină au trecut printr-un șir de experiențe, care le-au influențat atitudinile față de sănătate și activitatea profesională: numărul în creștere de cazuri confirmate și suspectate, volumul de muncă copleșitor, epuizarea echipamentului de protecție individuală, atacurile din mass-media pe scară largă, lipsa medicamentelor necesare și altele, care le-au creat frecvent sentimentul de a căpăta un suport social și guvernamental adecvat. Studiile realizate în această perioadă au raportat reacții psihologice adverse în rândul lucrătorilor din domeniul sănătății: reticența de a lucra sau de a gândi, recurgerea la demisie

din cauza incapacității de a face față solicitărilor profesiei, simptome de stres, anxietate și depresie, care ar putea avea implicații psihologice pe termen lung [8, 10, 19, 21].

Ar părea că anume angajații în sistemul de ocrotire a sănătății ar urma să fie cei mai activi promotori ai vaccinării anti-COVID. Însă cercetările constată că lucrătorii din domeniul sănătății, deși joacă un rol cheie în promovarea vaccinului și îndrumarea pacienților, nu sunt imuni la manifestarea așa numitei „ezitări la vaccin”, așa cum au arătat mai multe studii [5]. Și, cum menționează autorii citați mai sus, este probabil ca „ezitarea la vaccin” în rândul profesioniștilor din domeniul sănătății să aibă un impact major asupra adoptării cu succes a politicii de imunizare a populației. Iată de ce acest studiu a urmărit scopul identificării experiențelor și atitudinilor lucrătorilor medicali din Republica Moldova față de Sars-Cov-2 și vaccinarea anti-COVID-19.

Material și metodă

Datele au fost colectate în cadrul unui sondaj, realizat în februarie-martie 2022 pe un eșantion de 128 de persoane, angajați în secții cu profil COVID-19 și alte instituții medicale.

Elaborarea chestionarului a fost bazată pe analiza literaturii din domeniu, acesta fiind compus din 32 de itemi cu răspunsuri multiple sau scală Likert, divizați în 4 compartimente: 1) date demografice și informații legate de ocupație (6 itemi); 2) experiențe personale în raport cu pandemia COVID-19 (7 itemi); 3) atitudini și comportamente în raport cu vaccinarea anti-COVID-19 (10 itemi); 4) influența pandemiei COVID-19 asupra calității vieții și comunicării (9 itemi). Chestionarul a fost aplicat online de către autoare și distribuit timp de 6 săptămâni prin email și media socială.

Prezentarea participanților la sondaj

Cum am menționat, chestionarele au fost completate de 128 de lucrători medicali, cu **vârsta medie** de 38,5 ani.

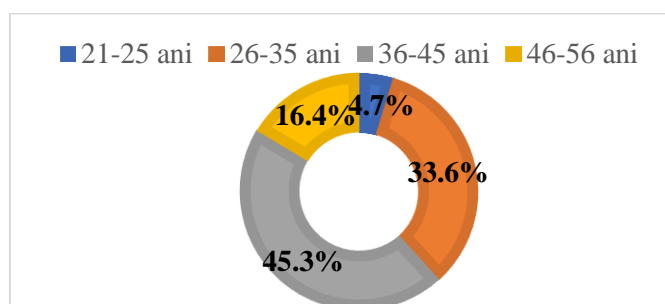

Figura 1. Distribuția subiecților după grupe de vârstă

Distribuția după grupe de vârstă:

- 21-25 ani – 6 persoane, 4,7%;
- 26-35 ani – 43 persoane, 33,6%;
- 36-45 ani – 58 persoane, 45,3%;
- 46-56 ani – 21 persoane, 16,4%.

După apartenența sexuală: 30 bărbați - 23,4%, 98 femei – 76,6%, reflectând situația de predominare a subiecților de sex feminin care este atestată în domeniul ocrotirii sănătății din Republica Moldova.

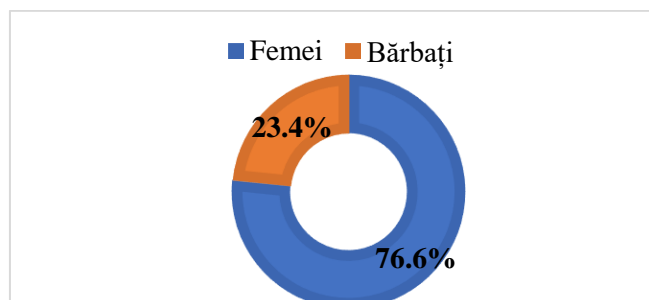

Figura 2. Distribuția subiecților după grupe conform apartenenței sexuale

După vechimea de muncă în domeniul medicinei:

- până la 5 ani – 24 persoane, 18,8%;
- 6-10 ani – 24 persoane, 18,8%;
- 11-15 ani – 33 persoane, 25,7%;
- mai mult de 15 ani – 47 persoane, 36,7%.

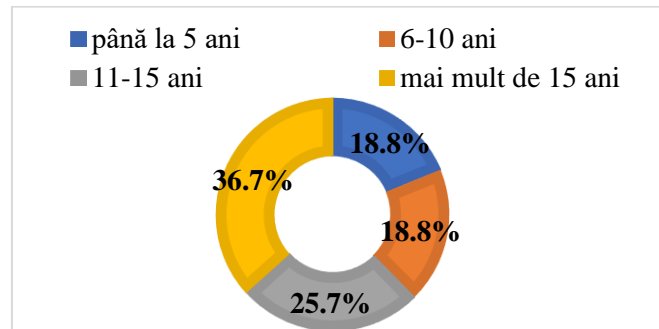

Figura 3. Distribuția subiecților după vechimea de muncă în medicină

În conformitate cu nivelul studiilor de specialitate: studii medicale medii – 24 (18,8%); studii medicale superioare – 104 (81,2%).

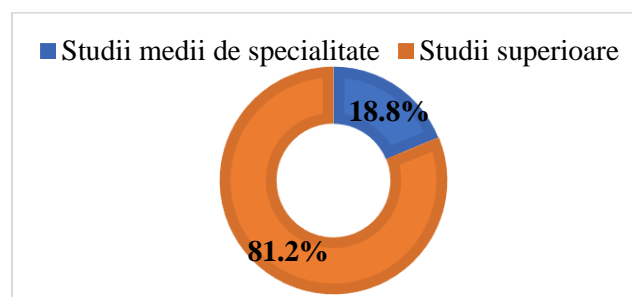

Figura 4. Distribuția subiecților după grupe conform nivelul studiilor de specialitate

Distribuția pe grupe **după nivelul de asistență medicală** al instituției:

- nivel raional - 30 (23,4)%;
- asistență medicală teritorială – 16 (12,5)%;
- instituție medicală de nivel terțiar – 82 (64,1)%.

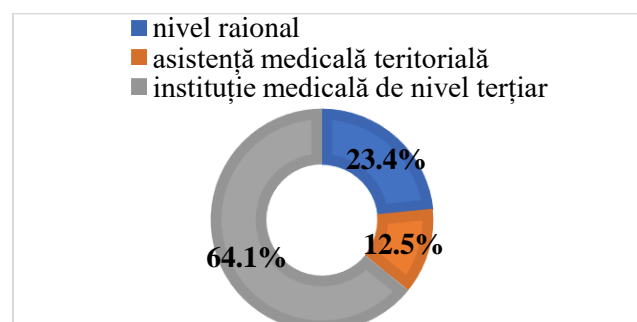

Figura 5. Distribuția subiecților pe grupe după nivelul de asistență medicală al instituției

Din numărul total de subiecți, 68 au activat/lucrează în secție cu profilul COVID –53,1%, 60 - nu au activat în secție cu profilul COVID – 46,9%.

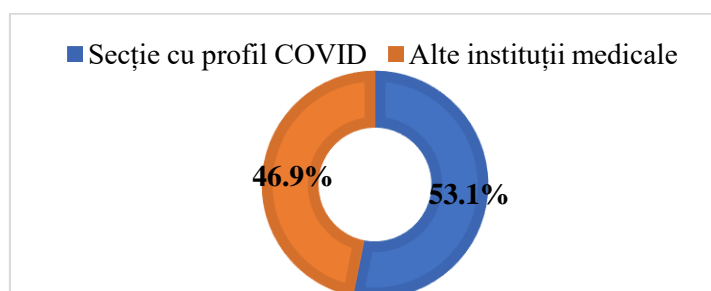

Figura 6. Distribuția subiecților după experiența de activitate în tratamentul COVID-19

Obiectivul cercetării: identificarea aspectelor cognitive, afective și comportamentale ale atitudinilor lucrătorilor medicali din Republica Moldova față de Sars-Cov-2 și vaccinarea anti-COVID-19.

Ipoteza cercetării: experiențele personale și profesionale din timpul pandemiei influențează atitudinile lucrătorilor medicali din Republica Moldova față de Sars-Cov-2 și vaccinarea anti-COVID-19.

Analiza statistică

S-a efectuat analiză descriptivă a datelor pentru:

- a defini distribuția caracteristicilor demografice și ocupaționale ale subiecților;
- a identifica experiențele personale în raport cu pandemia COVID-19: îmbolnăvirea personală și a membrilor familiei, cunoștințe directe despre persoane care au suportat infecția sau decese în rândul membrilor familiei și al apropiaților; diverse îngrijorări și frici suportate;
- a măsura atitudinile și comportamentele în raport cu vaccinarea anti-COVID-19.

A fost folosit testul t-Student pentru eșantioane independente pentru a compara grupurile pentru variabilele continue. Pentru analiza de varianță în cazul variabilelor multiple demografice și legate de experiența profesională s-a folosit testul ANOVA. Pentru a măsura gradul de legătură între diverse variabile a fost utilizat coeficientul de corelație al lui Pearson (coeficient de corelație liniară). În analize sunt prezentate doar rezultatele statistice semnificative ($p \leq 0,05$).

Analizele statistice au fost efectuate cu IBM SPSS 26.0.

Rezultate și iscuții

Experiențe personale în raport cu pandemia COVID-19

Deși nu au fost identificate diferențe semnificative, analiza rezultatelor ilustrate în tabelul 1, figura 7 indică la cele mai protejate categorii de lucrători medicali (38,2% din angajații secțiilor cu profil COVID, 30,6% din medicii-femei – cote ale persoanelor care nu au suportat îmbolnăvirea mai înalte decât media generală), și cele din grupul de risc (50% medici-bărbați, 37,5% din lucrătorii cu studii medii de specialitate, 36,7% - angajați în instituții medicale non-COVID – cote ale persoanelor care au suportat epizod repetat mai înalte decât media generală).

Tabelul 1. Istoricul îmbolnăvirii cu COVID-19

	Total		În secție cu profil COVID		În alte secții		Bărbați		Femei		Studii medicale colegiu		Studii medicale universitate	
	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%
Epizod primar	47	36.7	20	29.4	27	45.0	8	26.7	39	39.8	7	29.2	40	38.5
Îmbolnăvire repetată	44	34.4	22	32.4	22	36.7	15	50.0	29	29.6	9	37.5	35	33.7
Nu	37	28.9	26	38.2	11	18.3	7	23.3	30	30.6	8	33.3	29	27.9
Total	128	100.0	68	100.0	60	100.0	30	100.0	98	100.0	24	100.0	104	100.0

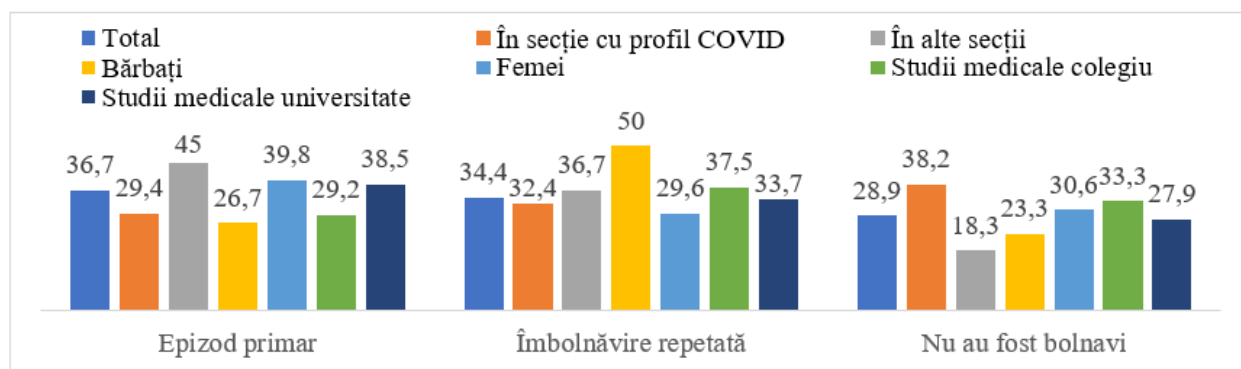

Figura 7. Istoricalul îmbolnăvirii cu COVID-19 (în %)

Nu au fost identificate diferențe semnificative pentru grupele de vârstă (vârsta medie a celor care au suportat COVID repetat este de 35,1 ani, o singură dată – 40,9, nici o dată – 38,5), nivelului instituției sau vechimii în muncă.

Subiecții participanți la sondaj au remarcat, în mare parte, că în ultimii doi ani au întâlnit foarte multe cazuri de îmbolnăvire cu COVID-19 în proporție de la 70% la mai mult de 82%. Deși distribuția datelor diferă, diferențe semnificative nu au fost calculate nici pentru una din categoriile demografice și profesionale implicate în cercetare (Tabelul 2, Figura 8).

Tabelul 2. Frecvența cunoașterii personale a cazurilor de îmbolnăvire

	Total		În secție cu profil COVID		În alte secții		Bărbați		Femei		Studii medicale colegiu		Studii medicale universitate	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
1-2	2	1.6	0	0	2	3.3	1	3.3	1	1.0	0	0.0	2	1.9
Până la 10	12	9.4	6	8.8	6	10.0	1	3.3	11	11.2	6	25.0	6	5.8
Mai mult de 10	16	12.5	6	8.8	10	16.7	5	16.7	11	11.2	1	4.2	15	14.4
Foarte multe	98	76.6	56	82.4	42	70.0	23	76.7	75	76.5	17	70.8	81	77.9
Total	128	100.0	68	100.0	60	100.0	30	100.0	98	100.0	24	100.0	104	100.0

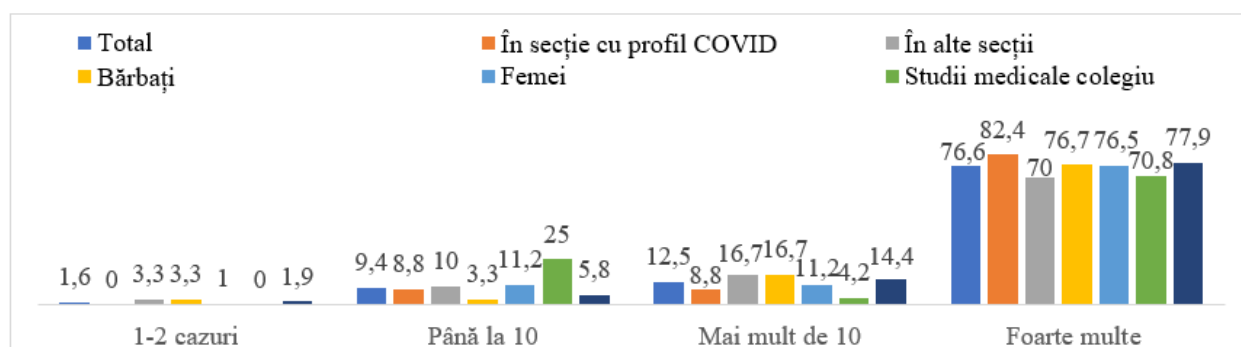

Figura 8. Frecvența cunoașterii personale a cazurilor de îmbolnăvire cu COVID-19 (în %)

Calculule prezentate în tabelul 3, figura 9 indică la mai multe cazuri de confirmare a infecției la membrii familiilor bărbaților (80%), angajaților cu studii medicale universitare (74%) și celor din secțiile cu profil COVID-19 (73,5%). Menționăm, că informația prezentată la primii itemi ai chestionarului ilustrează poziția mai vulnerabilă a lucrătorilor medicali din secțiile cu profil COVID.

Tabelul 3. Frecvența cazurilor de infecție confirmată cu SARS-CoV-2 la membrii familiei

	Total		În secție cu profil COVID		În alte secții		Bărbați		Femei		Studii medicale colegiu		Studii medicale universitate	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Da	89	69.5	50	73.5	39	65.0	24	80.0	65	66.3	12	50.0	77	74.0
Nu	39	30.5	18	26.5	21	35.0	6	20.0	33	33.7	12	50.0	27	26.0
Total	128	100.0	68	100.0	60	100.0	30	100.0	98	100.0	24	100.0	104	100.0

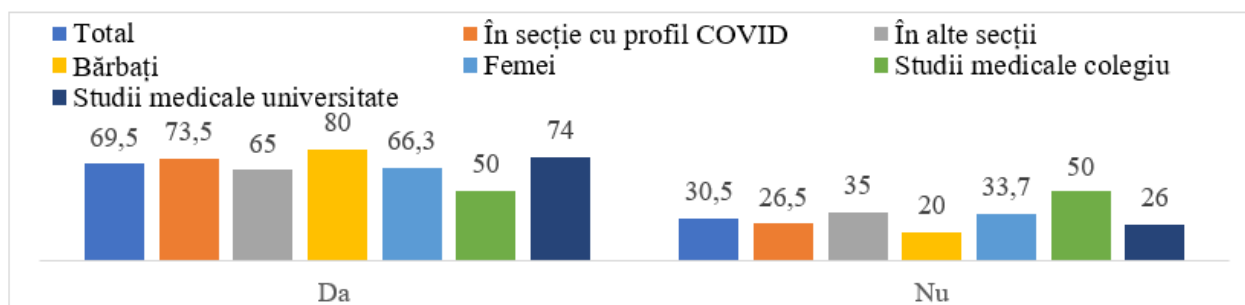

Figura 9. Frecvența cazurilor de infecție confirmată cu SARS-CoV-2 la membrii familiei (în %)

Prin analiza de varianță au fost identificate diferențe semnificative între frecvența cazurilor de infecție confirmată relatată de lucrătorii medicali de sex diferit ($p < 0,03$) și cu studii medii de specialitate și superioare ($p < 0,03$).

Tabelul 4. Analiza de varianță pentru frecvența cazurilor de infecție confirmată cu SARS-CoV-2 la membrii familiei

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Sex	Between Groups	.764	1	.864	5.027	.023
	Within Groups	22.205	126	.179		
	Total	22.969	127			
Studii	Between Groups	.810	1	.810	5.463	.021
	Within Groups	18.690	126	.148		
	Total	19.500	127			

Aproape fiecare al treilea lucrător medical de sex masculin, al 5-lea cu studii universitare au indicat la decese ale membrilor familiei în rezultatul infecției cu SARS-CoV-2. Lucrătorii din secțiile cu profil COVID raportează cazuri mai puține de îmbolnăvire și decese din cauza infecției cu SARS-CoV-2 a membrilor familiei.

Tabelul 5. Frecvența cazurilor de deces a membrilor familiei în rezultatul infecției cu SARS-CoV-2

	Total		În secție cu profil COVID		În alte secții		Bărbați		Femei		Studii medicale colegiu		Studii medicale universitate	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Da	23	18.0	12	17.6	11	18.3	9	30.0	14	14.3	3	12.5	20	19.2
Nu	105	82.0	56	82.4	49	81.7	21	70.0	84	85.7	21	87.5	84	80.8
Total	128	100.0	68	100.0	60	100.0	30	100.0	98	100.0	24	100.0	104	100.0

Date similare de transmitere a infecției către familie și apropiați au fost analizate și în alte cercetări. Așa, într-un studiu efectuat în martie-mai 2020 în Iran [17] s-a constatat că în 10,3% dintre cazurile de îmbolnăvire a lucrătorilor medicali s-a raportat transmiterea infecției către familie și prieteni. Într-un alt studiu efectuat în Spania această rată ajunge până la 24,2% [15]. Cercetările au identificat că probabilitatea fricii de infecție crește dacă persoana, un membru al familiei sau un prieten, un coleg de muncă a fost infectat cu COVID-19 (sau a decedat) [12].

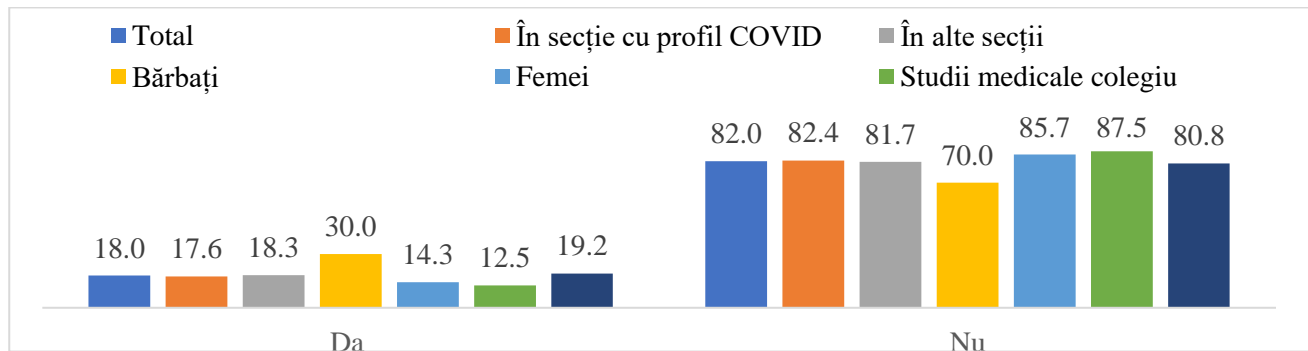

Figura 10. Frecvența cazurilor de deces a membrilor familiei în rezultatul infecției cu SARS-CoV-2 (în %)

A fost identificată o diferență semnificativă a numărului de decese ale membrilor familiei pentru lucrătorii medicali de sex masculin ($p=0,05$).

Tabelul 6. Analiza de varianță pentru frecvența cazurilor de deces a membrilor familiei în rezultatul infecției cu SARS-CoV-2

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Sex	Between Groups	.690	1	.690	3.905	.050
	Within Groups	22.278	126	.177		
	Total	22.969	127			

Următoarele rezultate ilustrează frica de COVID-19 la modul general, de îmbolnăvirea repetată și de a transmite virusul rudelor și apropiaților.

Tabelul 7. Frica de a contracta SARS-CoV-2 și de a transmite virusul rudelor și apropiaților

Medii	Total	În secție cu profil COVID	În alte secții	Bărbați	Femei	Studii medicale colegiu	Studii medicale universitare
Frica de a contracta SARS-CoV-2 (la modul general)	5.1	4.6	5.7	3.8	5.5	5.0	5.1
Frica de a contracta SARS-CoV-2 după îmbolnăvirea suportată	4.8	4.5	5.0	3.1	5.2	5.2	4.6
Frica de a transmite îmbolnăvirea rudelor și apropiaților	7.8	7.8	7.9	7.2	8.0	7.7	7.9

Subiecții au înscris fricile pe o scară de la 1 la 10. Itemii ne-au fost sugerați de un șir de cercetări, efectuate asupra fricii de COVID-19. Așa, într-un alt studiu la care ne-am referit mai sus, nivelul fricii este asociat cu vârsta mai înaintată, nivelul mai scăzut de educație, prezența unei persoane infectate cu SARS-CoV-2 în mediul imediat și vulnerabilitatea socioeconomică [15]. În cadrul altor studii s-a constatat un raport direct între frică și riscurile percepute cu convingerile despre viitor și incertitudinea privind starea de sănătate [11], manifestarea mai puternică a fricii de către femei [7], persoanele cu vârsta peste 60 de ani și/sau cu tulburări cronice de sănătate [13].

Conform datelor ilustrate în figura 11, frica de COVID este moderat exprimată, îngrijorarea de a transmite îmbolnăvirea membrilor familiei și apropiaților – puternică.

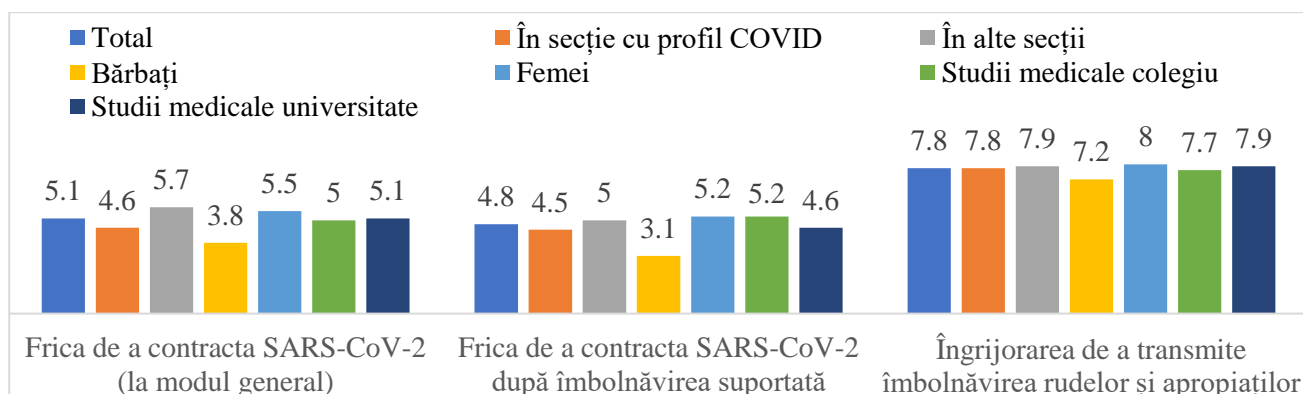

Figura 11. Frica de a contracta SARS-CoV-2 și de a transmite virusul rudelor și apropiaților

Au fost calculate diferențe statistice semnificative prin compararea mediilor care prezintă frica de a contacta SARS-CoV-2 a lucrătorilor din secțiile cu profil COVID și din alte instituții medicale ($p < 0,05$), pentru femei și bărbați ($p \leq 0,01$) la același item și la cel care se referă la îngrijorarea de a se îmbolnăvi repetat ($p < 0,01$).

Tabelul 8. Compararea mediilor pentru frica de a contracta SARS-CoV-2 și de a transmite virusul rudelor și apropiaților

Independent Samples Test		t-test for Equality of Means						
		t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
							Lower	Upper
În secții cu profil COVID – în alte instituții medicale								
Frica de a contracta SARS-CoV-2	Equal variances assumed	-2.066	126	.041	-1.09118	.52818	-2.13642	-.04593
	Equal variances not assumed	-2.074	125.440	.040	-1.09118	.52621	-2.13257	-.04979
Bărbați-femei								
Frica de a contracta SARS-CoV-2	Equal variances assumed	-2.623	126	.010	-1.61565	.61607	-2.83483	-.39647
	Equal variances not assumed	-2.912	57.772	.005	-1.61565	.55485	-2.72640	-.50489
Frica de a contracta SARS-CoV-2 repetat	Equal variances assumed	-3.896	126	.000	-2.15510	.55309	-3.24965	-1.0605
	Equal variances not assumed	-4.765	71.179	.000	-2.15510	.45227	-3.05687	-1.2533

Următoarele 2 tabele și figurile 12-14 prezintă îngrijorările lucrătorilor medicali de un șir de situații provocate de COVID-19, evaluate pe o scară de la 1 la 6.

Compararea mediilor care ilustrează îngrijorările lucrătorilor medicali din secțiile cu profil COVID și din alte instituții medicale de un șir de situații provocate de pandemie a indicat la coeficienți mai înalți ai fricilor celor care nu au fost angajați în timpul pandemiei în prima linie.

Cele mai evidente îngrijorări se referă la posibilitatea de a fi infectat chiar cu riscul de deces, de a transmite virusul persoanelor din mediul apropiat și de a-i pune în risc de deces, de criza din sistemul de sănătate și, în general, din cel economic, de durata mare de timp pentru revenire la normalitate.

Lucrătorii din secțiile cu profil COVID sunt mai îngrijorați de faptul că nu pot comunica suficient de mult cu prietenii, că au redus timpul pentru socializare. Coeficienții ilustrează îngrijorări puternic și foarte puternic manifestate. Diferențe statistice semnificative au fost calculate doar pentru frica de infectare ($p < 0,03$) și de criză economică ($p = 0,05$).

Preocuparea predominantă în majoritatea grupurilor de personal, în toate pandemiile, a fost infectarea personală cu virusul. De exemplu, Gershon et al. [6] au scris despre experiențele de tratare

a Ebola în Africa de Vest ale voluntarilor din domeniul sănătății și au menționat că cea mai mare îngrijorare a fost legată de gândurile despre infectarea proprie.

Cercetările efectuate în domeniu arată că temerile de contaminare transcend diferite țări și pandemii. Shih și colab. [18] au explorat experiențele asistentelor medicale în tratarea SARS în Taiwan la începutul anilor 2000 și au remarcat că factorii care au contribuit la teama de infecție s-au bazat pe lipsa protecției împotriva bolii. Treisprezece ani mai târziu, Yin și Zeng [22] documentează experiențele asistentelor de a trata COVID-19 în China și relevă același factor.

Alte studii oferă exemple în care lucrătorii din prima linie au raportat mai puține îngrijorări cu privire la propria lor sănătate, dar exprimă temeri semnificative pentru ceilalți [2].

Lucrătorii din domeniul sănătății sunt, de asemenea, afectați de problemele sociale, în general, și ale mediului de lucru [1].

Tabelul 9. Compararea îngrijorărilor lucrătorilor medicali din secțiile cu profil COVID și din alte instituții medicale de un șir de situații provocate de pandemie

Din cauza COVID-19, sunt îngrijorat de...	Total	În secție cu profil COVID	În alte secții	t	Sig. (2-tailed)
Să fiu infectat	4.9	4.7	5.2	-2.362	.020
Impactul asupra sănătății mele, inclusiv posibilitatea de deces	5.1	4.9	5.2	-1.141	.256
Să îmi pierd locul de muncă / venitul familiei	4.4	4.4	4.3	.487	.627
Să nu am destui bani pentru cheltuielile curente	4.5	4.4	4.6	-.887	.377
Să iau în greutate	3.7	3.7	3.7	.126	.900
Să amân revenirea la munca sau învățământ	4.5	4.6	4.4	.481	.631
Să nu pot merge la muncă sau învățământ	4.7	4.8	4.6	.642	.522
Să infectez alți oameni cu care locuiesc	5.6	5.5	5.7	-1.551	.124
Să infectez alți oameni din comunitate	5.5	5.4	5.5	-.585	.560
Prin transmiterea infecției să provoc moartea persoanelor cu care locuiesc	5.4	5.3	5.5	-.825	.411
Să nu pot sa-mi văd prietenii și să socializez	5.1	5.2	5.0	1.056	.293
Că sistemul de sănătate va deveni supraîncărcat/nefiind capabil să îngrijească bolnavii	5.2	5.1	5.3	-1.097	.275
Că țara merge spre o criză economică	5.2	5.1	5.4	-1.961	.050
Că va dura mult timp până lucrurile vor reveni la normal	5.2	5.1	5.4	-1.559	.122
Vor fi mai multe valuri de COVID-19 în viitor	4.9	4.9	4.9	-.064	.949

În discuții purtate cu lucrătorii medicali se expun și alte îngrijorări. De exemplu, mulți sunt îngrijorați de starea de sănătate a populației. Deoarece un șir de examinări medicale s-au oprit sau au fost efectuate doar în situații de urgență în timpul pandemiei COVID, actualmente sunt diagnosticate forme mai avansate de cancer, diabet și alte afecțiuni cronice decât până la COVID. Aceleași întârzieri în tratament, plus o mare varietate de factori provocatori de stres pandemic, au condus la mai multe cazuri diagnosticate de tulburări depresive, anxietate, abuz de substanțe. Creșterea în greutate și stresul contribuie la mai multe cazuri de îmbolnăviri cardio-vasculare. Chiar și după curmarea pandemiei COVID, unele dintre efectele acesteia se vor menține. Stresul pandemic nu va fi înlăturat încă mult timp. Se vor păstra unele obiceiuri, dezvoltate în timpul pandemiei. Unele din acestea au efect dublu. De exemplu, munca la distanță sau învățământul online sporesc șansele multor persoane la aceste activități, dar și pericolul lipsei de mișcare, sporului în greutate, izolării, deci și a unor devieri de la norma sănătății somatice și psihice. Credem că îngrijorările medicilor legate de pandemia COVID vor constitui obiectul cercetărilor încă mulți ani, iar efectele acesteia vor fi reflectate în statistici nefavorabile.

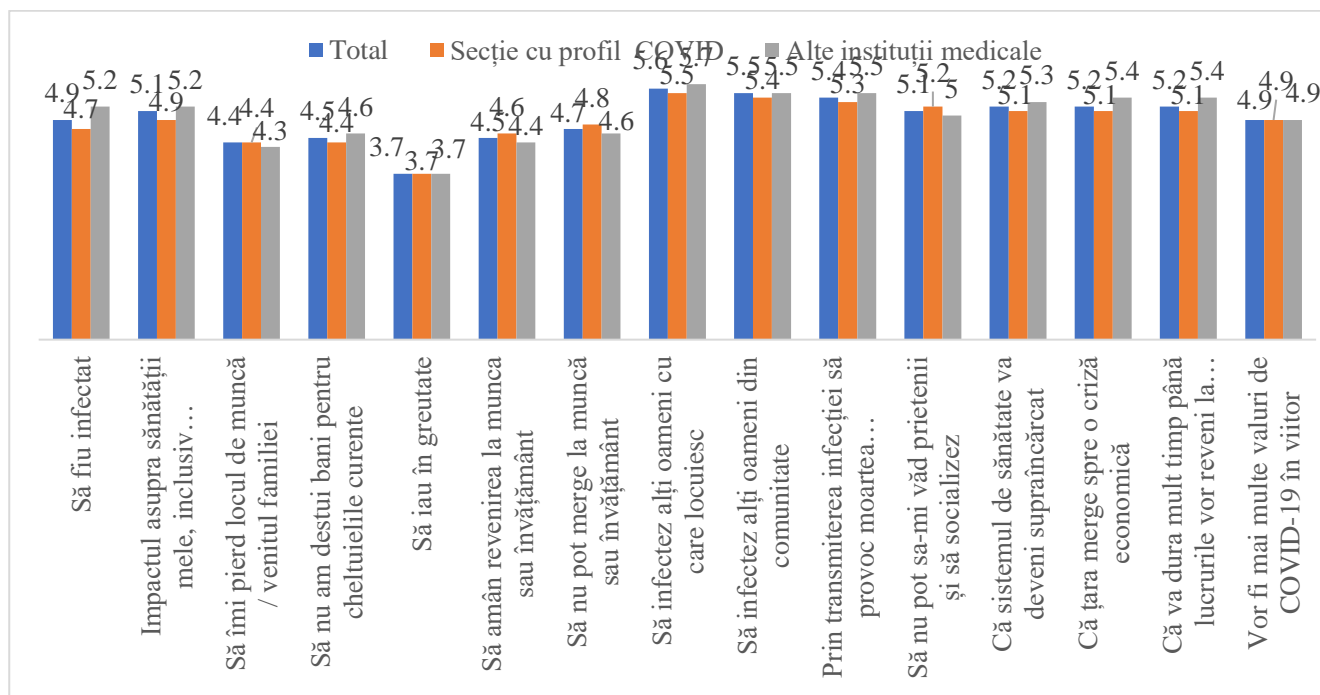

Figura 12. Compararea îngrijorărilor lucrătorilor medicali din secțiile cu profil COVID și din alte instituții medicale de un șir de situații provocate de pandemie

Tabelul 10. Compararea îngrijorărilor lucrătorilor medicali bărbați-femei, cu studii medicale medii și universitare de un șir de situații provocate de pandemie

Din cauza COVID-19, sunt îngrijorat de...	Bărbați	Femei	t	Sig. (2-tailed)	Studii medicale colegiu	Studii medicale universitate	t	Sig. (2-tailed)
Să fiu infectat	4.0	5.2	-4.884	0.000	5.3	4.8	1.575	0.118
Impactul asupra sănătății mele, inclusiv posibilitatea de deces	4.3	5.3	-3.979	0.000	5.3	5.0	0.884	0.378
Să îmi pierd locul de muncă / venitul familiei	3.8	4.6	-2.460	0.015	4.5	4.4	0.287	0.775
Să nu am destui bani pentru cheltuielile curente	4.0	4.6	-2.292	0.024	4.9	4.3	1.884	0.062
Să iau în greutate	3.3	3.8	-1.548	0.124	4.4	3.6	2.315	0.022
Să amân revenirea la munca sau învățământ	4.0	4.7	-2.178	0.031	4.6	4.5	0.464	0.643
Să nu pot merge la muncă sau învățământ	4.2	4.9	-2.366	0.020	4.7	4.7	-0.040	0.968
Să infectez alți oameni cu care locuiesc	5.1	5.7	-3.677	0.000	5.7	5.6	0.716	0.475
Să infectez alți oameni din comunitate	4.8	5.7	-4.019	0.000	5.5	5.4	0.423	0.673
Prin transmiterea infecției să provoc moartea persoanelor cu care locuiesc	4.5	5.6	-4.987	0.000	5.5	5.4	0.377	0.707
Să nu pot sa-mi văd prietenii și să socializez	4.8	5.2	-1.771	0.079	5.3	5.1	0.692	0.490
Că sistemul de sănătate va deveni supraîncărcat/nefiind capabil să îngrijească bolnavii	4.4	5.4	-4.427	0.000	5.5	5.1	1.189	0.237
Că țara merge spre o criză economică	4.7	5.4	-3.797	0.000	5.3	5.2	0.579	0.564
Că va dura mult timp până lucrurile vor reveni la normal	4.5	5.4	-5.008	0.000	5.7	5.1	2.867	0.005
Vor fi mai multe valuri de COVID-19 în viitor	4.2	5.1	-3.549	0.001	5.0	4.8	0.814	0.417

Femeile sunt mai îngrijorate decât bărbații de consecințele pe care poate să le provoace pandemia COVID-19. Îngrijorările mai înalte și statistic diferite de cele ale bărbaților se referă la majoritatea predicțiilor expuse în chestionar ($p \leq 0,05$).

Deși din punct de vedere medical mai multe dovezi au ilustrat lipsa unor diferențe legate de apartenența sexuală a celor afectați de infecție, mai mulți experți au considerat că femeile prezintă un grup cu risc sporit. În primul rând, femeile mai frecvent s-au pomenit în fruntea luptei împotriva pandemiei, deoarece reprezintă, după mai multe analize statistice, aproape 70% din forța de muncă din domeniul sănătății, învățământului, asistenței sociale, alte domenii profesionale care comportă un risc mai mare de infecție. Totodată, deși încă nu sunt studii suficiente și elocvente, în timpul pandemiei s-a constatat că femeile mai frecvent urmează un tratament mai de durată al infecției SARS-CoV-2, decât bărbații, cu consecințe mai dificile.

Observațiile zilnice ale lucrătorilor medicali asupra cursului îmbolnăvirii și tratamentului le-au sugerat mai multe îngrijorări femeilor, dar și le-au făcut mai prudente, insistente în utilizarea tuturor mijloacelor de protecție împotriva infecției. Rezultatul pare să se confirme de datele expuse anterior, care atestă că lucrătorii medicali de sex masculin au confruntat mai frecvent experiențe negative legate de pandemia COVID.

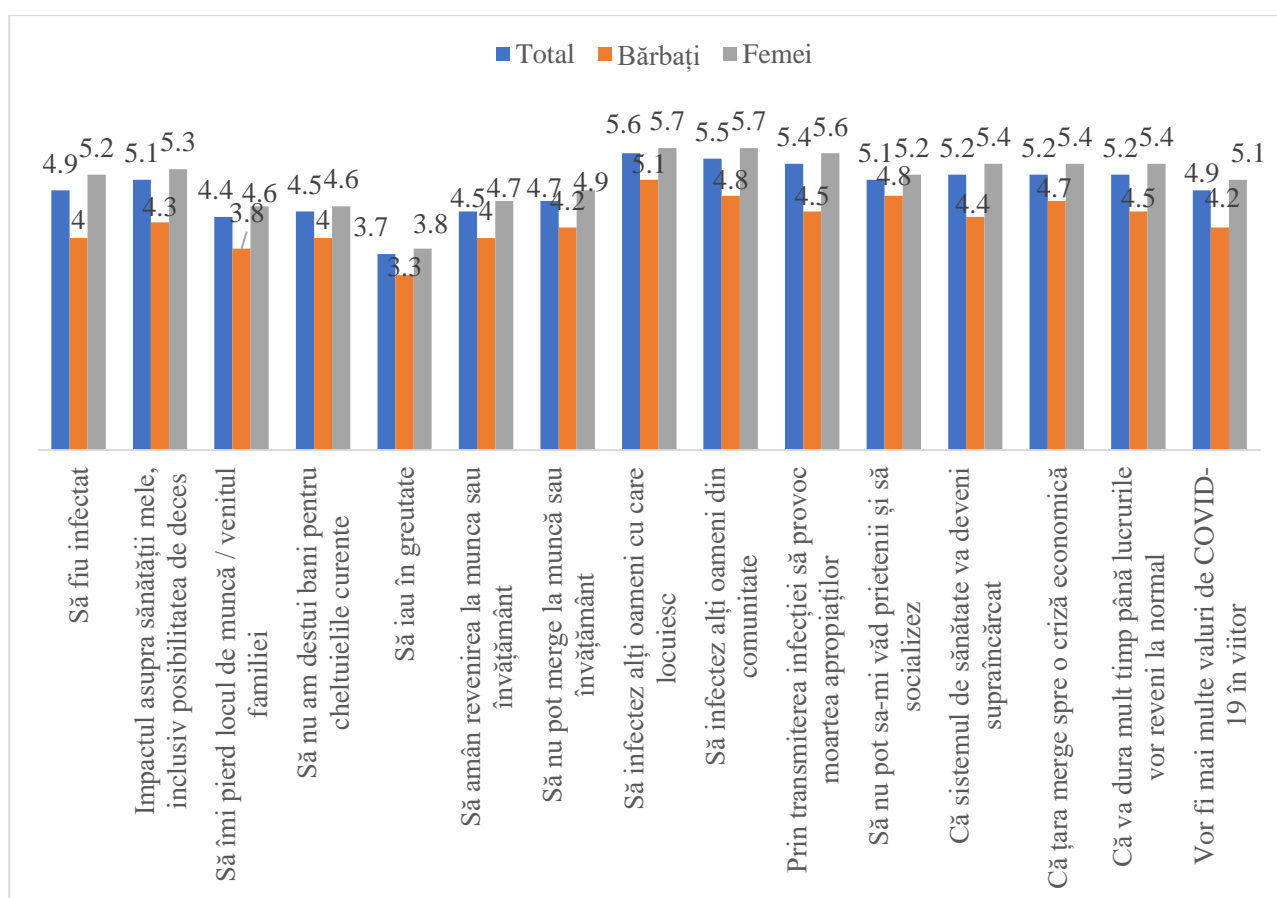

Figura 13. Compararea îngrijorărilor lucrătorilor medicali bărbați-femei de un șir de situații provocate de pandemie

Compararea mediilor pentru subiecții cu studii medii și superioare de specialitate a identificat doar două diferențe semnificative: pentru temerea de a lua în greutate ($p < 0,03$), și că va trece mult timp până lucrurile vor reveni la normal ($p < 0,01$).

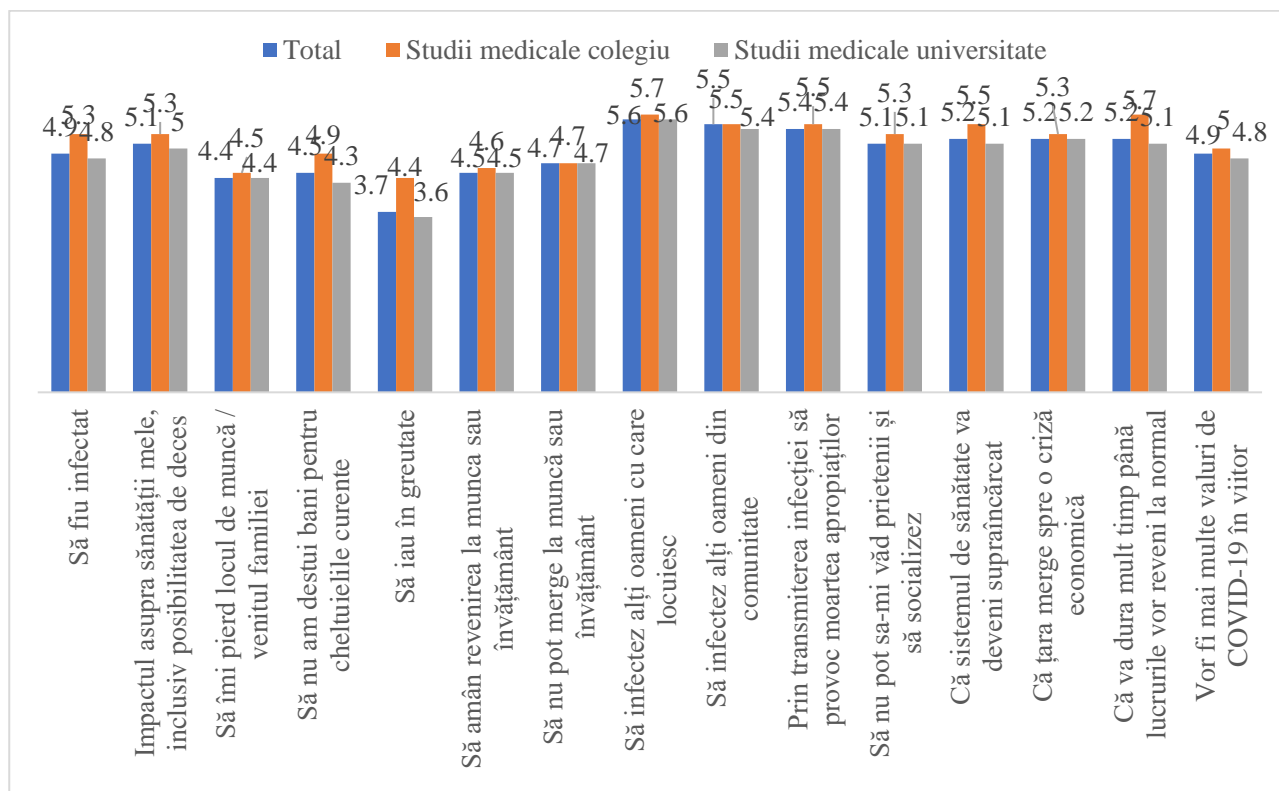

Figura 14. Compararea îngrijorărilor lucrătorilor medicali cu studii medii și universitare de specialitate de un șir de situații provocate de pandemie

Prin aplicarea testului de corelație Pearson au fost identificate relații de interdependență dintre fricile și îngrijorările lucrătorilor medicali provocate de pandemie.

Frica de a contacta virusul SARC-CoV-2 provoacă îngrijorări: de a fi infectat ($p < 0,01$); de a suporta impactul îmbolnăvirii asupra sănătății, inclusiv cu riscul de deces ($p < 0,01$); de a nu avea bani suficienți pentru cheltuielile curente ($p < 0,01$); de a infecta alți oameni cu care locuiesc împreună ($p < 0,01$); de a infecta alți oameni din comunitate ($p < 0,01$); de a provoca moartea persoanelor cu care locuiesc împreună prin transmiterea infecției ($p < 0,01$); de a nu avea posibilitatea să se vadă cu prietenii și să socializeze ($p < 0,01$); de un sistem de sănătate supraîncărcat și lipsit de capacitatea de a îngriji bolnavii ($p < 0,01$); de criză economică în țară ($p < 0,01$); de durata mare de timp necesară ca lucrurile să revină la normalitate ($p < 0,01$); de confruntarea mai multor valuri de COVID-19 în viitor ($p < 0,01$).

Frica de a contacta virusul SARC-CoV-2 repetat provoacă îngrijorări: de a fi infectat ($p < 0,01$); de a suporta impactul îmbolnăvirii asupra sănătății, inclusiv cu riscul de deces ($p < 0,01$); de a pierde locul de muncă și a reduce veniturile familiei ($p < 0,01$); de a nu avea bani suficienți pentru cheltuielile curente ($p < 0,01$); de a amâna sau anula revenirea la muncă și/sau învățură ($p < 0,01$); de a infecta alți oameni cu care locuiesc împreună ($p < 0,01$); de a infecta alți oameni din comunitate ($p < 0,01$); de a provoca moartea persoanelor cu care locuiesc împreună prin transmiterea infecției ($p < 0,01$); de a nu avea posibilitatea să se vadă cu prietenii și să socializeze ($p < 0,01$); de un sistem de sănătate supraîncărcat și lipsit de capacitatea de a îngriji bolnavii ($p < 0,01$); de criză economică în țară ($p < 0,01$); de durata mare de timp necesară ca lucrurile să revină la normalitate ($p < 0,01$); de confruntarea mai multor valuri de COVID-19 în viitor ($p < 0,01$).

Tabelul 11. Corelația dintre fricile și îngrijorările lucrătorilor medicali provocate de pandemie

Frica:		de a contacta COVID	de infectare repetată	de a transmite COVID
Să fiu infectat	Pearson Correlation	.603**	.631**	.457**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000
	N	128	128	128
Impactul asupra sănătății mele, inclusiv posibilitatea de deces	Pearson Correlation	.556**	.530**	.530**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000
	N	128	128	128
Să îmi pierd locul de muncă / venitul familiei	Pearson Correlation		.249**	
	Sig. (2-tailed)		.005	
	N		128	
Să nu am destui bani pentru cheltuielile curente	Pearson Correlation	.370**	.391**	.305**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000
	N	128	128	128
Să amân revenirea la munca sau învățământ	Pearson Correlation		.238**	.273**
	Sig. (2-tailed)		.007	.002
	N		128	128
Să nu pot merge la muncă sau învățământ	Pearson Correlation		.200*	.296**
	Sig. (2-tailed)		.024	.001
	N		128	128
Să infectez alți oameni cu care locuiesc	Pearson Correlation	.348**	.361**	.549**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000
	N	128	128	128
Să infectez alți oameni din comunitate	Pearson Correlation	.330**	.354**	.532**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000
	N	128	128	128
Prin transmiterea infecției să provoc moartea persoanelor cu care locuiesc	Pearson Correlation	.319**	.358**	.469**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000
	N	128	128	128
Să nu pot sa-mi văd prietenii și să socializez	Pearson Correlation	.288**	.374**	.427**
	Sig. (2-tailed)	.001	.000	.000
	N	128	128	128
Că sistemul de sănătate va deveni supraîncărcat/nefiind capabil să îngrijească bolnavii	Pearson Correlation	.349**	.366**	.415**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000
	N	128	128	128
Că țara merge spre o criză economică	Pearson Correlation	.270**	.345**	.198*
	Sig. (2-tailed)	.002	.000	.025
	N	128	128	128
Că va dura mult timp până lucrurile vor reveni la normal	Pearson Correlation	.318**	.427**	.269**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.002
	N	128	128	128
Vor fi mai multe valuri de COVID-19 în viitor	Pearson Correlation	.307**	.398**	.362**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000
	N	128	128	128

Frica de a transmite virusul SARC-CoV-2 membrilor familiei, apropiaților provoacă îngrijorări: de a fi infectat ($p < 0,01$); de a suporta impactul îmbolnăvirii asupra sănătății, inclusiv cu riscul de deces ($p < 0,01$); de a nu avea bani suficienți pentru cheltuielile curente ($p < 0,01$); de a amâna sau anula revenirea la muncă și/sau învățatură ($p < 0,01$); de a infecta alți oameni cu care locuiesc împreună ($p < 0,01$); de a infecta alți oameni din comunitate ($p < 0,01$); de a provoca moartea persoanelor cu care locuiesc împreună prin transmiterea infecției ($p < 0,01$); de a nu avea posibilitatea să se vadă cu prietenii și să socializeze ($p < 0,01$); de un sistem de sănătate supraîncărcat și lipsit de capacitatea de a îngriji bolnavii ($p < 0,01$); de criză economică în țară ($p < 0,01$); de durată mare de timp

necesară ca lucrurile să revină la normalitate ($p < 0,01$); de confruntarea mai multor valuri de COVID-19 în viitor ($p < 0,01$).

Atitudinile în raport cu vaccinarea anti-COVID

Tabelul 12. Frecvența vaccinării anti-COVID

	Total		În secție cu profil COVID		În alte secții		Bărbați		Femei		Studii medicale colegiu		Studii medicale universitate	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
O doză	4	3.1	0	0.0	4	6.7	1	3.3	3	3.1	0	0.0	4	3.8
Două doze	55	43.0	26	38.2	29	48.3	15	50.0	40	40.8	9	37.5	46	44.2
Toate trei	64	50.0	40	58.8	24	40.0	14	46.7	50	51.0	14	58.3	50	48.1
Nu	5	3.9	2	2.9	3	5.0	0	0.0	5	5.1	1	4.2	4	3.8
Total	128	100.0	68	100.0	60	100.0	30	100.0	98	100.0	24	100.0	104	100.0

Majoritatea lucrătorilor medicali sunt vaccinați cu două și trei doze. Însă lucrătorii medicali care nu au experiență în secții specializate în tratamentul virusului mai frecvent nu sunt vaccinați, au doar un singur vaccin și nu au făcut al treilea vaccin. Este mai joasă cota celor care au făcut al treilea vaccin și în cazul lucrătorilor medicali cu studii superioare de specialitate, a femeilor față de bărbați.

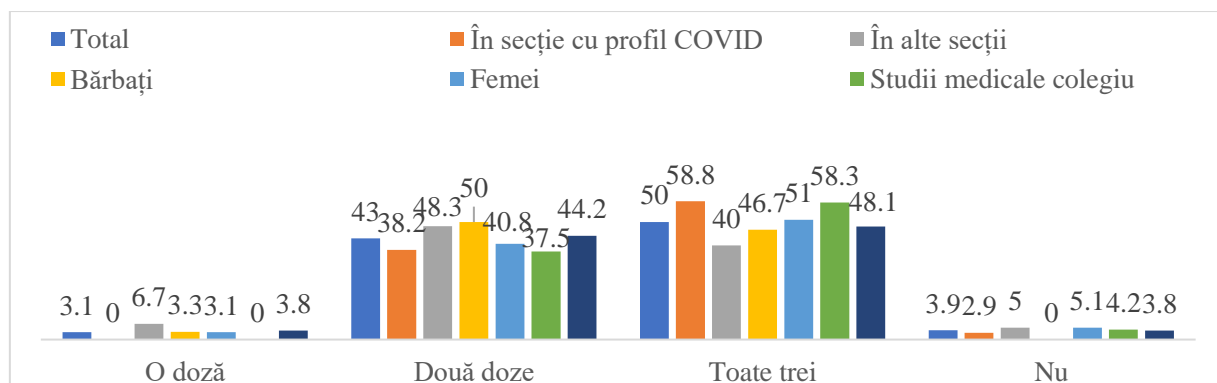

Figura 15. Frecvența vaccinării anti-COVID (în %)

Analiza de varianță indică la o singură diferență semnificativă – dintre lucrătorii cu și fără experiență în secțiile specializate COVID ($p < 0,05$).

Tabelul 13. Analiza de varianță pentru frecvența cazurilor de vaccinare anti-COVID

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Experiență în secția COVID	Between Groups	1.966	3	.655	2.717	.048
	Within Groups	29.909	124	.241		
	Total	31.875	127			

COVID-19 prezintă un exemplu tulburător al unei îmbolnăviri cu impact deosebit de negativ asupra sănătății, situației economice și sociale, care poate fi controlat doar prin vaccinare la scară largă. Cu toate acestea, un procent mare de persoane ezită să se vaccineze, împiedicând procesul de a atinge pragul necesar pentru o imunitate colectivă. E nevoie de dovezi riguroase privind abordarea vaccinării anti-COVID care pot ajuta la depășirea cauzelor ezitării oamenilor de a lua un vaccin. În cercetarea de față am încercat să măsurăm încrederea medicilor în vaccinarea anti-COVID și cauzele ezitării acestora.

Tabelul 14. Încrederea în vaccinarea anti-COVID

	Total		În secție cu profil COVID		În alte secții		Bărbați		Femei		Studii medicale colegiu		Studii medicale universitate	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Totalmente	14	10.9	8	11.8	6	10.0	4	13.3	10	10.2	2	8.3	12	11.5
În măsură considerabilă	91	71.1	51	75.0	40	66.7	23	76.7	68	69.4	19	79.2	72	69.2
În măsură mică	15	11.7	7	10.3	8	13.3	3	10.0	12	12.2	2	8.3	13	12.5
Nu știu	6	4.7	2	2.9	4	6.7	0	0.0	6	6.1	1	4.2	5	4.8
Deloc	2	1.6	0	0.0	2	3.3	0	0.0	2	2.0	0	0.0	2	1.9
Total	128	100.0	68	100.0	60	100.0	30	100.0	98	100.0	24	100.0	104	100.0

Cea mai mare încredere în vaccinarea anti-COVID au lucrătorii medicali bărbați, cu studii medii de specialitate, din secțiile cu profil COVID.

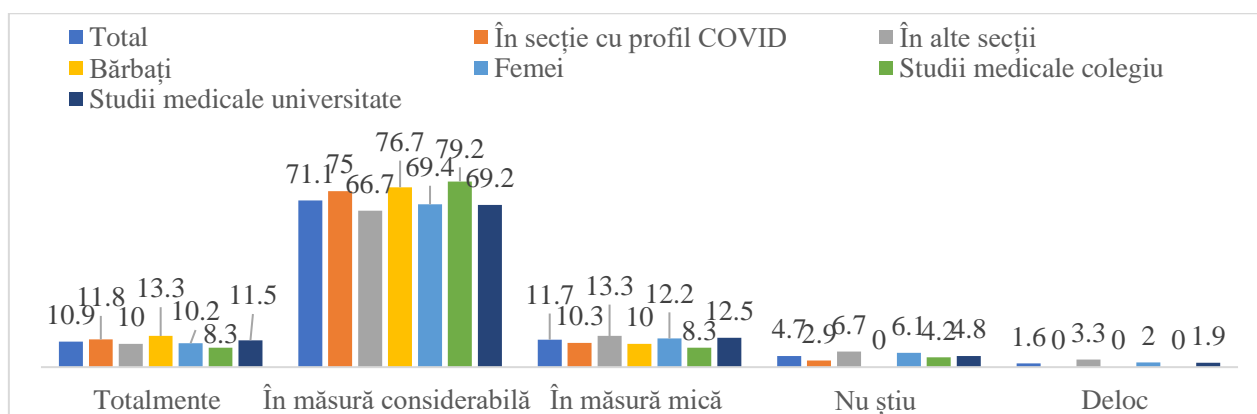

Figura 16. Încrederea în vaccinarea anti-COVID (în %)

Analiza de varianță pentru încrederea în posibilitatea vaccinului de a controla boala nu indică la diferențe semnificative.

Tabelul 15. Informarea privind vaccinarea anti-COVID

	Total		În secție cu profil COVID		În alte secții		Bărbați		Femei		Studii medicale colegiu		Studii medicale universitate	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Foarte bună	65	50.8	34	50.0	31	51.7	14	46.7	51	52.0	14	58.3	51	49.0
În măsură considerabilă	62	48.4	33	48.5	29	48.3	16	53.3	46	46.9	10	41.7	52	50.0
În măsură mică	1	.8	1	1.5	0	0.0	0	0.0	1	1.0	0	0.0	1	1.0
Total	128	100.0	68	100.0	60	100.0	30	100.0	98	100.0	24	100.0	104	100.0

Ezitatea față de vaccinul COVID-19 rămâne ridicată în rândul populației. Deși vaccinul este disponibil pentru toate categoriile de populație, comunicarea în domeniul sănătății publice despre acesta, precum și dezinformarea care are loc printr-o varietate de canale de informare contribuie la rata încă joasă a populației vaccinate. Informarea corectă și completă este una din cele mai eficiente soluții în acest domeniu. Anumite canale de informare sunt mai frecvent surse de dezinformări. Desigur că sursele tradiționale de informare, în special televiziunea, radioul, ziarle naționale și locale au contribuit în tot acest timp la acceptarea vaccinului anti-COVID de către populație. În schimb, pentru cei care folosesc rețelele sociale ca unică sursă de informare, șansele de dezinformare sunt foarte puternic exprimate, încât există riscul ca aceștia să nu-și administreze niciodată vaccinul.

Am verificat calitatea informării lucrătorilor medicali despre vaccinarea anti-COVID. Cei mai informați, conform rezultatelor sondajului, sunt lucrătorii medicali de sex feminin și cu studii medicale colegiale.

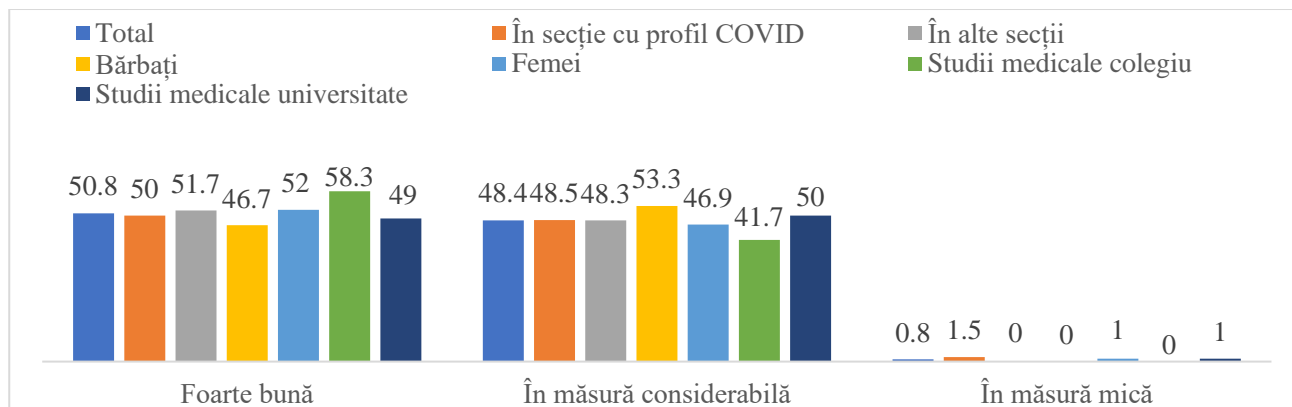

Figura 17. Informarea privind vaccinarea anti-COVID (în %)

Analiza de varianță nu indică la diferențe semnificative între grupele de respondenți calculate.

Lucrătorii medicali indică la o îngrijorare medie de efectele vaccinării anti-COVID (scorurile au variat de la 1 la 10). Îngrijorare puțin peste medie împărtășesc lucrătorii medicali din secții non-COVID, femeile.

Tabelul 16. Îngrijorarea de efectele secundare ale vaccinării anti-COVID

Medii	Total	În secție cu profil COVID	În alte secții	Bărbați	Femei	Studii medicale colegiu	Studii medicale universitate
La modul general	5.2	4.8	5.7	4.5	5.4	5.2	5.2
După infecția anterioară cu SARS-CoV-2	5.2	5.0	5.5	4.8	5.3	5.1	5.4

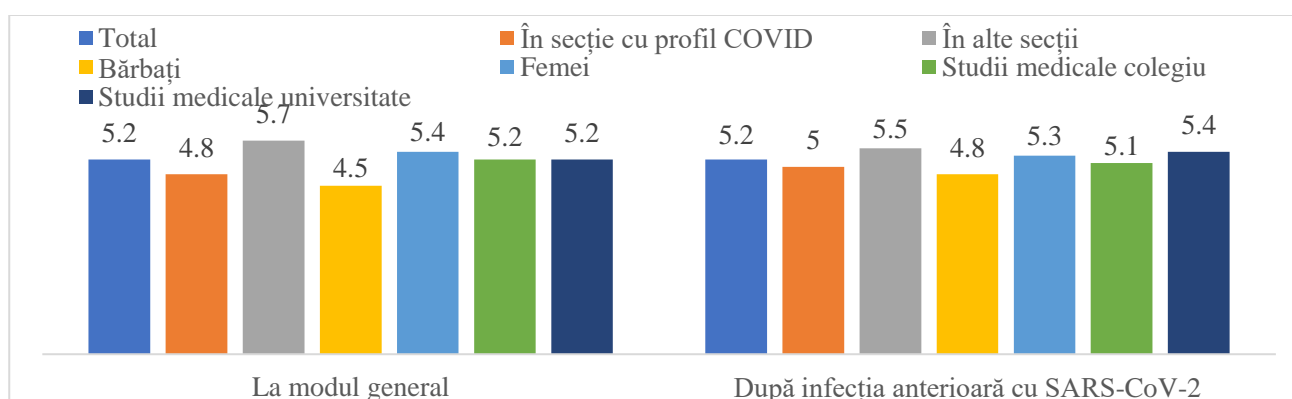

Figura 18. Îngrijorarea de efectele secundare ale vaccinării anti-COVID

Dar compararea statistică nu a identificat diferențe statistice semnificative. Îngrijorarea de efectele secundare ale vaccinării după suportarea infecției SARS-CoV-2 pare a fi mai înaltă, dar și în acest caz nu s-au identificat diferențe semnificative pentru grupele calculate în cadrul studiului. Această îngrijorare sporește nesemnificativ în cazul lucrătorilor din secțiile cu profil COVID, bărbați, cu studii medicale colegiale.

Tabelul 17. Cauze concrete de îngrijorare de efectele secundare ale vaccinării anti-COVID

	Total		În secție cu profil COVID		În alte secții		Bărbați		Femei		Studii medicale colegiu		Studii medicale universitate	
	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%
Nimic nu mă îngrijorează	46	35.9	26	38.2	20	33.3	24	80.0	22	22.4	20	83.3	26	25.0
Reacție severă de hipersensibilitate	23	18	16	23.5	7	11.7	2	6.7	21	21.4	2	8.3	21	20.2
Febră și stare de rău	21	16.4	10	14.7	11	18.3	4	13.3	17	17.3	0	0.0	21	20.2
Complicații pe termen lung	44	34.4	18	26.5	26	43.3	0	0	44	44.9	0	0.0	44	42.3
Teoriile conspiraționiste	5	3.9	4	5.9	1	1.7	0	0	5	5.1	2	8.3	3	2.9
Injecție cu microcip	2	1.6	2	2.9	0	0	0	0	2	2.0			2	1.9
Convingerea că imunitatea colectivă nu există	3	2.3	2	2.9	1	1.7	0	0	3	3.1			3	2.9
Limitarea drepturilor civile	8	6.3	4	5.9	4	6.7	0	0	8	8.2			8	7.7
Controlul nașterilor de către producătorii de vaccinuri	6	4.7	6	8.8	0	0	0	0	6	6.1			6	5.8
Autism	2	1.6	2	2.9	0	0	0	0	2	2.0			2	1.9
Total	128	100.0	68	100.0	60	100.0	30	100.0	98	100.0	24	100.0	104	100.0

Cauzele îngrijorărilor se referă mai frecvent la complicațiile pe termen lung: aproape 35% din eșantionul total, cu cote chiar și mai mari în rândul lucrătorilor medicali din secții non-COVID (43,3%), femeii (49,9%), cu studii medicale universitare (42,3%). Îngrijorările de efecte pe perioadă scurtă (reacție de hipersensibilitate (18%) sau febră și stare de rău (16,4%)) au fost mai frecvent expuse de către lucrătorii de sex feminin cu studii medicale universitare.

După cum relatează literatura medicală, reacțiile la un vaccin apar de obicei la scurt timp după vaccinare și pot dura câteva zile. În cazul vaccinurilor COVID-19, acestea pot implica durere sau sensibilitate la locul injectării sau dureri de cap. Aceste simptome arată că sistemul imunitar al organismului se confruntă cu vaccinul. Ceea ce pot fi numite „efecte secundare” sau „efecte pe termen lung” sunt reacții mai puternice la vaccin. Sunt reacții mai grave decât de obicei și, în cazurile cele mai extreme, pot duce la daune care au un impact pe termen mai lung asupra sănătății. Reacții adverse foarte rare, cum ar fi tromboza sinusurilor venoase cerebrale sau inflamația mușchiului inimii, au fost deja raportate în cadrul vaccinării anti-COVID-19, însă acestea au constituit o incidență destul de joasă. Dar pentru lucrătorii medicali, care dețin informații despre detaliile vaccinării, chiar și această incidență a servit drept temei pentru îngrijorări.

Tabelul 18. Analiza de varianță pentru îngrijorarea privind anumite efecte ale vaccinării anti-COVID

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Sex	Between Groups	1.957	4	.489	2.864	.026
	Within Groups	21.012	123	.171		
	Total	22.969	127			

Deși s-au înregistrat nivele diferite ale îngrijorării de efectele vaccinării, compararea statistică a identificat o singură diferență semnificativă – între lucrătorii medicali de sex masculin și feminin.

Următorul subiect al cercetării s-a referit la prezența sau absența efectelor secundare ale vaccinării anti-COVID-19 și caracterul acestora. Mai puțin de 1/3 relatează lipsa acestor efecte, aproximativ aceeași este frecvența cazurilor de reacții locale (29,7%), mai înaltă (41,4%) – de febră și dureri de cap.

Tabelul 19. Efectele secundare ale vaccinării anti-COVID

	Total		În secție cu profil COVID		În alte secții		Bărbați		Femei		Studii medicale colegiu		Studii medicale universitate	
	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%
Nu	37	28.9	22	32.4	15	25.0	7	23.3	30	30.6	7	29.2	30	28.8
Da, reacție locală	38	29.7	19	27.9	19	31.7	14	46.7	24	24.5	7	29.2	31	29.8
Da, febră, stare de rău	53	41.4	27	39.7	26	43.3	9	30.0	44	44.9	10	41.7	43	41.3
Total	128	100.0	68	100.0	60	100.0	30	100.0	98	100.0	24	100.0	104	100.0

Au relatat mai frecvent lipsa efectelor secundare lucrătorii din secțiile cu profil COVID și de sex feminin. Efecte secundare în formă de reacție locală mai frecvent au fost raportate de lucrătorii medicali de sex masculin, iar în formă de reacție mai gravă (febră, dureri de cap) – femeile, lucrătorii din secții non-COVID. Însă compararea statistică nu a identificat diferențe semnificative.

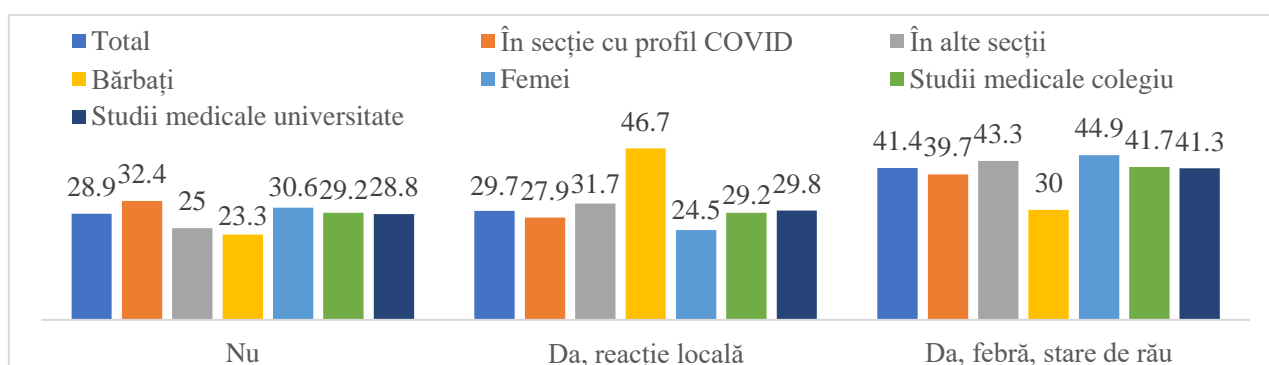

Figura 19. Efecte secundare ale vaccinării anti-COVID (în %)

Relatând efectele secundare ale vaccinării anti-COVID la membrii familiei, lucrătorii medicali au indicat mai frecvent la febră și stări de rău (53,1%), reacții locale (25%). Scorurile au fost mai înalte decât media generală pentru: 1) reacție locală – la lucrătorii medicali din secții non-COVID (26,7%), bărbați (43,3%), cu studii superioare (26%); 2) la lucrătorii medicali din secții non-COVID (55,9%), femei (55,1%), cu studii medicale colegiale (58,2%).

Tabelul 20. Efectele secundare ale vaccinării anti-COVID la membrii familiei

	Total		În secție cu profil COVID		În alte secții		Bărbați		Femei		Studii medicale colegiu		Studii medicale universitate	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Nu	27	21.1	13	19.1	14	23.3	3	10.0	24	24.5	5	20.8	22	21.2
Da, reacție locală	32	25.0	16	23.5	16	26.7	13	43.3	19	19.4	5	20.8	27	26.0
Da, febră, stare de rău	68	53.1	38	55.9	30	50.0	14	46.7	54	55.1	14	58.2	54	51.9
Da, reacție severă	1	0.8	1	1.5	0	0.0	0	0.0	1	1.0	0	0.0	1	1.0
Total	128	100.0	68	100.0	60	100.0	30	100.0	98	100.0	24	100.0	104	100.0

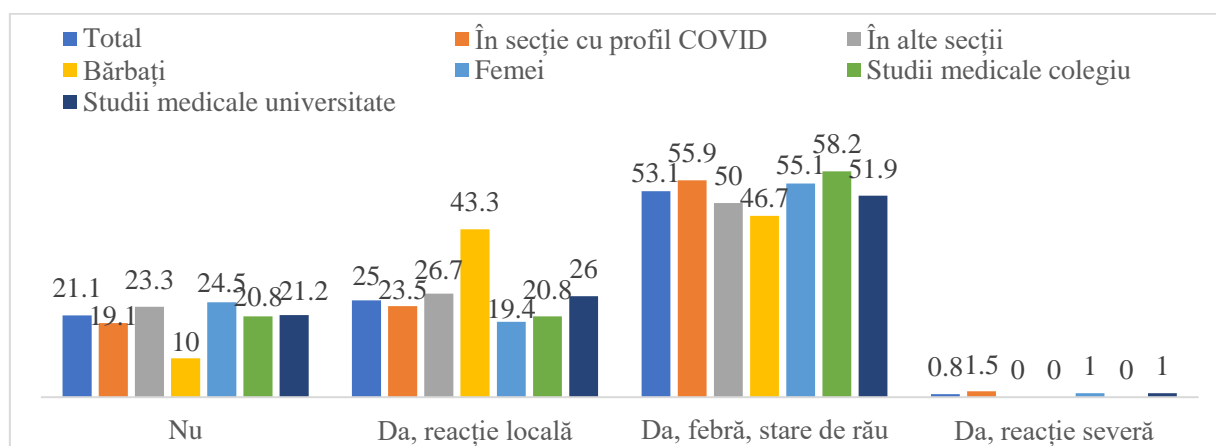

Figura 20. Efecte secundare ale vaccinării anti-COVID la membrii familiei (în %)

Prin analiza de varianță nu s-au identificat diferențe semnificative.

Lucrătorii medicali joacă un rol cheie în cadrul programelor de vaccinare și, prin urmare, dorința lor de a se vaccina este de o importanță deosebită. Datorită interacțiunii lor cu pacienții, lucrătorii medicali sunt mai expuși la COVID-19 și joacă un rol central în transmiterea infecției. Totodată, sănătatea și capacitatea lor de muncă contează foarte mult pentru menținerea sistemelor de sănătate stabile și funcționale. De asemenea, se prezintă ca modele de urmat, influenceri și consilieri de încredere pentru pacienții lor, pentru familiile și prietenii lor. Recomandarea medicului prezintă un factor important pentru oameni atunci când decid să primească sau nu vaccinul COVID-19 și poate funcționa chiar ca un predictor al entuziasmului pentru vaccin. În cadrul studiului de față s-a stabilit că rata de vaccinare a personalului medical a fost de 95%, cu o singură doză – 4%, două doze – 43%, toate trei – jumătate. Deși nu se manifestă diferențe semnificative între lucrătorii medicali din secțiile cu profil COVID și din alte instituții medicale, vedem o reticență mai înaltă la cei din urmă. Furnizarea de informații credibile și de încredere cu privire la riscurile și beneficiile vaccinurilor este, prin urmare, o responsabilitate centrală a specialiștilor din domeniu și factorilor de decizie în sprijinirea tuturor persoanelor, medici și pacienți, în acceptarea vaccinării ca pe un remediu de primă importanță în stoparea pandemiei.

Vaccinarea anti-COVID a început cu pregătirea populației. Convențional această pregătire a fost numită Modelul 5G [5], care se bazează pe cinci antecedente ce pot afecta comportamentul unei persoane în ceea ce privește vaccinarea: convingerea, constrângerile, confortul, calculele și responsabilitatea colectivă.

Convingerea se referă la mai multe aspecte ale încrederii. Este vorba despre încrederea în eficacitatea și siguranța vaccinurilor, în sistemul medical care oferă vaccinarea, inclusiv în profesionalismul și calitatea personalului medical. În linii mari, este vorba despre încrederea în responsabilii de elaborarea politicilor, care sunt percepuți drept factori de decizie de ansamblu în ceea ce privește vaccinurile și vaccinarea [5].

Constrângerile pot include disponibilitatea fizică și de a achita costurile bănești, accesibilitatea geografică, capacitatea de a înțelege importanța și atractivitatea serviciilor de imunizare [5].

Confortul se referă la percepția asupra riscului bolii. Totodată, confortul este afectat de autoeficacitatea percepută de persoană sau de capacitatea pe care o are aceasta de a lua măsuri pentru a se vaccina, a se raporta pozitiv la măsurile de autoprotejare [5].

Calculele se referă la măsura în care se caută și se dispune de informații despre vaccin și/sau despre îmbolnăvire, pe baza căreia se realizează analiză risc-beneficiu și se ia decizia. Cum consideră cercetătorii, în anumite condiții persoanele care fac prea multe calcule pot dezvolta o aversiune mai mare la risc decât cele care nu fac calcule, deci este mai puțin probabil să se vaccineze, având în vedere disponibilitatea ridicată a surselor împotriva vaccinării din media electronică [16].

Responsabilitatea colectivă se referă la disponibilitatea persoanelor de a le proteja pe altele, vaccinându-se, a contribui la efortului colectiv de formare a imunității colective. Responsabilitatea colectivă corelează în sens pozitiv cu colectivismul (în opoziție cu individualismul), cu normativitatea socială și cu empatia, indicând la dorința populației de a se vaccina spre beneficiul altora [20].

Mai mulți factori favorizanți și mai multe obstacole pot influența decizia personală de a se vaccina a oamenilor, inclusiv a lucrătorilor medicali. Factorii se pot manifesta la nivel individual și comunitar (de exemplu, convingerile în ceea ce privește promovarea sănătății sau experiența cu sistemele de sănătate și cu personalul medical), într-un context național sau regional (de exemplu, percepțiile asupra liderilor, asupra evenimentelor istorice, a mesajelor și a comunicării) sau în ceea ce privește vaccinul în sine (de exemplu, riscul perceput comparativ cu beneficiile, noutatea vaccinului, programul, metoda de administrare etc.) [5].

Următoarele date ilustrează condițiile care, în opinia respondenților, au influențat decizia despre vaccinare.

Tabelul 21. Condițiile care au influențat decizia de a face vaccinul anti-COVID

Medii	Total	În secție cu profil COVID	În alte secții	Bărbați	Femei	Studii medicale colegiu	Studii medicale universitat e
Încrederea în compania care a produs vaccinul (Pfizer, Moderna, Sinopharm, etc.)	5.0	4.9	5.2	4.9	5.1	5.1	5.0
Prezența informațiilor că vaccinul este sigur și este puțin probabil să aibă efecte secundare majore pe termen lung	5.2	5.3	5.1	5.1	5.3	5.3	5.2
Informații că vaccinul este eficient (adică oferă un grad ridicat de protecție)	5.4	5.4	5.4	5.4	5.3	5.5	5.3
Riscurile mari de a contracta COVID 19 sau de a suferi complicații severe	5.3	5.3	5.4	4.9	5.4	5.4	5.3
Comunicarea cu oamenii care au atitudine pozitivă față de vaccin	5.0	5.0	5.1	4.7	5.1	5.2	5.0
Constatarea despre popularitatea vaccinului în rândul oamenilor pe care îi cunosc	4.8	4.6	4.9	4.7	4.8	5.0	4.7
Faptul că vaccinarea mi-ar permite să particip la evenimente publice (de exemplu, concerte, evenimente sportive) sau călătorii peste hotare	5.1	5.1	5.1	5.2	5.0	5.1	5.1
Dorința de a contribui la creșterea ratei populației vaccinate pentru a obține „imunitate colectivă”	5.1	5.0	5.3	4.9	5.2	5.2	5.1
Am primit o recomandare de la angajatorul meu să mă vaccinez	4.4	4.6	4.2	4.5	4.4	4.8	4.3
Existența unui vaccin cu o singură doză pentru a fi protejat	4.2	4.3	4.1	4.1	4.2	4.5	4.1
Faptul că vaccinarea va reduce grijele mele și anxietatea	4.5	4.4	4.8	4.2	4.7	4.9	4.5
Am primit recomandare de la medicul meu să mă vaccinez	4.4	4.5	4.3	4.5	4.4	4.9	4.3
Condiții favorabile (timp, distanță) de a primi vaccinul	4.5	4.3	4.6	4.2	4.6	4.6	4.5
Știu că vaccinarea mea va ajuta să-i protejez pe alți din jurul meu	5.5	5.4	5.6	5.3	5.5	5.5	5.4
Altceva	3.4	3.5	3.3	4.1	3.2	3.2	3.5

Cele mai puternice argumente pentru vaccinare au fost legate de responsabilitatea colectivă (contribuirea prin propria vaccinare la diminuarea riscului de infectare a altor persoane), convingerea în eficiența vaccinului, calculul care a condus la încrederea în capacitatea vaccinului de a reduce riscul de infectare. Aceste argumente au fost într-un mod aproape egal împărțite de lucrătorii medicali.

Prin compararea statistică a mediilor (t-Student pentru eşantioane independente) a fost identificată diferența statistică dintre influența recomandării medicului pentru vaccinare, care a fost mai puternică în cazul lucrătorilor medicali cu studii medii de specialitate ($p=0,05$).

Tabelul 22. Comportamente de protecție după vaccinarea anti-COVID

	Total		În secție cu profil COVID		În alte secții		Bărbați		Femei		Studii medicale colegiu		Studii medicale universitate	
	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%	F	%%
În cele mai multe cazuri	85	66.4	45	66.2	40	66.7	23	76.7	62	63.3	13	54.2	72	69.2
După situație	33	25.8	19	27.9	16	26.7	6	20.0	27	27.6	10	41.7	23	22.1
Rareori	1	0.8	0	0.0	1	1.7	0	0.0	1	1.0	0	0.0	1	1.0
Niciodată	5	3.9	2	2.9	3	5.0	1	3.3	4	4.1	1	4.2	4	3.8
Nu știu/prefer să nu răspund	4	3.1	2	2.9	2	3.3	0	0.0	4	4.1	0	0.0	4	3.8
Total	128	100.0	68	100.0	60	100.0	30	100.0	98	100.0	24	100.0	104	100.0

Debutul așteptat cu nerăbdare a programelor de vaccinare anti-COVID-19, împreună cu dorința oamenilor de a reveni la „viața normală”, a stârnit îngrijorarea că persoanele care au fost vaccinate își vor reduce comportamentele de protecție mai repede decât este recomandat. În tabelul 22, figura 21 prezentăm rezultatele analizei comportamentelor de protecție ale lucrătorilor medicali după vaccinarea anti-COVID-19.

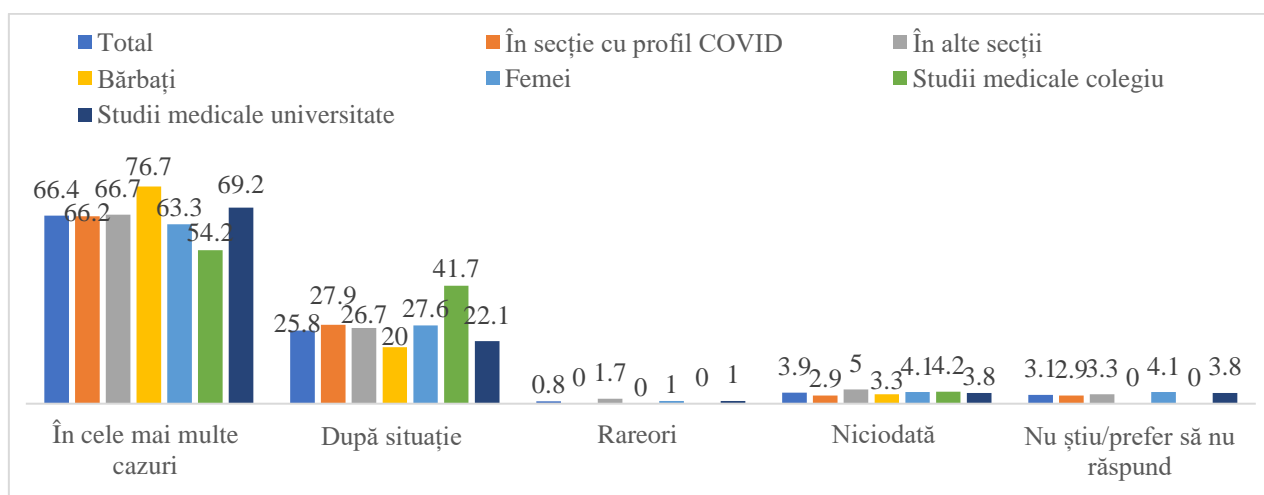

Figura 21. Comportamente de protecție după vaccinarea anti-COVID (în %)

Înregistrăm o discontinuitate în comportamentul de protecție, circa $\frac{1}{4}$ din lucrătorii medicali vorbind despre respectarea măsurilor de protecție mai rar, doar după situație. Mai mult, 7,8% le respectă rareori sau nu mai ține cont de acestea. Există anumite diferențe în manifestarea comportamentelor de protecție, determinate de status-rolurile și caracteristicile sociale ale respondenților. De exemplu, mențin mai frecvent la același nivel comportamentele de protecție bărbații și lucrătorii cu studii medicale de colegiu. Lucrătorii medicali cu studii universitare recurg mai frecvent la acestea după situație. Femeile mai frecvent au renunțat la comportamentele de protecție după vaccinare. Totuși, prin analiza de varianță nu s-au identificat diferențe statistice semnificative.

Verificarea ipotezei

Ipoteza cercetării: experiențele personale și profesionale din timpul pandemiei influențează atitudinile lucrătorilor medicali din Republica Moldova față de Sars-Cov-2 și vaccinarea anti-COVID-19.

Pentru a verifica ipoteza, am aplicat testul Pearson de corelație a datelor.

Tabelul 23. Relația dintre îngrijorările și fricile legate de infecția SARS-CoV-2 și vaccinarea anti-COVID

		Frica de a contacta SARS-CoV-2	Frica de a contacta SARS-CoV-2 repetat	Frica de a transmite SARS-CoV-2
Frica de a contacta SARS-CoV-2 repetat	Pearson Correlation	.858**		.484**
	Sig. (2-tailed)	.000		.000
	N	128		128
Frica de a transmite SARS-CoV-2	Pearson Correlation	.525**		
	Sig. (2-tailed)	.000		
	N	128		
Vaccinarea anti-COVID	Pearson Correlation		-.247**	
	Sig. (2-tailed)		.005	
	N		128	
Încrederea că vaccinul controlează îmbolnăvirea	Pearson Correlation	-.195*	-.207*	-.174*
	Sig. (2-tailed)	.028	.019	.050
	N	128	128	128
Îngrijorare de efectele generale ale vaccinării	Pearson Correlation	.270**	.220*	
	Sig. (2-tailed)	.002	.013	
	N	128	128	
Îngrijorare de efectele vaccinării după infecția anterioară cu SARS-CoV-2	Pearson Correlation	.191*		
	Sig. (2-tailed)	.031		
	N	128		

Fricile de a contacta SARS-CoV-2, inclusiv repetat, de a transmite virusul apropiaților și rudelor se află în raport de interdependență. Cu cât mai înaltă este frica de a contacta SARS-CoV-2 repetat, cu atât mai puternică este negarea vaccinării. Fricile de a contacta SARS-CoV-2, de a contacta repetat sau a transmite virusul apropiaților și rudelor se află în raport de interdependență negativă cu încrederea că vaccinul poate controla îmbolnăvirea. Fricile de a contacta SARS-CoV-2, inclusiv repetat, sporesc îngrijorarea de efectele generale ale vaccinării, precum și cele legate de infecția anterioară cu SARS-CoV-2. Experiența personală și profesională de COVID-19 – legată de îmbolnăvirea personală și a rudelor (inclusiv decesul acestora), de numărul de cazuri întâlnite, nu corelează nici cu fricile de SARS-CoV-2, nici cu atitudinile față de vaccinare.

Tabelul 24. Relația dintre vaccinarea anti-COVID și factorii care influențează decizia

	Vaccinarea anti-COVID	Informare despre vaccin	Îngrijorare de efecte secundare în general	Îngrijorare de efecte secundare după boala	Efecte secundare la vaccinare
Încrederea în compania care a produs vaccinul	Pearson Correlation		-.250**	-.254**	-.268**
	Sig. (2-tailed)		.004	.004	.002
	N		128	128	128
Informații despre siguranța vaccinului	Pearson Correlation	.219*	.293**	-.293**	-.223*
	Sig. (2-tailed)	.013	.001	.001	.011
	N	128	128	128	128
Informații despre eficiența vaccinului	Pearson Correlation		.306**	-.349**	-.275**
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.002
	N		128	128	128
Faptul că vaccinarea permite participarea la evenimente publice sau călătorii peste hotare	Pearson Correlation		-.277**	-.232**	
	Sig. (2-tailed)		.002	.008	
	N		128	128	
Recomandarea de la medic	Pearson Correlation		.228**		
	Sig. (2-tailed)		.010		
	N		128		
Vaccinarea va ajuta la protejarea altora	Pearson Correlation		.209*	-.180*	-.267**
	Sig. (2-tailed)		.018	.042	.002
	N		128	128	128

Vaccinarea anti-COVID poate fi influențată pozitiv doar de prezența cât mai largă a informațiilor că vaccinul este sigur și este puțin probabil să aibă efecte secundare majore pe termen lung ($p < 0,03$).

Totodată, calitatea informării despre vaccinurile anti-COVID este influențată pozitiv de prezența datelor despre faptul că vaccinul este sigur și este puțin probabil să aibă efecte secundare majore pe termen lung ($p < 0,01$), este eficient și oferă un grad înalt de protecție ($p < 0,01$), este recomandat de medici în care se are încredere ($p < 0,03$) și va ajuta la protecția celorlalți ($p < 0,03$).

Mai mulți factori influențează îngrijorările de efectele secundare ale vaccinării în general și după suportarea SARS-CoV-2, în particular:

- încrederea mică în companiile producătoare de vaccinuri ($p < 0,01$);
- informațiile insuficiente și neconvingătoare despre siguranța ($p < 0,01$) și eficiența ($p < 0,01$) vaccinurilor;
- lipsa de garanții că vaccinarea ar putea scoate interdicțiile privind participarea la evenimente publice sau călătorii peste hotare ($p < 0,01$);
- neîncrederea în capacitatea vaccinării de a ajuta la protejarea celor din jur ($p < 0,05$).

Efectele secundare ale vaccinării diminuează:

- încrederea mică în companiile producătoare de vaccinuri ($p < 0,01$);
- încrederea în informațiile despre siguranța ($p < 0,02$) și eficiența ($p < 0,01$) vaccinurilor;
- încrederea în capacitatea vaccinării de a ajuta la protejarea celor din jur ($p < 0,01$).

Ipoteza cercetării s-a confirmat: deși în direct experiențele personale și profesionale din timpul pandemiei influențează atitudinile lucrătorilor medicali din Republica Moldova față de Sars-Cov-2 și vaccinarea anti-COVID-19, efectele negative produse de acestea se raportează la procedura de vaccinare. Însă s-a identificat o realitate deosebit de problematică: cu cât mai puternice sunt fricile de a contacta SARS-CoV-2, inclusiv repetat, de a-l transmite apropiaților și rudelor, cu atât mai negativă este atitudinea față de vaccinare, mai joasă încrederea în siguranța și eficiența vaccinării, mai puternică îngrijorarea de efectele acesteia.

Pentru a spori atitudinile pozitive față de vaccinare este nevoie de mai multă informație despre siguranța și eficiența vaccinului, poziția fermă a medicilor, încredere în companiile producătoare de vaccin și o diminuare a fricilor de efectele care pot fi provocate de vaccinare.

Concluzii

În cadrul acestui studiu, efectuat în rândul a 128 de lucrători din domeniul sănătății din Republica Moldova, doar 50% ($n=64$) au declarat că au acceptat pe deplin vaccinarea COVID-19, primind ciclul complet – trei vaccinuri. Deși doar 5 persoane nu au făcut vaccinul până în prezent (3,9%), totuși, o mare parte au primit 1-2 doze de vaccin, deși campania de vaccinare a început cu medicii și, s-ar părea, a trecut suficient timp pentru a realiza complet vaccinarea.

Fiind unicul studiu cunoscut de noi despre atitudinea față de vaccinarea COVID-19 în rândul profesioniștilor din domeniul sănătății din Republica Moldova, nu putem face careva comparații. Este dificil să vezi în direct factorii care determină atitudinea față de vaccinarea COVID-19, din care cauză am recurs la metode statistice.

În studiul nostru au fost identificate câteva motive de ezitare. Unul dintre acestea a fost lipsa de încredere în vaccinurile anti-SARS-CoV-2: 82% ($n=105$) au remarcat o încredere total sau considerabilă, mai mult ca atât, prima opinie este împărtășită doar de 10,9% ($n=14$) lucrători medicali, ezitățile fiind mai frecvent întâlnite în rândul celor care lucrează în instituții medicale nepreocupate de pacienții COVID.

Reticența pare a fi cauzată de frica de efectele secundare ale vaccinării, care se manifestă mediu, și de informarea, deși considerabilă, dar remarcată în circa jumătate de medii ca incompletă. Doar 35,9% ($n=46$) menționează că nu confruntă asemenea îngrijorări, 34,4% ($n=44$) se tem de complicații pe termen lung, 18% ($n=23$) - de reacții de hipersensibilitate, 16,4% ($n=21$) - de febră și stări proaste. Un procent mai mic, care nu depășește 1/10, mai au frici de microcipuri, teorii

conspiraționiste, limitare a drepturilor civile, control al nașterilor. Probabil informația controversată din media influențează până și pe profesioniștii din domeniul medicinei.

Conchidem, deci, că frica de efectele vaccinării și informația insuficientă și/sau controversată despre vaccinuri sunt factorii de bază ai formării atitudinii față de vaccinarea anti-COVID-19.

Având în vedere rolul esențial pe care profesioniștii din medicină îl joacă în promovarea vaccinurilor [20], această situație pare a fi o problemă. Când medicii promovează vaccinuri, ei ar urma să fie ferm convinși că beneficiile depășesc cu mult riscurile minime [16] și că fiecare vaccin a fost studiat pe larg pentru a se asigura eficiența și securitatea acestuia. Și dacă lucrătorii medicali raportează ezitare și informare insuficientă, cum se dovedește în cadrul prezentului studiu, care este situația în rândurile populației? Creșterea încrederii în vaccin a populației este foarte importantă pentru domeniul ocrotirii sănătății, mai ales dacă ținem cont de efectele adverse ale publicațiilor și postărilor din media socială și chiar ale propagandei duse de anumiți lideri de opinie.

Cercetarea noastră prezintă anumite limite. În primul rând, rezultatele au fost calculate pentru un eșantion mic, deci nu pot cu certitudine să explice fenomenul pentru întreaga populație de lucrători medicali din Republica Moldova. În plus, raportarea vaccinării ar putea să nu însemne neapărat că persoana s-a vaccinat.

Totuși, prin această cercetare sunt identificate anumite tendințe ale constituirii atitudinilor față de vaccinare, prin care poate fi întrevăzută problema de proporții mai impunătoare, la nivel de negare a vaccinării de către o parte mare a populației Republicii Moldova. Recunoscând factorii asociați ezitării, putem elabora soluții pentru redresarea situației. Și în rezolvarea problemei importante a creării cotei de imunizare pentru curmarea oricăror efecte pandemice e nevoie să înțelegem că lucrătorii din domeniul medicinei au un rol major, atât prin faptul că primii suportă riscurile, cât și prin capacitatea lor de a influența pozitiv atitudinile largi ale populației. Sperăm că datele căpătate în cadrul cercetării noastre să ofere suport pentru factorii de decizie și profesioniștilor din domeniul medicinei în informarea și educarea populației în spiritul grijii față de sănătatea proprie și a celor apropiați.

Bibliografie

1. Broom J., Broom A., Bowden V. Ebola outbreak preparedness planning: a qualitative study of clinicians' experiences. In: *Public Health*, 2017, 143, p. 103–108.
2. Chen Q., Liang M., Li Y. et al. Mental health care for medical staff in China during the COVID-19 outbreak. In: *Lancet Psychiatry*, 2020, 7(4), e15–16.
3. *COVID-19 Coronavirus Pandemic*. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>
4. Crick L. et al. Social determinants of mental disorders and the Sustainable Development Goals: A systematic review of reviews. In: *The Lancet Psychiatry*, 2021, 5(4), p. 357–369.
5. Di Gennaro F., Murri, R., Segala F. V. et al. Attitudes towards Anti-SARS-CoV2 Vaccination among Healthcare Workers: Results from a National Survey in Italy. In: *Viruses*, 2021, Feb., 26, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7996832/>
6. Gershon R., Dernehl L. A., Nwankwo E. et al. Experiences and psychosocial impact of West Africa Ebola deployment on US health care volunteers. In: *PLoS Currents*, 2016, 8, <https://doi.org/10.1371/currents.outbreaks.c7afaae124e35d2da39ee7e07291b6b5>.
7. Huynh T.L.D. The COVID-19 risk perception: A survey on socioeconomics and media attention. In: *Econ. Bull.*, 2020, 40, p. 758–764.
8. Ilczak T., Rak M., Ćwiertnia M. et al. Predictors of stress among emergency medical personnel during the COVID-19 pandemic. In: *Int. J. Occup. Med. Environ. Health.*, 2020. <https://doi.org/10.13075/ijomeh.1896.01688>
9. Lai J., Wang Y, Cai Z. et al. Factors Associated With Mental Health Outcomes Among Health Care Workers Exposed to Coronavirus Disease 2019. In: *JAMA Netw Open*, 2020, 3(3). <https://jamanetwork.com/journals/jamanetworkopen/fullarticle/2763229>

10. Lee A. M., Wong J. G., McAlonan G. M. et al. Stress and psychological distress among SARS survivors 1 year after the outbreak. In: *Can. J. Psychiatry.*, 2007, 52(4), p. 233-240
11. Lo Coco, G., Gentile, A., Bosnar, K. et al. A Cross-Country Examination on the Fear of COVID-19 and the Sense of Loneliness during the FirstWave of COVID-19 Outbreak. In: *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 2021, 18, p. 25-86.
12. Mazza C., Ricci E., Biondi S. et al. A Nationwide Survey of Psychological Distress among Italian People during the COVID-19 Pandemic: Immediate Psychological Responses and Associated Factors. In: *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 2020, 17, p. 31-65.
13. Preslorn S.H. The 5% of the Population at High Risk for Severe COVID-19 Infection Is Identifiable and Needs to Be Taken Into Account When Reopening the Economy. In: *J. Psychiatr. Pr.*, 2020, 26, p. 219–227.
14. Recio-Vivas A.M., Font-Jiménez I., Mansilla-Domínguez J.M. et al. Fear and Attitude towards SARS-CoV-2 (COVID-19) Infection in Spanish Population during the Period of Confinement. In: *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 2022, 19, p. 834-849. <https://doi.org/10.3390/ijerph19020834>
15. Recio-Vivas A.M., Font-Jiménez I., Mansilla-Domínguez J.M. et al. Fear and Attitude towards SARS-CoV-2 (COVID-19) Infection in Spanish Population during the Period of Confinement. In: *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 2022, 19, p. 834-849. <https://doi.org/10.3390/ijerph19020834>
16. Rubin E.J., Longo D.L. SARS-CoV-2 Vaccination—An Ounce (Actually, Much Less) of Prevention. In: *N. Engl. J. Med.*, 2020, 383, p. 2677–2678.
17. Sabetian G., Moghadami M., Hashemizadeh Fard Haghghi L. et al. COVID-19 infection among healthcare workers: a cross-sectional study in southwest Iran. In: *Virology Journal*, 2021, v. 18, 58. Available online: <https://virologyj.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12985-021-01532-0>
18. Shih F. J., Gau, M. L., Kao, C. C. et al. Dying and caring on the edge: Taiwan's surviving nurses' reflections on taking care of patients with severe acute respiratory syndrome. In: *Appl. Nurs. Res.*, 2007, 20 (4), p. 171-180. <https://doi.org/10.1016/j.apnr.2006.08.007>.
19. Skoda E-M., Teufel M., Stang A. et al. Psychological burden of healthcare professionals in Germany during the acute phase of the COVID-19 pandemic: differences and similarities in the international context. In: *J. Public. Health.*, 2020. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdaa124>
20. Trogen B., Oshinsky D., Caplan A. Adverse Consequences of Rushing a SARS-CoV-2 Vaccine: Implications for Public Trust. In: *JAMA*, 2020, 323, p. 2460–2461.
21. Usul E., Şan I., Bekgöz B. The Effect of the COVID-19 Pandemic on the Anxiety Level of Emergency Medical Services Professionals. In: *Psychiatr. Danub.*, 2020, 32, p. 563–369.
22. Yin X., Zeng L. A study on the psychological needs of nurses caring for patients with coronavirus disease 2019 from the perspective of the existence, relatedness, and growth theory. In: *Int. J. Nurs. Sci.*, 2020, 7 (2), p. 157–160. <https://doi.org/10.1016/j.ijnss.2020.04.002>.

UDC: 159.942.5

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.15>

PSYCHOEMOTIONAL STATES UNDER PANDEMICS

STĂRI PSIHOEMOȚIONALE ASOCIATE SITUAȚIEI PANDEMICE

**BALODE Neli⁸, PhD in psychology, university lecturer,
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0002-7108-127X)**

**GRIGORIU Elena, student, Master's degree Program
in Clinical Psychology and Psychological Counseling,
Free International University of Moldova, Chisinau**

**BALODE Neli, doctor în psihologie, lector universitar,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău
(ORCID: 0000-0002-7108-127X)**

**GRIGORIU Elena, studentă-master,
programul de master Psihologie clinică și consiliere psihologică,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău**

Annotation: Loneliness is a subjective feeling anyone experienced in certain periods of their life. Nowadays, because of pandemic restrictions the usual face-to-face communication people use, has been massively substituted by the virtual communication. Not surprisingly such circumstances affected the population psychological well-being globally, exacerbating the feeling of loneliness, anxiety and depression. The survey, which was conducted between March - December 2020, was aimed at investigating the feeling of loneliness and associated emotional states under pandemic restrictions. The research sample consisted of 45 subjects, adults aged from 23 to 34, who were asked to complete a number of questionnaires, i. e. UCLA Scale to measure loneliness, Spielberger Anxiety Questionnaire and Beck Depression Inventory. Participants completed the questionnaires twice, first in March 2020 when pandemic restrictions were launched, then in December 2020 when restrictions were relaxed and people got used to preventive measures against pandemics. We also asked participants to indicate what kind of news about the virus they were mainly focused on: a) news emphasizing exclusively the threats and danger of the new virus; b) news relating about the research, findings and scientific progress made in understanding the new virus; 3) avoid reading any news related to pandemics and the virus. Our research data show that the level of loneliness, anxiety (both Trait and State) and depression were significantly higher in March as compared to the same in December 2020. Data also revealed that subjects who scored higher in March on Anxiety as a Trait reported the same high level of Loneliness and Depression in December. The kind of news about the virus subjects were focused on wasn't a significant factor for the emotional states associated with loneliness. Thus, people who have an elevated anxiety-trait are at a higher risk for developing emotional disorders and in a greater need of a psychological support.

Adnotare: Singurătatea este un sentiment subiectiv pe care oricine l-a experimentat în anumite perioade din viața sa. În zilele noastre, din cauza restricțiilor pandemice, comunicarea obișnuită față în față pe care oamenii o folosesc a fost înlocuită masiv de comunicarea virtuală. Nu este surprinzător că astfel de circumstanțe au afectat bunăstarea psihologică a populației la nivel global, au exacerbat sentimentul de singurătate, anxietate și depresie. Sondajul, care a fost realizat în perioada martie - decembrie 2020, a avut ca scop investigarea sentimentului de singurătate și a

⁸ nelly.balode@gmail.com

stărilor emoționale asociate restricțiilor pandemice. Eșantionul de cercetare a fost format din 45 de subiecți, adulți cu vârste cuprinse între 23 și 34 de ani, cărora li s-a solicitat să completeze o serie de chestionare, de exemplu, Scala UCLA pentru a măsura singurătatea, chestionarul de anxietate Spielberg și inventarul de depresie Beck. Participanții au completat chestionarele de două ori, mai întâi în martie 2020, când au fost lansate restricțiile pandemice, apoi în decembrie 2020, când restricțiile au fost relaxate și oamenii s-au obișnuit cu măsurile preventive împotriva pandemiilor. De asemenea, le-am cerut participanților să indice pe ce fel de știri despre virus s-au concentrat în principal: a) știri care subliniază exclusiv amenințările și pericolul noului virus; b) știri referitoare la cercetările, constatările și progresul științific realizat în înțelegerea noului virus; 3) au evitat să citească orice știri legate de pandemii și virus. Datele cercetării noastre arată că nivelul de singurătate, anxietate (atât trăsătură, cât și stare) și depresie au fost semnificativ mai mari în martie, comparativ cu același nivel din decembrie 2020. Dar nivelul ridicat de singurătate și depresie s-a păstrat și în decembrie. Tipul de știri despre virus asupra cărora s-au concentrat subiecții nu a fost un factor semnificativ pentru stările emoționale asociate cu singurătatea. Astfel, persoanele care denotă anxietate-trăsătură crescută prezintă un risc mai mare de a dezvolta tulburări emoționale și au o nevoie mai mare de suport psihologic.

Keywords: anxiety-state, anxiety-trait, depression, loneliness, pandemic restrictions.

Cuvinte cheie: stare de anxietate, anxietate-trăsătură, depresie, singurătate, restricții pandemice.

Introducere

În istoria omenirii pandemiile de proporții catastrofice se produceau cu regularitate, lăsând în urma sa orașe pustiite, crize sociale, inclusiv alimentare, imperii prăbușite, marcând astfel sfârșitul unei epoci și începutul altei noi [7]. Pandemia gripei Spaniole din 1918 a fost ultima de asemenea proporții, apariția căreia a coincis cu apariția psihiatriei ca știință și specialitate clinică. Drept urmare, psihiatria contemporană nu a dispus de suficiente contexte oportune studierii științifice riguroase a unor asemenea fenomene de importanță istorică [8]. Totuși, anumite evenimente mai recente, cum ar fi apariția focarelor epidemice de Zika, Febră Hemoragică Ebola, MERS-CoV etc. au reușit să atragă atenția la nivel global asupra posibilității apariției unei pandemii în secolul XXI [7].

Comparativ cu avansările științifice în medicină, efectele devastatoare ale pandemiilor asupra sănătății mintale a populației, în special asupra lucrătorilor medicali aflați în carantină și izolare datorită riscului înalt de transmitere a infecției, au rămas puțin studiate. O excepție de la această regulă o constituie pandemia HIV/SIDA, care, datorită caracterului său cronic, a contribuit semnificativ la avansarea studiilor asupra consecințelor psihice ale bolii și elaborarea programelor de sănătate mintală pentru cei infectați și afectați de boală. La moment sunt disponibile programe psihoterapeutice speciale pentru depășirea depresiei, sentimentului de vină și stigmei sociale asociate contaminării cu HIV. Aceste programe pot fi adaptate și valorificate pe deplin în contextul oricărei pandemii [3].

Actuala pandemie CoVid-19 a determinat un context favorabil avansării studiilor orientate spre aspectele sănătății mintale pe timp de pandemie.

În acest demers științific ne-am propus să cercetăm stările psihoemoționale asociate pandemiei, în special ale celor provocate de condițiile de carantină și izolare, măsuri tradițional aplicate pentru controlul răspândirii infecției. Potrivit studiilor, cele mai frecvent atestate stări în asemenea condiții sunt depresia, anxietatea, frustrarea, agresivitatea și sentimentul de singurătate [2, 6, 10].

Cercetarea de față se focusează asupra sentimentului singurătății, depresiei și anxietății în condiții de carantină și autoizolare.

Persoanele aflate în carantină, indiferent de statutul lor de sănătate, atestă un nivel ridicat de stres determinat de frica și riscurile percepute. Amplificării stresului contribuie și caracterul contradictoriu al informației și comunicarea deficitară, manifestări inerente perioadelor de debut al

epidemiilor. Depresia și anxietatea reprezintă o reacție firească la situații stresante. Simptomele acestor stări tind să se amelioreze odată cu oferirea susținerii necesare, informării adecvate și în timp util privind condițiile izolării și schimbările ce se produc în mediul extern [13]. Sentimentul singurătății este o stare frecvent raportată în condiția deficitului de contacte sociale. În acest studiu singurătatea este abordată din perspectiva psihologiei sociale, care scoate în evidență trei elemente definitorii ale acesteia, și anume: a) singurătatea rezultă din deficitul de relații sociale, 2) singurătatea este un fenomen subiectiv și diferă de izolarea obiectivă, deoarece oamenii o pot resimți și fără a fi singuri, 3) singurătatea este dezolantă, dureroasă [12].

Abordarea atribuțională a fenomenului postulează că singurătatea este generată de discrepanța dintre nivelul dorit de contacte sociale și nivelul lor real [11]. Această abordare oferă mai multe avantaje, printre care se regăsesc specificarea amplă a factorilor determinanți și luarea în calcul a factorii cognitivi, care mijlocesc deficitul contactelor interpersonale și reacțiile emoționale. De exemplu, asemenea factori cognitivi cum ar fi *atribuirea cauzală* și *controlul percept*, determină profunzimea trăirii subiective a singurătății.

Moustakas C. relevă aspectele pozitive și negative ale singurătății și diferențiază două forme ale singurătății, *anxietatea de singurătate* și *singurătatea existențială*. Prima se asociază cu trăiri negative, neplăcute și survine în urma înstrăinării dintre oameni. *Singurătatea existențială* este o componentă inevitabilă a existenței umane, care implică perioade de confruntare cu *Sinele real*, deși "dureroasă", culminează în "triumful creației" [9]. După caracterul temporal, singurătatea poate fi de scurtă durată, cauzată de evenimente externe, sau o trăsătură stabilă de personalitate sau "persoană singuratică".

Manifestările singurătății sunt de 4 categorii: 1. Afective; 2. Motivaționale; 3. Comportamentale; 4. Problemele sociale asociate singurătății. Dintre categoriile respective mai intens studiate sunt cele afective. Clinicienii atestă o asociere frecventă a singurătății cu depresia, insatisfacția [10], anxietatea [9], plictiseala [4], ostilitatea în relațiile interpersonale [14]. Persoanele singuratică atestă stări de "furie", "închidere în sine", "pustiire", "jenă" și se descriu ca fiind "tensionate, agitate, anxioase". "mai puțin fericite", "mai puțin satisfăcute", "mai pesimiste" [12].

Un alt concept cheie al cercetării îl reprezintă anxietatea, o stare frecvent asociată singurătății și situațiilor de izolare. Anxietatea este definită drept răspuns fiziologic și psihologic, survenit ca urmare a unei amenințări potențiale, subiective, ambigue, fiind caracterizat de senzația subiectivă de tensiune, stres, apărută din activitatea sistemului nervos autonom. Nivelul de anxietate se măsoară pe un continuum, luându-se în calcul intensitatea și persistența răspunsului. La intensități înalte, pe parcursul unei perioade îndelungate, anxietatea poate afecta viața personală, profesională și socială a subiectului [3].

Spielberg diferențiază *anxietatea ca stare* și *ca trăsătură*. *Anxietatea ca stare* este un răspuns emoțional de tranziție, caracterizat prin tensiune și prezumția că urmează să se întâmple ceva rău. *Anxietatea ca trăsătură* semnifică diferențele individuale în predispoziția spre resimțire a anxietății în diverse situații amenințătoare [1]. Persoanele cu un nivel ridicat de anxietate (ca trăsătură) percep ca fiind amenințătoare, periculoase o gamă foarte largă de stimuli interni și externi. Dacă *anxietatea ca stare* este caracteristică pentru momentul prezent (se resimte „aici și acum”), *anxietatea ca trăsătură* este stabilă în timp și reprezintă modul constant de a răspunde în diverse situații.

Depresia, la fel un concept cheie al cercetării, poate fi definită ca o afecțiune ce implică în primul rând o tulburare a stării dispoziționale, această tulburare fiind frecvent caracterizată prin tristețe, neajutorare și descurajare. *Depresia* reprezintă o categorie nosologică importantă, datorită complexității simptomatologice și frecvenței impresionante. Organizația Mondială a Sănătății menționează că circa 264 milioane de oameni din lume sunt afectați de această tulburare emoțională, iar printre tineri este a doua cauză a suicidului [15]

Material și metodă

Această cercetare are structura unui experiment natural și este una longitudinală, cu măsurări repetate. Prima etapă a cercetării s-a desfășurat în aprilie 2020, când s-a declarat stare de urgență pe întreg teritoriu Republicii Moldova în legătură cu situația epidemiologică de COVID-19, stabilită pentru o perioadă de șaiszeci de zile. Cea de-a doua etapă s-a desfășurat în perioada 15 decembrie 2020 - 15 ianuarie 2021, când situația epidemiologică s-a ameliorat și au fost anulate o serie de restricții.

Scopul acestui studiu este să cercetăm impactul autoizolării asupra stărilor emoționale individuale. În particular ne propunem să studiem dacă măsurile de carantină, impuse prin declararea stării de urgență pe întreg teritoriu Republicii Moldova, în legătură cu situația epidemiologică de COVID-19, pe perioada 17 martie -15 mai 2020 (în baza Hotărârii Parlamentului Nr. 55 din 17.03. 2020), au influențat nivelul de singurătate, depresie și anxietate resimțit de persoanele care au respectat restricțiile impuse de autorități.

Respectiv, primul obiectiv al studiului este să comparăm nivelul de singurătate, anxietate și depresie resimțit de subiecți în luna aprilie 2020 (în perioada de autoizolare) cu cel din luna decembrie 2020 (perioada sărbătorilor de iarnă, în care restricțiile impuse s-au mai atenuat).

Cel de-al doilea obiectiv al studiului este să analizăm corelația dintre nivelul de singurătate, anxietate și depresie în cele două momente ale măsurării.

Ultimul, cel de al treilea obiectiv al studiului este să cercetăm dacă există o influență a tipurilor de știri consumate în perioada de autoizolare asupra nivelului de singurătate, anxietate și depresie resimțit de subiecți.

În studiu am plecat de la următoarea *ipoteză generală*: nivelul de singurătate, anxietate și depresie resimțit de subiecți este influențat de măsurile de autoizolare și de tipul de știri consumate.

Ipoteza generală a permis avansarea următoarelor *ipoteze operaționale*.

1. Presupunem că va exista o relație între momentul măsurării și nivelul de singurătate, anxietate și depresie resimțit de participanții studiului, în sensul în care în perioada de carantină persoanele evaluate vor înregistra un nivel mai ridicat al stării de singurătate, anxietate și depresie în comparație cu perioada de post carantină.

2. Considerăm că va exista o corelație pozitivă și semnificativă statistic între nivelul de singurătate, anxietate și depresie în cele două momente ale măsurării.

3. Preconizăm că tipul de știri vizionate va influența nivelul de singurătate, anxietate și depresie resimțit de participanții studiului, în sensul în care persoanele care consumă preponderent știri ce accentuează consecințele nefaste ale virusului COVID-19 în timp de autoizolare vor manifesta un nivel mai ridicat al anxietății, al stării de singurătate și al depresiei în comparație cu participanții care evită știrile sau care privesc știri despre măsurile eficiente de protecție în lupta cu COVID-19.

Eșantionul cercetării. Cercetarea s-a realizat pe un lot de 41 de participanți. Condiția pentru participare la studiu a fost ca subiecții să respecte cu strictețe restricțiile impuse de autorități. Participanții studiului în perioada evaluată ieșeau din casă maxim de două ori pe săptămână și doar cu scopul de a face cumpărături. Participanții au vârsta cuprinsă între 20 și 49 de ani ($M= 30,87$ ani și $SD= 8,45$), 41,5 % având vârsta între 20-25 de ani. Dintre aceștia, 11 sunt de gen masculin și reprezintă 26,8% din totalul de participanți și 30 sunt de gen feminin, reprezentând 73,2% din total.

Aplicarea chestionarelor s-a realizat online. Subiecților le era adus la cunoștință că cercetarea cuprinde două momente ale măsurării. Participarea la studiu a fost voluntară. Condiția pentru participare la studiu a fost ca subiecții să respecte cu strictețe restricțiile impuse de autorități. Participanții studiului în perioada evaluată ieșeau din casă maxim de două ori pe săptămână și doar cu scopul de a face cumpărături.

La primul moment al măsurării (aprilie 2020), completarea începea prin întrebarea ce determină tipul de știri vizionate preponderent, participanții alegând una dintre variantele propuse: a) știri ce accentuează consecințele nefaste ale virusului COVID-19, b) știri despre măsurile eficiente de protecție în lupta cu COVID-19 sau c) evitarea știrilor despre pandemie. În cele ce urmează,

ordinea completării chestionarelor a fost identică pentru cele două momente ale măsurării. S-a început cu chestionarul pentru măsurarea nivelului de singurătate (scala UCLA), după care Inventarul Stare-Trăsătură de Anxietate a lui Spielberger, pentru a măsura nivelul de anxietate resimțit de subiect și anxietatea ca trăsătură. În cele din urmă participanții completau Inventarul de Depresie Beck. După ce datele au fost colectate s-a construit o bază de date în programul SPSS cu scopul realizării prelucrărilor statistice.

Rezultate și discuții

Pentru a determina ce tip de știri preferă participanții a fost formulată următoarea instrucțiune cu trei variante de răspuns:

Din afirmațiile expuse mai jos, alegeți una care vă caracterizează mai bine comportamentul în perioada de carantină:

1. Atenția mea este focusată mai mult pe informația despre dezastrul, pierderile și consecințele nefaste provocate de noul virus COVID-19.
2. Mă interesează mai mult și caut acea informație care relevă experiența și măsurile reușite, inovațiile apărute și mersul cercetărilor în încercarea de a depăși pandemia COVID-19.
3. Evit să urmăresc știrile despre COVID-19.

Rezultatele în ceea ce privește tipul de știri pe care subiecții le consumă atestă următoarele: 14,6% dintre participanți au raportat că preferă știrile despre consecințele negative ale infectărilor cu COVID-19, 41,5% au spus că evită știrile despre COVID-19 și 43,9% au susținut că privesc știri despre măsurile eficiente de protecție împotriva infectării cu COVID-19 (figura 1).

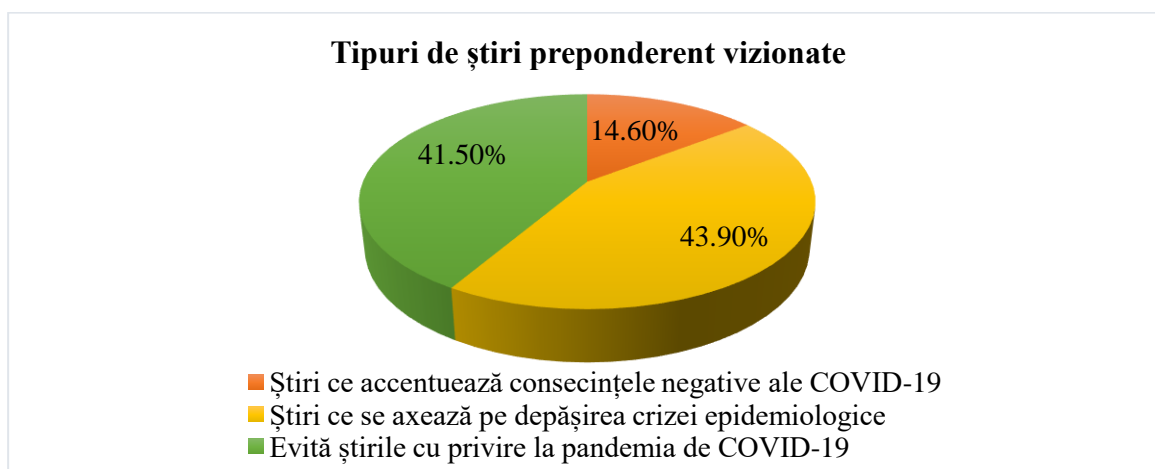

Figura 1. Distribuția participanților în funcție de tipurile de știri consumate în perioada de carantină

Pentru a măsura nivelul de singurătate al participanților am utilizat cel mai cunoscut și folosit instrument de diagnostic psihologic, chestionarul UCLA elaborat de Russell D. și Cutrona [14]. Acest instrument a fost tradus în numeroase limbi, crescându-și popularitatea grație unei calități psihometrice impresionante, testată și de coeficientul înalt de consistență internă. Un alt avantaj care recomandă această scală este simplitatea structurii itemilor și accesibilitatea pentru participanți, care indiferent de nivelul de instruire o pot completa facil.

În scopul comparării nivelului de singurătate, anxietății și depresiei resimțit de subiecți în luna aprilie 2020 (în perioada de autoizolare) cu cel din luna decembrie 2020 (perioada sărbătorilor de iarnă, în care restricțiile impuse s-au mai atenuat) am aplicat *t-test pentru eșantioane pereche*. Rezultatele denotă faptul că există diferențe semnificative între nivelul de anxietate resimțit de subiecți în timpul perioadei de carantină ($M=42,75$, $SD=11,36$), comparativ cu perioada post-carantină ($M=39,46$, $SD=9,12$), în sensul că în perioada de carantină s-a înregistrat un nivel mai ridicat al anxietății (ca stare) [$t(40) = 2,92$ $p = 0,006$]. Firește, dat fiind faptul că trăsătura de

personalitate este ceva stabil, anxietatea ca trăsătură nu a variat mult în cele două momente ale măsurării [$t(40) = 0,37$ $p = 0,9$] (figura 2).

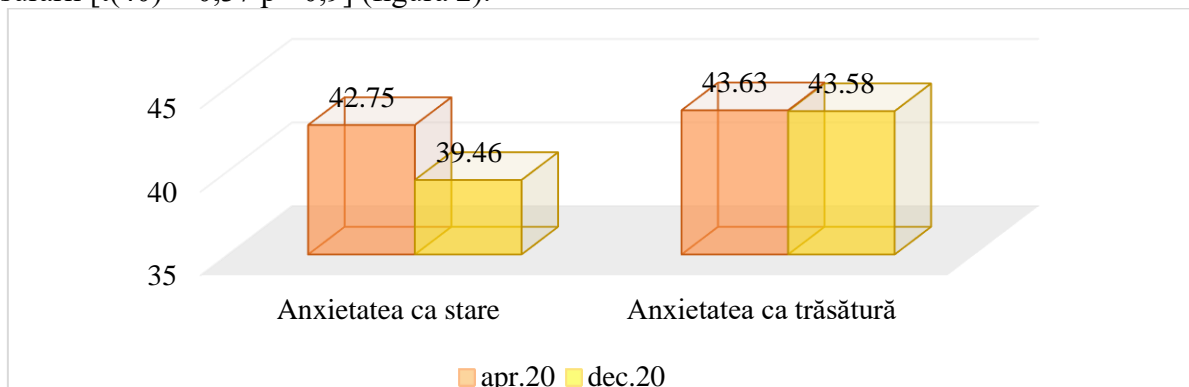

Figura 2. Nivelul anxietății ca stare și trăsătură în cele două momente ale măsurării

De asemenea, există diferențe semnificative la variabila singurătate între cele două momente ale măsurării [$t(40) = 2,68$ $p = 0,01$]. Participanții s-au simțit semnificativ mai singuri în perioada carantinei ($M=44,04$, $SD=9,03$), comparativ cu perioada de post-carantină ($M=39,70$, $SD=11,75$) (vezi figura 2.3.). În schimb, nivelul depresiei nu s-a modificat semnificativ de la o măsurare la alta [$t(40) = 1,48$ $p = 0,14$] (figura 3).

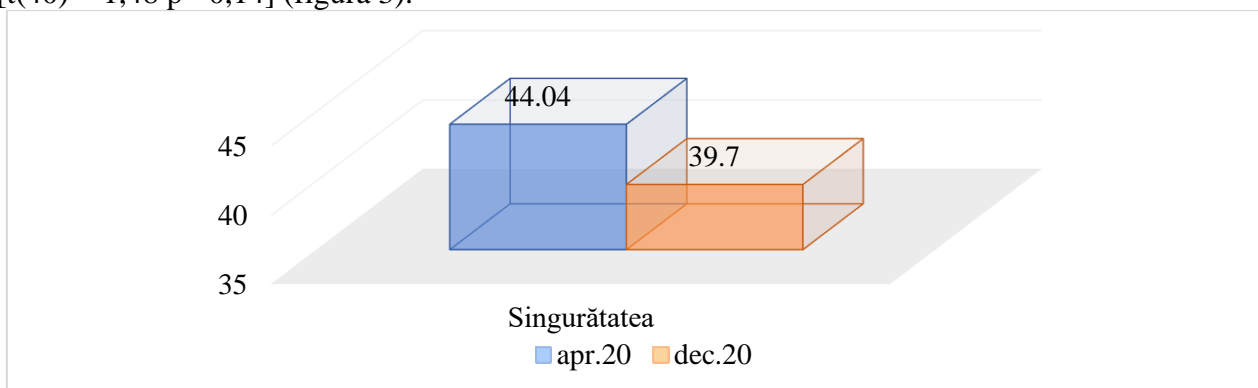

Figura 3. Nivelul singurătății în cele două momente ale măsurării

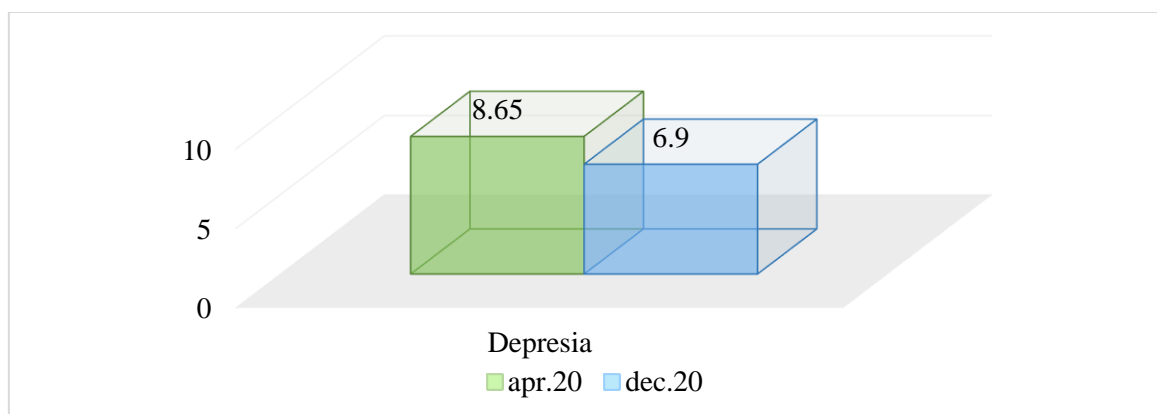

Figura 4. Nivelul depresiei în cele două momente ale măsurării

În continuare am întrebuințat corelațiile Pearson pentru a analiza corelația dintre nivelul de singurătate, anxietate și depresie în cele două momente ale măsurării.

Singurătatea (măsurată în aprilie 2020) corelează semnificativ și pozitiv cu nivelul de anxietate ca stare [$r = 0,31$ $p = 0,04$] și trăsătură [$r = 0,69$ $p \leq 0,001$], depresie [$r = 0,47$ $p = 0,002$] toate

măsurate în aprilie 2020. Cu alte cuvinte cu cât persoana a resimțit un nivel mai ridicat de singurătate în aprilie 2020, cu atât se simțea mai anxioasă și depresivă în aceeași perioadă.

De aici se poate deduce că anxietatea ca trăsătură poate determina nivelul de anxietate ca stare, singurătate și depresie. Pentru a testa această presuposiție am recurs la *t-test pentru eșantioane independente*. Rezultatele arată că sunt diferențe semnificative între persoanele cu o predispoziție înaltă de a resimți anxietatea și cele cu o predispoziție scăzută în ceea ce privește raportarea nivelului resimțit de anxietate ca stare [$t(39) = -3,25$ $p = 0,002$], singurătate [$t(39) = -6,62$ $p \leq 0,001$], și depresie [$t(39) = -3,01$ $p = 0,004$]. Astfel cu cât persoanele sunt mai anxioase, înregistrează un nivel mai ridicat al anxietății ca stare, al singurătății și depresiei.

De asemenea, rezultatele arată o corelație semnificativă dintre nivelul depresiei (măsurat în aprilie 2020) și nivelul de anxietate [$r = 0,40$ $p = 0,08$] și depresie [$r = 0,32$ $p = 0,041$], măsurate în decembrie 2020. Deci, cu cât persoana se simțea mai depresivă în luna aprilie 2020, cu atât a manifestat un nivel mai ridicat al anxietății și depresiei în decembrie 2020.

Am utilizat Anova One Way pentru a verifica dacă există o influență a tipurilor de știri consumate în perioada de autoizolare asupra nivelului de singurătate, anxietate și depresie resimțit de subiecți. Rezultatele arată că nu există diferențe semnificative între cei care consumă preponderent știri ce accentuează consecințele nefaste ale virusului COVID-19 în timp de autoizolare, participanții care evită știrile și cei care privesc știri despre măsurile eficiente de protecție în lupta cu COVID-19 în manifestarea anxietății [$F(2;38) = 0,68$ $p = 0,51$], a stării de singurătate [$F(2;38) = 0,85$ $p = 0,43$] și a depresiei [$F(2;38) = 0,39$ $p = 0,67$].

Totuși, dacă comparăm mediile ale nivelului de anxietate în funcție de tipul de știri vizionate, participanții care se axau pe știri ce evidențiau soluții au înregistrat cel mai mare scor la variabila anxietate, fiind urmați de persoanele care vizionau știri ce accentuau consecințele negative ale pandemiei, cel mai mic scor fiind obținut de către cei care evitau știrile. La variabila depresie se înregistrează un alt patern de rezultate. Cel mai înalt nivel de depresie l-au înregistrat participanții ce urmăreau știri cu privire la consecințele nefaste ale virusului, fiind urmați de cei axați pe soluții și de persoanele ce evitau să privească știrile (figura 5).

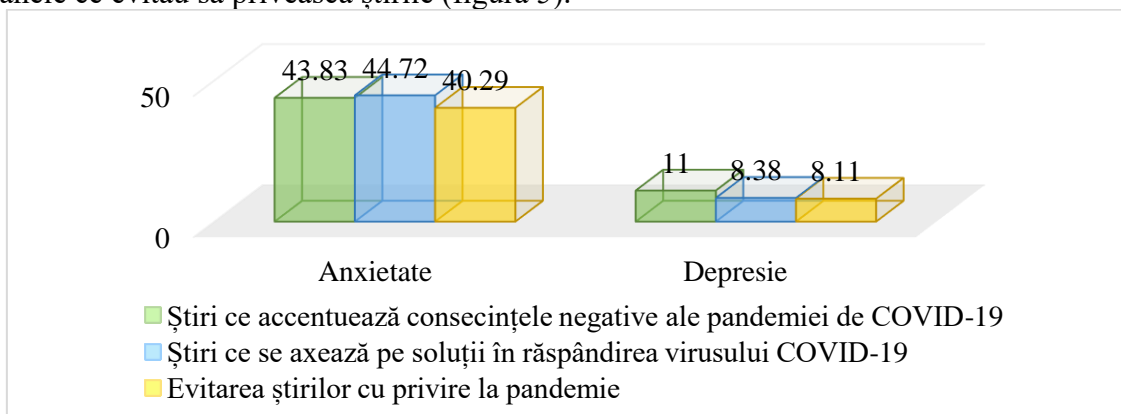

Figura 5. Mediile subiecților la variabilele anxietate și depresie în funcție de tipurile de știri consumate în perioada de carantină

Concluzii

Rezultatele studiului curent surprinde câteva consecințe psihoemoționale ale perioadei în care pentru a ne proteja, ne-am închis în casele noastre.

În intervalul de auto-izolare, persoanele care au respectat restricțiile, s-au simțit mai anxioase, mai singure, dar nu și mai depresive în comparație cu perioada de post-carantină. În plus observăm și faptul că o predispoziție ridicată de a resimți anxietate ca urmare la amenințările mediului înconjurător atrage după sine un nivel mai ridicat al anxietății ca stare, al singurătății și al depresiei înregistrat de către participanți în ambele momente ale măsurării. O posibilă explicație ar fi că

autoizolarea a însemnat o amenințare reală de suspendare a relațiilor sociale și drept urmare de transformare a acestora la nivel cantitativ și calitativ.

Anxietatea, singurătatea și depresia corelează semnificativ și puternic în cadrul ambelor momente ale măsurării. Incertitudinea sanitară, economică, socială face subiectul vulnerabil, incapabil de controlul noilor circumstanțe, ceea ce crește concomitent nivelul singurătății, anxietății și depresiei.

De asemenea, diferența dintre *test-retest* obținută în acest studiu ilustrează o perspectivă pozitivă, întrucât după o perioadă de incertitudine, participanții s-au adaptat noii realități, înregistrând scoruri semnificativ mai mici la singurătate, depresie și anxietate.

Totuși, pandemia a generat și o serie de tulburări psihice pentru unii și le-a aprofundat prin decompensare pentru alții cu o predispoziție ridicată de a dezvolta tulburări psihice. Este important de remarcat faptul că stările depresive și singurătatea sunt mult mai accentuate la persoanele cu o predispoziție ridicată de a resimți anxietate. Prin urmare, persoanele cu o trăsătură de anxietate accentuată prezintă un risc mai mare de a dezvolta tulburări emoționale atât la prima măsurare, cât și după jumătate de an și au o nevoie mai mare de sprijin psihologic.

În legătură cu influența tipurilor de știri privite de către participanți asupra stării emoționale nu s-au găsit diferențe semnificative statistice în funcție de știrile preferate. Situația afectivă nu pare a fi influențată de conținutul știrilor. Acest rezultat ar putea fi înțeles mai bine dacă analizăm natura știrilor din luna aprilie 2020. Știrile ce puneau accent pe consecințele negative ale virusului, anunțau zilnic numărul de infectări și decese cu noul COVID-19. La acel moment nu se vorbea încă despre un vaccin care să prevină răspândirea fulminantă a virusului. De aceea soluțiile propuse erau cele de purtare a măștii, distanțare socială, auto-izolare, dezinfectarea mâinilor și a obiectelor întrebunțate. Aceste măsuri de protecție reprezintă factori anxiogeni, care vorbesc despre eminența unui pericol, a unei amenințări. De unde concludem că știrile ce relevau măsuri de depășire a pandemiei de COVID-19 erau puține și inconsistente, iar viziunea lor reprezenta mai curând o sursă de îngrijorare decât de relaxare. Nici evitarea știrilor nu părea a fi eficientă, dat fiind faptul că necunoscutul, reprimarea generează frici.

Astfel, dat fiind faptul că pandemia de COVID-19 era o experiență nouă, ce aducea cu sine mari provocări pentru omenire, dar prea puține soluții, indiferent de tipul știrilor preferat, participanții au raportat niveluri ridicate ale anxietății. De asemenea este important de menționat că participanții nu urmăreau exclusivist, ci doar parțial un anumit tip de știri. Prin urmare, felul interacțiunii putea fi determinant în generarea stării psihoemoționale.

Izbucnirea pandemiei de COVID-19 a fost o experiență stresantă. Reacția firească a organismului la un stresor de asemenea calibru este una de îngrijorare, tristețe, nemulțumire. Însă pentru unele persoane, măsurile de auto-izolare au dus la dezvoltarea sau aprofundarea tulburărilor psiho-emoționale existente. Singurătatea, anxietatea și depresia au escaladat în timpul măsurilor de auto-izolare. De asemenea, persoanele predispuse spre a resimți un nivel mai ridicat al anxietății, raportează un nivel mai ridicat al depresiei și singurătății.

Abordarea aspectelor psihologice ale distanțării sociale se va solda nu doar cu beneficii de perspectivă îndepărtată, asigurând o incidență redusă de stres posttraumatic, tulburări de anxietate și depresie, dar și de perspectivă imediată prin motivarea persoanelor și creșterea aderenței la restricțiile prescrise.

Bibliografie

1. Auerbach S. M., Spielberger C. D. The assessment of state and trait anxiety with the Rorschach test. In: *Journal of personality assessment*, 1972, vol. 36(4), p. 314-335.
2. Bartoszek A. ș. a. Mental well-being (Depression, loneliness, insomnia, daily life fatigue) during COVID-19 related home-confinement—A study from Poland. In: *International journal of environmental research and public health*, 2020, vol. 17(20), p. 7417-7429.

3. Cacioppo J. T., Hawkley L. C. Perceived social isolation and cognition. In: *Trends in cognitive sciences*, 2009, vol. 13(10), p. 447-454.
4. Deliv I. Depresia la persoanele anxioase. In: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științe Medicale*, 2008, vol. 16(2), p. 211-214.
5. Hoffart A., Johnson S. U., Ebrahimi O. V. Loneliness and social distancing during the COVID-19 pandemic: Risk factors and associations with psychopathology. In: *Frontiers in Psychiatry*, 2020, vol. 11, p. 1297-1306.
6. Hossain M., Sultana A., Purohit N. Mental health outcomes of quarantine and isolation for infection prevention: a systematic umbrella review of the global evidence. In: *SSRN*, 2020, nr. 3561265, p. 1-27.
7. Huremović D. Brief history of pandemics (pandemics throughout history). In: *Psychiatry of pandemics. A Mental health response to infection outbreak*. Ed. Huremović D. Springer Nature Switzerland AG, 2019, p. 7-37.
8. Huremović D. Mental health of quarantine and isolation. In: *Psychiatry of pandemics. A Mental health response to infection outbreak*. Ed. Huremović D. Springer Nature Switzerland AG, 2019, p. 95-119.
9. Moustakas C. E. *Loneliness*. Ebook by Pickle Partners Publishing, 2016. 136 p.
10. Palgi Y. ș. a. The loneliness pandemic: Loneliness and other concomitants of depression, anxiety and their comorbidity during the COVID-19 outbreak. In: *Journal of affective disorders*, 2020, vol. 275, p. 109–111.
11. Perlman D. Loneliness: A life-span, family perspective. In: *Families and social networks*, 1988, vol. 1, p. 190-220.
12. Perlman D., Peplau L. A. Toward a social psychology of loneliness. In: *Personal relationships*, 1981, vol. 3, p. 31-56.
13. Rosenberg M. ș. a. Depression and loneliness during April 2020 COVID-19 restrictions in the United States, and their associations with frequency of social and sexual connections. In: *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 2021, vol. 56, 1-12.
14. Russell D. ș. a. Developing a measure of loneliness. In: *Journal of personality assessment*, 1978, vol. 42(3), p. 290-294.
15. World Health Organization. Bulletin of the World Health Organization. <https://www.who.int/publications/journals/bulletin/>

UDC: 316.612, 316.613.5, 378

<https://doi.org/10.54481/ecsoen.2022.1-2.16>

SOCIAL SKILLS AMONG TEACHERS WORKING IN PRIMARY EDUCATION: AN EXPLORATORY STUDY

ABILITĂȚILE SOCIALE ÎN RÂNDUL CADRELOR DIDACTICE CARE LUCREAZĂ ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR: STUDIU EXPLORATORIU

*TUFEANU Magda, PhD in psychology, university lecturer,
Technical University “Gheorghe Asachi”, Iași, Romania*

*ROBU Viorel, PhD in psychology, university lecturer,
“Vasile Alecsandri” University of Bacău, Romania*

(ORCID: 0000-0002-2882-6475)

*PETRESCU Zamfira-Maria, preschool teacher,
“Agricola” Kindergarten, Bacău, Romania*

(ORCID: 0000-0002-6299-5950)

*TUFEANU Magda, doctor în psihologie, lector universitar,
Universitatea Tehnică „Gheorghe Asachi”, Iași, România*

*ROBU Viorel, doctor în psihologie, lector universitar,
Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, România*

(ORCID: 0000-0002-2882-6475)

*PETRESCU Zamfira-Maria, profesor în învățământul preșcolar,
Grădinița cu Program Săptămânal „Agricola” Bacău, România*

(ORCID: 0000-0002-6299-5950)

Annotation: Researchers who have focused their attention on conceptualizing, evaluating, and studying the psychosocial dimension of the classroom environment have emphasized the importance of this factor in the learning process. The quality of pedagogical action in the classroom is highly dependent on the social skills and interpersonal behavior of the teacher. The present study deals with students' views on the social skills of teachers working in primary education. Ninety-two third or fourth grade students completed the Romanian version of an abbreviated form of the Questionnaire on Teacher Interaction/QTI [11, 23, 24]. The students' responses were analyzed descriptively. They illustrate the expectations that young school children have of their teachers.

Adnotare: Cercetătorii care și-au concentrat atenția pe conceptualizarea, evaluarea și studierea dimensiunii psihosociale a mediului dintr-o clasă de elevi au evidențiat importanța acestui factor în procesul învățării. Calitatea acțiunii pedagogice desfășurate în clasa de elevi depinde în mare măsură de abilitățile sociale și comportamentul interpersonal al profesorului. Prezentul studiu abordează opiniile pe care elevii le au cu privire la abilitățile sociale ale cadrelor didactice care lucrează în învățământul primar. Nouăzeci și doi de elevi de clasele a III-a sau a IV-a au completat versiunea în limba română pentru o formă prescurtată a instrumentului Questionnaire on Teacher Interaction/QTI [11, 23, 24]. Răspunsurile elevilor au fost analizate descriptiv. Ele ilustrează așteptările pe care copiii de vârstă școlară mică le au de la învățătorii lor.

Keywords: social skills, teachers, primary education, students' views, exploratory study.

Cuvinte cheie: abilități sociale, cadre didactice, învățământ primar, opiniile elevilor, studiu exploratoriu.

Introducere

Vocația unui cadru didactic implică abilități, competențe, atribuții, responsabilități și roluri care o fac să se distingă de alte profesii. După A. Cosmovici și L. Iacob [5], principalele competențe, calități și resurse necesare pentru reușita în ocupația de cadru didactic includ: niveluri superioare ale inteligenței cognitive, sociale și emoționale, abilități de lucru intelectual, pregătirea științifică solidă în domeniul disciplinei predate sau al disciplinelor care sunt gestionate din punct de vedere educativ, calități organizatorice și manageriale, relații bune cu beneficiarii direcți (preșcolari sau elevi) și cei indirecti (părinți) ai procesului instructiv-formativ, calitatea bună a raporturilor profesionale cu ceilalți colegi de muncă și cu *staff*-ul managerial al instituției de învățământ, orientarea spre valori etice și morale ș.a.

Profilul personalității, competențele și resursele solicitate unui dascăl acoperă o plajă foarte variată și derivă atât din natura complexității actului educativ, cât și a profesiei didactice. Competențele necesare activității didactice, respectiv profilul care contribuie la tactul pedagogic au fost analizate în numeroase lucrări publicate în literatura axată pe educație [1, 5]. Practicienii din domeniul dezvoltării personale și specialiștii în managementul resurselor umane vorbesc despre o varietate de abilități de viață care reprezintă resurse cheie pentru adaptarea dascălilor la provocările vieții de zi cu zi și la cele care apar în profesia didactică. Acestea includ *marketing*-ul personal, capacitatea de comunicare, abilitatea de planificare și autoorganizare, capacitatea de rezolvare a problemelor practice și cea de soluționare a conflictelor interpersonale, competențele sociale și emoționale, precum și abilitatea unui cadru didactic de a acorda suport continuu copiilor și tinerilor pe care îi gestionează din punct de vedere educativ [16].

Un studiu realizat de către I. Grosu [9] cu scopul de a releva competențele psihopedagogice care se reflectă mai frecvent în prestația pe care cadrele didactice o au în timpul lecțiilor relevă nivelul competențelor sociale. Eșantionul de subiecți a inclus 30 de profesori. Analiza calitativă și cantitativă a răspunsurilor la itemi chestionarului administrat i-a permis autoarei studiului să evidențieze nivelul manifestării diferitelor competențe psihopedagogice, tendințele, precum și dificultățile pe care dascălii investigați le întâmpinau în activitatea didactică. Constatările evidențiază faptul că, în timpul lecțiilor, profesorii: a) îi ascultă în mod activ pe elevi și le oferă suportul de care au nevoie în procesul învățării; b) manifestă bunăvoință și empatie; c) sunt implicați din punct de vedere cognitiv-intelectual și emoțional în procesul didactic; d) sunt orientați spre colaborare; e) gestionează posibilele situații de conflict astfel încât să le evite; f) au capacitatea de a activa clasa de elevi; g) au abilitatea de a organiza și gestiona atât activități instructiv-formative individuale, cât și activități de grup/pe echipe; h) știu cum anume să varieze tipurile de activități, astfel încât să mențină permanent atenția și interesul elevilor; i) sunt rezistenți la stresul psihic; j) au un nivel ridicat al autoconștiinței. Din acest studiu, este de reținut faptul că abilități și calități precum ascultarea activă, suportul acordat elevilor, empatia, capacitatea de colaborare, dezamorsarea conflictelor, capacitatea de a activa clasa, capacitatea de organizare a activităților de grup/pe echipe ș.a. fac parte din categoria competențelor sociale.

În ultimii ani, tot mai mulți specialiști din domeniile pedagogiei, psihologiei educației și managementului educațional accentuează asupra importanței pe care competențele pentru dezvoltarea personală o au în creșterea calității activității educative pe care cadrele didactice o desfășoară [1, 4]. Programele din domeniul formării continue a personalului didactic urmăresc, printre alte domenii, extinderea competențelor transversale privitoare la rolurile sociale și la dezvoltarea personală și profesională, interacțiunea și comunicarea cu mediul educativ care are o componentă socială pregnantă, asumarea responsabilităților privind organizarea, conducerea și îmbunătățirea performanței strategice a grupurilor profesionale din domeniul educației, precum și autoanaliza reflexivă și autocontrolul pe care dascălii trebuie să le realizeze asupra propriei lor activități profesionale, precum și asupra resurselor de care dispun.

Material și metodă

Scopul și variabilele prezentului studiu. Activitatea profesională a unui cadru didactic este una dintre cele mai complexe. Ca agent al schimbării prin intervențiile educative, cadrul didactic joacă un rol cheie în obiectivarea în performanțe a misiunii și a direcțiilor prevăzute în documentele cadru pe care este fundamentat un sistem de învățământ. Pentru ca un învățător sau profesor să participe în mod activ și să aibă o contribuție reală și consistentă la eforturile educative sistematice și la construirea unor generații de tineri abilitate, este necesar să dețină un set de resurse personale și profesionale (cunoștințe, abilități, deprinderi, priceperi, atitudini, motivații, comportamente) care se formează în traseul dezvoltării de-a lungul vieții.

Cadrul didactic influențează semnificativ procesul instructiv-educativ, în sensul în care personalitatea sa își spune cuvântul atunci când analizăm atitudinile, comportamentul și realizările cadrului didactic în domenii precum: interacțiunile cu elevii și cu ceilalți profesioniști din mediul școlar, strategiile și metodele de predare-învățare și evaluare, experiențele/oportunitățile de învățare pe care le poate asigura, climatul pe care îl creează în grupa de preșcolari/clasa de elevi, strategiile de management al activităților formative și al colectivului de preșcolari/elevi ș.a. În acest context, dezvoltarea personală va completa eforturile pe care dascălii le depun pentru perfecționarea și extinderea carierei didactice, înzestrându-i pe aceștia cu o serie de competențe profesionale transversale care sunt absolut necesare pentru a se adapta la solicitările societății contemporane. Dintre această categorie de competențe, prezentul studiu și-a concentrat atenția asupra domeniului social și emoțional.

Scopul studiului exploratoriu pe care l-am realizat într-un eșantion de elevi de ciclu primar a fost identificarea percepției pe care copiii de vârstă școlară mică o au despre competențele sociale ale propriilor lor dascăli care le orientează pașii în universul cunoașterii și al formării personalității.

Într-un sens foarte general, competența socială se referă la un model de comportament interpersonal prin care o persoană este capabilă să producă efectele dorite asupra altor persoane [2]. Modelele teoretice și de măsurare care au încercat să explice interacțiunea dintre laturile cognitivă, afectiv-emoțională și comportamentală ale competenței interpersonale au conturat un tablou complex format din caracteristici ale funcționării individului uman (de exemplu: aptitudini, deprinderi, abilități, dispoziții non-cognitive ale personalității, structuri motivaționale, atitudini și răspunsuri comportamentale) care îl fac să fie constructiv și eficient în relațiile sociale [20]. Competențele sociale nu includ numai cunoștințe și abilități implicate în procesarea informațiilor relevante pentru diverse contexte de interacțiune interpersonală, ci și dimensiuni precum: a) perceperea acurată a unor indicii relevante pentru anumite situații de interacțiune și interpretarea adecvată a acestora; b) anticiparea obstacolelor care pot să apară într-un anumit context social și a consecințelor pe care propriile comportamente le pot avea pentru sine și ceilalți; c) identificarea unor soluții eficiente pentru diverse probleme care pot să apară în contextele interpersonale; d) transpunerea deciziilor adoptate în legătură cu diverse probleme în comportamente sociale eficiente; e) credința în autoeficacitatea în domeniul relațiilor sociale.

În prezentul studiu, prin competențele sociale ale cadrului didactic s-a înțeles un set de deprinderi și abilități pe care un cadru didactic le utilizează în vederea gestionării cu succes a relațiilor interpersonale specifice activității profesionale pe care o realizează în sistemul de învățământ. D. Fisher, B. Fraser și J. Cresswell [8] s-au referit la următoarele aspecte ale competenței sociale (interpersonale) a unui cadru didactic, la care elevii se pot raporta atunci când li se solicită să-și evalueze proprii profesori în ceea ce privește performanțele în relațiile sociale: a) încrederea și respectul pe care profesorii le manifestă față de elevi; b) capacitatea de comunicare deschisă și onestă cu elevii; c) capacitatea persuasivă; d) abilitatea de organizare a clasei de elevi (ca grup social) și a activităților instructiv-educative; e) rezistența la stresul psihic; f) încrederea pe care elevii o au în profesorii lor; g) capacitatea profesorilor de a-i consilia și îndruma pe elevi în vederea asigurării tuturor condițiilor necesare pentru optimizarea învățării și a adaptării la solicitările vieții școlare. În documentele care reglementează formarea și dezvoltarea profesională continuă a cadrelor didactice,

competențele sociale (de exemplu: abilitatea de motivare a elevilor pentru a participa la activitățile instructiv-formative de echipă, capacitatea de comunicare empatică, capacitatea de a stabili parteneriate cu membrii comunității școlare extinse etc.) fac parte din domeniul referitor la comunicare și relaționare [14].

Participanți și procedură. Datele pe care le vom analiza provin din prelucrarea răspunsurilor pe care 92 de copii de vârstă școlară mică, elevi de clasele a III-a ($n = 34$) sau a IV-a ($n = 58$) le-au dat la un chestionar standardizat. Eșantionul de subiecți a inclus 40 băieți și 52 fete cu vârste cuprinse între 9 și 11 ani. Elevii au provenit din cinci școli generale publice care fac parte din rețeaua instituțiilor de învățământ preuniversitar din județele Bacău și Iași.

Chestionarul a fost administrat în perioada decembrie 2020-februarie 2021. Elevii au fost recrutați prin tehnica eșantionării mixte (intenționată și aleatorie). Astfel, pentru a se controla efectul referitor la dezirabilitatea socială a răspunsurilor (tendența elevilor de a răspunde conform expectanțelor, avându-se în vedere că persoana de referință pe care urmau să o evalueze era propriul lor învățător/profesor pentru învățământul primar sau propria lor învățătoare), s-a evitat recrutarea tuturor elevilor din una și aceeași clasă. Acest factor care ar fi putut distorsiona răspunsurile la chestionar a fost controlat prin recrutarea a câte 5-8 elevi din 12 clase de-a III-a sau a IV-a care alcătuiau populația școlară din cinci școli generale, dintre care trei făceau parte din rețeaua din mediul urban și celelalte două din rețeaua din mediul rural. Din fiecare dintre clasele în care s-a intrat, elevii au fost aleși la întâmplare de către cadrele didactice cărora le-a fost solicitat suportul pentru colectarea datelor. Așadar, cei 92 de elevi care au participat la studiu au evaluat 12 cadre didactice care activau în învățământul primar. Răspunsurile la chestionare au fost anonime, pentru a se încuraja sinceritatea elevilor.

Chestionarul administrat pentru colectarea datelor. Colectarea datelor a fost realizată prin metoda chestionarului standardizat. Percepția pe care elevii de clasele III-IV o aveau despre competențele sociale ale dascălilor care le orientau pașii în domeniul școlarității mici a fost măsurată utilizându-se versiunea în limba română pentru o formă prescurtată ($k = 17$ itemi) a unui instrument construit și testat din punct de vedere psihometric de către Th. Wubbels, M. Brekelmans, H. Créton și H. Hooymayers. Este vorba despre *Questionnaire on Teacher Interaction/QTI* [23, 24]. În versiunea sa originală (în limba engleză), instrumentul QTI include 77 de itemi care au fost construiți pentru a operaționaliza opt sectoare ale comportamentului unui cadru didactic, după cum urmează: orientarea spre *leadership*, orientarea spre ajutorarea elevilor și prietenie, orientarea spre înțelegerea și acceptarea elevilor, orientarea spre investirea elevilor cu responsabilitate și libertate, comportamente ambigue/ambivalente, orientarea spre critică și tendința de a exprima insatisfacție, reacții emoționale și comportamentale dezadaptative și orientarea spre atitudini punitive, respectiv orientarea spre strictete. Acestea au fost grupate în două dimensiuni bipolare, și anume nivelul proximității față de elevi (opoziție vs. cooperare) și natura influenței exercitate asupra elevilor (dominanță vs. supunere). Versiunea lungă a instrumentului QTI a fost administrată pe eșantioane de elevi și profesori atât din Olanda [24], cât și din SUA [25] și s-a evidențiat prin calități psihometrice (validitate și fidelitate) bune. D. G. Henderson, D. L. Fisher și B. J. Fraser [11] au prescurtat versiunea originală a instrumentului QTI ($k = 48$ itemi; câte șase itemi pentru fiecare dintre cei opt factori). Această versiune economicoasă a fost administrată în Australia pe un eșantion format din 489 elevi de clasele XI-XII, evidențind dovezi satisfăcătoare pentru validitatea de construct și fidelitate (valori ale consistenței interne pentru cele opt scale cuprinse între 0.63 și 0.83).

În prezentul studiu, versiunea australiană cu 48 de itemi a stat la baza traducerii în limba română, a adaptării și a unei noi prescurtări pentru utilizarea în populația școlară de elevi români de clasele III-IV. Termenul „acest profesor” a fost înlocuit cu termenii „învățătorul meu/învățătoarea mea”. Instrumentul pe care elevii de ciclul primar l-au completat individual a inclus 17 itemi (de exemplu: „Învățătorul meu/învățătoarea mea ne explică în mod clar lucrurile pe care le învățăm la școală”, „Învățătorul meu/învățătoarea mea își dă seama când elevii nu înțeleg ceva”, „Învățătorul meu/învățătoarea mea este prietenos/-oasă cu elevii”). Pentru fiecare dintre itemi, variantele de

răspuns au fost distribuite gradual pe o scală cu cinci ancore verbale (de la 0 – *niciodată* la 4 – *întotdeauna*). În studiul nostru, ne-a interesat doar analiza descriptivă a răspunsurilor pe care elevii de clasele a III-a sau a IV-a le-au dat la instrumentul care le-a fost administrat. În acest sens, au fost calculate frecvențele absolute pentru fiecare dintre cele cinci variante pe care elevii le-au avut la dispoziție pentru a răspunde la fiecare item în parte.

Rezultate și discuții

În cele ce urmează, vom analiza distribuțiile procentuale ale răspunsurilor pe care elevii le-au oferit la itemii chestionarului care le-a fost administrat. Distribuțiile sunt analizate prin raportarea la cele cinci variante de răspuns posibile pentru fiecare item în parte.

Entuziasmul pe care dascălii îl aveau în legătură cu disciplinele pe care le gestionau din punct de vedere instructiv-formativ s-a evidențiat din preponderența variantelor de răspuns *des* ($n = 37$) sau *întotdeauna* ($n = 53$) pe care elevii le-au dat la primul dintre itemii chestionarului. Implicarea pe care un dascăl din învățământul primar o are în propria sa activitate didactică, nivelul cunoștințelor specifice fiecăreia dintre disciplinele care fac parte din curriculumul pentru clasele 0-IV (de exemplu: Comunicare în limba română, Matematică și explorarea mediului, Geografie, Istorie, Arte vizuale și abilități practice, Dezvoltare personală etc.), priceperile pe care le pune în slujba instruirii și a formării personalității elevilor săi pot constitui un model de dăruire și pasiune profesională pentru copiii de vârstă școlară mică și părinții acestora și pot fi percepute și apreciate ca atare.

Optzeci dintre elevii chestionați au indicat că învățătorii lor sau profesorii pentru învățământul primar alături de care lucrau la școală aveau des sau întotdeauna încredere în copiii pe care îi orientau din punct de vedere instructiv-educativ. Pentru un copil de vârstă școlară mică, calitatea relației pe care o are cu învățătorul său este un factor esențial care poate influența negativ sau pozitiv procesul adaptării la solicitările școlare și, prin acesta, rezultatele pe care copilul le obține de-a lungul miciei școlare. Aproximativ, căldura și deschiderea în relația dintre învățător și elevii săi facilitează procesul învățării, îi activează pe copiii de vârstă școlară mică și le oferă sentimentul de siguranță și confortul emoțional și social de care au nevoie pentru a se dezvolta armonios. La vârstele corespunzătoare ciclului de învățământ primar, se manifestă imperios nevoia de a crea copiilor o imagine de sine pozitivă, încrederea în propriile lor forțe, precum și sentimentul că sunt persoane valoroase și importante pentru părinții lor, precum și pentru ceilalți adulți din jurul lor – membrii familiei extinse, învățătorul de la școală, consilierul școlar. Copiii cărora persoanele semnificative din jurul lor le transmit încrederea și aprecierea lor se simt bine cu ei înșiși, interacționează într-un mod constructiv cu ceilalți copii și cu adulții, se deschid în relațiile sociale specifice vârstei, se motivează permanent pentru a participa la activitățile de învățare care sunt prilejuate de diverse contexte – într-un cuvânt, se canalizează pe un traseu al dezvoltării pozitive. În plus, deschiderea din partea învățătorului (care este una dintre figurile adulte importante pentru dezvoltarea cognitivă, afectivă, comportamentală și socială la vârstele școlare mici) și încrederea pe care acesta și-o exprimă deschis contribuie la apropierea copiilor și la creșterea atașamentului pe care aceștia îl simt față de școală.

Majoritatea elevilor ($n = 83$) a răspuns că învățătorii/profesorii pentru învățământul primar care îi tutelau din punct de vedere educativ și social le explicau întotdeauna în mod clar lucrurile noi pe care le învățau la școală, dovedind astfel competențe de comunicare verbală. În activitatea didactică, comunicarea reprezintă un factor cheie care contribuie la eficiența procesului instructiv-educativ. După părerea lui N. Mitrofan [15], aptitudinea pedagogică implică o componentă profesional-științifică, una psihopedagogică și o a treia de natură psihosocială. Ultima componentă include abilități și calități care sunt necesare optimizării relației dintre un cadru didactic și persoanele pe care le instruieste și educă. Este vorba despre abilitatea de adoptare a unor roluri diferite, adecvate situațiilor/contextelor de învățare, sociabilitatea, abilitatea de a organiza, influența într-un mod pozitiv și conduce grupul de persoane educate, capacitatea de comunicare, abilitatea de utilizare a puterii și autorității într-un mod echilibrat etc. Un învățător care știe să se facă înțeles, care are un

vocabular bogat și flexibil (adaptabil la particularitățile dezvoltării cognitiv-intelectuale și la nevoile educative ale copiilor pe care îi gestionează din punct de vedere educativ), care își construiește și modulează comunicarea în funcție de sarcinile de învățare și contextele sociale curente are mai mult succes în activitatea pedagogică pe care o desfășoară. De asemenea, capacitatea cadrului didactic de a comunica coerent, clar și convingător, precum și abilitatea de a opera cu informații de natură cognitivă contribuie la ordonarea gândirii elevilor de vârstă școlară mică și la formarea abilității acestora de a înțelege logic conținuturile teoretice și practice care le sunt transmise în procesul instructiv-educativ.

Ascultarea activă a fost o altă abilitate socială a învățătorilor/profesorilor pentru învățământul primar care s-a evidențiat în răspunsurile pe care elevii le-au dat la chestionar. Astfel, 73 dintre aceștia au spus că dascălii îi ascultau întotdeauna cu mare atenție pe elevii lor atunci când aceștia aveau ceva de spus. Restul elevilor au ales pentru acest item varianta de răspuns *des*. În organizația școlară, comunicarea dintre cadre didactice și elevi reprezintă o componentă fundamentală pentru derularea activităților instructiv-educative, precum și pentru asigurarea climatului psihosocial productiv. Comunicarea pe care un cadru didactic o realizează poate avea o valoare instrumentală (atunci când urmărește anumite scopuri precise, cum ar fi producerea unor efecte la nivelul atitudinilor și al comportamentelor elevilor sau evaluarea orală a achizițiilor pe care elevii le-au realizat la o disciplină de studiu sau alta) sau referențială (transmiterea de noi informații și cunoștințe în contextul procesului de predare-învățare). Dascălul care este înzestrat cu abilitatea de ascultare activă în relațiile cu elevii săi adoptă o atitudine înțelegătoare, non-interpretativă și non-judecativă față de aceștia. El nu-i acuză, critică, devalorizează sau denigrează pe elevii săi, nici măcar atunci când apar probleme în organizarea clasei sau când aceștia sunt indisciplinați. Mai degrabă urmărește cu mare atenție mesajele, dorințele și nevoile elevilor și se concentrează întotdeauna pe subiectele care se află în centrul discuțiilor și pe rezolvarea problemelor pe care elevii le semnalează sau pe depășirea dificultăților pe care aceștia le întâmpină. Ascultarea activă este o abilitate care nu se îmbunătățește prin simpla rutină profesională, ci necesită eforturi sistematice.

Șaptezeci și patru dintre elevi au considerat că dascălii care le conduceau clasele din care făceau parte erau exigenți în ceea ce privește calitatea procesului predării-învățării, achizițiile pe care elevii trebuiau să le realizeze, rezultatele lor școlare și disciplina în clasa de elevi. Restul elevilor au indicat că dascălii lor aveau doar uneori standarde și așteptări ridicate în relația didactică cu proprii lor elevi. Nivelul exigenței pe care un dascăl o are în raport cu elevii săi trebuie relaționat cu nivelul aspirațiilor pe care elevii le au, precum și cu eforturile pe care aceștia le depun în procesul învățării, respectiv calitatea rezultatelor pe care le obțin. Atunci când un cadru didactic le cere prea puțin sau, dimpotrivă, prea mult elevilor săi, fără a-și racorda așteptările și exigența la potențialul elevilor și la progresele pe care aceștia le fac, caracteristicile situațiilor de învățare, precum și la propriul stil pedagogic, eficiența investițiilor de natură instructiv-educativă este scăzută. Un cadru didactic prea „lejer” cu elevii pe care îi instruieste, care nu emite pretenții prea mari în ceea ce privește nivelul achizițiilor și performanța la învățatură nu-și motivează elevii să depună eforturi sistematice orientate spre învățarea temeinică, cu efecte durabile în timp. Însă, nici atitudinea situată la cealaltă extremă nu este productivă din punct de vedere pedagogic, precum și în ceea ce privește impactul pe care îl poate avea asupra dezvoltării copiilor de vârstă școlară mică. Ne referim la cadrele didactice care își fixează standarde foarte înalte și nerealistice (în raport cu potențialul cognitiv-intelectual al elevilor, precum și cu dificultățile cognitive, emoționale, sociale sau familiale pe care aceștia le pot întâmpina pe parcursul școlarității) în ceea ce privește performanța la învățatură pe care elevii săi trebuie să o obțină. Așadar, nivelul exigenței pe care un cadru didactic trebuie să o aibă în raport cu rezultatele și calitatea procesului instructiv-formativ este un indicator de performanță ajustabil în funcție de mai mulți factori care țin de elevi și particularitățile socio-familiale ale dezvoltării acestora, de organizarea și gestionarea procesului de învățământ, precum și de caracteristicile microclimatului din clasa de elevi/instituția școlară.

Șaptezeci și șapte din totalul elevilor de ciclu primar care au participat la studiu au declarat că, atunci când apăreau dezacorduri între ei și dascălii lor, puteau vorbi întotdeauna sau des cu învățătorii lor/profesorii pentru învățământul primar despre lucrurile care constituiau subiectul dezacordurilor. Doar 15 dintre elevii chestionați au declarat că puteau să facă acest lucru rar sau foarte rar. Uneori, dezacordurile dintre elevi și învățători pot conduce la tensiuni și conflicte, mai ales atunci când creează sentimentul de frustrare ambelor părți implicate în neînțelegeri sau când acestea sunt rezistente la schimbare. Atunci când, în această ecuație, intervine și părerea părinților, se poate ajunge la o situație mai complexă, mai ales atunci când părinții sunt părținitori cu propriii lor copii. Din cele arătate, rezultă că abilitatea cadrului didactic de a clarifica lucrurile și de a negocia într-un mod constructiv cu propriii săi elevi (și cu părinții acestora) neînțelegerile care pot apărea în fluxul activităților instructiv-educative sau în managementul din punct de vedere psihopedagogic, social și administrativ al clasei de elevi, la care se adaugă capacitatea de ascultare activă și toleranța la frustrare reprezintă resurse utile pentru adaptarea la solicitările specifice ocupației didactice.

Optzeci dintre elevii chestionați au declarat că învățătorii lor/profesorii pentru învățământul primar aveau capacitatea des sau întotdeauna să-și dea seama atunci când elevii nu înțelegeau conținuturile care le erau predate sau explicațiile care le erau oferite. Doar 12 dintre elevi au considerat că dascălii lor nu își dădeau seama atunci când elevii nu înțelegeau ceva. Una dintre competențele psihosociale specifice meseriei de cadru didactic vizează capacitatea de reflecție cu privire la calitatea propriei munci și la impactul pe care propriul stil pedagogic îl are asupra elevilor. Dascălii cu experiență își adaptează strategiile și metodele didactice, precum și stilul didactic în funcție de particularitățile dezvoltării cognitiv-intelectuale a elevilor și de diferențele dintre aceștia în ceea ce privește capacitatea de a recepta corect și de a înțelege explicațiile, exemplele, demonstrațiile sau reflecțiile vehiculate în context didactic. Un cadru didactic care are răbdare și reia explicațiile sau demonstrațiile pe care le realizează în cursul lecțiilor, pentru a veni în întâmpinarea nevoilor elevilor care nu au înțeles ceea ce li s-a transmis este apreciat ca atare atât de către elevi, cât și de către părinți. Atenția pe care cadrul didactic care are abilitatea de a conștientiza atunci când elevii lui nu înțeleg ceea ce li se predă o acordă diferențelor dintre elevi în ceea ce privește stilul de receptare a informațiilor/învățare, capacitatea de concentrare a atenției, modalitățile de organizare a gândirii, abilitatea de a înțelege conținuturi cu diverse grade de complexitate și de a le relaționa între ele etc. este un factor care contribuie la eficiența procesului instructiv-educativ și face parte din profilul competențelor profesionale care îi sunt necesare unui dascăl.

Toți elevii de ciclu primar care au fost chestionați au declarat că învățătorii lor/profesorii pentru învățământul primar își ajutau des sau întotdeauna elevii la învățatură. Suportul instrumental, informațional, cognitiv-intelectual și emoțional pe care elevii îl primesc de la învățătorii/profesorii lor reprezintă una dintre cele mai importante resurse externe care contribuie la eficiența procesului instructiv-educativ și la rezultatele pe care elevii le obțin. Literatura internațională conceptualizează suportul social prin asistența emoțională, informațională sau practică pe care o persoană (copil, adolescent sau adult) o primește de la alte persoane din propria rețea socială (de exemplu: membrii familiei, cadre didactice, covârșnici, prieteni, colegi de muncă etc.) sau pe care o percepe ca fiind disponibilă atunci când are nevoie [19]. Suportul pe care cadrele didactice îl oferă elevilor este un predictor consistent al atitudinii pozitive față de școală, al motivației pentru învățatură, precum și al angajamentului constant în activitățile școlare în rândul copiilor și al adolescenților [3, 12, 22]. Mai ales în preșcolaritate și în clasele 0-IV, adică atunci când se pun bazele personalității adolescentului și a tânărului de mai târziu, copiii au nevoie constantă de suportul cognitiv, instrumental și emoțional din partea părinților, educatorilor și a învățătorilor, pentru a depăși dificultățile inerente traseului dezvoltării și a se adapta cu succes la sarcinile din diverse domenii.

Patruzeci și nouă dintre elevii chestionați au declarat că puteau să decidă întotdeauna anumite lucruri în timpul orelor pe care învățătorii lor/profesorii pentru învățământul primar le țineau în clasă. Alți 21 au indicat că puteau să facă des acest lucru. Restul răspunsurilor s-au distribuit pe variantele rar ($n = 16$) sau foarte rar ($n = 6$). Aceste rezultate se referă la autonomia pe care cadrele didactice o

acordă elevilor pe parcursul procesului proprii lor instruirii și formării. Cercetătorii care s-au preocupat de factorii care influențează calitatea dezvoltării în rândul copiilor și al adolescenților au subliniat constant faptul că acest proces necesită relații interpersonale (în familie, școală și grupurile de covârșnici) bazate pe grijă și încredere, pe posibilitatea exprimării de sine într-un mod autonom, posibilitatea de a alege și cea de a lua decizii într-un mod responsabil [17]. Elevii care frecventează școli în care au mai puține oportunități pentru a dezvolta relații mutual suportive sau pentru a-și exercita autonomia în realizarea activităților instructiv-educative și în exprimarea de sine suferă în ceea ce privește întâmpinarea nevoilor de dezvoltare și, de multe ori, ajung să se confrunte cu dificultăți în adaptarea din punct de vedere emoțional, comportamental, social și școlar [7, 17, 21]. Rezultatele studiilor empirice tind să confirme această observație.

Cincizeci și opt dintre elevii chestionați au raportat că orele pe care învățătorii lor/profesorii pentru învățământul primar le țineau erau plăcute și atractive. Alți 28 au declarat că orele pe care le aveau la școală erau aproape întotdeauna plăcute. Doar șase dintre elevii investigați au exprimat opinia că rar orele pe care dascălii lor le țineau erau plăcute. Impactul pe care mediul (instructiv-formativ și social) caracteristic unei clase de elevi îl are asupra motivației și calității activității de învățare (care se reflectă în performanțele pe care elevii le obțin) reprezintă un domeniu de studiu popular în agenda cercetătorilor din domeniul științelor educației [7, 10, 13]. În clasa de elevi, parcursul și randamentul activității instructiv-educative sunt influențate de variabile care țin de mai multe contexte interdependente: fizic, social și emoțional, organizațional, cultural și contextul instructiv care reunește variabile referitoare la activitatea de predare-învățare și cea de evaluare [13, 18]. Modul în care dascălii predau și evaluează nivelul achizițiilor realizate de către elevi, precum și credințele, atitudinile și comportamentele acestora tind să influențeze atitudinea și comportamentele implicate în activitatea de învățare. Contextul stimulativ pe care îl prilejuiește procesul instruirii și al educării care are loc în clasa de elevi include oferirea unor informații și crearea unor deprinderi și abilități, ale căror semnificații și utilitate în raport cu adaptarea la sarcinile de dezvoltare din viața reală le sunt clarificate elevilor, proiectarea unor sarcini de învățare în clasă/teme pentru acasă care le stimulează elevilor participarea, curiozitatea și, în același timp, le oferă autonomie în realizare, recunoașterea de către dascăli a eforturilor pe care elevii le depun, precum și a meritelor pe care le au (în funcție de rezultatele școlare și alte realizări), precum și evaluarea nivelului achizițiilor elevilor, care trebuie să fie flexibilă, echitabilă și să aibă un caracter formativ.

Optzeci și șase din totalul elevilor au declarat că învățătorii lor/profesorii pentru învățământul primar reușeau des sau întotdeauna să le capteze atenția. Doar șase elevi au declarat că dascălii pe care îi aveau în clasele lor le captau rar atenția în cursul lecțiilor și al altor activități formative. Atenția pe care elevii o acordă activităților instructiv-educative desfășurate în clasă poate fi pusă în relație cu atractivitatea conținuturilor, stilul de predare al cadrului didactic, metodele și mijloacele didactice moderne (de exemplu, utilizarea metodelor activ-participative, precum și a unor procedee creative care le antrenează elevilor gândirea), climatul social și emoțional din timpul orelor, la care se adaugă motivația elevilor și strategiile pe care cadrul didactic le utilizează pentru a-i antrena pe elevi în fluxul activităților instructiv-educative. Captarea atenției elevilor reprezintă una dintre sarcinile de bază ale dascălului pe tot parcursul lecțiilor și al activităților extracurriculare. Această abilitate depinde atât de experiența și resursele cadrului didactic, cât și de caracteristicile elevilor. Diferențele individuale dintre elevi trebuie gestionate astfel încât toți factorii perturbatori care ar putea influența eficiența procesului didactic să fie controlați în mod optim.

Optzeci și trei dintre elevii chestionați au indicat faptul că învățătorii lor/profesorii pentru învățământul primar aveau întotdeauna disponibilitatea să le explice din nou atunci când în cursul lecțiilor, al orelor de sistematizare și consolidare, precum și al celor de recapitulare, elevii nu înțelegeau anumite conținuturi care le erau transmise. Alți nouă elevi au considerat că dascălii pe care îi aveau făceau acest lucru aproape întotdeauna. Rezultatele sunt convergente cu răspunsurile pe care le-am analizat pentru itemul referitor la abilitatea dascălilor de a explica clar lucrurile pe care copiii trebuiau să le învețe la școală. Așa cum am mai precizat, una dintre calitățile cheie care contribuie la

calitatea și eficiența cadrului didactic este răbdarea învățătorului/profesorului. Nu toți copiii de vârstă școlară mică învață la fel de repede și la același nivel conținuturile care sunt vehiculate în contextul activităților de instruire și a celor formative desfășurate în clasă. Dincolo de factorii perturbatori care pot interveni în cursul unei ore și de diferențele individuale în ceea ce privește particularitățile dezvoltării cognitive și intelectuale a elevilor, dificultățile pe care aceștia le întâmpină în receptarea și înțelegerea informațiilor și a sarcinilor de lucru care sunt gestionate din punct de vedere didactic trebuie să stea permanent în atenția cadrului didactic. Aceasta, deoarece învățarea are un caracter cumulativ în sensul în care golurile pe care elevii le acumulează în ceea ce privește cunoștințele pe care trebuie să le achiziționeze la diverse discipline de studiu au repercusiuni pe termen lung.

Șaptezeci și trei dintre elevi au considerat că învățătorii/profesorii pentru învățământul primar care activau la clasele din care aceștia făceau parte obișnuiau să-i corecteze des sau întotdeauna pe elevi atunci când greșeau răspunsul la o întrebare. Șase dintre elevii chestionați au indicat faptul că dascălii lor făceau rar acest lucru, iar alți 13 au raportat că erau corecțai de către dascăli foarte rar. Lucrările din domeniul psihologiei educației și cele din domeniul didacticii subliniază importanța pe care *feedback*-ul o are în cadrul comunicării didactice [5]. Pentru a-și corecta cunoștințele și a ajunge la o imagine realistă despre calitatea și nivelul propriilor lor achiziții, elevii de vârstă școlară mică au în permanență nevoie de validarea răspunsurilor pe care le dau la întrebările adresate individual sau frontal de către învățător, de încurajări și de recomandări în ceea ce privește îmbunătățirea participării la activitățile din clasă. Din acest motiv, *feedback*-ul pe care cadrul didactic îl oferă într-un mod personalizat fiecăruia dintre elevi în funcție de calitatea implicării și a răspunsurilor acestuia (nu doar în contextul sarcinilor realizate în clasă, ci și atunci când ne referim la răspunsurile date la teste sau la calitatea rezolvării temelor pentru acasă) are o valoare formativă incontestabilă. El îl ajută pe elev să-și autoevalueze nivelul cunoștințelor și calitatea prestației și să-și ajusteze eforturile în funcție de dificultăți sau neajunsuri.

S-a constatat că majoritatea elevilor chestionați ($n = 83$) a exprimat opinia potrivit căreia dascălii pe care îi aveau erau buni lideri în majoritatea contextelor instructiv-formative prilejuite de procesul de învățământ, precum și în ceea ce privește gestionarea clasei de elevi. *Leadership*-ul este o componentă esențială a vocației pedagogice. Numeroși autori au evidențiat impactul pe care această dimensiune psihosocială a profesiei de cadru didactic îl are asupra indicatorilor performanței în activitatea de instruire și educare a copiilor [1, 4, 6]. *Leadership*-ul se împletește cu sarcinile pe care un dascăl le are în domeniul managementului clasei de elevi din punct de vedere didactic și psihosocial. Învățătorul este, deopotrivă, îndrumător, mentor și model de conduită pentru elevii pe care îi tutează în plan educativ, social și spiritual. Stilul de *leadership* al dascălului își pune amprenta într-un mod decisiv asupra climatului afectiv și social din clasă, precum și asupra atitudinilor pe care elevii le au față de școală (în general), învățătură, pregătirea temeinică pentru viitor, față de colectivul școlar din care face parte și, în ultimă instanță, față de dascălii săi.

Optzeci și nouă dintre cei 92 de elevi care au participat la studiu au fost de acord cu faptul că dascălii lor erau întotdeauna sau aproape întotdeauna răbdători cu elevii lor. Așadar, este vorba despre o altă componentă clar evidențiată în imaginea pozitivă pe care copiii de vârstă școlară mică o aveau despre dascălii lor. Elevii de ciclu primar se află încă la vârsta consolidării achizițiilor în toate domeniile dezvoltării cognitive-intelectuale, sociale și emoționale. Aceștia au constant nevoie de modelarea proceselor psihice superioare, a structurilor afectiv-motivaționale ale personalității, precum și a intereselor, valorilor, atitudinilor și a comportamentelor necesare pentru adaptarea optimă la sarcinile dezvoltării. Adesea, elevii se diferențiază substanțial între ei în ceea ce privește dezvoltarea pe palierele la care ne-am referit. În plus, unul și același elev poate fi caracterizat prin heterocronia profilului dezvoltării, așa cum este binecunoscut din psihologia dezvoltării. Prin calitățile, competențele, atitudinile și comportamentele sale, cadrul didactic trebuie să răspundă tuturor acestor particularități psihopedagogice ale elevilor. Răbdarea în relația cu elevii reprezintă o abilitate socială care îi permite cadrului didactic să se raporteze într-un mod adecvat la fiecare elev în parte, astfel încât să vină în întâmpinarea nevoilor educative ale acestuia. Un dascăl care manifestă

toleranță, înțelegere și răbdare în relația didactică și socială pe care o are cu elevii săi creează sentimentul de confort emoțional, încredere și satisfacție în rândul copiilor pe care îi asistă din punct de vedere educativ și este popular în rândul părinților. Cultivarea echilibrului comportamental și a autocontrolului emoțional conduce în timp la dezvoltarea competenței dascălului de a aborda fiecare situație de învățare și diferențele dintre elevi într-un mod constructiv pentru contextul educativ general, precum și pentru toți actorii care participă la educația formală realizată în școală.

Majoritatea elevilor ($n = 83$) a exprimat opinia că dascălii erau prietenoși în relațiile pe care le aveau cu toți copiii din clasele pe care le gestionau din punct de vedere instructiv-educativ. Capacitatea cadrului didactic de a stabili și cultiva relații armonioase și productive atât cu elevii săi, cât și cu părinții acestora denotă un cumul de deprinderi și abilități sociale care constituie o parte importantă din conținutul dezvoltării profesionale și personale continue. Relațiile sociale călduroase, confortabile, bazate pe toleranță, încredere și respect reciproc, precum și pe exprimarea onestă și deschisă a tuturor ideilor, opiniilor, emoțiilor și a sentimentelor permit atât copiilor, cât și învățătorilor să participe integral, într-un mod angajat și cu beneficii maxime la procesul formativ desfășurat în școală. Dascălul prietenos știe cum să-i apropie pe elevi, chiar și pe cei mai dificili, să-i determine să se deschidă și să se implice în viața colectivității școlare (clasa de elevi), pentru a beneficia de toate resursele pe care școlaritatea le oferă și a se adapta optim la sarcinile dezvoltării în acest domeniu. Cultivarea competenței sociale care implică capacitatea de a construi și gestiona relații interpersonale pozitive trebuie să constituie o prioritate pe agenda de lucru a oricărui dascăl care urmărește dezvoltarea personală și, prin aceasta, evoluția în carieră.

Ultimul item din chestionarul administrat le-a solicitat elevilor de clasele III-IV să furnizeze o impresie generală cu privire la încrederea pe care o prezentau învățătorii/profesorii pentru învățământul primar care le orientau pașii în domeniul educației de bază. Repartiția răspunsurilor evidențiază o imagine în general pozitivă pe care elevii o aveau despre dascălii lor. Astfel, 88 dintre elevi și-au exprimat aprecierea cu privire la faptul că învățătorii lor/profesorii pentru învățământul primar erau persoane pe care se puteau baza des sau întotdeauna. Restul au ales varianta de răspuns *rar*. Acest rezultat exprimă încrederea pe care copiii o aveau în cei ce reprezentau „al treilea părinte” pentru ei. Așa cum am precizat în contextul analizei răspunsurilor pentru un alt item din chestionar, cadrul didactic reprezintă persoana alături de care copiii de vârstă școlară mică petrec o parte semnificativă din timpul lor. Din acest motiv, dascălii pot exercita o influență puternică asupra traseului dezvoltării unui copil. Școlarii mici au nevoie de suport informațional, cognitiv-intelectual, afiliativ (socializare), emoțional, moral etc., în vederea achiziționării tuturor componentelor care sunt necesare dezvoltării pozitive și armonioase a personalității. Alături de familie, educatorul și învățătorul reprezintă ancoră importante pe care copiii le folosesc pentru a naviga prin noianul solicitărilor specifice vârstei lor, pentru a-și forma o reprezentare despre ei înșiși, despre propriul lor viitor și lumea din jur. Un dascăl care înțelege această misiune și se angajează cu toate resursele sale în crearea tinerelor generații poate fi caracterizat prin maturitate personală și vocațională.

Concluzii

Abordările teoretice și practice actuale din domeniul competențelor sociale în rândul cadrelor didactice ne evidențiază următoarele:

1. În dinamica activităților instructiv-educative realizate în școală, relațiile interpersonale dintre dascăli și beneficiarii procesului de învățământ, precum și dintre aceștia și ceilalți participanți la organizarea și funcționarea sistemului de educație se sprijină în mod fundamental pe competențele sociale.
2. Competențele sociale ale cadrelor didactice presupun menținerea ritmului activității colectivului de elevi, colaborarea, susținerea elevilor, prevenirea/rezolvarea conflictelor într-un mod eficient, buna cunoaștere a elevilor, capacitatea de a comunica ușor cu elevii, de a-i influența și motiva pentru activitatea de învățare, stabilirea de parteneriate cu membrii

- comunității școlare extinse, motivarea activităților de echipă, capacități și atitudini constructive în domeniul relaționării în mediul școlar.
3. Personalitatea cadrului didactic are o influență covârșitoare asupra elevilor. Persoana învățătorului sau a profesorului emană afecțiune, respect și simpatie prin ideile, convingerile, valorile și căldura pe care le transmite. Atitudinea prietenoasă din partea cadrului didactic și înțelegerea empatică a elevilor conduc la crearea unei bune dispoziții și la încrederea reciprocă în relația dascăl-elev, precum și la desfășurarea unor activități plăcute și propice învățării.
 4. Creșterea responsabilității fiecărui cadru didactic pentru succesul propriei sale cariere în domeniul educației este corelată cu învățarea și dezvoltarea personală pe tot parcursul vieții. După părerea noastră, orientarea dascălilor spre dezvoltarea continuă a domeniului competențelor sociale contribuie, pe de o parte, la reducerea vulnerabilităților individuale (de exemplu, stresul cronic sau sentimentul eșecului în domeniul carierei didactice), creșterea calității vieții și achiziționarea stării de bine și, pe de altă parte, la asigurarea tuturor condițiilor pentru optimizarea calității actului didactic și continuitatea activității profesionale în domeniul educației.

Bibliografie

1. Afanas A. Formarea continuă a profesorului – deziderat al școlii contemporane. În: *Univers Pedagogic*, 2016, vol. 2, nr. 50, p. 92-96.
2. Argyle M. Competențele sociale. În: *Moscovici S. (Coord.), Psihologia socială a relațiilor cu celălalt. (trad.).* Iași: Editura Polirom, 1998, p. 74-98.
3. Birch S. H., Ladd G. W. The teacher-child relationship and children's early school adjustment. În: *Journal of School Psychology*, 1997, vol. 35, nr. 1, p. 61-79.
4. Bolboceanu A., Vrabii V. Dezvoltarea personală a cadrului didactic ca organizator al cunoașterii și facilitator motivational. Ghid metodologic. Chișinău: Institutul de Științe ale Educației, 2018, 58 p.
5. Cosmovici A., Iacob L. (Coord.), *Psihologie școlară (ediția a III-a).* Iași: Editura Polirom, 2008, 304 p.
6. Diaconu M. Competențele profesiei didactice. În: *Gliga L. (Coord.), Standarde profesionale pentru profesia didactică (Predarea în învățământul primar. Predarea matematicii în gimnaziu).* București: Ministerul Educației și Cercetării, Consiliul Național pentru Pregătirea Profesorilor, 2002, p. 25-35.
7. Dotterer A. M., Lowe K. Classroom context, school engagement, and academic achievement in early adolescence. În: *Journal of Youth and Adolescence*, 2011, vol. 40, nr. 12, p. 1649-1660.
8. Fisher D. L., Fraser B. J., Cresswell J. Using the Questionnaire on Teacher Interaction in the professional development of teachers. În: *Australian Journal of Teacher Education*, 1995, vol. 20, nr. 1, p. 8-18.
9. Grosu I. Competențe psihopedagogice ale profesorului. În: *Psihologie. Revistă Științifico-Practică*, 2012, nr. 1, p. 25-31.
10. Guthrie J. T., Wigfield A., You W. Instructional contexts for engagement and achievement in reading. În: *Christenson S. L., Reschly A. L., Wylie C. (Eds.), Handbook of Research on Student Engagement.* New York, NY: Springer, 2012, p. 601-634.
11. Henderson D. G., Fisher D. L., Fraser B. J. Learning Environments and Student Outcomes in Senior High School Biology Classes. Paper presented at Annual Meeting of National Association for Research in Science Teaching, Anaheim, CA (USA), March 1994.
12. Lam S.-f. și al. Do girls and boys perceive themselves as equally engaged in school? The results of an international study from 12 countries. În: *Journal of School Psychology*, 2012, vol. 50, nr. 1, p. 77-94.

13. Lam S.-f., Pak T. S., Ma W. Y. K. Motivating Instructional Contexts Inventory. În: Zelick P. R. (Ed.), *Issues in the Psychology of Motivation*. Huppauge, NJ: Nova Science, 2007, p. 115-132.
14. Ministerul Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului. Metodologia privind formarea continuă a personalului din învățământul preuniversitar. În: *Monitorul Oficial al României, partea I*, nr. 767 bis/31.10.2011.
15. Mitrofan N. *Aptitudinea pedagogică*. București: Editura Academiei Române, 1988, 167 p.
16. Robu V., Măță L., Mironescu R. *Strategii moderne de formare a cadrelor didactice pentru predarea antreprenoriatului*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2020, 286 p.
17. Roeser R., Eccles J., Sameroff A. School as a context of early adolescents' academic and social-emotional development: A summary of research findings. În: *The Elementary School Journal*, 2000, vol. 100, nr. 5, p. 443-471.
18. Shin H. The relations of middle school students' perceived instructional contexts, academic enablers, academic skills, and academic achievement. În: *The Korean Journal of School Psychology*, 2009, vol. 6, nr. 3, p. 291-311.
19. Thoits P. A. Stress and health: Major findings and policy implications. În: *Journal of Health and Social Behavior*, 2010, vol. 51 (Special Issue), S41-S53. <http://hsb.sagepub.com>. (vizitat 20.01.2022). doi: 10.1177/0022146510383499.
20. Topping K., Bremner W., Holmes E. A. Competența socială. Construcția socială a conceptului. În: Bar-On R., Parker J. D. A. (Coord.), *Manual de inteligență emoțională. Teorie, dezvoltare, evaluare și aplicații în viața de familie, la școală și la locul de muncă (trad.)*. București: Editura „Curtea Veche”, 2011, p. 39-49.
21. Way N., Reddy R., Rhodes J. Students' perceptions of school climate during the middle school years: Associations with trajectories of psychological and behavioral adjustment. În: *American Journal of Community Psychology*, 2007, vol. 40, nr. 3-4, p. 194-213.
22. Wentzel K. R. Social relationships and motivation in middle school: The role of parents, teachers and peers. În: *Journal of Educational Psychology*, 1998, vol. 90, nr. 2, p. 202-209.
23. Wubbels Th. și al. Teacher behavior style and learning environment. În: Waxman H. C., Ellett C. D. (Eds.), *The Study of Learning Environments (Vol. 4)*. Houston, TX: University of Houston, 1990, p. 1-12.
24. Wubbels Th., Brekelmans M., Hoymayers H. Interpersonal teacher behavior in the classroom. În: Fraser B. J., Walberg H. J. (Eds.), *Educational Environments: Evaluation, Antecedents and Consequences*. Oxford, England: Pergamon Press, 1991, p. 141-160.
25. Wubbels Th., Levy J. A comparison of interpersonal behavior of Dutch and American teachers. În: *International Journal of Intercultural Relations*, 1991, vol. 15, nr. 1, p. 1-18.

UDC: 316.758: 316.37

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.17>

MODELS OF RESILIENCE OF THE FAMILY OF CHILDREN WITH DISABILITIES

MODELE DE REZILIENȚA ALE FAMILIEI COPILOR CU DIZABILITĂȚI

*HARAZ Svetlana⁹, MA, university lecturer,
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0001-5206-053X)*

*HARAZ Svetlana, MA, lector universitar,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău
(ORCID: 0000-0001-5206-053X)*

Annotation: *This article is an analysis of models of family resilience, models developed from various perspectives and factors (biological, social, psychological, relational, etc.), over several years and scientific research. Developing resilience in families caring for children with disabilities is a topic that has been addressed primarily in terms of medical approach, family stress, stressors, and less in terms of the need to increase the family's ability to cope and to adapt to the child's disability. The presence of a child with disabilities in families is a continuous stressor, a factor that requires the family to find strategies for adaptation, to find the balance between change and stability through adaptability. An analysis of the existing resilience models of the family in which children with disabilities are cared for is also important in the context of understanding resilience as a psycho-social construct for promoting resilience development models and programs.*

It is necessary to understand resilience and its development in the families of children with disabilities and the urgent need to develop and implement programs to develop parental resilience from the moment of finding out the diagnosis of the child and throughout life.

Adnotare: *Acest articol reprezintă o analiză a modelelor rezilienței familiale, modele elaborate din varii perspective și factori (biologic, social, psihologic, relațional etc.), pe parcursul mai multor ani și cercetări științifice. Dezvoltarea rezilienței la familiile care îngrijesc copii cu dizabilități este un subiect care a fost tratat preponderent din perspectiva abordării medicale, a stresului pe care îl trăiește familia, a factorilor care generează stresul și mai puțin din perspectiva necesității creșterii capacității familiei de a face față, de a se adapta la dizabilitatea copilului. Prezența unui copil cu dizabilități în familie este un stresor continuu, un factor care impune familia să găsească strategii de adaptare, să găsească echilibrul între schimbare și stabilitate prin adaptabilitate.*

Este necesară înțelegerea rezilienței și dezvoltarea acesteia la familiile copiilor cu dizabilități și în nevoia stringentă de a elabora și implementa programe de dezvoltare a rezilienței părinților din momentul aflării diagnozei copilului și pe parcursul vieții.

Keywords: *adaptare, family, disability, resilience, stres.*

Cuvinte-cheie: *adaptare, familie, dizabilitate, reziliență, stres.*

Introducere

În secolul XX, termenul de *reziliență* apare într-o varietate de discipline relaționate cu dezvoltarea umană, începând cu psihanaliza și continuând cu studiul asupra traumei, a stresului sau a

⁹ sharaz@ulim.md

psihopatologiei. Punctul comun al tuturor este observarea faptului că, în situații similare cu același grad de adversitate, oamenii reacționează într-un mod diferit [3].

Este bine de avut în vedere că, atunci când vorbim despre reziliență, vorbim despre relația care se stabilește între două condiții esențiale: o amenințare semnificativă pentru noi și capacitatea noastră bună de *adaptare*. Reziliența înseamnă mai mult decât a fi puternic sau a te dezvolta corespunzător. Înseamnă a răspunde eficient și adaptativ din punct de vedere emoțional și psihic, într-o situație ce se concretizează într-o reală amenințare la siguranța și integritatea ta fizică, emoțională sau psihică, cum ar fi în cazul unor boli grave, a traumelor sau abuzurilor de orice fel. Vorbim despre reziliență atunci, când reușim să ne adaptăm acestor situații și să trecem prin ele, trăindu-le, și nu peste ele, ascunzându-ne, iar apoi să ieșim de partea cealaltă poate mai plini de răni și cicatrici, dar capabili să mergem înainte [48].

Cercetările anterioare au arătat că familiile copiilor cu dizabilități sau cu nevoi complexe de sănătate pot experimenta stres fizic, social și emoțional în a face față vieții de zi cu zi. Necesitatea de a oferi îngrijire suplimentară pentru copilul lor are un impact semnificativ asupra calității vieții membrilor familiei imediate a copilului și are potențialul de a afecta angajamentul social, angajarea, veniturile și finanțele familiei, utilizarea și utilizarea serviciilor de sănătate și de asistență socială și psihică. și sănătatea fizică a membrilor familiei [64; 51; 28].

Multă vreme, cercetările psihologice s-au concentrat pe identificarea cauzelor deficitelor și problemelor adaptive. În ultimele două decenii, totuși, am fost martorii unei schimbări în accent. Cercetătorii au devenit interesați să identifice de ce unii indivizi fac față sau chiar prosperă în fața adversității, în timp ce alții se prăbușesc [22].

Conceptul de reziliență a ajuns în prim-plan în psihologia dezvoltării și în teoria, cercetarea și practica din domeniul asistenței sociale, a sănătății mintale, contracarând accent predominant pe disfuncții și tulburări. Reziliența poate fi definită ca abilitatea de a rezista și de a reveni în fața provocărilor grave ale vieții. Mulți oameni sunt expuși la pierderi sau evenimente potențial traumatice la un moment dat în viața lor și, totuși, continuă să aibă experiențe emoționale pozitive și prezintă doar întreruperi minore și trecătoare în capacitatea lor de a funcționa, dar teoreticienii pierderilor și traumei au văzut adesea acest tip de reziliență ca fiind rar sau patologic [5].

Reziliența este definită ca un fenomen sau proces care reflectă o *adaptare relativ pozitivă*, în ciuda experiențelor de adversitate sau traume semnificative. Reziliența este un construct supraordonat care însumează două dimensiuni distincte - adversitate semnificativă și adaptare pozitivă - și, prin urmare, nu este niciodată măsurată direct, ci mai degrabă este dedusă indirect pe baza dovezilor celor două constructe subsumate [32]. Dincolo de ajustare sau adaptare *coping or adjusting*, aceste puncte forte și resurse permit refacerea și creșterea pozitivă. Pentru a înțelege și promova reziliența, este important să o distingem de așteptările comune de a „reveni doar” și de miturile „invulnerabilității” și „autosuficienței”. Ca documente de cercetare, reziliența se formează prin suferință și luptă și se bazează relațional prin interdependența noastră cu ceilalți [59].

Un număr tot mai mare de cercetări ne-a extins înțelegerea rezilienței umane ca implicând interacțiunea dinamică a proceselor sistemice pe mai multe niveluri care favorizează adaptarea pozitivă în contextul unei adversități semnificative [22].

Luând în considerare cele două constructe componente, la rândul său, riscul este definit în termeni de probabilități statistice: o condiție cu risc ridicat este una care are șanse mari de neadaptare măsurată în domeniile critice. Reziliența este constituită din procese obișnuite, mai degrabă decât extraordinare, oferă o perspectivă mai pozitivă asupra dezvoltării și adaptării umane, precum și o direcție pentru politici și practici care vizează îmbunătățirea dezvoltării copiilor cu risc de probleme și psihopatologie [33].

În contextul familiei, reziliența familiei se referă la capacitatea întregii unități familiale de a fi rezistentă. Potrivit lui Walsh [58], adversitatea perseverentă sau crizele grave împiedică funcționarea unității familiale și afectează toți membrii familiei și relația dintre ei. Procesele cheie

ale familiei legate de mecanismele de reziliență au potențialul de a media recuperarea de la factorii de stres semnificativi prin atenuarea stresului, atenuarea disfuncției și facilitarea adaptării optime [1].

În primele decenii de cercetare privind reziliența la copii, definițiile conceptului au variat în ceea ce privește accentul lor pe modelele observabile ale rezilienței manifestate („a face bine în ciuda adversității”), diferențele individuale, relaționale sau socioculturale asociate cu o mai bună adaptare în condiții riscante. (descrise adesea ca factori de protecție, bunuri sau factori de promovare) și procesele implicate în adaptarea sau a face față provocărilor de risc sau adversitate [34].

În conformitate cu conceptele predominante în teoria sistemelor de dezvoltare, reziliența umană este definită ca potențialul sau capacitatea manifestată a unui individ de a se adapta cu succes prin mai multe procese la experiențele care îi amenință funcția, supraviețuirea sau dezvoltarea. Sunt delimitate căile de reziliență, cascadele de dezvoltare, interacțiunile genă-mediul și alte modele importante în teoria actuală a rezilienței, inclusiv noi abordări de testare a proceselor legate de reziliență în astfel de modele. Sunt discutate constatările privind efectele de promovare și de protecție, concentrându-se pe procesele adaptative replicate pe scară largă care se dezvoltă la copii, familiile acestora, alte relații și contexte cheie pe măsură ce copiii se dezvoltă. Sunt evidențiate procesele de reziliență care implică familiile, școlile, colegii, cultura și alte sisteme socioecologice [35].

Conceptualizarea rezilienței familiei de către Walsh [61; 58] se concentrează pe unitatea familială funcțională, luând în considerare riscul și reziliența printr-un proces dinamic, mai degrabă decât să privească membrii familiei ca resurse pentru reziliența individuală [35].

Deoarece reziliența este un domeniu relativ nou care a apărut din lucrările anterioare despre stres și adaptare, există încă multe discuții despre perfecționarea conceptelor și argumentarea rezilienței ca un construct distinct. Creșterea acordului asupra definițiilor, termenilor și problemelor de măsurare le permite cercetătorilor să se bazeze pe munca celuilalt [22].

J. M. Patterson [45] pledează pentru procesele rezistente care promovează adaptarea în populațiile normative/tipice care nu au experimentat ceea ce unii ar considera evenimente traumatice. Ea subliniază că stresul este relativ. Chiar și cei care se confruntă cu o dezvoltare tipică, constructivă, se confruntă cu situații care, pentru ei, sunt stresante. Reziliența poate fi, de asemenea, considerată o caracteristică și un scop care este observat printr-un comportament de coping constructiv și eficient. Familiile, ca sisteme sociale, pot fi considerate „rezistente” într-un mod paralel cu descrierile rezilienței individuale.

Asociația Americană de Psihologie definește reziliența ca fiind „procesul de adaptare bună în fața adversității, traumei, tragediilor, amenințărilor sau chiar surselor semnificative de stres” [2].

În definirea rezilienței, este important să se precizeze dacă reziliența este privită ca o trăsătură, un proces sau un rezultat și este adesea tentant să se adopte o abordare binară în a considera dacă reziliența este prezentă sau absentă. Cu toate acestea, în realitate, reziliența există mai probabil pe un continuum care poate fi prezent în grade diferite în mai multe domenii ale vieții adapteze bine în viața personală sau în relațiile lor [47].

Material și metodă

Studiul a fost realizat prin intermediul revizuirii literaturii de specialitate (reviste și articole științifice) cu scopul sistematizării de colectare și sinteză a cercetărilor anterioare la subiectul abordat în acest articol.

O analiză eficientă și bine realizată ca metodă de cercetare creează o bază fermă pentru promovarea cunoștințelor și facilitarea dezvoltării teoriei [63]. Prin integrarea constatărilor și perspectivelor din multe constatări empirice, o revizuire a literaturii poate aborda întrebările de cercetare cu o putere pe care niciun studiu nu o are [53].

Sinteza cercetărilor anterioare și relevare a rezilienței familiale ca construct important în adaptarea familiei la factorul dizabilității, se bazează pe cadrele teoretice ale rezilienței familiale și modelele rezilienței familiale elaborate și propuse de cercetători pe parcursul a ultimilor două decenii:

Dezvoltarea modelului de reziliență provine din necesitatea de a explica, descrie și înțelege modelele, comportamentul și interacțiunile diferite și unice utilizate de familii în interior și în exterior în încercarea de a face față dificultăților. Această dezvoltare a fost activată în continuare de dificultățile legate de operaționalizarea rezilienței familiei în scopuri de cercetare, întrucât este un construct social, care nu este static, ci orientat spre proces [4; 26; 61].

- 1) Modelul biopsihosocial de reziliență/ *The biopsychosocial model of resilience*;
- 2) Modelul stresului în familiile copiilor cu dizabilități de dezvoltare: Aplicații clinice și de cercetare /*A Model of Stress in Families of Children with Developmental Disabilities: Clinical and Research Applications* ;
- 3) Modelul rezilienței prin adaptare și ajustare familială /*Family Resiliency Model of Family Stress, Adjustment and Adaptation (The Family Adjustment and Adaptation Response Model (FAAR))*;
- 4) Modelul Cadrului de reziliență a familiei/ *Family Resilience Framework*;
- 5) Modelul socio-ecologic /*Bronfenbrenner's ecological model*.

Rezultate și discuții

Modelul biopsihosocial de reziliență / *The biopsychosocial model of resilience*

Procesele genetice și neurobiologice sunt revizuite ca un avans în creșterea științei rezilienței. Este discutată cercetarea intervenției bazată pe teoria rezilienței, împreună cu implicațiile translaționale pentru practică și politici bazate pe corpul în expansiune de cunoștințe despre procesele de reziliență [35].

Un cadru de reziliență a familiei integrează dimensiunile ecosistemice și de dezvoltare ale experienței. Funcționarea eficientă depinde de tipul, gravitatea și cronicitatea provocărilor adverse (p.257) cu care se confruntă și de resursele, constrângerile și scopurile familiei în contextul său social și trecerea vieții. Fiecare familie este considerată într-o nișă ecologică complexă, împărțind granițe și puncte comune cu alte familii, precum și poziții diferite cu intersecția unor variabile precum sexul, statutul economic, stadiul de viață, etnia și locația în societatea dominantă. Experiența de adversitate a fiecărei familii va avea caracteristici comune și unice. O evaluare holistică include contexte variate și urmărește să înțeleagă constrângerile și posibilitățile din poziția fiecărei familii [55].

Abordarea biopsihosocială a fost dezvoltată cu zeci de ani în urmă de Dr. George Engel și John

Romano, abordare care ia în considerare în mod sistematic biologic, factori psihologici și sociali și interacțiunile lor complexe în înțelegerea sănătății, a bolii și livrarea asistenței medicale [14].

Conform Adriana Feder, Sharely Fred-Torres, Steven M. Southwick și Dennis S. Charney [15], studiile au arătat în mod repetat că severitatea și frecvența expunerii la stres contează. Rezultatele rezistente sunt mai puțin probabile în fața adversității severe.

Acest lucru este valabil mai ales în cazul traumelor sau neglijării în timpul copilăriei, când sistemele biologice de răspuns la stres sunt în curs de dezvoltare. Gee Dylan G. și Casey B. J. [19] relatează în studiile sale că stresul este un factor puternic de risc de mediu atât pentru bolile mentale, cât și pentru cele fizice. Efectele stresului asupra creierului depind în mod critic de momentul (vârsta de debut și durata). Când stresul apare devreme în viață, acesta poate avea efecte profunde și de durată asupra organizării și funcției creierului

Și în cazul adversității cronice severitatea și frecvența expunerii la stres contează foarte mult. Stresul este un termen folosit în mod obișnuit pentru a descrie răspunsul la cerințele întâlnite zilnic de-a lungul vieții și este legat atât de experiențele pozitive, cât și de experiențele negative. Factorii de stres sunt agenți care produc stres. Factorii de stres pot fi fizici, emoționali, de mediu sau teoretici și toți pot afecta în mod egal răspunsul la stres al organismului. Răspunsul la stres, cunoscut și sub denumirea de răspuns de „luptă sau fugă” sau sindrom de adaptare generală, cuprinde modificările fiziologice care apar la orice întâlnire de stres sau stres perceput pentru individ [17]. S-a emis ipoteza

pe scară largă că factorii de stres care apar pe parcursul vieții exercită un impact cumulativ asupra sănătății, dar puține lucrări au testat în mod direct aceste teorii, având în vedere dificultatea asociată cu măsurarea expunerii cumulate la stres pe durata de viață [8].

În plus, factorii de risc apar în mod obișnuit și se acumulează în timp, iar riscul cumulat mai mare prezice, în general, rezultate mai proaste [33; 16]. Cu toate acestea, chiar și la cele mai severe niveluri de expunere, este adesea posibil să se identifice persoane care se recuperează de la stres, reușind să ducă vieți semnificative sau care găsesc „reziliență relativă” la adversitatea severă.

În ciuda expunerii constante la tot felul de factori de stres, majoritatea oamenilor sunt rezistenți și nu dezvoltă depresie, dar nu înțelegem bazele neurofiziologice ale rezistenței la stres. Friedman și colab. au studiat acest fenomen într-un experiment de laborator pe modelul de înfrângere social în depresie de stres. Prezenta revizuire se va concentra pe biologia rezistenței umane în timpul dezvoltării și pe toată durata vieții, introducând progrese în domeniu și oferind exemple ilustrative de descoperiri ale cercetării. Progresul științific și tehnologic din ultimele decenii a permis o abordare biopsihosocială mai integrativă a studiului rezilienței la oameni (Figura 1) [18]:

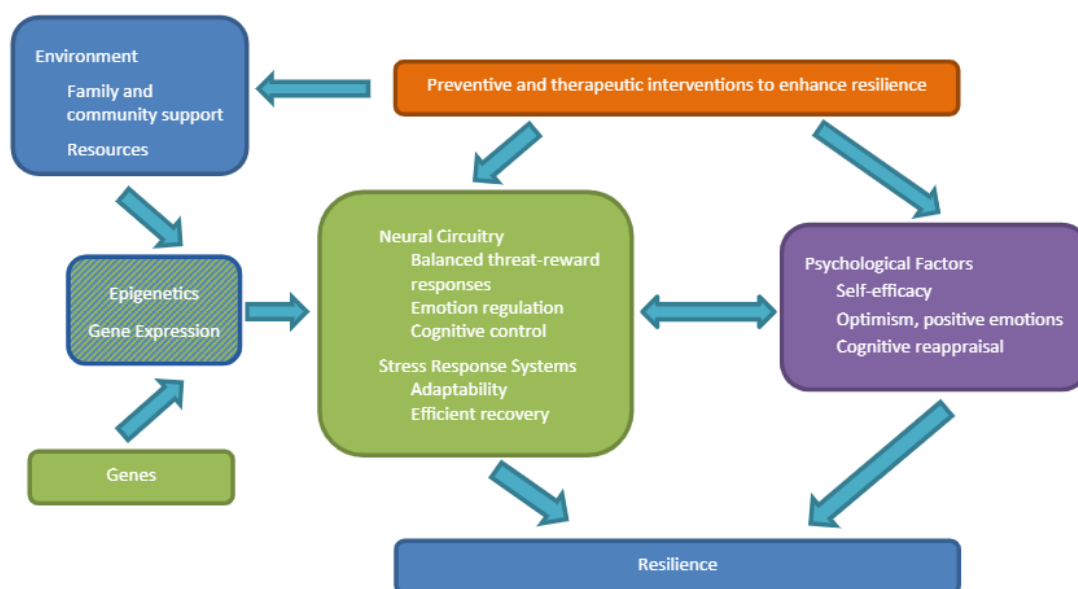

Figura 1. Model biopsihosocial de reziliență [18]

La baza rezilienței se află răspunsurile la stres care sunt suficiente, dar nu excesive, precum și recuperarea psihobiologică rapidă și eficientă în urma expunerii la stres. La nivel neuronal, activarea adecvată a regiunilor creierului care mediază evaluarea amenințărilor, funcția eficientă a circuitelor de reglare a emoțiilor și adaptabilitatea neuronală la contingentele în schimbare ale mediului susțin evaluarea precisă a contextelor stresante și adaptarea adaptativă.

Modelul stresului în familiile copiilor cu dizabilități de dezvoltare: Aplicații clinice și de cercetare / A Model of Stress in Families of Children with Developmental Disabilities: Clinical and Research Applications

Construirea teoriei și cercetarea sistemelor familiale rezistente au evoluat de-a lungul timpului, începând cu teoria stresului familial concentrată pe factorii care au protejat sistemul familial de intrarea într-o criză [39].

Îngrijirea unui copil cu dizabilitate are efecte negative atât asupra bunăstării mentale, cât și asupra sănătății fizice. Studiile sugerează că părinții copiilor cu dizabilități prezintă un nivel crescut al stresului și depresiei, al anxietății legate de viitorul copilului și înregistrează niveluri scăzute ale stării generale de bine. Copiii cu dizabilitate și familiile lor reprezintă un grup de risc unic într-o serie de moduri importante, cu preocupări deosebit de importante care trebuie abordate. Vârsta și abilitățile divergente în timp, așteptările de dezvoltare încălcate, tranzițiile întârziate în dezvoltare și

stigmatizarea socială continuă sunt printre problemele care îi diferențiază pe acești copii și familiile lor [10].

Întrebarea este de ce unele familii se descurcă bine când altele, expuse unor factori de stres similari, se luptă să-și mențină viața de familie în funcțiune? Familiile care cresc copii cu dizabilități și probleme de comportament „se descurcă bine” în condiții de sprijin social ridicat și dificultăți financiare scăzute. În contrast, familiile cu niveluri scăzute de sprijin social și niveluri ridicate de dificultăți financiare se luptă de obicei, chiar și atunci când numărul sau intensitatea problemelor de comportament ale copiilor este scăzută [36].

Diagnosticarea unui copil cu nevoi speciale este un moment dificil pentru părinți și activează reacții dintre cele mai diverse precum: negarea, furia, frica, vinovăția, confuzia, lipsa de putere, dezamăgirea și respingerea față de copil sau față de alți membri ai familiei [43].

Frica de necunoscut este un alt răspuns imediat, confuzia poate marca și această perioadă traumatizantă. Neputința de a schimba ceea ce se întâmplă este foarte greu de acceptat și dezamăgirea că un copil nu este perfect, respingerea este și o altă reacție pe care o poate experimenta un părinte [11].

Perry propune patru factori pentru înțelegerea stresului familial: stresorii (stresorii legați de copil și factorii zilnici de stres), resursele (individuale și familiale), sprijinul (sprijin formal și informal primit de părinți) și rezultatele (pozitive și negative) (Figura 2) [46]:

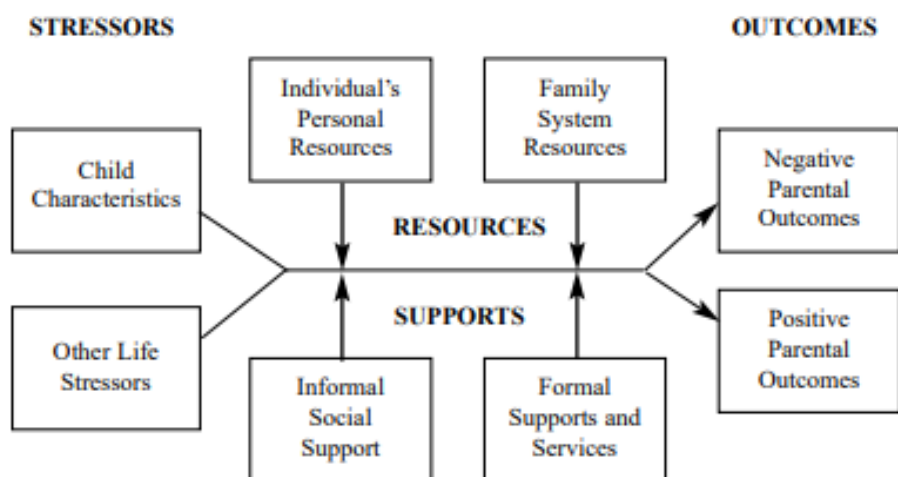

Figura 2. Modelul stresului în familiile de copii cu dizabilități de dezvoltare [46]

Perry prezintă în lucrarea *A Model of Stress in Families of Children with Developmental Disabilities: Clinical and Research Applications* (2004) un model teoretic de înțelegere stresul și problemele conexe în familiile copiilor cu dizabilități de dezvoltare (DD). Modelul propus include factori de stres (Caracteristicile copilului și Alți factori de stres în viață), Resurse (Personale ale individului, Resurse și Resurse ale sistemului familial), Sprijin (Suporturi sociale informale și suporturi formale și Servicii) Rezultate (atât Parental pozitiv cât și negative).

Familiile încearcă din greu să atingă și să mențină echilibrul și armonia, în special în timpul schimbării. Schimbarea aduce dezechilibru și poate aduce dizarmonie. Factorul de stres solicită familia care, de asemenea, ar putea aduce schimbări în sistemul familial. Unii factori de stres sunt normativi, cum ar fi cei experimentați în general de familii în ciclul vieții familiale. Factorii de stres ne-normativi (dezastre naturale, pierderea de membru al familiei) tind să creeze mai mult stres pentru familii decât factorii de stres normativi. Factorii de stres sunt cu atât mai puternici, cu cât amenință stabilitatea unității familiale, perturbă funcționarea acesteia, aduc solicitări semnificative asupra acesteia și tind să epuizeze resursele și capacitățile familiei [39].

Factorii de stres cronici sunt aspecte relativ stabile și de durată ale contextului (de exemplu, starea socioeconomică, dizabilitățile, diabetul). Factorii de stres acuti sunt aspecte ale contextului

care au un început, schimbare și sfârșit specifice (de exemplu, tranziție între locurile de muncă). Cercetările indică faptul că atât tipul de stres poate afecta echilibrul familial, cât și rezultatele conjugale. Factorii de stres acuti pot afecta variabilitatea rezultatelor conjugale, în timp ce factorii de stres cronici ar putea afecta tendința generală a căsătoriei, inclusiv reacțiile la stresul acut. Cuplurile care se confruntă cu puțini factori de stres cronici pot avea un nivel ridicat sau resurse disponibile pentru a răspunde acestei provocări. Pe de altă parte, cuplurile care au prezentat un nivel ridicat de stres cronic ar trebui să aibă mai puține resurse (de exemplu, mai puțin timp și energie) disponibile atunci când apare un factor de stres acut. Factorii care susțin echilibrul în familiile cu stres, protejează familiile aflate în situații dificile și influențează pozitiv rezistența familială [20].

În sfera rezilienței familiale, există multe de învățat din studiile privind reziliența individuală efectuate în ultimele două decenii, în primul rând în domeniul dezvoltării copilului. Reziliența familiei descrie calea pe care o urmează o familie pe măsură ce se adaptează și prosperă în fața stresului, atât în prezent, cât și în timp. Familiile rezistente răspund pozitiv acestor condiții în moduri unice, în funcție de context, nivelul de dezvoltare, interactive combinație de factori de risc și de protecție și perspectiva comună a familiei [4].

Modelul rezilienței prin adaptare și ajustare familială / *Family Resiliency / Model of Family Stress, Adjustment and Adaptation*

McCubbin și McCubbin [41] au definit reziliența ca fiind abilitatea familiei de a utiliza pattern-uri comportamentale și competențe funcționale pentru a negocia, a depăși și chiar a evolua în urma finalizării momentelor grele sau de criză. Astfel, ei au realizat *Modelul rezilienței prin adaptare și ajustare familială*, elaborat în baza modelelor deja existente, cu completările ulterioare:

(1) modelul ABCX [29], modelul provine din cercetarea stresului familial, care a dominat în cursul secolului al XX-lea și a fost încorporată în perspectiva patogenă concentrându-se pe identificarea disfuncției familiale și a factorilor de risc [52]. A condus la conceptualizarea și înțelegerea funcționării familiei și a modului în care sistemul familial tratează factorii de stres [56];

(2) modelul dublu ABCX [37], care se focusează pe factorii dinaintea crizei, care vor facilita recuperarea și ajustarea în urma evenimentului. Redefinește variabilele dinaintea crizei și adaugă variabile post-criză într-un efort de a descrie (a) factorii de stres și tensiunile suplimentare de viață, înainte sau după evenimentul generator de criză, care au ca rezultat acumularea cererilor [aA], (b) gama de rezultate ale proceselor familiale ca răspuns la acumularea de factori de stres (adaptare incorectă sau adaptare bună) [xX] și (c) factorii care intervin care modelează cursul adaptării: resursele familiei [bB], coerența și sensul [cC] și strategiile de coping aferente [4].

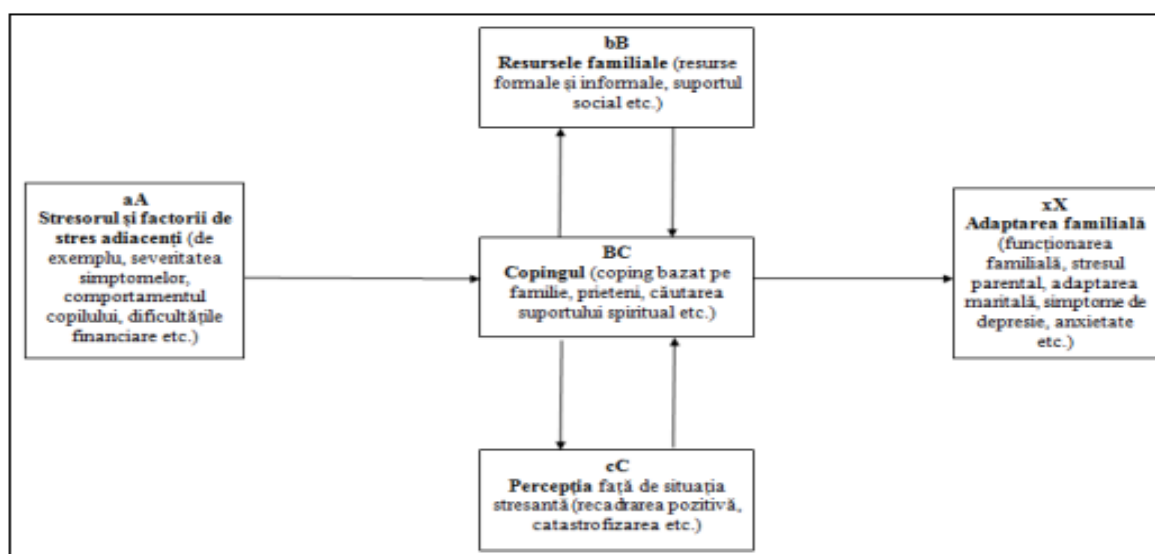

Figura 3. Modelul Dublu ABCX al adaptării familiale (Maccubbin & Patterson, 1983) [apud 12]

Autorii modelului ABCX susțin că abilitatea unui părinte de a face față unei situații traumatice este determinată de interacțiunea dintre evenimentul stresant și alți stresori adiacenți (aA), resursele familiale, percepțiile părinților despre situația problematică și strategiile de coping [12]. Rezultatul acestei interacțiuni reprezintă nivelul de adaptare a familiei, acesta variind de la o criză de stres severă la o adaptare reușită [38].

Modelul ABCX leagă cele două variabile moderatoare prezentate mai sus [Resursele (bB) și Percepția (cC)] cu un concept mediator și anume, strategiile de coping (BC). Copingul este înțeles ca un mecanism care ajută la restabilirea echilibrului în funcționarea familiei. McCubbin și Patterson au sugerat că înțelegerea felului în care are loc adaptarea familiei la situația de criză poate fi realizată prin examinarea simultană a resurselor familiale, a percepțiilor și a felului în care familia face față situației stresante. Prin urmare, copingul familial este un concept de legătură care are componente cognitive și comportamentale și care interacționează cu percepția și resursele familiei, iar rezultatul este reprezentat de funcționarea echilibrată a familiei [37]; (3) modelul răspunsului adaptării și ajustării familiale (The Family Adjustment and Adaptation Response model (FAAR)) [31], care se concentrează atât pe perioada dinaintea crizei, cât și pe cea de după criză și pe factorii care facilitează ajustarea și recuperarea în urma evenimentului, Modelul FAAR susține că familiile folosesc diferite resurse (adică resurse financiare, capacități personale, cum ar fi abilitățile și stima de sine, resurse de sistem, cum ar fi coeziunea și îngrijirea medicală, și resursele comunității) pentru a satisface cerințele [30]. Una dintre resursele majore ale familiei în modelul FAAR este comportamentul de adaptare (coping). Este definită ca acțiunea pe care familiile o întreprind pentru a reduce cererile sau pentru a dobândi resurse sau pentru a face un factor de stres mai gestionabil prin introducerea de sens situației [44]; (4) modelul tipologiei adaptării și ajustării familiale (T-Double ABCX model) [40], care se axează atât pe perioada dinaintea cât și de după evenimentul stresant, și subliniază rolurile avute de tiparurile familiale în funcționarea, recuperarea și adaptarea în fața problemei [52].

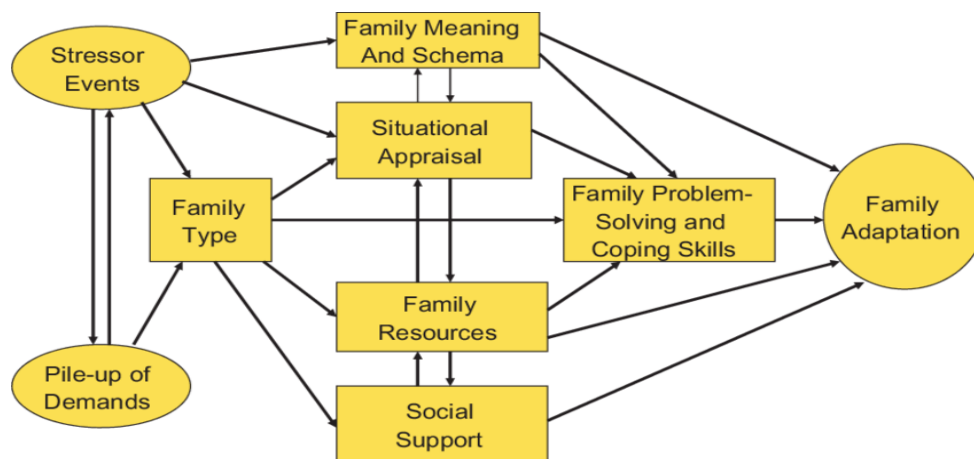

Figura 4. Family resilience model (McCubbin, Thompson, & McCubbin, 1996) [apud 9]

Acest model descrie modul în care evenimentele de stres se adună și sunt procesate de o familie. Practic, adaptarea la factorii de stres este influențată de resursele și abilitățile de coping ale familiei. Rolul familiei în adaptarea la dizabilități și/sau boli cronice este crucial pentru reabilitare.

Modelul de reziliență al stresului familial, ajustare și adaptare (*Resilience Model of Family Stress, Adjustment and Adaptation*), autori modelului McCubbin și McCubbin, elaborat în 1996 [41], este cea mai recentă teorie reziliența familiei, care avansează modelele T-Double și FAAR cu următoarele cinci completări:

- 1) perspective relaționale de adaptare și adaptare familială;
- 2) modele stabilite și instituite de funcționare a familiei incluse ca parte a ajustării și adaptării;
- 3) integrarea și includerea rezolvării problemelor familiale și coping-ul familiei;

- 4) patru domenii ale funcționării sistemelor familiale, și anume (a) relațiile interpersonale, (b) dezvoltarea, bunăstarea și spiritualitatea, (c) relațiile comunitare și natura și (d) structura și funcția;
- 5) cinci niveluri familiale de evaluare în relație cu modelele de funcționare și de rezolvare a problemelor și de coping: schema [cCCCC], coerența [cCCC], paradigmele [cCC], evaluarea spirituală [cC] și evaluarea stresorilor [C]:

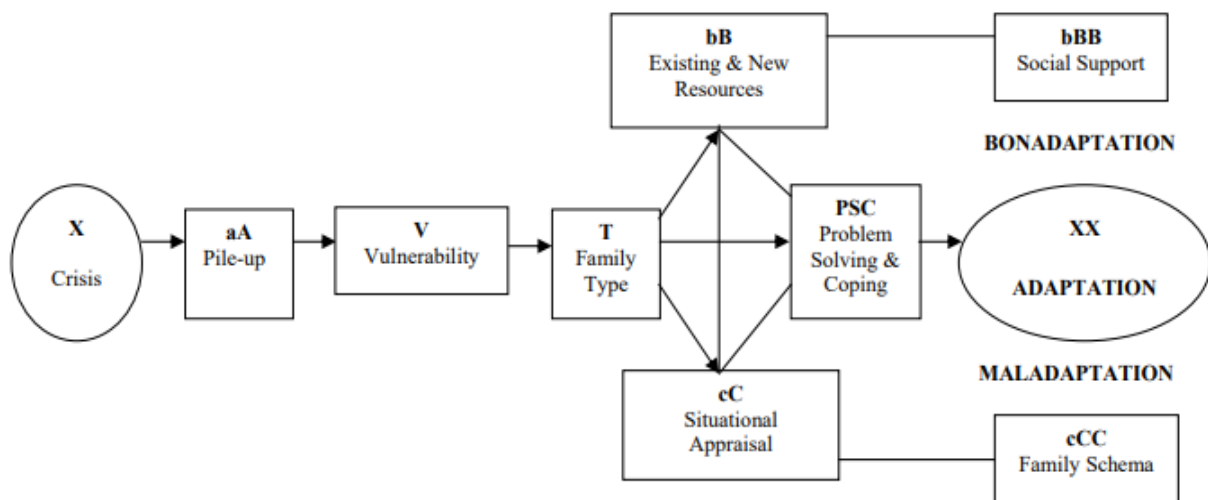

Figura 5. Modelul de reziliență al stresului familial, ajustare și adaptare (McCubbin & McCubbin., 1996) [după 4]

O familie care se confruntă cu un factor de stres trebuie să se adapteze pentru a încorpora impactul acestui factor de stres și pentru a restabili armonia și echilibrul în toate domeniile de funcționare, adică pentru a atinge o stare de bine și echilibru [42]. Această fază de ajustare este influențată de mai multe componente care interacționează și de rezultatele de la familie la familie. Ajustarea pozitivă sau adaptarea pozitivă se caracterizează prin restabilirea armoniei și echilibrului folosind resursele existente, cu doar modificări minime ale modelelor stabilite de funcționare a familiei. Neadaptarea, pe de altă parte, apare atunci când cererile depășesc capacitățile, iar familia nu poate atinge armonie și stabilitate fără a face schimbări în sistemul familial, inclusiv în rolurile, valorile, regulile, scopurile, prioritățile și modelele de funcționare ale acestuia. Această stare de inadaptare are ca rezultat o criză familială, caracterizată prin dizarmonie, dezechilibru și dezorganizare, a cărei rezolvare necesită schimbări substanțiale în modelele de interacțiune și funcționare ale familiei [41].

Faza de ajustare în reziliența familiei McCubbin & McCubbin [42]:

Există patru domenii ale funcționării familiei care sunt afectate de factorii de stres, și anume

- 1) relațiile interpersonale;
- 2) structură și funcție;
- 3) dezvoltare, bunăstare și spiritualitate;
- 4) relații comunitare și natură.

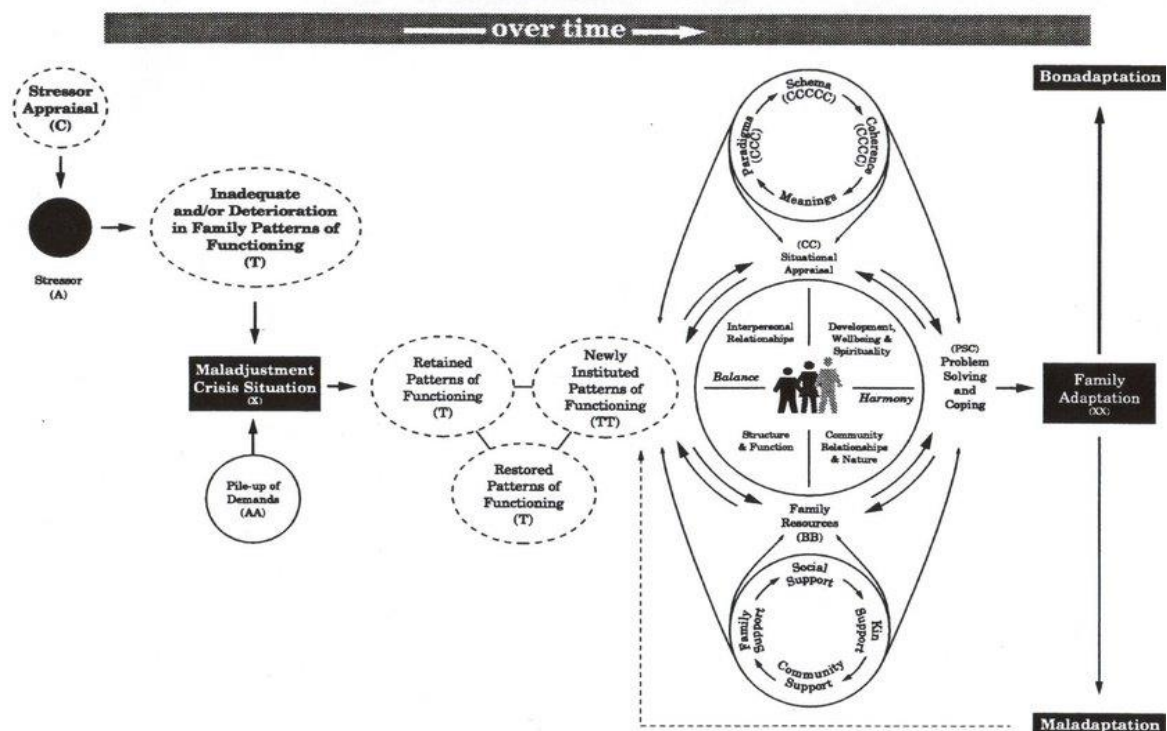

Figura 6. Faza de ajustare a modelului de reziliență a stresului familial, ajustare și adaptare (McCubbin & McCubbin, 1996) [apud 21]

Majoritatea factorilor de stres cu care se confruntă o familie nu duc la suferință în familie; ele pot fi tratate folosind modelele stabilite de funcționare ale familiei și resursele disponibile și strategiile de rezolvare a problemelor și de coping, ceea ce duce la o bună adaptare. Alți factori de stres, de exemplu nașterea sau diagnosticul unui copil cu dizabilități, sunt totuși mai severi și necesită modificări substanțiale ale sistemului familial pentru ca armonia și echilibrul să fie restabiliți. În acest caz, familia experimentează o neadaptare, care în general are ca rezultat o criză familială, în care familia este chemată fie să instituie schimbări în sistemul familial, fie să se dezintegreze. Această etapă marchează începutul fazei de adaptare [41].

Modelul Cadrului de reziliență a familiei/ *Family Resilience Framework*

Conceptul de reziliență a familiei se referă la capacitatea familiei, ca sistem funcțional, de a rezista și de a reveni în fața adversității. Modelul a fost dezvoltat de Froma Walsh pe parcursul mai multor cercetări [61; 60; 57; 58; 59]. O premisă de bază în teoria sistemelor familiale este că crizele grave și provocările persistente ale vieții au un impact asupra întregii familii și, la rândul lor, procesele cheie ale familiei mediază adaptarea (sau inadaptarea) pentru membrii individuali, relațiile lor și unitatea familială.

O viziune relațională a rezilienței își asumă centralitatea relațiilor de susținere în adaptarea pozitivă la adversitate. Teoria și cercetarea timpurie s-au concentrat pe trăsăturile și abilitățile personale ale copiilor și adulților rezistenți care au depășit condițiile adverse. Cu toate acestea, influența pozitivă a unei legături diadice semnificative cu un îngrijitor sau un mentor a ieșit în evidență în multe studii [61]. Procesele relaționale susțin reziliența indivizilor prin încurajarea potențialului lor de a depăși provocările stresante și prin sprijinirea eforturilor lor pentru a profita la maximum de viața lor.

O orientare către sistemele familiale extinde înțelegerea noastră asupra rezilienței la rețeaua relațională largă, acordând atenție reciprocității continue a influențelor și identificând resurse potențiale pentru rezistență în întreaga familie imediată și extinsă.

O abordare familială orientată spre reziliență [59] urmărește să identifice și să implice membrii care sunt sau ar putea deveni investiți în dezvoltarea pozitivă și bunăstarea tinerilor expuși riscului

sau a adulților vulnerabili. Chiar și în familiile cu probleme, părinții, părinții vitregi, frații și alți îngrijitori pot aduce contribuții pozitive [55]. Bunici și nași, mătuși și unchi, veri, nepoți și nepoate și rudele informale pot juca un rol vital. Dincolo de influența a membrilor familiei pentru reziliența individuală, o perspectivă sistemică se concentrează pe risc și reziliență în familie ca unitate funcțională.

În domeniul clinic, un cadru conceptual de reziliență a familiei a fost dezvoltat de Walsh, bazându-se pe un corp de cercetare a sistemelor familiale privind procesele tranzacționale în familiile care funcționează bine [59; 57; 58; 60].

Cadrul de reziliență a familiei prezentat în Figura 7 a fost dezvoltat ca o hartă conceptuală pentru a ghida practicienii să identifice și să vizeze procesele cheie familiale care pot reduce stresul și vulnerabilitatea în situații cu risc ridicat; încurajează vindecarea și creșterea din criză; și să împuternicească familiile să depășească adversitatea prelungită. Acest cadru este informat de peste trei decenii de cercetare clinică și științifică socială care încearcă să înțeleagă variabilele cruciale care contribuie la reziliență și la funcționarea eficientă a familiei [58; 62]. Pe baza unui studiu al literaturii de cercetare și a propriei mele experiențe de cercetare și practică, am identificat nouă procese cheie în reziliența familiei și le-am organizat conceptual în trei domenii ale funcționării familiei: sistemele de credințe ale familiei, procesele organizaționale și procesele de rezolvare a problemelor de comunicare. Cele nouă procese cheie sunt reciproc interactive și sinergice, în cadrul și între domenii.

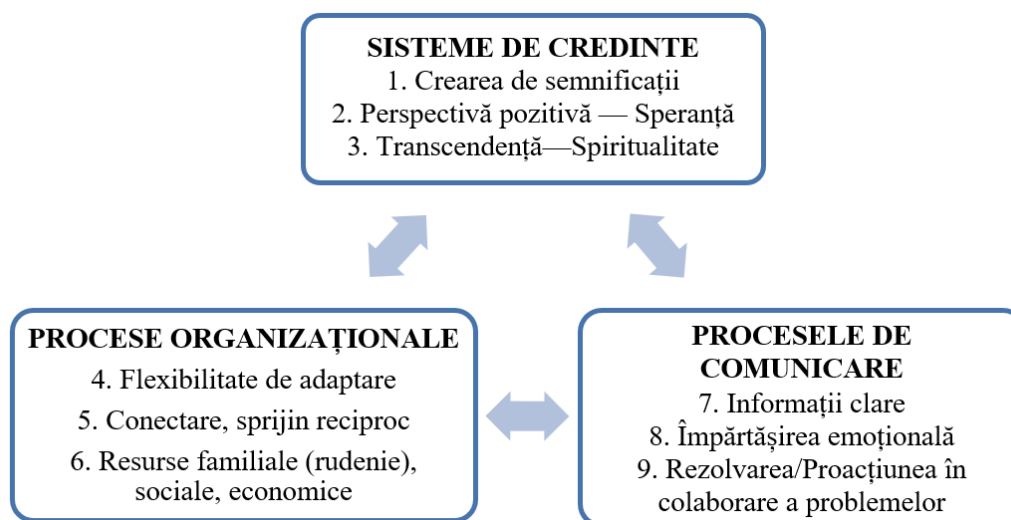

Figura 7. Procese cheie în reziliența familiei (adaptat după Walsh) [59]

Este important de subliniat că aceasta nu este o tipologie sau un set fix de trăsături ale unei „familii rezistente”. Mai degrabă, acestea sunt procese dinamice care implică punctele forte și resursele pe care familiile le pot accesa și le pot obține pentru a crește rezistența familiei. Practicienii pot evalua și viza procesele cheie în eforturile de intervenție și prevenire. Diverse procese pot fi mai mult (sau mai puțin) relevante și utile în diferite situații adverse și în diferite contexte sociale și culturale. Membrii familiei pot trasa diferite căi de reziliență în funcție de valorile, resursele, provocările și obiectivele lor [62; 59].

Modelul socio-ecologic /Bronfenbrenner's ecological model

Dintr-o orientare a sistemelor biopsihosociale, riscul și reziliența depind de influențe multiple, recursive. Funcționarea și disfuncția umană implică o interacțiune a variabilelor individuale, familiale, comunitare și mai mari ale sistemului; interacțiunea lor afectează vulnerabilitatea și rezistența în a face față experiențelor de viață stresante și condițiilor cronice. Influențele genetice și neurobiologice pot fi îmbunătățite sau contracarate de procesele familiale și de resurse și constrângeri socioculturale mai largi [54]. Suferința în familie poate rezulta din încercări nereușite de a face față unei crize copleșitoare, cum ar fi pierderea traumatică a unei persoane dragi sau stres cumulativ sau impactul mai larg al unui dezastru major [62; 54; 55].

Conceptul de rezistență familială depășește concentrarea pe membrii familiei individuale, ca resurse potențiale pentru rezistența individuală, pentru a se concentra mai mult asupra modului în care familia ca unitate ar putea avea un rol de factor protector. Unii dintre factorii identificați ca protectori sunt: coeziunea familiei, sistemul de credințe al familiei și strategiile de combatere. Coeziunea înseamnă legătura între membrii familiei. Familiile coezive sunt dispuse să lucreze pentru a obține un rezultat comun și un beneficiu al familiei. Sistemul de credințe al familiei recunoaște impactul spiritualității asupra rezultatelor pozitive ale familiei. Factorii de risc ai familiei includ: violența, sărăcia, casele monoparentale, divorțul, decesul. Riscurile familiei și factorii de protecție se referă la acele caracteristici care vor face familiile fie mai vulnerabile, fie să reziste provocărilor [20].

Cea mai logică abordare în examinarea rolului factorilor de risc și de protecție în reziliența familiei de dezvoltare este modelul socioecologic.

Modelul socio-ecologic recunoaște interacțiuni complexe între familii și sisteme multiple

Teoria ecologică presupune că există mai multe niveluri de influență asupra indivizilor și a rezultatelor acestora și se concentrează pe interacțiunea dintre persoană și mediul său [50, 24], însăși Bronfenbrenner ne oferă explicația „...dezvoltarea are loc prin procesul de interacțiuni reciproce din ce în ce mai complexe între un organism uman biopsihologic activ, în evoluție și persoanele, obiectele și simbolurile din mediul său extern imediat” [6].

Pe baza lucrării lui Bronfenbrenner [7], care a conceptualizat nivelurile de microsistem, mezosistem și exosistem care interacționează între ele, Brian și colab. propun un model ecologic care include următoarele niveluri: persoană cu dizabilități, familie, comunitate și politici de stat și naționale. Deși toate nivelurile influențează experiențele persoanelor cu dizabilități și ale familiilor acestora, acest model permite conceptualizarea oricărui nivel ca ținte de schimbare. Cu alte cuvinte, activitățile de schimbare pot viza persoanele cu dizabilități și familiile prin intervenții ale îngrijitorilor și familiei; pot viza programe, evenimente și organizații la nivel comunitar pentru a servi mai bine persoanele cu dizabilități și familiile acestora; sau pot viza politicile de stat și naționale pentru schimbare pentru a răspunde nevoilor persoanelor cu dizabilități și familiilor lor în moduri rentabile (Figura 8) [23]:

Figura 8. Modelul ecologic care include următoarele niveluri: persoană cu dizabilități, familie, comunitate și politici de stat și naționale

Straturile modelului ecologic al lui Bronfenbrenner [6] sunt următoarele.

1. Individual - În acest strat se află copilul ca individ. Acesta arată modul în care starea de sănătate a copiilor, sexul, vârsta, abilitățile, rezistența, personalitatea și alți factori personali au o influență asupra vieții lor.

2. Microsisteme - Copilul are contact direct cu unele aspecte ale societății și vieții. De exemplu, acestea includ, dar nu se limitează la familie, școală, vecinătate imediată, prieteni, colegi, instituții religioase și grupuri sociale.
3. Mesosisteme - Mesosistemele reprezintă conexiuni între două sau mai multe alte sisteme. De exemplu: legătura dintre părinții copilului și profesorii lor sau relația dintre colegi și familia.
4. Ecosistem - Acesta este un strat care conține aspecte cu care copilul nu poate interacționa direct, dar care va avea o influență asupra vieții sale. Acestea includ aspecte precum locul de muncă al părinților lor și viața familiilor colegilor săi.
5. Macrosisteme - Macrosistemele descriu cultura în care trăiește copilul. Este vorba despre identitate, moștenire, valori culturale, obiceiuri și legi de oriunde trăiește copilul și includ influența furnizării de servicii locale, precum și o societate mai largă.
6. Cronosistem: descrie tiparele evenimentelor și tranzițiilor de mediu pe parcursul vieții, precum și circumstanțele social-istorice. De exemplu, divorțurile sunt o singură tranziție. Cercetătorii au descoperit că efectele negative ale divorțului asupra copiilor sunt adesea cele mai puternice în primul an după divorț. Doi ani de la divorț, interacțiunile familiale sunt mai puțin haotice și mai stabile. În cadrul fiecărui strat vor exista mai multe influențe care trebuie luate în considerare, de exemplu, sănătatea fiecărui copil, sexul, vârsta, cunoștințele, rezistența și abilitățile lor vor influența modul în care reacționează la o situație și sunt capabili să facă față și să trăiască [20].

Familia este un loc afectiv privilegiat, în care există relații intime, emoții și sentimente. Prin urmare, se poate spune că în cadrul familiei individul își menține relațiile interpersonale inițiale cu oameni semnificativi, stabilind schimburi emoționale care acționează ca un suport emoțional important atunci când indivizii ajung la maturitate. Aceste schimburi emoționale realizate pe tot parcursul vieții sunt esențiale pentru dezvoltarea personală și pentru dobândirea competențelor fizice și mentale necesare fiecărei etape a dezvoltării psihologice. Studiile sugerează că familia își păstrează încă rolul specific în contextul social în care există. La nivel micro-social, familia continuă să joace un rol central în procesul de dezvoltare al membrilor săi, îndeplinind funcții specifice în fiecare etapă, deși s-au observat schimbări în ceea ce privește nivelul de intensitate cu care aceste funcții sunt exercitate în contemporaneitate [49].

Concluzii

Reziliența este o cale promițătoare pentru a ajuta familiile să-și folosească punctele forte în recuperarea după stres copleșitor, traume, insulte sau răni. S-au făcut multe în privința rezistenței individuale. În fața impactului observat al relațiilor pozitive în promovarea rezilienței, este justificată investigarea suplimentară a rezilienței în familie. În special, într-un climat social în care resursele externe sunt greu de accesat, trebuie să ajutăm familiile să construiască pe resursele pe care le au deja. Și probabil că vor trebui să caute resurse suplimentare. Istoria acestui domeniu filozofic și de cercetare al rezilienței ne-a condus de la considerații de rezistență la răni și apoi la comportamente adaptative și de adaptare.

A avea un copil cu dizabilități determină adesea o creștere a izolării sociale a familiilor. Familiile pot fi ostracizate de o societate care încă percepe persoanele cu dizabilități ca fiind „deteriorate”, sau ar putea decide în mod conștient să păstreze singuri pentru a proteja copilul și familia. unitate de prejudecăți sociale [13; 27].

Reziliența a fost descrisă sau definită în multe moduri diferite. Toate definițiile, totuși, au elemente comune. Ei descriu reziliența ca ieșirea la suprafață în fața dificultăților sau adversității și implicând capacitatea de a „reveni înapoi”, adică de a recâștiga sau depăși nivelurile de funcționare pre-adversitate. În cele din urmă, și poate cel mai important, reziliența subliniază punctele forte pe care familiile le folosesc pentru a depăși adversitatea, mai degrabă decât să se concentreze pe deficiente [25].

Cu cât putem învăța mai multe despre reziliență, cu atât există mai mult potențial pentru integrarea conceptelor importante ale rezilienței în domenii relevante ale medicinei, sănătății mintale și științei. Această integrare începe să favorizeze o schimbare de paradigmă importantă și foarte necesară. În loc să-și petreacă marea majoritate a timpului și energiei examinând consecințele negative ale traumei, clinicienii și cercetătorii pot învăța să evalueze și să predea simultan metode de îmbunătățire a rezistenței. O astfel de abordare îndepărtează domeniul de la un model de sănătate mintală bazat pur pe deficit, către includerea modelelor bazate pe forță și competențe care se concentrează pe prevenire și construirea punctelor forte pe lângă abordarea psihopatologiei.

Bibliografie

1. Aivalioti I., Pezirkianidis Ch. The Role of Family Resilience on Parental Well-Being and Resilience Levels. In: *Psychology*, Vol.11, No.11, 2020, p.1705-1728. doi: 10.4236/psych.2020.1111108.
2. American Psychological Association. <https://www.apa.org/search?query=resilience>.
3. Berndt C. Reziliența. Secretul puterii psihice. Cum devenim mai rezistenți la stres, depresii și epuizare psihică. București: All Educational, 2014. 216 p.
4. Bester C. The identification of resilience in, and the development of a corresponding intervention programme for families with a parent living with major depressive disorder. Dissertation, 2009, Stellenbosch University. <https://core.ac.uk/download/pdf/37319338.pdf>.
5. Bonanno G. A. Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events? In: *American Psychologist*, 2004, 59(1), p. 20–28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>.
6. Bronfenbrenner U. Developmental ecology through space and time: A future perspective. In: Moen P., Elder G. H., Lüscher K. (Eds.), *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development*. In: American Psychological Association. 1995, p. 619–647. <https://doi.org/10.1037/10176-018>.
7. Bronfenbrenner U. Toward an experimental ecology of human development. In: *American psychologist*, 1977, 32 (7), p. 513.
8. Cazassa M. J., da S. Oliveira M., Spahr Ch., et.al. The Stress and Adversity Inventory for Adults (Adult STRAIN) in Brazilian Portuguese: Initial Validation and Links With Executive Function, Sleep, and Mental and Physical Health. In: *Frontiers in Psychology*, 2019, 10, 3083. doi: 10.3389/fpsyg.2019.03083.
9. Chapin M. Family Resilience and the Fortunes of War. In: *Social Work in Health Care*, 2011, 50:7, p. 527-542.
10. Crnic K. A., Neece C. L., McIntyre L. Lee., et al. Intellectual Disability and Developmental Risk: Promoting Intervention to Improve Child and Family Well-Being. In: *Child Development*, 2017, Volume 88, Number 2, p. 436-445. doi: 10.1111/cdev.12740.
11. Different Mindsets. <https://nda.ie/Publications/Education/Education-Publications-/Student-Journeys-/19-Different-Mindsets/>.
12. Duca D. Resursele familiei. In: *Construind poduri: promovarea stării de bine în familie*. In: Manual pentru părinți. Coord. Aurora-Adina Colomeischi, 2018. p.26-50.
13. Emerson E. Mothers of children and adolescents with intellectual disability: social and economic situation, mental health status, and the self-assessed social and psychological impact of the child’s difficulties. *Journal of Intellectual Disability Research*, 2003, 47(4/5), p.385-399.
14. Engel G.L. The clinical application of the biopsychosocial model. In: *Am J Psychiatry*, 1980, 137, p.535-544.
15. Feder A., Fred-Torres Sh., Southwick M. S. et al. The Biology of Human Resilience: Opportunities for Enhancing Resilience Across the Life Span. In: *Society of Biological Psychiatry. Biological Psychiatry*, 2019, Volume 86, Issue 6, p. 443-453.

16. Feder A., Sharely F-T., Steven M. et al. In: Society of Biological Psychiatry. Biological Psychiatry, 2019, 86, Volume 86, Issue 6, p.443-453.,
17. Franke H. A. Toxic Stress: Effects, Prevention and Treatment. In: Children (Basel), 2014, 1(3), p.390-402.
18. Friedman All. K., Walsh J. J., Juarez B. Enhancing Depression Mechanisms in Midbrain Dopamine Neurons Achieves Homeostatic Resilience. In: Science, 2014, Vol. 344, No. 6181, p. 313-319. DOI: 10.1126/science.124924.
19. Gee D. G., Casey B. J. The impact of developmental timing for stress and recovery. The impact of developmental timing for stress and recovery. In: Neurobiology of Stress, 2015, Volume 1, p. 184-194.
20. Ghazi L. Al., Stošić J. Innovative Academic Course on Integrative Interventions for Children with Autism Spectrum Disorders. Manualul studentului. 2019. https://clinica.uvt.ro/wp-content/uploads/2014/07/RO_Manualul-studentului.pdf.
21. Greeff A. P., Du Toit C. Resilience in Remarried Families. In: The American Journal of Family Therapy, 37:2, 2009, p.114-126.
22. Greeff A. P., Nolting C. Resilience in Families of Children With Developmental Disabilities. In: Families Systems & Health, 2013, 31(4), p.396-405. doi:10.1037/a0035059.
23. Grossman B. R., Magaña S. Introduction to the special issue: Family Support of Persons with Disabilities Across the Life Course. In: Journal of Family Social Work, 2016, 19:4, p.237-251. DOI:10.1080/10522158.2016.1234272.
24. Guy-Evans O. Bronfenbrenner's ecological systems theory. In: Simply Psychology, 2020. www.simplypsychology.org/Bronfenbrenner.html.
25. Hawley D. R. Clinical implications of family resilience. In: The American Journal of Family Therapy, 2000, 28, p.101-116.
26. Hawley D. R., De Haan L. Toward a definition of family resilience: Integrating life-span and family perspectives. In: Family Process, 1996, 35(3), p.283-298.
27. Heiman T., Berger O. Parents of children with Asperger syndrome or with learning disabilities: family environment and social support. In: Research in Developmental Disabilities, 2008, 29, p. 289-300.
28. Hewitt-Taylor J. The impact of having a child with complex and continuing health needs on employment. In: Journal of Children's and Young People's Nursing, 2007a, 1, p. 195-200.
29. Hill R. Families under stress. New York: Harper,1949. p. 443
30. Jansen J. M. Stress patterns in families with physically disabled children. Unpublished doctoral dissertation, University of Port Elizabeth, Port Elizabeth, South Africa. 1995.
31. Lavee Y., McCubbin H. I., Olson D. H. The effect of stressful life events and transitions on family functioning and well-being. In: Journal of Marriage and the Family, 1987, 49(4), p.857-873. <https://doi.org/10.2307/351979>.
32. Luthar S. S. Resilience in development: A synthesis of research across five decades. In: D. Cicchetti & D. J. Cohen (Eds.), Developmental psychopathology: Risk, disorder, and adaptation, 2006, p. 739-795.
33. Masten A. S. Ordinary magic: Resilience processes in development. In: American Psychologist, 2001, 56(3), p. 227-238.
34. Masten A. S. Resilience in Developmental Systems. In: Multisystemic Resilience. Edited by: Michael Ungar, Oxford: University Press, 2021. DOI: 10.1093/oso/9780190095888.003.0007.
35. Masten A. S., Cicchetti D. Resilience in development: Progress and transformation. In: D. Cicchetti (Ed.), Developmental psychopathology: Risk, resilience, and intervention, 2016, p. 271-333.
36. McConnell D., Savage A., Breikreuz R. Resilience in families raising children with disabilities and behavior problems. In: Research in Developmental Disabilities, 2014, 35(4), p.833-848. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2014.01.015>.

37. McCubbin H. I., Patterson J. M. Family stress and adaptation to crises: A Double ABCX Model of family behavior. In: D. H. Olson & R. C. Miller (Eds.), *Family studies review yearbook*: Vol. 1, p. 87–106. California: Beverly Hills, 1983a.
38. McCubbin H. I., Patterson J. M. The family stress process: the Double ABCX Model of Adjustment and Adaptation. In: H. I. McCubbin, M. Sussman, & J. M. Patterson (Eds.), *Social stress and the family: Advances and developments in family stress theory and research*, p. 7–37.
39. McCubbin L. D., McCubbin H. I. Resilience in ethnic family systems: A relational theory for research and practice. In: D. S. Becvar (Ed.), *Handbook of family resilience*, 2013, p. 175–195. Madison: University of Wisconsin System, 1996.
40. McCubbin M. A., McCubbin H. I. Family Stress Theory and Assessment. In: H. I. McCubbin, & A. I. Thompson (Eds.), *Family Assessment Inventories for Research and Practice*, p. 3-22. Madison: University of Wisconsin, 1987.
41. McCubbin M. A., McCubbin H. I. Resiliency in families: a conceptual model of family adjustment and adaptation in response to stress and crises. In: H.I. McCubbin, A.I. Thompson & M.A. McCubbin (Eds.), *Family assessment: resiliency, coping and adaptation – Inventories for research and practice*, p. 1-64. Madison: University of Wisconsin System, 1996. 912 p.
42. McCubbin M. A., McCubbin H. I., Thompson A. I. Family Problem Solving Communication (FPSC). In: H. I. McCubbin, A. I. Thompson, & M. A. McCubbin (Eds.), *Family Assessment: Resiliency, Coping and Adaptation-Inventories for Research and Practice*, 1996, p. 639-688.
43. McGill Smith P. Parenting a Child with Special Needs - You are not Alone and The Unplanned Journey. In: *News Digest 20 (ND)*, 3rd Edition, 2003, p. 1-15.
44. Patterson J. M. Families experiencing stress. The family adjustment and adaptation model. *Family Systems Medicine*, 1988, 5, p. 202-237.
45. Patterson J. M. Understanding family resilience. In: *Clinical Psychology*, 58, 2002, p. 233–246 <https://doi.org/10.1002/jclp.10019>.
46. Perry A. A Model of Stress in Families of Children with Developmental Disabilities: Clinical and Research Applications. In: *Journal on Developmental Disabilities*, 2004, Volume 11, Number 1, p.1-16, 2004
47. Pietrzak R. H., Southwick S. M. Psychological Resilience in OEF-OIF Veterans: Application of a Novel Classification Approach and Examination of Demographic and Psychosocial Correlates. In: *Journal of Affect Disorders*, 2011, 133, p.560-568.
48. Robu V. Competențe sociale și de personalitate. Iași: Lumen, 2011. 155 p.
49. Romão M. A., Branco da Veiga., Galvão A. et al. Strategii pentru promovarea stării de bine în cadrul familiei. In: *Construind poduri: promovarea stării de bine în familie. Manual pentru părinți*. Coord. Aurora-Adina Colomeischi, 2018. p.69-82.
50. Sallis J. F., Owen N. Ecological model of health behavior. In: Glanz K., Rimer B. K., Lewis F.M., (Eds), *Health Behavior and Health Education*, 3rd Edition. San Francisco: Jossey-Bass, 2002. p.462-464.
51. Seltzer M. M., Greenberg J. S., Floyd F. J. etc. Life course impacts of parenting a child with a disability. In: *American Journal on Mental Retardation*, 2001, 106, p. 265–286.
52. Sixbey M. T. Development of the family resilience assessment scale to identify family resilience constructs. Florida: University of Florida. 2005. 128 p.
53. Snyder H. Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. In: *Journal of Business Research*, 2019, 104, p.333–339.
54. Spotts E. Unraveling the complexity of gene-environmental interplay and family processes. In: F. Walsh (Ed.), *Normal family processes (4th ed.)*, p. 529–552. New York: Guilford Press, 2012. 592 p.
55. Ungar M. *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*. New York: Oxford University Press, 2021. p.819.

56. Van Breda A. D. Resilience review: A literature review. Pretoria: South African Mental Health Service. 2001, p. 333. <https://www.adrian.vanbreda.org>.
57. Walsh F. A family resilience framework: innovative practice applications. In: *Family Relations*, 2002, 51(2), p.130-138.
58. Walsh F. Family resilience: a framework for clinical practice. In: *Family Process*, 2003a, 42(1), p.1-18.
59. Walsh F. *Strengthening family resilience* (3rd ed.). New York: Guilford Press, 2016. 400 p.
60. Walsh F. *Strengthening family resilience*. New York: The Guilford Press, 1998. 338 p.
61. Walsh F. The concept of family resilience: crisis and challenge. In: *Family Process*, 1996, (35)3, p.261-281.
62. Walsh F. Traumatic loss and major disasters: Strengthening family and community resilience. In: *Family Process*, 2007, 46 (2), p.207–227. doi:10.1111/j.1545-5300.2007.00205.
63. Webster J., Watson R. T. Analyzing the Past to Prepare for the Future: Writing a Literature Review. In: *MIS Quarterly*, 2002, Vol. 26, No. 2, p. 13-23.
64. Whiting M., Nash A. S., Kendall S., Roberts S. A. Enhancing resilience and self-efficacy in the parents of children with disabilities and complex health needs. In: *Primary Health Care Research & Development*, 2014, 20 (e33), p.1–7. Doi: 10.1017/S1463423619000112.

UDC: 316.612, 316.613.5, 316.77
<https://doi.org/10.54481/ecsoen.2022.1-2.18>

THE INFLUENCE OF SOCIAL SKILLS ON THE SUBJECTIVE PERCEPTION OF QUALITY OF LIFE

INFLUENȚA COMPETENȚELOR SOCIALE ASUPRA PERCEPȚIEI SUBIECTIVE A CALITĂȚII VIEȚII

*MUSIENCO Natalia¹⁰, university assistant,
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0001-8332-6425)*

*MUSIENCO Natalia, asistent universitar,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău
(ORCID: 0000-0001-8332-6425)*

Annotation. *This article reflects a brief review of the content of the concepts of quality of life and social skills from the perspective of local authors and from the perspective of foreign literature. We will also present the results of the research on the influence of social skills on the subjective perception of quality of life, conducted in three universities in the Republic of Moldova.*

Adnotare. *Acest articol reflectă o revizie succintă a conținutului conceptelor de calitate a vieții și a competențelor sociale din perspectiva autorilor din spațiul autohton și literaturii străine. De asemenea vom prezenta rezultatele cercetării influenței competențelor sociale asupra percepției subiective a calității vieții, realizate în cadrul a trei universități din Republica Moldova.*

Keywords: *competence, social competence, social skills, quality of life.*

Cuvinte-cheie: *calitate a vieții, abilități sociale, competență, competență socială.*

Introducere

După cum ar sugera chiar și o privire superficială asupra literaturii de cercetare din ultimii 30 de ani, conceptul de competență socială a stimulat un mare interes pentru diverse discipline [18].

Cu toate acestea, competența socială a avut și are caracterul unei enigme. Așa cum practic a remarcat fiecare revizuire și analiză majoră a literaturii de specialitate, cercetătorii sunt departe de a ajunge la un acord cu privire la ce este competența socială, cum ar trebui să fie evaluată și cum trebuie să se distingă tipurile de manifestare ale acesteia [4; 5; 6; 7; 14; 16; 17; 20; 21; 28].

Termenul de competență socială este folosit în calitate de cel mai mic numitor comun, precum și de constructe și noțiuni conceptual interdependente, care includ asertivitatea, abilitățile interpersonale, adecvarea socială și abilitățile sociale [8; 22; 26].

Dacă vorbim de literatura de specialitate autohtonă, se poate constata lipsa unor cercetări care ar viza relația dintre conceptul de competență socială – oferit de psihologul englez M. Argyle – și factorii care influențează nivelul calității vieții percepute subiectiv de individ [2].

Totuși, competențele sociale s-au situat în atenția mai multor cercetători din spațiul românesc, dintre care îi amintim pe: M. Caluschi, S. Chelcea, S. Marcus, M. Constantinescu, Robu V.

Astfel, pe lângă competențele profesionale, care reprezintă un imperativ pentru progresul societății postmoderne, se formulează cerința ca fiecare tânăr să fie pregătit, în așa fel încât să poată interveni competent în soluționarea promptă a diverselor probleme pe care le ridică realitatea socio-economică și culturală și să ajungă la performanță socială [10; 27].

¹⁰ nmusienco@ulim.md

Așadar, astăzi (mai mult ca oricând) succesul individului uman trebuie să se sprijine pe însușirea și dezvoltarea competențelor sociale. M. Argyle definește competența socială ca un pattern de comportament care oferă societății indivizi capabili să producă anumite efecte dorite asupra altor indivizi [3].

În concepția lui S. Marcus, competențele sociale implică un ansamblu de abilități pe care indivizii le pot utiliza, pentru a-și îmbunătăți calitatea relațiilor interpersonale:

- capacitatea de a adopta roluri diferite, în funcție de specificul situațiilor sociale;
- capacitatea de a-i influența pe ceilalți indivizi;
- capacitatea de a stabili ușor și într-un mod adecvat relații interpersonale;
- capacitatea de a comunica eficient în diverse contexte interpersonale;
- capacitatea de a utiliza într-un mod adecvat puterea și autoritatea;
- leadership-ul [10; 19].

Argyle propune un model descriptiv și explicativ al competențelor sociale, în care diferențiază șapte componente: asertivitatea, gratificația și sprijinul, comunicarea nonverbală, comunicarea verbală, empatia și cooperarea, cunoașterea și rezolvarea problemelor, respectiv prezentarea de sine. Autorul englez consideră competențele sociale ca fiind dobândite în cursul experiențelor din viața de familie (deci, prin educație), prin interacțiunile din cadrul grupurilor informale de prieteni și, mai târziu, prin interacțiunile prilejuite de activitatea profesională în diverse organizații [după 26].

Competențele sociale variază în funcție de o serie de variabile, precum: sexul, vârsta, clasa socială de apartenență sau caracteristicile personalității indivizilor. Competențele sociale pe care le deține o persoană produc efecte importante în planul popularității, relațiilor sociale, familiale și conjugale, al sănătății mintale, al stării de bine percepută de către persoană și în plan profesional. De aceea, numeroși autori au susținut necesitatea antrenării competențelor sociale în populația generală, în diferite grupuri ocupaționale/profesionale, chiar și în cazul persoanelor care prezintă diverse tulburări psihice [27].

Calitatea vieții reprezintă gradul în care o persoană este sănătoasă, confortabilă și capabilă să participe sau să se bucure de evenimentele vieții. Termenul de calitate a vieții este în mod inerent ambiguu, deoarece se poate referi atât la experiența pe care o are un individ cu privire la propria sa viață, cât și la condițiile de viață în care se află indivizii. Prin urmare, calitatea vieții este foarte subiectivă. În timp ce o persoană poate defini calitatea vieții în funcție de bogăția sau satisfacția față de viață, o altă persoană o poate defini în termeni de capacități (de exemplu, având capacitatea de a trăi o viață bună în termeni de bunăstare emoțională și fizică). O persoană cu dizabilități poate raporta o calitate înaltă a vieții, în timp ce o persoană sănătoasă care și-a pierdut recent un loc de muncă poate raporta o calitate scăzută a vieții. În domeniul îngrijirii sănătății, calitatea vieții este privită ca fiind multidimensională, cuprinzând bunăstarea emoțională, fizică, materială și socială [25].

Calitatea vieții este un concept multidimensional care măsoară bunăstarea unei persoane. Discuțiile și utilizarea conceptului s-au amplificat în ultimele decenii, deoarece în diferite domenii (de exemplu, în medicină) s-a trecut de la un model biomedical centrat pe boală la unul biopsihosocial mai holistic, concentrat asupra bunăstării indivizilor. De asemenea, conceptul de *calitate a vieții* a devenit mai important, odată cu îmbunătățirea tratamentelor medicale și a managementului bolii, ceea ce duce la o viață mai lungă a oamenilor în general și în special a celor care trăiesc cu boli cronice [12].

Cercetările au pus în discuție de nenumărate ori definiția calității vieții și, în cadrul dezbaterilor științifice, nu s-a convenit încă asupra unei formulări precise [24]. Acest lucru se datorează faptului că în semnificația calității vieții se înscriu lucruri diferite pentru diferiți indivizi, grupuri și culturi. Aceasta este provocarea de a defini și măsura conceptul dat [11]. Din perspectiva individului calitatea vieții este inerentă, dar este dificil de a o defini pentru fiecare persoană și, prin urmare, de a o măsura în mod obiectiv în practica clinică.

De asemenea, termenul calitate a vieții nu este întotdeauna folosit în mod consecvent sau singular. Patru domenii comune a calității vieții în sănătate au fost definite ca: sănătatea fizică, sănătatea mintală, sănătatea socială și sănătatea funcțională [1].

O definiție utilizată pe larg este cea dată de Organizația Mondială a Sănătății (OMS). OMS a definit calitatea vieții în felul următor: percepția unui individ asupra poziției sale în viață în contextul culturii și sistemelor de valori în care trăiește și în relație cu obiectivele, așteptările, standardele și preocupările sale. Este un concept larg afectat într-un mod complex de sănătatea fizică a persoanei, starea psihologică, convingerile personale, relațiile sociale și raportul lor cu caracteristicile esențiale ale mediului înconjurător.

Această definiție pe bună dreptate are un caracter universal și poate fi utilizată în diverse domenii, deoarece recunoaște aspectul multidimensional al calității vieții, inclusiv cele patru domenii menționate mai sus, și menționează specificitatea conținutului conceptului pentru tratarea acestuia din perspectivă individuală. Definiția OMS se potrivește, de asemenea, cu Clasificarea Internațională a Funcționării și Sănătății (ICF) a OMS, care oferă un cadru și noțiuni holistice, specifice individului și concentrate mai degrabă pe bunăstare decât pe boli și deficiențe [29].

Astfel, în rezultatul prezentării ideilor principale privind competențele sociale și calitatea vieții, putem menționa că deținerea abilităților sociale este o modalitate de a răspunde corect circumstanțelor, de a înțelege natura fenomenelor sociale, de a construi relații armonioase cu alte persoane. Acest aspect este unul din punctele de reper în evaluarea subiectivă a calității vieții.

Personalitatea care nu are suficiente abilități sociale este limitată. Este dificil pentru astfel de oameni să-și exprime și să transmită altora ideile și pozițiile proprii. Limitele afectează calitatea vieții.

Material și metodă

Scopul cercetării. Identificarea influenței nivelului dezvoltării competențelor sociale asupra percepției subiective a calității vieții.

Metode de cercetare. Pentru identificarea nivelului de dezvoltare a competențelor sociale a fost aplicat *Chestionarul de determinare a nivelului de dezvoltare a competențelor sociale* (A.P. Goldstein). Scopul metodei este determinarea nivelului de formare a abilităților sociale. Tehnica se bazează pe modelul de comportament social dezvoltat de A.P. Goldstein, care pune accent pe 37 deprinderi generale divizate în 5 categorii:

1) deprinderi primare - anumite abilități minime care permit unei persoane să intre în contact cu alte persoane, să participe la o conversație;

2) autoexprimare în comunicare - abilitatea de a manifesta sentimente și experiențe sau de a transmite informații altei persoane;

3) reacție la opinia altei persoane într-o conversație sau la ceea ce trăiește sau simte persoana;

4) deprinderi de planificare a comunicării, care constau în faptul că înainte de a vorbi cu alte persoane sau de a face ceva se recurge la planificarea viitoarelor acțiuni;

5) comportament în situație de conflict (alternativă a comportamentului agresiv) – modalități de evitare a conflictului sau conduite cu efecte pozitive într-o situație de conflict.

Materialul testual pentru realizarea tehnicii prezintă un chestionar care constă dintr-o listă de afirmații și un formular pentru răspunsuri.

Pentru interpretarea rezultatelor se folosește o formulă de scoruri medii:

- 3,25- 3,75 – zona normă;
- 3,00- 3,25; 3,75-4,00 – zone de devieri nesemnificative;
- 2,00- 3,00; 4,00-4,50 - zone de devieri semnificative;
- 1,00 -2,00; 4,50- 5,00 - zone de devieri critice.

O variantă de interpretare a rezultatelor generalizată arată astfel:

- nivel înalt de dezvoltare a competențelor sociale – 4;
- nivel mediu de dezvoltare a competențelor sociale – 3;

- nivel jos de dezvoltare a competențelor sociale – 2;
- dezadaptare socială - 1

În vederea măsurării percepției subiective a calității vieții am folosit *Chestionarul de evaluare a satisfacției față de calitatea vieții* (N.Vodopianova).

Chestionarul pentru evaluarea calității vieții a fost elaborat de Institutul de Medicină a stresului (SUA) în 1993 pentru a ajuta pacienții să-și echilibreze efectul stresului asupra alegerii liniei sale de conduită, contribuind la depășirea acestuia. În varianta primară este format din 40 de itemi, care evaluează percepția individuală a tensiunii pe o scală de la 1 la 9 puncte. Cu cât mai mare este satisfacția pentru fiecare categorie enunțată în item, cu atât este mai scăzut nivelul stresului existențial sau crește nivelul percepției calității vieții. În final se calculează indicele general al calității vieții (ICV), care este considerat ca prezentând satisfacția subiectivă de autorealizarea resurselor personale.

Versiunea adaptată de autor a chestionarului conține 36 de itemi care reflectă satisfacția în următoarele categorii de viață: muncă, realizări personale, sănătate, comunicare cu cei dragi, suport (intern și extern - social), optimism, tensiune (disconfort fizic și psihologic), autocontrol, emoții negative (dispoziție).

În conformitate cu cheia se calculează scorul pentru fiecare categorie (9 subscale, fiecare conține câte 4 întrebări). Suma minimă pentru fiecare subscală este de 4, maximă – de 40. Estimările pe subscale corespund noțiunii de satisfacție în diferite domenii ale vieții. Cu cât e mai mic scorul, cu atât tensiunea psihică este mai înaltă și satisfacția de calitate a vieții în acest domeniu scade. De asemenea, se calculează indicele general al calității vieții, care corespunde mediei dintre punctele acumulate pe toate subscalele.

Evaluare pentru fiecare scală se face în conformitate cu datele din tabelul 1. iar evaluarea calității vieții - conform datelor din tabelul 2.

Tabelul 1. Cheia chestionarului de evaluare a calității vieții (pe subscale)

Nivelele calității vieții	Nivel	Nivel	Nivel
Subscalele	scăzut	mediu	înalt
Serviciu (cariera)	4-22	23-31	30 și >
Aspirații personale și realizări	4-25	26-32	31 și >
Sănătate	4-25	26-33	32 și >
Comunicare cu prietenii (rudele)	4-26	27-32	33 și >
Suport	4-22	23-31	30 și >
Optimism	4-21	22-26	27 și >
Tensiune	4-22	23-29	30 și >
Autocontrol	4-23	24-28	29 și >
Emoții negative	4-21	22-27	28 și >

Tabelul 2. Cheia pentru evaluarea indicelui calității vieții

Evaluarea nivelului calității vieții conform indicelui general, puncte			
<i>Foarte jos (depresiv)</i>	<i>jos</i>	<i>mediu</i>	<i>înalt</i>
4-10	11-20	21-29	30-40

Baza experimentală a cercetării. Cercetarea a fost efectuată pe un eșantion de 293 de studenți de la 3 universități din Republica Moldova, USPEE ”Constantin Stere”, Universitatea Liberă internațională din Moldova (ULIM) și Universitatea de Stat ”Alecu Russo” din Bălți (USARB). Subiecții au fost divizați în 5 categorii: sex, vârstă, universitate, specialitate și an de studii.

Tabelul 3. Repartizarea subiecților studiului pe categorii

Sex		Vârștă	An de studii			Universitate			Specialitate			
F	M	18-27 ani	1	2	3	USPEE	USARB	ULIM	Drept	Științe ale educației	Științe economice	Științe sociale- psihologie
215	78		113	89	91	40	127	126	68	97	55	73

Rezultate și discuții

În debutul compartimentului vom prezenta sumar rezultatele obținute pentru variabila competențe sociale.

În figura 1 aducem în atenție scorurile medii pentru componentele variabilei „competență socială” (deprinderi primare, autoexprimare în comunicare, reacție la altul, deprinderi de planificare a comunicării, comportament în situații de conflict) și scorul mediu general pe întreg eșantionul.

Astfel, pentru 2 categorii (autoexprimare în comunicare, reacție la altul) găsim rezultate în intervalul normei, celelalte (deprinderi primare, deprinderi de planificare a comunicării, comportament în situații de conflict) și competența socială generală se află în zona devierilor nesemnificative de la normă (spre mediu și înalt).

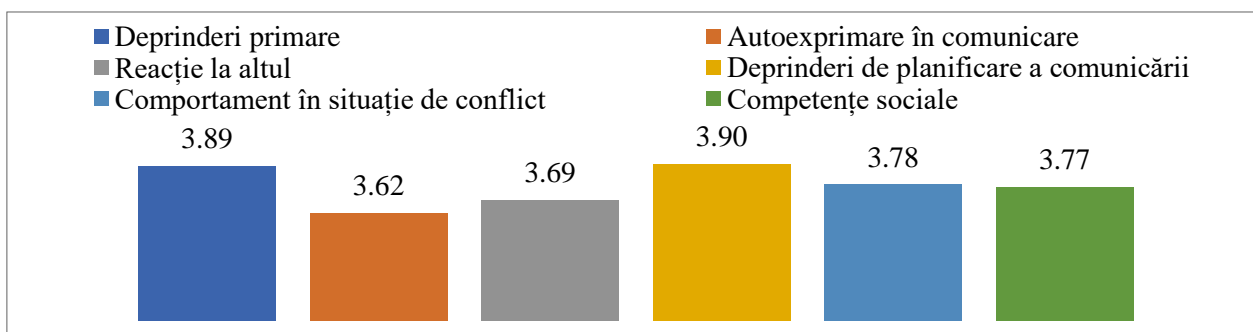

Figura 1. Medii generale per întreg eșantion pentru categoriile competenței sociale

De asemenea am repartizat eșantionul în dependență de sexul respondenților, și am analizat mediile scorurilor la variabila competențe sociale în dependență de acesta.

Astfel scorurile medii la studenți și studente oscilează între normă și devieri nesemnificative cu tendințe spre nivel înalt de dezvoltare a competențelor sociale.

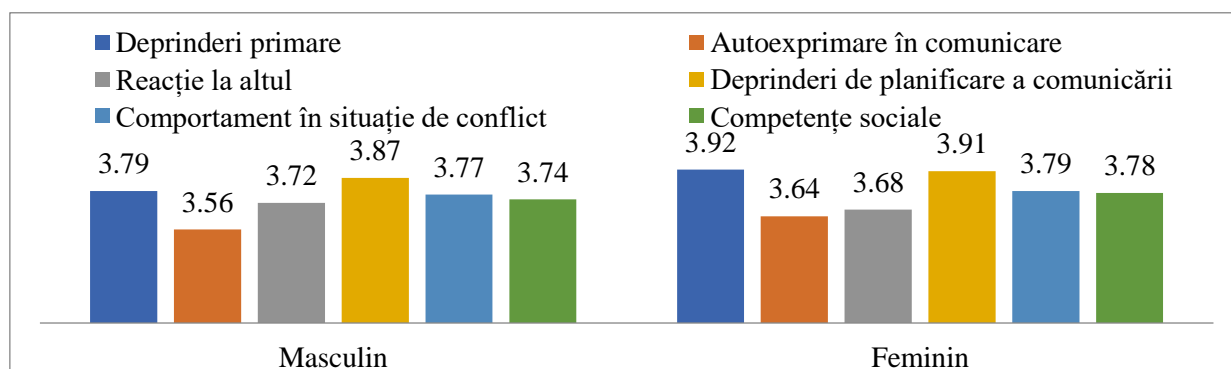

Figura 2. Scoruri medii pentru categoriile competenței sociale în dependență de sex

Cum am menționat mai sus, am decis să verificăm dacă există diferențe statistice semnificative între studenți și studente la manifestarea competențelor sociale. În rezultatul comparării statistice nu am obținut diferențe statistice semnificative.

Rezultatele detaliate pentru competențele sociale sunt prezentate în articolul *Modificări ale competențelor sociale în cadrul educației universitare, autor Musienco Natalia* [23].

În continuare prezentăm rezultate generalizate privind variabila calitatea vieții per întreg eșantion.

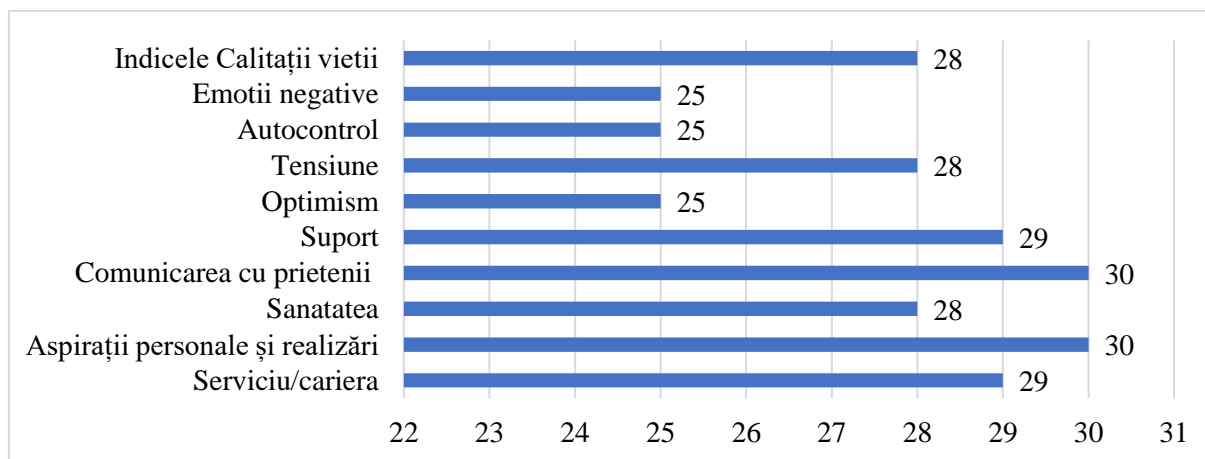

Figura 3. Medii generale per întreg eșantion pentru variabila calitatea vieții

Analizând figura 3, observăm că pentru toate scalele obținem un nivel mediu de evaluare a calității vieții de către tineri. Ținând cont că și competențele sociale sunt dezvoltate la nivel mediu pentru subiecții din eșantionul dat, putem observa o interdependență subiectivă.

În figura 4 prezentăm rezultatele pentru evaluarea calității vieții pe nivele de percepție.

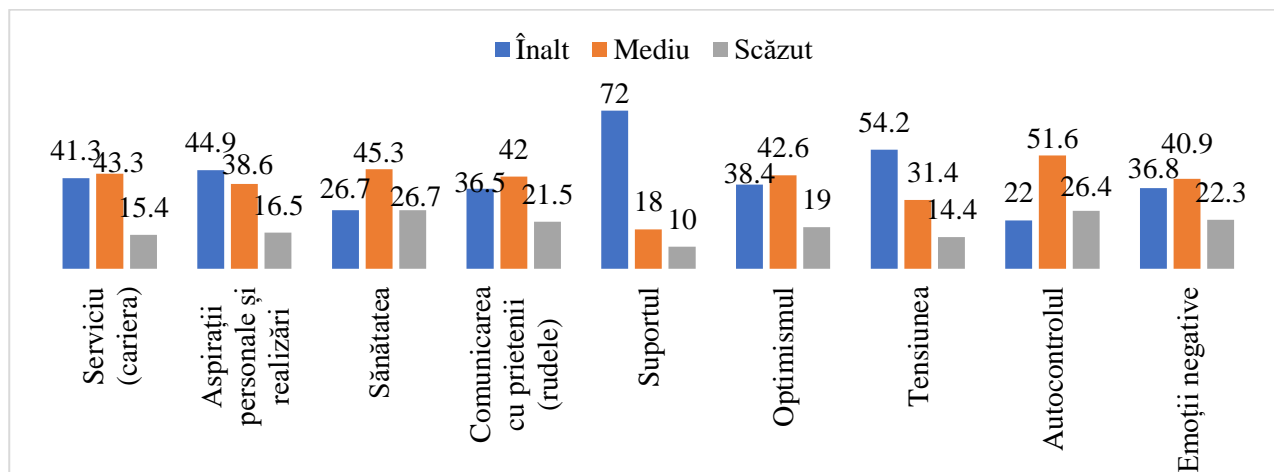

Figura 4. Percepția subiectivă a calității vieții (pe categorii, %)

Generalizând datele din figura 4, observăm că pentru nivelul înalt de evaluare subiectivă a calității vieții, cote înalte găsim la scalele *Aspirații personale și realizări*, *suport/resurse interne și exterioare* și pentru scala *tensiune*. Pentru un nivel acceptabil de calitate a vieții avem nevoie de resurse emoționale interne și externe.

De asemenea observăm că majoritatea respondenților se încadrează în nivelul mediu de evaluare a calității vieții.

În continuare prezentăm indicele general al calității vieții. La fel precum în cazul componentelor specifice ale calității vieții, indicele general pentru cca 53% din respondenți se află la nivel mediu. De asemenea nu am identificat nici un respondent cu nivel foarte scăzut.

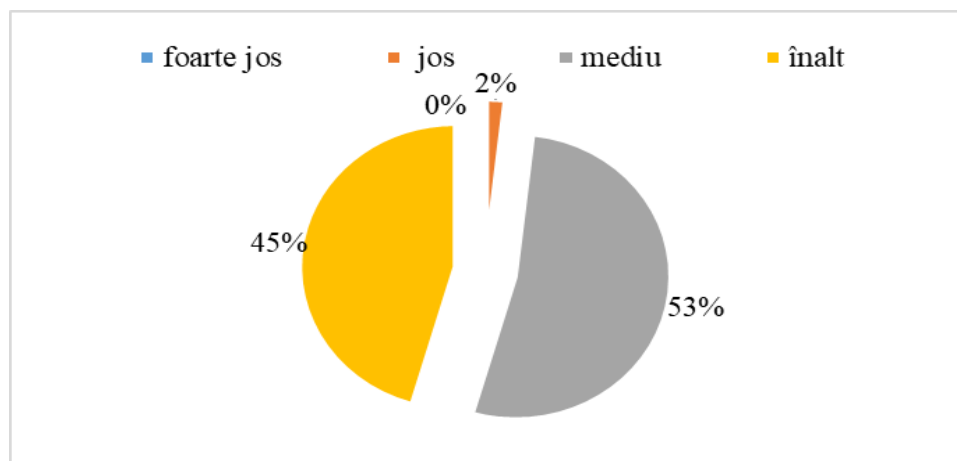

Figura 5. Percepția subiectivă a calității vieții (indicele calității vieții, %)

Pentru a identifica influența competențelor sociale asupra percepției subiective a calității vieții la tineri am folosit testul de corelație Pearson. Am obținut rezultate statistic semnificative pentru:

- rezultatele căpătate la scalele *Comunicarea cu prietenii (rudele)* și *Deprinderi primare* ($p \leq 0,05$), corelație inversă, care ilustrează faptul că deprinderile primare nu au importanță în relaționarea cu cei apropiați, acestea servesc la stabilirea contactului inițial;
- rezultatele căpătate la scalele *Comunicarea cu prietenii (rudele)* și *Reacția la altul (opinia altuia)* ($p \leq 0,05$), corelație inversă, rezultat conform cărui putem presupune că în relațiile deja stabilite (de prietenie, de rudenie) se acceptă similitudinea de opinii iar contradicțiile pot influența negativ relația;
- rezultatele căpătate la scalele *Suport (resurse interne și susținere externă)* și *Autoexprimare* ($p \leq 0,05$), corelație inversă: în cazul când nu sunt suficiente resurse interioare sau lipsește suportul extern apar dificultăți de autoexprimare (devine dificilă menținerea poziției, opiniei proprii).

Concluzii

În urma revistei teoretice și analizei rezultatelor experimentale am observat importanța dezvoltării competențelor sociale în vederea evaluării înalte a nivelului calității vieții.

Tindem să credem că situația financiară, mediul social și realizările sunt baza unei calități a vieții înalte. Dar, observăm că pentru a atinge o percepție înaltă despre calitatea vieții proprii avem nevoie de mai mulți factori, iar competențele sociale sunt pe primele poziții. Având abilități de comunicare, empatie, planificare și strategii eficiente de rezolvare a conflictelor putem menține o percepție pozitivă a calității vieții.

Bibliografie

1. Aaronson NK. Quantitative issues in health related quality of life assessment. In: Health Policy, 1988, p.217–230.
2. Argyle M. Competențele sociale. În S. Moscovici (coord.). Psihologia socială a relațiilor cu celălalt. Iași, 1998.
3. Argyle M. Cooperation: The basis of sociability. New-York, 1991.
4. Arkowitz H. Assessment of social skills. In: Behavioral assessment: a practical hand-book, New-York, 1981, p. 296-327.
5. Asher S.R. Social competence and peer status: Recent advances and future directions. In: Child Development, nr.54, p. 1427-1433
6. Becker R.E., Heimberg R.G. Assessment of social skills. In: Behavioral assesment: A practical hand-book, New-York, 1988, p. 365-395.

7. Bellack A.S. A critical appraisal of strategies for assessing social skills. In: Behavioral Assessment, nr. 1, p. 157-176.
8. Bellack A.S. Behavioral assesment of social skills. In: Research and Practice in Social Skills Training, New-York, 1979, p. 75-104.
9. Bellack A.S. Recurrent problems in the behavioral assessment of social skills. In: Behavioral research and therapy, nr.21, p. 29-41.
10. Caluschi M. Probleme de psihologie socială. Iași, 2001.
11. Carr AJ., Thompson PW., Kirwan JR. Quality of life measures. In: Br J Rheumatol., 1996, nr.35(10), p. 275-281.
12. Centers for Disease Control and Prevention. HRQOL Concepts. <https://www.cdc.gov/hrqol/concept.htm>
13. Chelcea S. Dicționar de psihosociologie. București, 1998.
14. Conger JC., Conger AJ. Assessment of social skills. In: Hand-book of behavioral assessment, New York, 1986, p. 526-560.
15. Constantinescu M. Competența socială și competența profesională. București, 2004.
16. Curran JP. Social skills: Methodological issues and future directions. In: Research and Practice in Social Skills Training, New-York, 1979, p.319-354.
17. Gallasi MD., Gallasi JP., Vedder MJ. Perspectives on assertion as a social skills model. In: Social competence, New-York, 1981, p. 287-345.
18. Gurtman M.B. Social competence: an interpersonal analysis and reformulation. In: European journal of psychological assessment, vol. 15, nr. 3, p. 233-245.
19. Marcus S. Empatie și personalitate. București, 1997.
20. McFall RM. A review and reformulayion of the concept of social skills. In: Behavioral Assessment, 1982, nr. 4, p. 1-33.
21. Meichenbaum D., Butler L., Gruson L. Toward a conceptual model of social competence. In: Social competence, New-York, 1981, p. 36-60.
22. Morrision RL., Bellack AS. The role of social perception in social skills. In: Behavioral Therapy, 1981, nr. 12, p. 69-79.
23. Musienco N. Modificări ale competențelor sociale în cadrul educației universitare. In: EcoSoEn, 2020, nr.3/4, p. 234-246
24. Post MWM. Definitions of Quality of Life: What Has Happened and How to Move On. In: Top Spinal Cord Inj Rehabil., 2014, Nr. 20(3), p.167–180.
25. Quality of life. <https://www.britannica.com/topic/quality-of-life>
26. Riggio RE. Assessment of basic social skills. In: Journal of personality and social psychology, 1986, nr. 51, p. 649-660.
27. Robu V. Competențe sociale și personalitate. Iași, 2011
28. Trower P. Toward a generative model of social skills: a critique and synthesis. In: Social skills training, 1996, nr.31, p. 441-466.
29. World Health Organisation. WHOQOL: Measuring Quality of Life. <https://www.who.int/healthinfo/survey/whoqol-qualityoflife/en/>

UDC: 316.754

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.19>

IMPACT OF SOCIAL REINTEGRATION ACTIVITIES ON THE DETAINEE'S BEHAVIOR ACCORDING TO AGE, LENGTH OF DETENTION AND RECIDIVISM

IMPACTUL ACTIVITĂȚILOR DE REINTEGRARE SOCIALĂ ASUPRA COMPORTAMENTULUI DEȚINUTULUI ÎN FUNCȚIE DE VÂRSTĂ, DURATA DETENȚIEI ȘI RECIDIVA

POPA Ecaterina, psychologist, Penitentiary of Maximum Security, Galati, Romania, PhD student, Free International University of Moldova, Chisinau

POPA Ecaterina, psiholog, Penitenciarul de Maximă Siguranță, Galați, România, doctorand, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău

Annotation: *This article brings to the fore the importance of detainees' participation in social reintegration programs for behavior change. It is also considered to determine a correlation between the personality traits of detainees and age, length of detention and recidivism. Thus, the statistical results obtained by the Anova test and the Pearson correlation test are consistent with other similar studies, which highlight the personality traits of adult detainees such as M. Bulten and S. Maruna, but also with studies that observed the types of coping at the level of detainees with different personality patterns made by J. L. Ireland and C. L. Power.*

Adnotare: *Prezentul articol aduce în prim plan importanța participării deținuților la programele de reintegrare socială pentru schimbarea comportamentală. De asemenea se are în vedere determinarea unei corelații între trăsăturile de personalitate ale deținuților și vârsta, durata detenției și recidiva. Astfel, rezultatele statistice obținute prin testul Anova și testul de corelație Pearson sunt în concordanță cu alte studii asemănătoare, care scot în evidență trăsăturile de personalitate ale deținuților adulți, cum ar fi cel a lui M. Bulten și S. Maruna [1], dar și cu studii care au observat tipurile de coping la nivelul deținuților cu diferite tipare de personalitate, realizat de J. L. Ireland și C. L. Power [4].*

Keywords: *social reintegration activities, behavior, detainees, penitentiary environment.*

Cuvinte cheie: *activități de reintegrare socială, comportament, deținuți, mediu penitenciar.*

Introducere

Mediul penitenciar reprezintă un spațiu dihotomic, penal din punct de vedere juridic, al autorității, și, nu în ultimul rând, este un câmp de forțe conturat de strategiile de influențare ale cadrelor și de cele de rezistență ale persoanelor deținute. În ultimii ani, cercetările care vizează fenomenul de reintegrare psihosocială a deținuților au fost efectuate într-un număr mai mare, întrucât necesitatea abordării vieții de către deținut trebuie făcut cât mai onest, realist și pozitiv. Există anumite activități care se desfășoară în interiorul penitenciarului, scopul principal fiind acela de a oferi o deschidere mai largă a deținuților asupra vieții sociale. Am ales această tematică pentru prezentul articol din dorința de a cerceta importanța participării la programele de reintegrare psihosocială în profunzime, luând în considerare impactul acestor programe și de modificarea comportamentului în existența umană, mai specific, în viața persoanelor private de libertate.

Material și metodă

Scopul cercetării este de a evalua impactul activităților de reintegrare psihosocială asupra comportamentului deținutului în funcție de vârstă, durata detenției și recidivă pe perioada executării pedepsei privative de libertate.

Obiectivele cercetării de constatare sunt următoarele:

1. Alcătuirea eşantionului investigaţiei prin selectarea randomizată a deţinuţilor, având la bază criteriile: săvârşirea infracţiuni violente, abaterile disciplinare în cursul executării pedepsei privative de libertate şi participarea la programe psihosociale desfăşurate în penitenciar.

2. Observarea gradului de corelaţie între dimensiunile trăsăturilor de personalitate (deschidere, agreabilitate, asertivitate, nevrozism şi agresivitate) şi vârstă, durata detenţiei sau recidivă în cazul deţinuţilor selectaţi la cercetare.

Eşantionul cercetării este format din 120 de deţinuţi din Penitenciarul Galaţi şi Tichileşti care au săvârşit infracţiuni violente şi abateri disciplinare în cursul executării pedepsei privative de libertate. Alegerea acestor deţinuţi a avut un caracter aleatoriu.

1. *Lotul experimental* – format din 60 participanţi care au săvârşit infracţiuni violente şi abateri disciplinare în cursul executării pedepsei privative de libertate şi care au participat la programele psihosociale.

2. *Lotul de control* – format din 60 participanţi care au săvârşit infracţiuni violente (fără abateri disciplinare în cursul executării pedepsei privative de libertate) şi care nu au participat la programele psihosociale.

În baza ipotezelor şi obiectivelor cercetării, am optat pentru metode de diagnosticare ce vor scoate în evidenţă cât mai pregnant variabilele vizate în cercetare:

Variabilele independente ale cercetării sunt: săvârşirea infracţiuni violente, abaterile disciplinare în cursul executării pedepsei privative de libertate, includerea în programe psihosociale, vârsta, durata detenţiei şi recidiva.

Variabilele dependente sunt: nivelul asertivităţii, nivelul agresivităţii, nivelul de deschidere, nivelul de nevrozism, nivelul de agreabilitate.

În scopul determinării influenţei programelor psihosociale desfăşurate în penitenciar asupra unor dimensiuni comportamentale precum: deschidere, agreabilitate, nevrozism, agresivitate şi asertivitate la deţinuţii selectaţi pentru a participa la cercetare am recurs la măsurarea acestora prin intermediul Inventarul Big Five^{©plus}, chestionarul de personalitate ZPKQ şi Decas care au calităţi psihometrice confirmate.

Toate metodele statistice parametrice (corelaţia, ANOVA, etc.) au la bază condiţia de normalitate a distribuţiei variabilelor cantitative, astfel, autorul recurge la analiza de normalitate a variabilelor.

Rezultate şi discuţii

În vederea testării normalităţii datelor strânse, autorul a realizat analiza de normalitate cu ajutorul softului SPSS. Având în vedere că eşantionul cercetării are peste 50 de participanţi, conform analizei de normalitate am ales pentru interpretare testul Kolmogorov-Smirnov. Datele statistice ale distribuţiei pentru cele cinci variabile dependente sunt prezentate în tabelele de mai jos.

Tabelul 1. Testul de normalitate pentru variabila deschidere
Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Deschidere	120	100.0%	0	0.0%	120	100.0%
Tests of Normality						
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Deschidere	.282	202	.000	.764	202	.000

a. Lilliefors Significance Correction

Tabelul 2. Testul de normalitate pentru variabila agreabilitate

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Agreabilitate	120	100.0%	0	0.0%	120	100.0%
Tests of Normality						
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Agreabilitate	.314	202	.000	.756	202	.000

a. Lilliefors Significance Correction

Tabelul 3. Testul de normalitate pentru variabila nevrotism

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Nevrotism	120	100.0%	0	0.0%	120	100.0%
Tests of Normality						
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Nevrotism	.274	202	.000	.753	202	.000

a. Lilliefors Significance Correction

Tabelul 4. Testul de normalitate pentru variabila agresivitate

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Agresivitate	120	100.0%	0	0.0%	120	100.0%
Tests of Normality						
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Agresivitate	.240	202	.000	.808	202	.000

a. Lilliefors Significance Correction

Tabelul 5. Testul de normalitate pentru variabila asertivitate

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Asertivitate	120	100.0%	0	0.0%	120	100.0%
Tests of Normality						
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Asertivitate	.290	202	.000	.765	202	.000

a. Lilliefors Significance Correction

Având în vedere că în cazul tuturor prelucrărilor statistice valoarea coeficientului Kolmogorov-Smirnov este $p < 0.05$, atunci distribuția datelor pe eșantionul acestei cercetări diferă semnificativ de o distribuție normală. Totuși, indiciu Skewness și Kurtosis prelucrați pentru fiecare variabilă în parte, așa cum e relevat și în tabelele de mai sus, se încadrează în intervalul $-1;1$, ceea ce denotă îndeplinirea condiției de normalitate a datelor.

Următorul pas al cercetării a fost acela de a observa modul în care *vârsta*, *recidiva* și *durata detenției* (ca variabile independente) influențează sau nu personalitatea deținutului. În acest sens, am construit două ipoteze pentru prezentul studiului, pe care le menționăm mai jos.

Ipoteza 1. Există o diferență semnificativă statistic între nivelul variabilelor *deschidere*, *agreabilitate*, *asertivitate*, *agresivitate* și *nevrotism* și *vârsta deținuților*.

Ipoteza 2. Există o corelație semnificativă statistic între nivelul variabilelor *deschidere*, *agreabilitate*, *asertivitate*, *agresivitate* și *nevrotism* și *recidivă*, *durata detenției*.

Pentru testarea primei ipoteze am utilizat testul ONE WAY Anova de comparare a mediilor a mai multe grupe. Menționăm faptul că, în vederea grupării în funcție de vârstă, autorul a luat în vedere stadiile dezvoltării, așa cum sunt descrise în literatura românească de specialitate după U. Șchiopu și E. Verza (<25 de ani, adolescență/post-adolescență, 25 – 35 de ani, tinerețe, 35 – 45, adult precoce, 45 – 55, adult matur, 55 – 65, adult tardiv) [8]. Rezultatele obținute sunt prezentate în tabele de mai jos.

Tabelul 6. Statistica descriptivă pentru variabilele deschidere, agreabilitate, asertivitate, agresivitate, nevrotism și vârstă

Descriptives

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum	
					Lower Bound	Upper Bound			
Deschidere	1	12	1.88	.793	.140	1.59	2.16	1	3
	2	38	2.28	.790	.104	2.07	2.48	1	3
	3	40	1.90	.878	.123	1.66	2.15	1	3
	4	18	2.32	.873	.142	2.03	2.60	1	3
	5	12	2.27	.883	.188	1.88	2.66	1	3
	Total	120	2.12	.854	.060	2.01	2.24	1	3
Agreabilitate	1	12	2.25	.762	.135	1.98	2.52	1	3
	2	38	2.31	.842	.111	2.09	2.53	1	3
	3	40	2.24	.815	.114	2.01	2.46	1	3
	4	18	2.32	.662	.107	2.10	2.53	1	3
	5	12	2.55	.671	.143	2.25	2.84	1	3
	Total	120	2.31	.771	.054	2.20	2.42	1	3
Nevrotism	1	12	2.25	.762	.135	1.98	2.52	1	3
	2	38	2.10	.931	.122	1.86	2.35	1	3
	3	40	1.78	.856	.120	1.54	2.03	1	3
	4	18	2.16	.886	.144	1.87	2.45	1	3
	5	12	2.09	.921	.196	1.68	2.50	1	3
	Total	120	2.05	.884	.062	1.93	2.18	1	3
Agresivitate	1	12	2.13	.609	.108	1.91	2.34	1	3
	2	38	1.97	.674	.089	1.79	2.14	1	3
	3	40	2.16	.784	.110	1.94	2.38	1	3
	4	18	2.11	.798	.129	1.84	2.37	1	3
	5	12	1.82	.733	.156	1.49	2.14	1	3
	Total	120	2.05	.726	.051	1.95	2.15	1	3
Asertivitate	1	12	2.13	1.008	.178	1.76	2.49	1	4
	2	38	1.93	.876	.115	1.70	2.16	1	3
	3	40	1.86	.895	.125	1.61	2.11	1	3
	4	18	1.95	.899	.146	1.65	2.24	1	3
	5	12	1.64	.902	.192	1.24	2.04	1	3
	Total	120	1.92	.910	.064	1.79	2.04	1	4

Tabelul 7. Testul ANOVA pentru compararea mediilor a mai multe eșantioane
ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Deschidere	Between Groups	7.720	4	1.930	2.738	.030
	Within Groups	138.170	196	.705		
	Total	145.891	200			
Agreabilitate	Between Groups	1.620	4	.405	.677	.609
	Within Groups	117.255	196	.598		
	Total	118.876	200			
Nevrotism	Between Groups	5.520	4	1.380	1.793	.132
	Within Groups	150.878	196	.770		
	Total	156.398	200			
Agresivitate	Between Groups	2.475	4	.619	1.177	.322
	Within Groups	103.028	196	.526		
	Total	105.502	200			
Asertivitate	Between Groups	3.313	4	.828	1.001	.408
	Within Groups	162.249	196	.828		
	Total	165.562	200			

Așa cum observăm în Tabelul 7. de mai sus, la un prag de semnificație al $p < 0.05$, emitem concluzia că între cele cinci grupe de vârstă după Șchiopu și Verza [8] cuprinse în cadrul aceste cercetări, există diferențe semnificative statistic doar pe variabila **deschidere**. În cazul celorlalte trăsături de personalitate, nu există diferențe semnificative statistic în funcție de vârstă. Acest lucru poate fi explicat prin faptul că, după vârsta de 21 de ani, trăsăturile de personalitate sunt deja sedimentate, motiv pentru care deținuții din toate cele cinci categorii de vârstă prezintă rezultate similare pe patru dintre cele cinci variabile. Este posibil ca pe variabila deschidere, diferențele semnificative statistic obținute să fie puse pe seama noutății acțiunii la care au fost invitați (completarea chestionarelor) dar și o eventuală reducere a pedepsei în cazul în care aceștia sunt complianți și răspund temeinic sarcinilor, deci ca un mecanism de coping. Totodată, rezultatele obținute sunt în concordanță cu alte studii asemănătoare, care scot în evidență trăsăturile de personalitate ale deținuților adulți cum ar fi cel a lui M. Bulten și S. Maruna [1], dar și cu studii care au observat tipurile de coping la nivelul deținuților cu diferite tipare de personalitate realizat de J.L.Ireland și C.L. Power [4].

În ceea ce privește testarea ipotezei conform căreia există o corelație semnificativă statistic între *recidivă* sau *durata detenției* și *variabilele dependente ale cercetării*, am aplicat testul de corelație Pearson, ale cărui rezultate sunt prezentate în tabelul de mai jos.

Tabelul 8. Coeficient de corelație Pearson între variabilele dependente și cele independente (recidivă și durata detenției) în cadrul lotului cercetării

		Deschidere	Agreabilitate	Nevrotism	Agresivitate	Asertivitate	v2	v3
V2 (recidiva)	Pearson Correlation	.074	-.027	.098	.120	.004	1	-.070
	Sig. (2-tailed)	.296	.708	.164	.089	.951		.320
	N	120	120	120	120	120	120	120
v3 (durata detenției)	Pearson Correlation	-.042	.188**	-.191**	-.019	-.254**	-.070	1
	Sig. (2-tailed)	.548	.007	.006	.785	.000	.320	
	N	120	120	120	120	120	120	120

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

După cum se observă în cadrul datelor prezentate mai sus, în ceea ce privește corelația *recidivă* – trăsături de personalitate, valoarea lui p (sig 2-tailed) este, în cadrul tuturor rezultatelor statistice mai mare decât 0.01, ceea ce indică o corelație nesemnificativă statistic în variabilele mai sus amintite. Cu alte cuvinte, cele cinci trăsături de personalitate nu sunt influențate de recidivă. Acest lucru poate fi explicat, pe de-o parte de faptul că recidiva este influențată mai degrabă de alți factori, cum ar fi

tulburarea de personalitate de tip antisocial [6]. Alte studii, cum ar fi cel realizat de către H. Liu și colaboratorii săi [5], scot în evidență impactul traumei asupra capacității deținutului de a recidiva sau nu. Conform autorilor citați, nu trăsăturile de personalitate sunt cele care determină gradul de recidivă, și trecutul traumatic al deținuților, care, în lipsa unui program eficient de integrare a traumei, vor apela la același comportament recidivist ca un indicator al blocajului în experiența respectivă. De asemenea, există o serie de evidențe [5, 9], care arată necesitatea unor programe terapeutice care să îi ajute pe deținuți, nu doar să facă față perioadei de detenție, dar și să își înțeleagă trecutul traumatic în vederea evitării și a recidivei. În capitolul următor vom prezenta rezultatele unui astfel de program inițiat pe subiecții lotului cercetării prezente.

În ceea ce privește relația dintre **durata detenției și trăsăturile de personalitate** studiate, se observă conform datelor statistice din Tabelul 8 că există o corelație pozitivă semnificativă statistic, între durata detenției și agreabilitate, nevrotism și asertivitate (la o valoare a lui $p < 0.01$). Astfel, emitem concluzia că, pe măsură ce durata detenției crește, este mai ridicat și nivelul de nevrotism. Acest lucru se află în aceeași linie cu alte studii care indică faptul că, cu cât durata este mai ridicată, cu atât starea mentală a deținuților începe să se agraveze [5]. Regimul detenției, lipsa libertății, lipsa cercului social pe care l-au avut în libertate dar și o serie de alte restricții sunt cele care pot ridica nivelul de nevrotism.

Pe de cealaltă parte, observăm o corelație pozitivă între durata detenției și agreabilitate, dar și asertivitate. Acest lucru poate fi explicat prin dezvoltarea acestor trăsături de personalitate ca un mecanism de coping. Altfel spus, în vederea îmbunătățirii vieții din detenție dar și în speranța scăderii duratei detenției, deținuții vor deveni mai ageabili și asertivi (mai ales în cazul unor sarcini și în prezența personalului angajat), tocmai pentru a-și reduce pedeapsa. Modificări pozitive în atitudinea deținuților au constatat și cercetătorii K. Otto și C. Dalbert [7], ceea ce atestă exactitatea constatărilor noastre.

Următorul pas în cercetarea noastră a prevăzut **evaluarea percepției deținuților față de eficiența programelor de asistență psihologică, socială și educațională realizate în penitenciar**. Prin această parte a cercetării am vrut să vedem dacă programele de asistență psihosocială care se desfășoară în penitenciar îi ajută pe deținuți să-și îndrepte comportamentul.

Din răspunsurile oferite la întrebările din *Chestionarul de evaluare a satisfacției privind eficiența programelor psihosociale*, de deținuți la finalul efectuării programelor psihosociale, s-a evidențiat o identificare corectă a programelor psihosociale a căror rulare au condus la conștientizarea unor emoții negative în proporție de 100% și au reușit rezolvarea acestora, și s-a apreciat utilitatea programelor și/sau activităților la care au participat în perioada detenției, în proporție de 93%. Diferența de 7% se constată a fi la deținuții a căror participare, deși benevolă, au dat dovadă de indiferență, nereușind să se integreze și să își identifice nevoile cu scopul de a și le rezolva. Aceștia au motivat participarea ca fiind utilă datorită creditelor obținute și a petrecerii timpului, mai mult ca divertisment („mă plictisesc în cameră și vroiam să ies și eu puțin să mai aud o vorbă”). În urma analizării datelor statistice se constată următoarele:

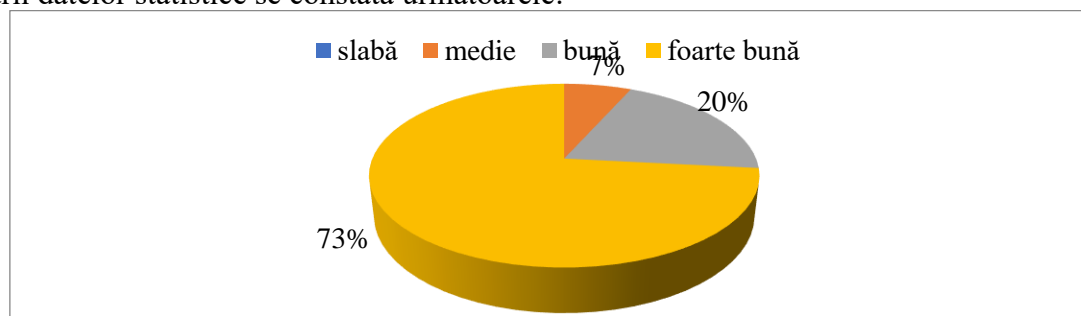

Figura 1. Gradul de participare a deținuților la programele psihosociale

Cu privire la gradul de participare la programe, așa cum rezulta din Figura 1, avem: 44 deținuți au declarat – foarte bună, 12 deținuți au declarat ca fiind participarea una bună, 4 deținuți medie, 0

deținuți – slabă. Datele din chestionarul de evaluare a programelor ne indica faptul ca deținuții apreciază ca fiind bună și foarte bună participarea lor în cadrul programelor, aceasta traducându-se prin deschiderea pentru obținerea de informații utile necesare schimbărilor comportamentale.

Analizând motivele pentru care au participat rezultă: 16 deținuți au motivat participarea la activitățile programelor pentru că le consideră folositoare, utile; 32 deținuți au participat pentru a obține recompense; 2 deținuți au participat pentru că au ieșit și alții, 4 deținuți pentru că li s-a propus, 6 pentru ca să scape de plictiseală. Componenta calitativă indică și ea faptul că programele psihosociale sunt percepute ca fiind foarte utile prin prisma numărului de credite (recompenselor) ce poate fi obținut în urma participării, a modalității diferite de petrecere a timpului, dar și a cunoștințelor, informațiilor obținute.

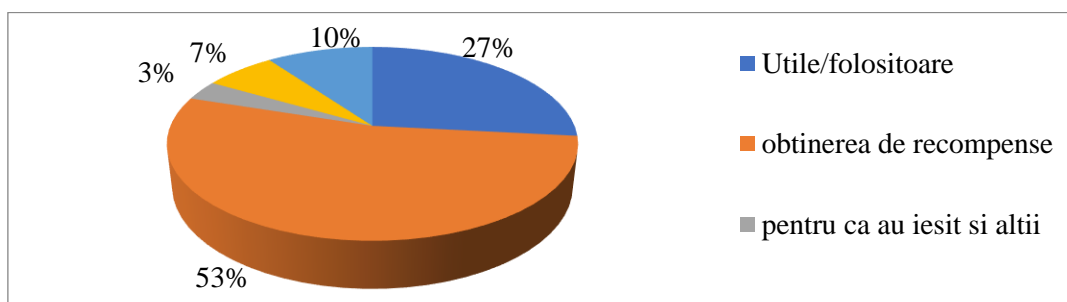

Figura 2. Motivele pentru care au participat la programe

În Figura 3 observăm gradul de apreciere a utilității programelor din perspectiva deținuților: 56 de deținuți au răspuns afirmativ la utilitatea programelor, 4 deținuți au răspuns negativ. Utilitatea programelor psihosociale urmate este percepută ca fiind mare, cu aplicabilitate în viața de zi cu zi, mai ales după părăsirea penitenciarului. Astfel, persoanele private de libertate intenționează să utilizeze/utilizează cunoștințele și abilitățile dobândite pe parcursul programelor psihosociale.

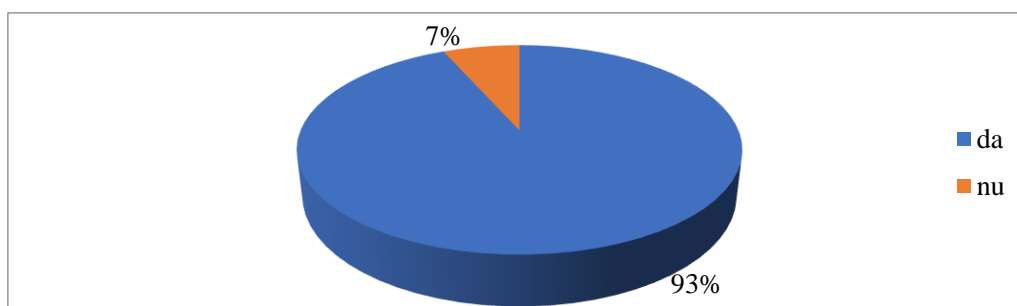

Figura 3. Reprezentarea grafica a utilitatii programelor psihosociale

Pentru participarea la programe deținuții și-au acordat note de la 1 la 10 astfel: 30 deținuți și-au dat note de 10; 18 deținuți note de 9 și 12 deținuți note de 8. Nu au fost deținuți care să își acorde note mai mici de nota 8. Notele ridicate acordate de deținuți referitor la participarea la programe relevă faptul ca în profida faptului că au participat pentru obținerea unor recompense , aceștia conștientizează importanța deschiderii la informații noi, implicarea în activitățile din cadrul grupului, determinându-i să fie mai cooperanți, să stabilească relații bazate pe încredere și sinceritate.

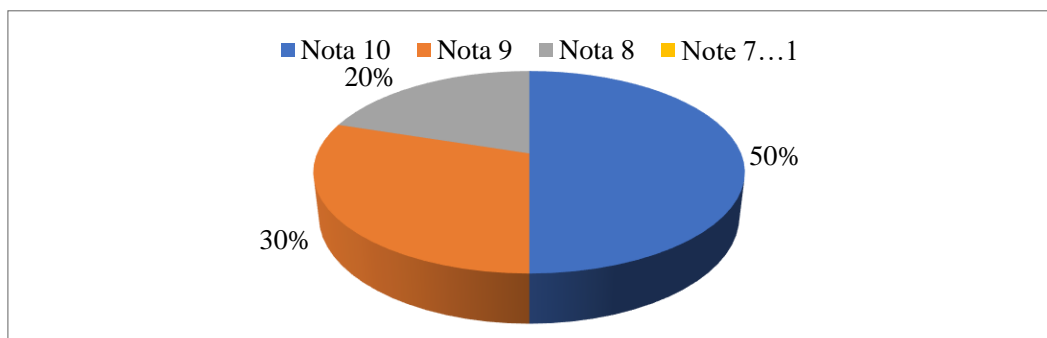

Figura 4. Reprezentarea grafică a notelor acordate de deținuți pentru participarea la programe

Concluzii

Autorul a realizat o comparație între trăsăturile de personalitate cum ar fi deschiderea, agreabilitatea, asertivitatea, nevrozismul, agresivitate și vârsta deținuților, durata detenției și recidivă. Se constată faptul că nu există diferențe semnificative pe trăsăturile de personalitate în funcție de vârstă. Mai mult, o corelație recidivă/durata detenției cu trăsăturile de personalitate mai sus amintite de relevă faptul că recidiva nu este influențată de acestea, dar că în funcție de durata detenției se pot produce anumite schimbări pe dimensiunile asertivitate și agreabilitate. Considerăm astfel de rezultate sunt importante în ceea ce privește relația cu deținuții în mediul penitenciar, întrucât, așa cum s-a afirmat și mai devreme, acest aspect denotă activarea unor mecanisme de coping adaptativ la durata detenției și la privarea de libertate.

Bibliografie

- Butler M., Maruna S. The impact of disrespect on prisoners' aggression: Outcomes of experimentally inducing violence-supportive cognitions. In: *Psychology, Crime & Law*, 2009, nr. 15 (2-3), p. 235-250. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160252709000089>
- Fazel S., Bailargeon J. The health of prisoners. In: *The Lancet*, 2011, vol. 377, Issue 9769, p 956-965. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0140673610610537>
- Fazel S., Hayes A., Bartellas K., Clerici M., Trestman R. Mental health of prisoners: prevalence, adverse outcomes, and interventions. In: *The Lancet*, 2016, Vol. 3, Issue 9, p. 871-881. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2215036616301420>
- Ireland J. L., Power C. L. Propensity to support prison gangs: Its relationship to gang membership, victimisation, aggression and other disruptive behaviours. In: *Psychology, Crime & Law*, anul 2006, nr.19 (9), p. 801-816. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S019188690600119X>
- Liu H., Li T.W., Li L., Hou W.K. Trauma exposure and mental health of prisoners and ex-prisoners: A systematic review and meta-analysis. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0272735821001124>
- Mitrofan, L., Gâtej, E. *Psihologie și psihopatologie socială*. București: Ed. S.P.E.R., 2019. 524 p. ISBN 978-606-8429-74-8
- Otto K., Dalbert C. Belief in a just world and its functions for young prisoners. In: *Journal of Research in personality*, 2005, Vol. 39, Issue 6, p 559-573. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0092656605000371>
- Șchiopu U., Verza E. *Psihologia vârstelor. Ciclurile vieții*. București: Ed. Didactică și Petagogică, 1997. 380 p. ISBN 973-99734-4-2
- Schorsh E. Relapses after therapeutic treatment of prisoners. In: *International Journal of Law and Psychiatry*, 1982, Vol 5, Issue 2, p 219-223. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0160252782900073>

UDC: 316.4:316.75

<https://doi.org/10.54481/ecosoen.2022.1-2.20>

SOCIAL REPRESENTATION OF MILITARY PROFESSION AND MILITARY ACTIONS

REPREZENTAREA SOCIALĂ A PROFESIEI DE MILITAR ȘI A ACȚIUNILOR MILITARE

*MELENTIEVA Aliona¹¹, master in social psychology, university assistant,
Free International University of Moldova, Chisinau
(ORCID: 0000-0002-8442-2088)*

*URSACHI Eugenia, student of bachelor-degree Program
in Psychology, Free International University of Moldova
Senior Officer in Section of professional Training of DMHR,
The General Inspectorate of Carabineers of the Republic of Moldova*

*MELENTIEVA Aliona, MA, asistent universitar,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău
(ORCID: 0000-0002-8442-2088)*

*URSACHI Eugenia, studentă, Programul de licență Psihologie,
Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău
Ofițer Superior al Secției formare profesională a DMRU,
Inspectoratul General de Carabinieri al Republicii Moldova*

Annotation: *The research of social representation allow as to shape the social reality of a variety of phenomena, values, objects, etc., and everything around us through the collective-individualistic view of society members. At present time, the topic of war has a primary actuality worldwide taking into consideration military actions that take place in Ukraine. The research was started before the military actions initiated by Russian Federation on Ukrainian territory, and continued after – February-April 2022. We would like to mention that the given situation marked as well the results of our research, taking into account the fact that our main topic is military field. In this order of ideas, we researched the social representation of military profession and social representation of military actions. The subjects involved in research are employers with active military status.*

Adnotare: *Studiul reprezentărilor sociale ne permite să conturăm realitatea socială a multor fenomene, valori, obiecte, etc., a tot ce ne înconjoară prin prisma colectiv-individualistă a membrilor societății. La moment, tema războiului este de primă actualitate în toată lumea, având în vedere acțiunile militare ce se petrec în Ucraina. Cercetarea a fost inițiată înainte de începerea acțiunilor militare inițiate de Federația Rusă pe teritoriul Ucrainei, precum și în timpul desfășurării acestora – februarie-aprilie 2022. Este de menționat că situația dată a pus amprență și pe rezultatele cercetării date, având în vedere că tematica este domeniul militar. Astfel, în cercetarea de față am studiat reprezentarea socială a profesiei de militar și reprezentarea socială a acțiunilor militare. Subiecții vizați în cercetare sunt militari activi.*

Keywords: *social representation, central core, peripheral elements, mute zone of social representation, military profession, military actions.*

Cuvinte-cheie: *reprezentare socială, nucleu central, elemente periferice, zonă mută a reprezentării sociale, profesie de militar, acțiuni militare.*

¹¹ amelentieva@ulim.md

Introducere

În prezent, trăim într-o realitate tristă marcată de războiul ce are loc în țara vecină – Ucraina, care evident ne-a influențat și pe noi și în general situația socio-economică din toată lumea. Pe lângă aceasta, războiul din Ucraina are și un impact major asupra stării psihice, emoționale și sociale a membrilor societății din Republica Moldova, a stârnit frică și nesiguranță în viitor în rândul populației care cu mare atenție urmăresc ce se petrece în țara vecină, și desigur au sărit în ajutor pentru a susține refugiații din Ucraina. Acțiunile militare ale Federației Ruse au pus sub semnul întrebării respectarea drepturilor fundamentale ale omului în întreaga lume, și au schimbat percepția și atitudinile oamenilor asupra siguranței, păcii, războiului.

Profesia de militar în Republica Moldova în esență are ca bază menirea de a asigura securitatea militară în țară, de a apăra hotarele acesteia. Militarii până la acțiunile militare din țara vecină își îndeplineau serviciul pentru a realiza misiunea de bază, precum și de suport în acțiuni militare sau menținerea păcii în alte țări, într-o realitate de pace, asigurată de tratate și legislații internaționale împărțite de Republica Moldova și țările de pe continentul euro-asiatic și nu numai.

În acest context, ne-am propus să studiem problematica percepției, atitudinii și credințelor militarilor cu privire la propria profesie și activitate profesională și anume reprezentarea socială a „profesiei de militar” și a acțiunilor militare, precum și verificarea părților negative ale acestora prin determinarea conținutului zonelor mute ale termenilor inductivi ai reprezentărilor.

Material și metodă

La momentul actual există o varietate de metode pentru cerceta reprezentările sociale, structura acestora, particularități de conținut a reprezentării. Noi ne-am oprit la metoda clasică, pe larg utilizată – Metoda evocării libere de J. C. Abric și Vergès descrisă de M. Șleahtițchi [5, p. 144-146; 1, p. 111-113]. Metoda implică culegerea datelor prin asociere liberă (5 asocieri) pentru cuvântul inductor, după care urmează ordonarea asocierilor făcute pe o scală Likert de 5 puncte de la cel mai important – mai puțin important. Prima etapă de culegere a datelor ne permite determinarea rangului frecvenței ale termenilor asociativi pentru reprezentare iar a doua etapă – cea de ordonare (ierarhizare) ne permite calcularea indicatorilor rangului importanței. Metoda implică și stabilirea pragului minim pentru frecvență (5% din numărul subiecților din eșantion) pentru a contura conținutul reprezentării sociale și pragul minim pentru rangul importanței – ce include elementele ce au potențial de a face parte din nucleul central (15% din numărul subiecților din eșantion) [2; 4].

Pentru determinarea zonelor mute ale reprezentării sociale am utilizat metoda de decontextualizare normativă de J. C. Abric care constă în „manipularea identității subiectului” implicat în cercetare. Subiectul este rugat să genereze asociații fiind plasat în alt context social (ce asocieri vin în minte la populație, la lucrătorii din alt domeniu, etc.) [5, p. 205-206]. Contextul social pentru zona mută se alege în conformitate cu obiectul și subiecții reprezentării sociale.

Rezultate și discuții

În cercetarea dată au participat 126 subiecți care activează în cadrul Inspectoratului General de Carabinieri, cu statut de militari, cu vârsta cuprinsă între 18-41 ani, de ambele sexe. Astfel, pentru reprezentarea socială a profesiei de militar, prin aplicarea metodei asociației libere au fost obținuți 86 termeni asociativi pentru termenul inductor *profesie de militar*, menționați de 588 ori.

Pentru structurarea câmpului reprezentational, din care urmează să identificăm nucleul central și elementele de conținut din zona periferică, a fost necesară stabilirea unei frecvențe minime pentru includerea asociațiilor evocate în universul reprezentării sociale a profesiei de militar. Astfel, conform metodologiei, pragul minim a fost fixat la 5% din numărul total al persoanelor participante la cercetare (N = 6). În cadrul acestui prag s-au pomenit 20 de termeni asociativi. De asemenea, frecvența minimă de apariție a asociațiilor eligibile pentru a fi incluse în nucleul central a fost fixată la 15% (N = 18) din mărimea eșantionului de subiecți care au participat la studiu. În limitele termenilor presupuși pentru încadrare în nucleul central au fost calculate 12 asociații.

Tabelul 1. Frecvența, rangul apariției și rangul importanței ale termenilor asociativi pentru termenul inductor „profesie de militar”

№	Asociații	Frecvența		Rangul apariției	Importanța – valoare medie	Rangul importanței
		nr.	%			
1	disciplină	48	38	1	1,75	1
2	uniformă	46	37	2	3,65	16
3	apărător	36	29	3	3,50	14
4	responsabilitate	30	24	4	2,00	3
5	putere	28	22	5	3,57	15
6	devotament	28	22	5	2,86	9
7	curaj	24	19	6	3,17	11
8	onoare	24	19	6	2,75	7
9	arme	20	16	7	2,70	6
10	instruire	18	14	8	3,44	13
11	om al legii	18	14	8	2,11	4
12	cinstit	18	14	8	3,44	13
13	deștept	16	13	9	2,38	5
14	ordonat	14	11	10	3,00	10
15	patrie	14	11	10	1,86	2
16	exemplar	12	9	11	2,83	8
17	ostaș	12	9	11	3,33	12
18	ordine	12	9	11	3,00	10
19	luptă	12	9	11	4,67	18
20	suport	12	9	11	4,17	17

Câmpul reprezentării sociale a profesiei de militar este format din următorii termeni asociativi: disciplină, uniformă, apărător, responsabilitate, putere, devotament, curaj, onoare, arme, instruire, om al legii, cinstit, deștept, ordonat, patrie, exemplar, ostaș, ordine, luptă, suport.

Termenii asociativi candidați ai nucleului central al reprezentării sociale a profesiei de militar sunt: disciplină (38%), uniformă (37%), apărător(29%), responsabilitate (24%), putere (22%), devotament (22%), curajos (19%), onoare (16%), arme (16%), instruire(14%), om al legii (14%), cinstit (14%): toate asocierile respectă pragul minim al frecvenței de 18.

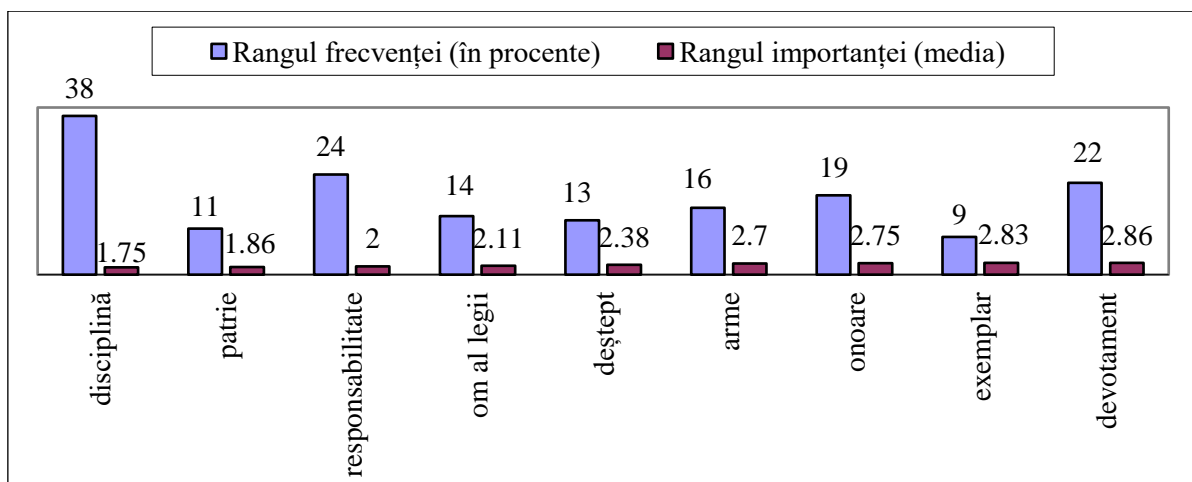

Figura 1. Rangul frecvenței și rangul importanței pentru termenul inductor „profesie de militar” (rang înalt al importanței)

După rangul importanței, avem 9 termeni asociativi care au fost generați printre primele poziții, cu media mai mică de 3 ($M < 3$). Astfel, putem menționa că avem termeni asociativi cu rang înalt al frecvenței și rang înalt al apariției precum: disciplină (38%, $M=1,75$), responsabilitate (24%, $M=2,0$), devotament (22%, $M=2,86$), onoare (19%, $M=2,75$), arme (16%, $M=2,7$) și om al legii (14%, $M=2,11$).

Termeni asociativi cu rang scăzut al frecvenței și rang înalt al importanței sunt: deștept (13%, $M=2,38$), patrie (11%, $M=1,86$) și exemplar (9%, $M=2,83$).

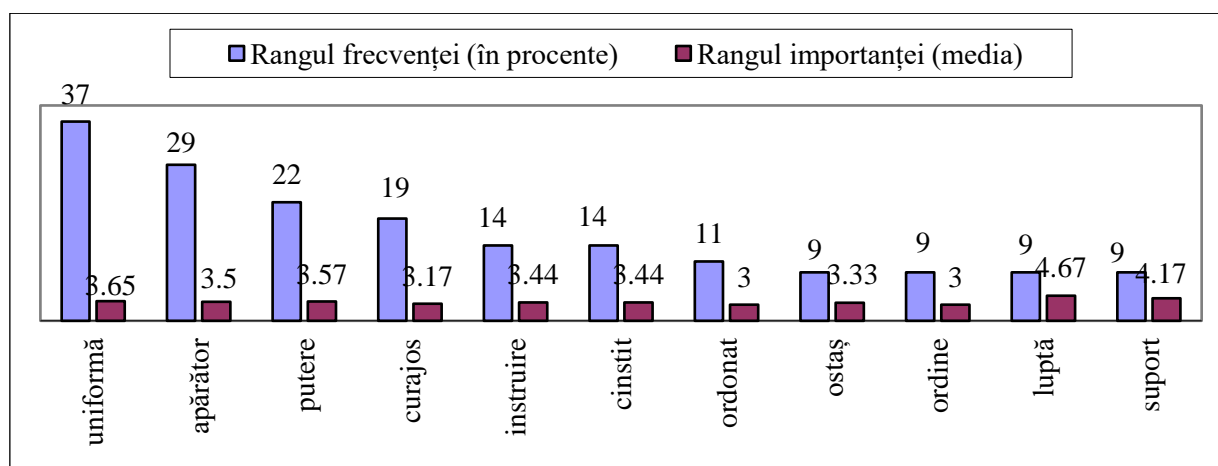

Figura 2. Rangul frecvenței și rangul importanței pentru termenul inductor „profesie de militar” (rang scăzut al importanței)

Termeni asociativi cu rang înalt al frecvenței și rang scăzut al importanței uniformă (37%, $M=3,65$), apărător (29%, $M=3,5$), putere (22%, $M=3,57$), curaj (19%, $M=3,17$), instruire (14%, $M=3,44$).

Termeni asociativi cu rang scăzut al frecvenței și rang scăzut al importanței sunt următorii: ordonat (11%, $M=3,00$), ostaș (9%, $M=3,33$), ordine (9%, $M=3,0$), luptă (9%, $M=4,67$) și suport (9%, $M=4,17$).

Conform datelor prezentate, avem următoarea structura reprezentării sociale a „profesiei de militar”. În nucleul central au intrat 6 termeni asociativi cu frecvență și importanță înalte: *disciplină, responsabilitate, devotament, onoare, arme și om al legii*. Zona periferică include 5 termeni asociativi cu rang scăzut al importanței și al frecvenței: ordonat, ostaș, ordine, luptă, suport.

Tabelul 2. Structura reprezentării sociale a „profesiei de militar”

	Rang înalt al importanței (elemente plasate pe primele 3 locuri ale lanțului asociativ - $M < 3$)	Rang scăzut al importanței (elemente plasate pe următoarele locuri ale lanțului asociativ - $M > 3$)
Frecvență ridicată (mai mare de 15%)	<i>disciplină, responsabilitate, devotament, onoare, arme, om al legii</i> (teme centrale)	<i>uniformă, apărător, putere, curaj, instruire</i> (statut ambiguu)
Frecvență scăzută (mai mică de 15%)	<i>deștept, patrie, exemplar</i> (statut ambiguu)	<i>ordonat, ostaș, ordine, luptă, suport</i> (teme periferice)

Este de menționat că termenii cu frecvență scăzută și rang înalt al importanței precum și termenii cu rang înalt al frecvenței și scăzut al importanței sunt determinați de statut ambiguu, adică

în anumite circumstanțe acestea pot să se plaseze în nucleul central sau în zona periferică. Acești termeni sunt: uniformă, apărător, putere, curaj, instruire, deștept, patrie, exemplar.

Pentru zona mută a reprezentării sociale a „profesiei de militar”, subiecții au generat 95 de termeni asociativi menționați de 508 ori.

Tabelul 3. Zona mută a reprezentării sociale a „profesiei de militar”
 (decontextualizare – populația RM)

№	Asociații	Frecvența		Rangul apariției
		nr.	%	
1	om al legii	44	35	1
2	ostaș	34	27	2
3	apărător	33	26	3
4	responsabilitate	30	24	4
5	instruire	22	17	5
6	suport	20	16	6
7	disciplină	20	16	6
8	curaj	20	16	6
9	mândrie	18	14	7
10	putere	18	14	7
11	uniformă	18	14	7
12	bărbat	14	11	8
13	patriot	14	11	8
14	misiune	14	11	8
15	armată	12	9	9
16	război	12	9	9
17	devotament	12	9	9
18	arme	10	8	10

Substituția contextului de la cel profesional la cel general – populația RM a generat următoarele date: avem 11 termeni cu rang înalt al frecvenței: *om al legii, apărător, responsabilitate, instruire, suport, disciplină, curaj, mândrie, putere, uniformă* (cu frecvența de ≥ 18 – pragul minim). Trei din acești termeni – *om al legii, responsabilitate și disciplină* – fac parte din nucleul central ar reprezentării calculate.

Termenii asociativi cu frecvență înaltă din zona mută – *apărător, instruire, curaj, putere și uniformă* sunt cu statut ambiguu în structura reprezentării.

Alți doi termeni cu rang înalt al frecvenței în zona mută a reprezentării – *ostaș și suport* – fac parte din zona periferică a reprezentării sociale.

Termenii ce fac parte din nucleul central al reprezentării – *devotament și arme* – în zona mută au rang scăzut al frecvenței.

Este de menționat faptul că în zona mută au apărut termeni noi precum *mândrie, bărbat, patriot, misiune, armată, război*.

Pentru determinarea reprezentării sociale acțiunilor militare am aplicat aceeași metodă – cea a asociației libere, aplicată pe lotul de 126 persoane. Astfel, au fost obținuți 98 termeni asociativi pentru termenul inductor *acțiuni militare*, menționați de 435 ori.

Pentru structurarea câmpului reprezentational, din care să reiasă nucleul central și elementele de conținut din zona periferică, am stabilit că pragul minim de 5% din numărul total al persoanelor participante la cercetare este de $N = 6$.

În cadrul acestui prag au intrat 11 termeni asociativi. Tradițional, frecvența minimă de apariție a asociațiilor eligibile pentru a fi incluse în nucleul central a fost fixată la 15% ($N=18$) din mărimea eșantionului de subiecți care au participat la studiu, incluzând astfel 5 termeni asociativi.

Tabelul 4. Frecvența, rangul apariției și rangul importanței termenilor asociativi pentru termenul inductor „acțiuni militare”

№	Asociații	Frecvența		Rangul apariției	Importanța – valoare medie	Rangul importanței
		nr.	%			
1	misiune	77	61	1	3,26	9
2	menținerea păcii	72	57	2	2,25	3
3	luptă	58	46	3	3,66	10
4	instruire	26	21	4	3,15	8
5	apărare	20	16	5	1,90	2
6	curaj	12	9	6	1,33	1
7	patriotism	12	9	6	2,67	5
8	ceremonii	12	9	6	2,83	6
9	armată	10	8	7	3,00	7
10	lege	6	5	8	3,00	7
11	prietenie	6	5	8	2,33	4

Câmpul reprezentării sociale a acțiunilor militare este format din următorii termeni asociativi: *misiune, menținerea păcii, luptă, instruire, apărare, curaj, patriotism, ceremonii, armată, lege, prietenie.*

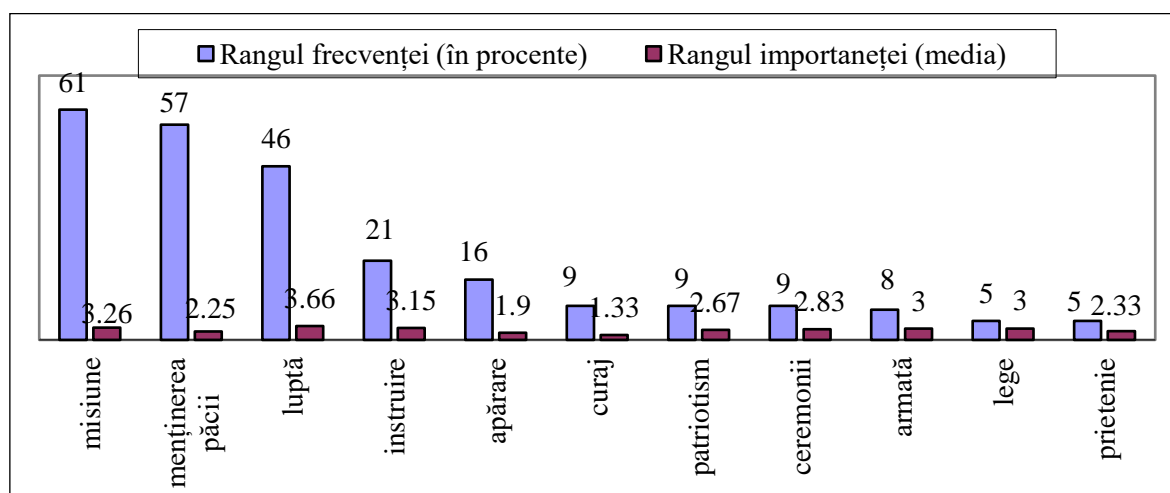

Figura 3. Rangul frecvenței și rangul importanței pentru termenul inductor „acțiuni militare”)

Termenii asociativi, cu rang înalt al frecvenței (≥ 18), candidați în nucleul central sunt: *misiune, menținerea păcii, luptă, instruire, apărare*. Din aceștia, termenii „menținerea păcii” (57%, $M=2,25$) și „apărare” (16%, $M=1,90$) au rang înalt al importanței ($M < 3$). Ceilalți termeni cu frecvență înaltă – „misiune” (61%, $M=3,26$), „luptă” (46%, $M=3,66$) și „instruire” (21%, $M=3,15$) au rangul importanței scăzut – $M > 3$.

Termenii cu frecvență redusă și cu rang înalt al importanței sunt: „curaj” (9%, $M=1,33$), „patriotism” (9%, $M=2,67$), „ceremonii” (9%, $M=2,83$) și „prietenie” (5%, $M=2,33$).

Termenii asociativi cu frecvență redusă și rangul importanței scăzut sunt: „armată” (8%, $M=3,0$) și „lege” (5%, $M=3,0$).

Tabelul 5. Structura reprezentării sociale „acțiuni militare”

	Rang înalt al importanței (elemente plasate pe primele 3 locuri ale lanțului asociativ - M<3)	Rang scăzut al importanței (elemente plasate pe următoarele locuri ale lanțului asociativ - M>3)
Frecvență ridicată (mai mare de 15%)	<i>menținerea păcii, apărare</i> (teme centrale)	<i>misiune, luptă, instruire</i> (statut ambiguu)
Frecvență scăzută (mai mică de 15%)	<i>curaj, patriotism, ceremonii, prietenie</i> (statut ambiguu)	<i>armată, lege</i> (teme periferice)

Astfel, structura reprezentării sociale „acțiuni militare” este următoarea: nucleul central este format din două elemente (termeni) „menținerea păcii” și „apărare”; zona periferică include în sine de asemenea doi termeni – „armată” și „lege”; termenii asociativi ai reprezentării sociale acțiuni militare curaj, patriotism, ceremonii, prietenie, misiune, luptă și instruire au statut ambiguu în structura dată a reprezentării.

Tabelul 6. Zona mută a reprezentării sociale a „acțiuni militare”
(decontextualizare – populația RM)

№	Asociații	Frecvența		Rangul apariției
		nr.	%	
1	misiune	67	53	1
2	menținerea păcii	64	51	2
3	luptă	51	40	3
4	apărare	36	29	4
5	suport	30	24	5
6	arme	22	17	6
7	armată	18	14	7
8	datorie	16	13	8
9	traume	14	11	9
10	lege	12	9	10
11	curaj	10	8	11
12	responsabilitate	10	8	11
13	agresivitate	8	6	12
14	instruire	8	6	12
15	control emoțional	6	5	13
16	toleranță	6	5	13

Pentru zona mută a reprezentării sociale „acțiuni militare” subiecții au generat 84 de termeni cu frecvența de 503. Zona mută a reprezentării sociale „acțiuni militare” plasată în contextul populației RM include 16 termeni ce formează câmpul reprezentational (pragul minim al frecvenței este N=6), dintre care 7 au frecvență înaltă (pragul minim al frecvenței N=18). Acești termeni sunt *misiune* (53%), *menținerea păcii* (51%), *luptă* (40%), *apărare* (29%), *suport* (24%), *arme* (22%) și *armată* (14%).

Doi din ei *menținerea păcii* și *apărare* fac parte din nucleul central al reprezentării. Termenii asociativi *misiune* și *luptă* au frecvență înaltă și în cadrul reprezentării sociale de bază, care au rangul importanței scăzut și au statut ambiguu.

Termenul *armată* face parte din zona periferică a reprezentării cu rang scăzut al frecvenței și a importanței. De asemenea în zona mută avem doi termeni cu frecvență scăzută *curaj* și *instruire* care au statut ambiguu în cadrul reprezentării de bază a acțiunilor militare.

Termenul asociativ *lege* din zona periferică a reprezentării și în zona mută are frecvență redusă. Avem o serie de termeni noi, care nu au intrat în câmpul reprezentational inițial, precum: *arme*, *suport*, *datorie*, *traume*, *responsabilitate*, *agresivitate*, *control emoțional* și *toleranță*.

Concluzii

În cadrul cercetării experimentale am studiat două reprezentări sociale: a „profesiei de militari” și a „acțiunilor militare”. Concluzionăm, reprezentarea socială a „profesiei de militar”, generată de militari, este determinată de disciplină, devotament, arme, onoare, responsabilitate, oameni ai legii.

Aceste elemente asociative ale nucleului central caracterizează cerințele fundamentale regulative ale activității militare – specificul armatei, mediului militar, care prezintă în primul rând disciplina, devotamentul, asigurarea securității militare a țării, implică responsabilitate și operarea cu acte, hotărâri legislative.

Pentru subiecții noștri profesia de militar este o onoare. În contextul eșantionului nostru de militari (carabinieri), la momentul dat profesia de militar implică ținuta ordonată în timpul serviciului, statutul de ostaș și persoană care poate sări la ajutor în orice situație (suport) pentru a menține ordine în spațiul public (specificul carabinierilor).

Pentru unii militari activitatea în mediul militar se asociază cu patria, uniforma, apărare, putere, curaj, instruire (cursuri de perfecționare permanente), faptul că trebuie să fii deștept și exemplar pentru a avansa în carieră. Zona mută a reprezentării nu a scos la iveală careva tendințe contr-normative ale subiecților, chiar și substituția nu a influențat practic structura inițială (normativă) a reprezentării.

În ceea ce privește reprezentarea socială a „acțiunilor militare”, putem concluziona că militarii văd esența acțiunilor militare în menținerea păcii (funcția de asigurare a securității militare a țării) și apărare – elemente strâns legate una de alta, una având sens funcțional/instrumental (apărare) iar celălaltă – rezultativ (apărare pentru menținerea păcii). Acestea pot fi asigurate cu ajutorul armatei și implementarea și respectarea legilor (zona periferică care descrie starea actuală a realității moldovenești).

Pentru a asigura menținerea păcii, apărarea, militarul în cadrul acțiunilor militare trebuie să fie determinat de curaj, sentiment de patriotism, instruire. În cadrul acțiunilor militare unii subiecți și-au găsit prieteni și cu mândrie participă la ceremoniile militare.

Zona mută a dezvăluit și unele părți negative ale acțiunilor militare precum traumele, agresivitatea, necesitatea de control emoțional, toleranța rigidității militare (uneori militarul trebuie fără discuții să îndeplinească ordinele comandanților).

Bibliografie

1. Curelaru M. Reprezentarea socială. Pref. de A. Niculau. Ed. a 2-a rev. Iași: Polirom, 2006. 235 p.
2. Lo Monaco, Grégory. Social Representation: methods and data analysis. Aix-Marseille University, France, Laboratory of Social Psychology, Luxembourg, 2014, 57 p. [online]. Accesibil pe internet: <URL>: http://mobilit.ceps.lu/fichiers/2014_ACROSS_conference/20141128_Social_representations-Lo_Monaco.pdf
3. Melentieva A. Avansarea conceptului de reprezentare socială în cadrul științific internațional. În: Preocupări contemporane ale științelor socio-umane în contextul transformării de mentalități. Materialele Conferinței Științifice Internaționale, ediția a 7-a, Chișinău, 8-9 decembrie 2016. Chișinău: Biotehdesign, 2017, pp. 299-304.
4. Rusnac S., Melentieva A. Social representation of forensic psychological expertise. In: EcoSoEn. 2020, nr. 1-2, pp. 223-228.
5. Şleahţişchi M. Tratat de analiză structurală a reprezentărilor sociale. Chișinău: Știința, 2016, 224 p.

II. ENGINEERING SCIENCES AND TECHNOLOGIES

II. ȘTIINȚE INGINEREȘTI ȘI TEHNOLOGII

UDC: 612.392.7+615.9

<https://doi.org/10.54481/ecsoen.2022.1-2.21>

QUANTITATIVE DETERMINATION OF THE CONTENT OF FE, NI, CR, CU, ZN, CD, PB, HG IN VEGETABLES AND FRUITS GROWED IN MOLDOVA AND ASSESSMENT OF THE HEALTH RISK¹²

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ FE, NI, CR, CU, ZN, CD, PB, HG В ОВОЩАХ И ФРУКТАХ, ВЫРАЩИВАЕМЫХ В МОЛДОВЕ, И ОЦЕНКА РИСКА ЗДОРОВЬЮ

*STRATULAT Tatiana, Ph.D. in biology,
Institute of Genetics, Physiology and Plant Protection, Chisinau
(ORCID: 0000-0003-3120-7058)*

*POPA Alexei,
Institute of Genetics, Physiology and Plant Protection, Chisinau
GUSHAN Ana,*

*Institute of Genetics, Physiology and Plant Protection, Chisinau
KADAR Oana, PhD in Chemistry,*

*Research Institute for Analytical Instrumentation (ICIA), Cluj-Napoca, Romania
SOCOLOV Vasili, Ph.D. in medicine,*

*Free International University of Moldova, Chisinau
SOCOLOVA Ludmila, magistru MA,*

Free International University of Moldova, Chisinau

*СТРАТУЛАТ Татьяна, кандидат биологических наук,
Институт Генетики, Физиологии и Защиты Растений, Кишинэу
(ORCID: 0000-0003-3120-7058)*

*ПОПА Алексей,
Институт Генетики, Физиологии и Защиты Растений, Кишинэу
ГУШАН Анна,*

*Институт Генетики, Физиологии и Защиты Растений, Кишинэу
КАДАР Оана, кандидат химических наук,*

*Научно-исследовательский институт аналитического приборостроения,
г. Клуж-Напока, Румыния*

*СОКОЛОВ Василий, кандидат медицинских наук, доцент,
Международный Независимый Университет Молдовы, Кишинэу*

*СОКОЛОВА Людмила, магистр, лектор,
Международный Независимый Университет Молдовы, Кишинэу*

Abstract: *In samples of fresh vegetables and fruits, food products of domestic production, selected in rural markets, in shops, in preschool institutions of four pilot districts of Moldova, was determined the content of the following heavy metals: copper, zinc, iron, manganese, molybdenum,*

¹² The research was carried out within the framework of the Moldo-Romanian bilateral project (16.80013.5107.19/Ro).
Исследования выполнены в рамках Молдо-Румынского билатерального проекта (16.80013.5107.19/Ro).

nickel, lead, cadmium and chrome. Based on the results of a survey of the population of four pilot rural districts, a list of studied products (fresh vegetables and fruits, food of plant origin) was determined. The results of the analysis showed that the investigated heavy metals accumulated in all samples of fresh vegetables, legumes and in products of processing plant raw materials, with the exception of residual amounts of mercury, the content of which was below the detection limit of the method. Taking into account the daily diet of a rural dweller, it can be assumed that the consumption of foodstuffs containing residues of copper, cadmium and zinc exceeding the MPC may have a negative impact on health.

***Аннотация:** В пробах свежих овощей и фруктов, пищевых продуктов отечественного производства, отобранных на сельских рынках, в магазинах, в дошкольных учреждениях четырех пилотных районов Молдовы, было определено содержание тяжелых металлов: меди, цинка, железа, марганца, молибдена, никеля, свинца, кадмия и хрома. По результатам опроса населения четырех пилотных районов сельской местности определен список исследуемых продуктов (свежие овощи и фрукты, продукты питания растительного происхождения). Результаты анализа показали, что исследованные тяжелые металлы накапливались во всех пробах свежих овощей, бобовых и в продуктах переработки растительного сырья, за исключением остаточных количеств ртути, содержание которой было ниже предела обнаружения метода. С учетом суточного рациона жителя сельской местности, можно предположить, что потребление продуктов питания, содержащих превышающие ПДК остатки меди, кадмия и цинка может оказывать негативное воздействие на здоровье.*

***Keywords:** dietary intake, plant products, heavy metals, acceptable levels*

***Ключевые слова:** пищевой рацион, продукты растительного происхождения, тяжелые металлы, допустимые уровни*

Введение

К 2050 году численность населения мира достигнет 9,1 миллиарда человек, что на 34 процента больше, чем сегодня. Чтобы прокормить это население, производство продуктов питания должно увеличиться на 70 процентов. В этом контексте пищевая отрасль требует все больших количеств разнообразного высококачественного сырья растительного происхождения для производства готовой продукции в широком ассортименте [4]. В условиях загрязнения среды обитания не исключена возможность включения ряда химических элементов в пищевые продукты, что может представить опасность для здоровья людей. При этом проблема сохранения, а также улучшения природных ресурсов остается и требует неотложного решения, так как для жизни каждого человека необходимо обеспечение чистоты сырья, растениеводческой и свежей плодоовощной продукции, и готовых пищевых продуктов.

Проблема загрязнения окружающей среды тяжелыми металлами (ТМ) и их токсичности для здоровья человека привлекает внимание, особенно в последнее время, поскольку для тяжелых металлов не существует механизмов природного самоочищения [3;5].

Тяжелые металлы — это группа химических элементов с относительной атомной массой более 40. Представление об обязательной токсичности всех тяжелых металлов в допустимых концентрациях ошибочно, поскольку доказано большое позитивное биологическое значение Fe, Co, Mn, Cu, Mo, Zn, а также других микроэлементов.

Так: **Fe** - в теле взрослого человека содержится около 4 граммов (0,005% веса тела) железа, в основном в виде гемоглобина и миоглобина. Эти две белки играют существенную роль в позвоночном метаболизме, соответственно переноса кислорода по крови и кислорода хранения в мышцах. Для поддержания необходимого уровня метаболизма железа у человека требуется минимум железа в рационе. Железо также металл на активном участке

многих важных окислительно - восстановительных ферментов, связанные с клеточным дыханием и окислением и восстановлением растений и животными.

Co - кобальт — один из микроэлементов, жизненно важных организму. Он входит в состав витамина B₁₂ (кобаламин). Кобальт задействован при кроветворении, функциях нервной системы и печени, ферментативных реакциях. Потребность человека в кобальте — 0,007—0,015 мг ежедневно. В теле человека содержится 0,2 мг кобальта на каждый килограмм массы тела. При отсутствии кобальта развивается акабальтоз. Кобальт и его соединения токсичны. Известны также соединения, обладающие канцерогенным и мутагенным действием (например, сульфат).

Mn - марганец помогает организму образовывать соединительную ткань, кости, факторы свертывания крови и половые гормоны. Он также играет роль в метаболизме жиров и углеводов, всасывании кальция и регуляции уровня сахара в крови. Марганец необходим для здоровья костей, включая развитие и поддержание костей. В сочетании с кальцием, цинком и медью марганец поддерживает минеральную плотность костей. Это особенно важно для пожилых людей. Суточная потребность человека в марганце – 5,0-10,0 мг.

Cu – в организме человека медь играет роль важного катиона, который входит в состав многих ферментов. Они принимают активное участие в метаболизме железа, формировании соединительной ткани, выработке энергии на клеточном уровне, продукции меланина (пигмента, отвечающего за цвет кожи) и в нормальном функционировании нервной системы. Меди организму человека требуется 1-3 мг в сутки.

Mo - в организме взрослого человека содержится в среднем около 9 мг молибдена. Молибден прототирует (делает более эффективной) работу антиоксидантов, в том числе витамина С. Важный компонент системы тканевого дыхания. Усиливает синтез аминокислот, улучшает накопление азота. Молибден входит в состав ряда ферментов (альдегидоксидаза, сульфитоксидаза, ксантинооксидаза и др.), выполняющих важные физиологические функции, в частности, регуляцию обмена мочевой кислоты. Молибденоэнзимы катализируют гидроксигирование различных субстратов. Альдегидоксидаза окисляет и нейтрализует различные пиримидины, пурины, птеридины. Ксантинооксидаза катализирует преобразование гипоксантинов в ксантины, а ксантины — в мочевую кислоту. Сульфитоксидаза катализирует преобразование сульфита в сульфат. Недостаток молибдена в организме сопровождается уменьшением содержания в тканях ксантинооксидазы. При недостатке молибдена страдают анаболические процессы, наблюдается ослабление иммунной системы. Тиомолибдат аммония (растворимая соль молибдена), является антагонистом меди и нарушает её утилизацию в организме. Суточная потребность человека в молибдене – 70-300 мкг.

Zn - в организме взрослого человека содержится в среднем около 2 г цинка в виде его соединений, который концентрируется преимущественно в простате, мышцах, печени и поджелудочной железе. В 50 миллилитрах человеческой спермы содержится около 10 миллиграммов цинка. Более 400 ферментов содержат цинк. Среди них ферменты, катализирующие гидролиз пептидов, белков и сложных эфиров, образование альдегидов, полимеризацию ДНК и РНК. Ионы Zn²⁺ в составе ферментов вызывают поляризацию молекул воды и органических веществ, содействуя их депротонированию. Наиболее изучен фермент карбоангидраза — белок, содержащий цинк и состоящий примерно из 260 аминокислотных остатков. Этот фермент содержится в эритроцитах крови и способствует превращению углекислого газа, образующегося в тканях в процессе их жизнедеятельности, в гидрокарбонат-ионы и угольную кислоту.

К микроэлементам, в частности, относятся почти все ТМ. В незначительных количествах микроэлементы встречаются в сырье растительного происхождения и готовых пищевых продуктах.

Основными причинами загрязнения пищевых продуктов токсичными элементами являются: распространение отходов промышленных предприятий, выбросы автотранспорта, неконтролируемые применения удобрений, разработка полезных ископаемых и т.д. В круговороте ТМ, происходящем в биосфере (рисунок 1), центральное место принадлежит почве, хотя на загрязнение сырья пищевых продуктов ТМ оказывают влияние также выбросы и отходы промышленных предприятий, транспорта, органические и минеральные удобрения, пестициды, коммунально-бытовые отходы и т.д.

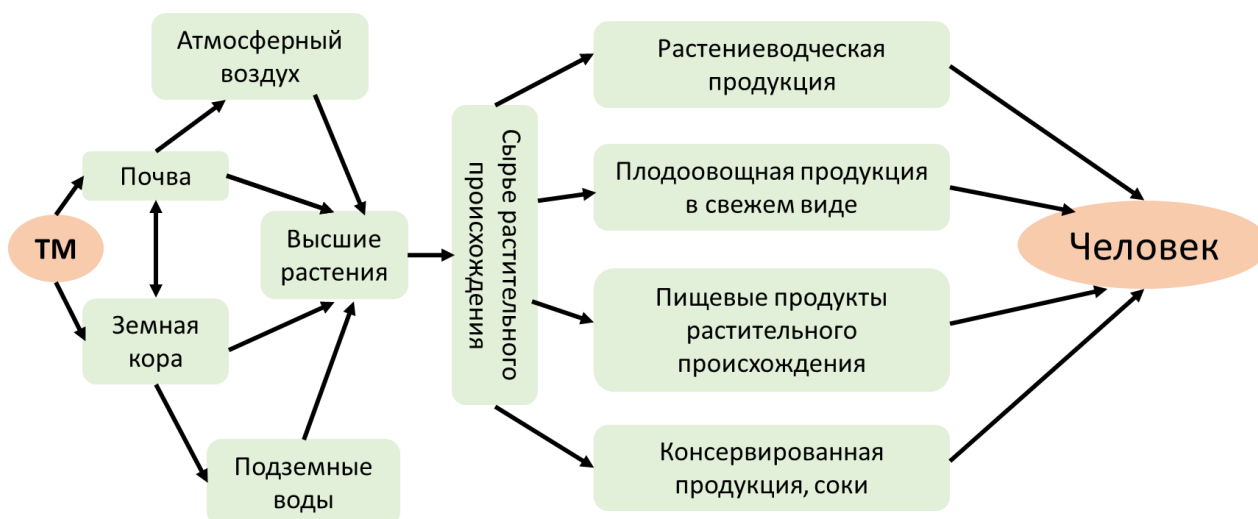

Рисунок 1. Пути миграции тяжелых металлов

Присутствие ТМ в продуктах питания в количествах в 2-3 раза превышающих фоновые является нежелательным, а в количествах, превышающих допустимый уровень – неприемлемым [3].

Цель исследования - оценка уровней содержания тяжелых металлов в наиболее популярных среди населения Республики Молдова отечественных продуктах растительного происхождения и вероятное их количество, поступающее в организм человека с пищевым рационом.

Материалы и методы

Методы анализа содержания ТМ в продуктах растительного происхождения

Для проведения исследований были отобраны четыре пилотных района в центральной части Республики Молдова. Местные продукты питания растительного происхождения (свежие фрукты и овощи, крупы и сушеные бобовые) отбирали во всех населенных пунктах 4 пилотных районов: Страшень, Яловень, Теленешты, Калараш, а также в мун. Кишиневе. Пробы для исследования отбирали на рынках, складах, в дошкольных учреждениях, школах и в супермаркетах случайным образом.

Определение концентраций Fe, Ni, Cr, Co, Cu, Zn, Cd, Pb, Hg, Mn проводили в пробах растительного происхождения, подготовленных следующим образом:

- образцы сушили в сушильном шкафу при 105° С до постоянного веса;
- высушенные пробы в количестве 1 г разлагали смесью 8 мл HNO₃ 65 % и 3 мл H₂O₂ 20 % в закрытой системе для микроволнового разложения (Marinussen and Van der Zee, 1997);
- проводили определение содержания ТМ следующими методами:
 - Pb, Cd, Ni, Cr и Co - методом Атомно-абсорбционной спектрометрии в графитовой печи (GF-AAS), предел обнаружения метода LOQ = 0,04 мг/кг;

- Fe (LOQ = 1,00 мг/кг), Cu (LOQ = 0,80 мг/кг), Zn (LOQ = 0,40 мг/кг) и Mn (LOQ = 0,40 мг/кг) - методом Атомно-эмиссионной спектроскопии с индуктивно связанной плазмой (ICP-OES),

- Hg (LOQ = 0,004 мг/кг) - метод Атомно-флуоресцентной спектрометрии методом «холодного пара» (CV-AFS).

Полученные значения содержания ТМ в растительных продуктах сравнивали с максимально допустимыми уровнями (ПДК), согласно национальному законодательству.

Метод оценки пищевого рациона

Рационы питания имеют непосредственное отношение к здоровью человека и к устойчивости окружающей среды. Данные о потреблении продуктов питания жителями сельской местности получали по результатам проведенного в период весна-лето 2018 года анкетирования. Проведено анкетирование методом случайной выборки населения четырех пилотных районов Республики Молдова. Всего в опросе приняли участие 331 респондент в возрасте от 2 до 70 лет, из них взрослых – 82,5%, в том числе женщин - 42,5%. Для данного исследования была разработана анкета по выявлению особенностей питания, в которую были включены вопросы, касающиеся возраста, пола, особенностей диеты (смешанная, веган и т.д.), частоты употребления тех или иных групп продуктов (никогда, раз в месяц, ежедневно и т.д.), в том числе для сезонных продуктов – частота употребления в зависимости от сезона (зима-весна / лето-осень); количество потребляемого отдельного продукта/группы продуктов в день (грамм, литров), производитель (компания или личное хозяйство).

В рамках данной статьи проанализированы два показателя: приверженность населения к тем или иным группам продуктов питания (по частоте потребления и количеству) и уровень загрязнения этих продуктов остаточными количествами ТМ.

Результаты и обсуждения

Оценка воздействия с пищей должна охватывать население в целом, а также критические группы, которые уязвимы или, как ожидается, будут подвергаться воздействию, значительно отличающемуся от воздействия в целом (например, дети и пожилые люди) [3, 4].

При оценке воздействия с пищей важно получать точную информацию как о концентрациях химических веществ в пищевых продуктах, так и о количестве и виде потребляемых пищевых продуктов. Выбор процедур отбора проб, анализа и отчетности важен для получения последовательных и сопоставимых данных о концентрациях химических веществ в пищевых продуктах [1; 2].

Данные о потреблении продуктов питания отражают то, что люди или группы потребляют в виде твердой пищи, напитков, включая питьевую воду, и пищевых добавок. Потребление продуктов питания можно оценить с помощью обследования потребления продуктов питания отдельными лицами или домашними хозяйствами.

Результаты опроса населения, представленные на диаграмме 1, показали, что по частоте потребления растительных продуктов питания в свежем виде наиболее популярными являются следующие овощи и фрукты:

- овощи: 3-7 раз в неделю более 94% (в том числе ежедневно более 73%) респондентов используют лук в пищу/для приготовления пищи; более 79 и 43% опрошенных употребляют морковь 3-7 раз и ежедневно, соответственно; в летний период почти 90% респондентов употребляют в пищу томаты не реже 3 раз в неделю, в зимний – более 7%; не отмечено значительных сезонных колебаний в отношении употребления картофеля – 57,9 и 66,1%, капусты – 35,2 и 31,6%, соответственно, летом и зимой.

- фрукты: наиболее употребляемыми видами фруктов были яблоки, более 70% респондентов потребляют их как минимум 3 раза в неделю и ежедневно – около 47% в течение всего года, более 48% - потребляют виноград в сезон созревания.

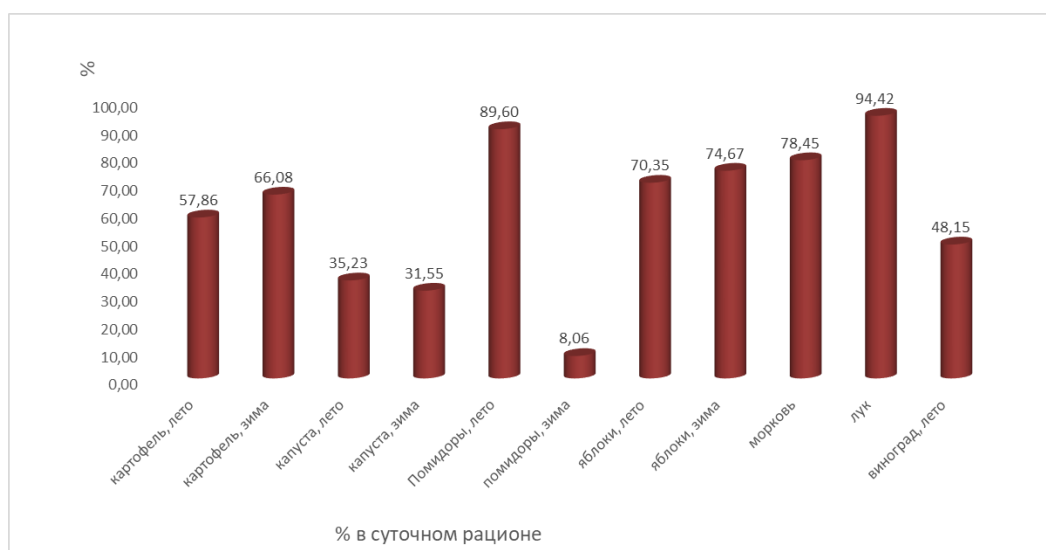

Диаграмма 1. Потребление фруктов и овощей в свежем виде 3 - 7 раз в неделю жителями пилотных районов Молдовы (в % от числа опрошенных)

Очень популярным продуктом у населения сельской местности являются грецкие орехи, более 30 % опрошенных потребляет этот продукт ежедневно (диаграмма 2).

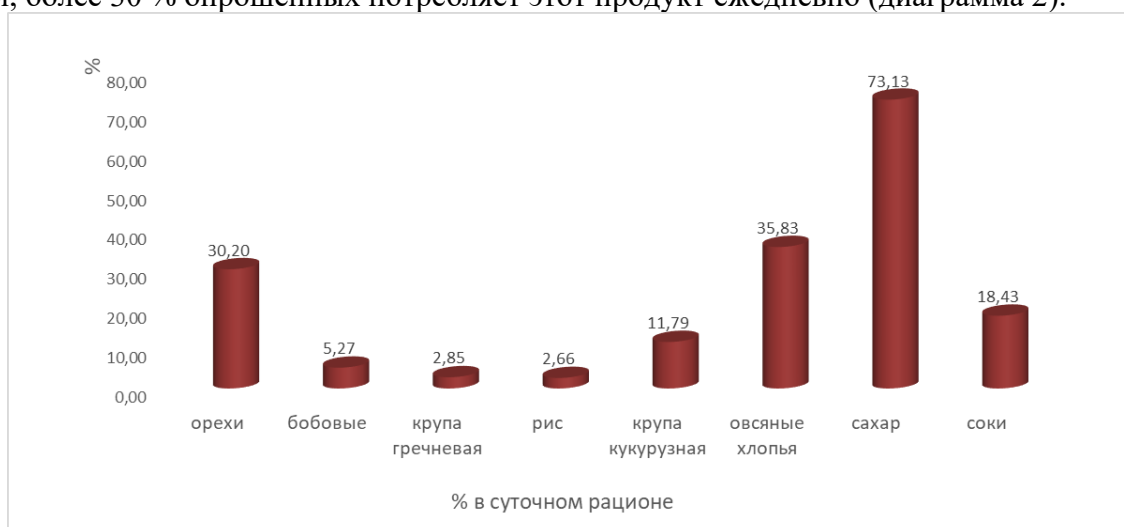

Диаграмма 2. Уровни потребления продуктов питания растительного происхождения 3-7 раз в неделю, по результатам опроса жителей пилотных районов (в % от числа опрошенных)

Среди пищевых продуктов растительного происхождения достаточно низкий уровень потребления различных бобовых, гречневой крупы, риса – 5,3%, 2,9% и 2,6%, соответственно. Большой популярностью пользуются овсяные хлопья (35,8%) и кукурузная крупа (почти 12%), в основном в семьях, где есть дети. Высокий процент опрошенных употребляет сахар в пищу: ежедневно – 69,4% и не реже 3 раз в неделю – более 73% опрошенных.

Исходя из результатов опроса, для последующей оценки содержания остатков ТМ были определены следующие группы продуктов питания растительного происхождения, исходя из возможности их влияния на здоровье населения, в особенности детей:

- овощи в свежем виде: картофель, морковь, свекла, помидоры, капуста, огурцы, баклажаны, лук;
- фрукты в свежем виде: яблоки, виноград;
- фруктовые чипсы;

- бобовые;
- крупы;
- сахар.

Исследования по оценке уровня содержания ТМ были выполнены в 2018-2019 годах. Пробы продуктов, выработанных местными производителями, были отобраны на рынках, складах, в магазинах пилотных населенных пунктов и с приусадебных участков респондентов.

Результаты определения содержания ТМ в свежей плодоовощной продукции и в продуктах питания растительного происхождения приведены в таблице 1.

Результаты выполненных исследований показали, что среднее содержание Hg в исследованных пробах фруктов, овощей в свежем виде и в продовольственном сырье составляло тысячные доли ПДК, что позволяет сделать заключение об отсутствии фонового загрязнения этим металлом региона в целом. Остаточные количества остальных изученных ТМ присутствовали в пробах продуктов питания, отобранных как с приусадебного участка, так и с рынков/складов. Однако стоит отметить, что как разнообразие, так и количество обнаруженных ТМ в пробах овощей и бобовых, отобранных в домашних хозяйствах были значительно ниже таковых в пробах, произведенных отечественными производителями.

Исследования показали, что ТМ имеют избирательное отношение к некоторым видам продовольственного сырья растительного происхождения. Так, остаточные количества цинка во всех овощах превышали ПДК при этом больше всего Zn анализировался в овощах (помидоры, свекла, огурцы) и сухих бобовых. В пробах фруктов цинка было мало, менее 0,5 ПДК.

Свинец накапливается во всех овощных и фруктовых продуктах, но в продуктах растительного происхождения свинца относительно мало. Содержание свинца в луке обнаружено на уровне ниже LOQ. Исключение составляют сухие бобовые, в которых Pb накапливался в количествах до 2 ПДК.

Медь концентрируется больше в овощах, высокие количества меди обнаружены в картофеле, свекле и огурцах. Медь накапливается и в бобовых.

Обращает на себя внимание относительно высокое содержание кадмия в картофеле, помидорах, огурцах и свекле – до 2-3 ПДК. Следует отметить, что кадмий поглощают все виды овощей. В бобовых и винограде кадмий не аккумулируется, лишь в яблоках его содержание достигает 0,3 ПДК.

Хром накапливается преимущественно в овощах, но в основном его концентрации в пищевых продуктах и в пищевом рационе низкие, с наибольшими уровнями содержания в столовой свекле. В яблоках обнаруженные количества не превышали 0,15 ПДК.

Никель накапливается во всех видах исследованных проб фруктов и овощей. Самые высокие уровни накопления выявлены в капусте, огурцах и бобовых – до 3-4 ПДК. Меньше всего накапливается никель в луке и винограде.

Железо также накапливается во всех исследованных продуктах растительного происхождения, преимущественно на уровнях, значительно ниже ПДК.

Содержание ненормируемого марганца было более чем в 20 раз выше в столовой свекле по сравнению с картофелем, морковью и фруктами. Также были высокими уровни содержания марганца в капусте и огурцах (17,2 /9,9 мг/кг).

Уровни ненормируемого кобальта были очень низкими и не превышали 0,08 мг/кг в пробах свежих овощей. В луке, фруктах и бобовых кобальт не идентифицировался.

Таблица 1. Результаты определения остатков тяжелых металлов в свежей плодовоовощной продукции и в продуктах питания растительного происхождения (средние значения по всем районам), мг/кг

	Fe	Ni	Cr	Co	Cu	Zn	Cd	Pb	Mn	Hg
ПДК	50,0	0,5	0,2	н/н*	5,0	10,00	0,03	0,5	н/н	0,02
Капуста	35,24	1,42	0,08	0,07	4,82	14,42	0,01	0,20	17,22	<***
Картофель	21,00	0,46	0,08	0,05	7,07	13,85	0,05	0,06	2,02	<
Морковь	22,32	0,35	0,15	0,06	4,78	14,92	0,03	0,09	1,63	<
Помидоры	28,48	0,60	0,05	0,02	5,55	17,85	0,06	0,26	6,58	<
Огурцы	29,73	1,96	0,15	0,08	8,92	28,0	0,046	0,27	9,92	<
Свекла столовая	66,71	1,21	0,45	0,08	7,50	17,64	0,09	0,32	46,80	<
Лук	12,0	0,2	<	<	4,1	12,5	<	<	2,1	<
Яблоки	23,15	0,69	0,03	<	3,29	4,72	0,01	0,10	2,71	<
Виноград	24,00	0,20	<	<	4,95	3,07	<	0,13	3,17	<
Чипсы яблочные	16,19	0,32	<	<	3,10	11,19	<	0,42	<	<
Кукурузная крупа	48,64	0,64	<	<	5,09	14,62	<	0,20	<	<
Крупа гречневая	14,06	<	<	<	4,49	9,37	<	<	<	<
Сахар	10,23	0,12	<	<	3,34	6,54	<	<	<	<
Бобовые	88,77	1,44	<	<	8,23	32,58	<	1,09	17,42	<

*- не нормируется

**- ниже LOQ

При технологической обработке и переработке пищевого сырья может иметь место как потери ТМ (варка, сепарация), так и увеличение концентрации цинка, кадмия и меди (сушка) в готовой продукции.

Из числа видов изученных продуктов переработки растительного сырья наиболее загрязнены тяжелыми металлами (Zn, Cd, Pb, Cu) крупа кукурузная и бобовые (фасоль), наименее - сахар.

При сравнении полученных данных по разным пилотным районам республики отмечается незначительная разница.

Известно, что для высших растений, выращиваемых человеком, тяжелые металлы малодоступны, поэтому содержание последних как правило в растительном сырье невелико. Биологическая избирательность в отношении химических элементов позволяет растениям контролировать в определенных пределах свой химический состав относительно микроэлементов, к которым относятся и тяжелые металлы. Поскольку концентрации микроэлементов имеют часто положительную корреляцию с содержанием этих элементов в почвах и даже в подстилающих породах, то логично предположить, что накопление ТМ в высоких количествах в исследованных пробах является следствием их высокого содержания в почвах сельхозугодий, а также в чрезмерном применении пестицидов (например, медьсодержащих, карбаматов) и удобрений (фосфорсодержащих и др).

Сравнивая полученные результаты содержания ТМ в отдельных продуктах питания с допустимой суточной дозой (ДСД) поступления этих элементов в организм человека, и с учетом суточного рациона жителя сельской местности, можно предположить, что потребление продуктов питания, содержащих превышающие ПДК остатки меди, кадмия и цинка может оказывать негативное воздействие на здоровье. Загрязнение пищевого сырья растительного

происхождения солями различных ТМ может иметь ряд серьезных последствий для здоровья человека [5].

Полученные результаты исследований позволят в дальнейшем рассчитать экспозицию населения (в том числе по возрастным категориям) тяжелыми металлами при поступлении с местными продуктами питания растительного происхождения, определить максимальную суточную норму поступления наиболее загрязненных пищевых продуктов, разработать рекомендации по снижению риска их потребления населением.

Выводы

1. Местные продукты питания растительного происхождения составляют значительную долю в пищевом рационе жителей пилотных районов.
2. При сравнении с действующими в РМ нормативами на содержание остаточных количеств ТМ в продуктах питания в отобранных пробах свежих пищевых продуктов были установлены превышающие ПДК уровни свинца, цинка, меди и кадмия.
3. Рассматривая весь ассортимент отобранных видов свежих фруктов и овощей, бобовых и круп, необходимо выделить в качестве основных сорбентов совокупного комплекса оцениваемых металлов свеклу столовую и бобовые.
4. Токсичный никель, содержание которого в высоких концентрациях (2-3 ПДК) выявлено в капусте, огурцах, свекле и бобовых должен рассматриваться как важный фактор пищевой экспозиции и риска здоровью населения пилотных районов.

Библиография

1. Commission Regulation (EC) No 149/2008 of 29 January 2008 amending Regulation (EC) No 396/2005 of the European Parliament and of the Council by establishing Annexes II, III and IV setting maximum residue levels for products covered by Annex I thereto. OJ L 58, 1.3.2008, p. 1–398. <http://data.europa.eu/eli/reg/2008/149/oj>
2. EFSA NDA Panel (EFSA Panel on Dietetic Products, Nutrition and Allergies), 2015. Scientific Opinion on Dietary Reference Values for copper. EFSA Journal 2015;13(10):4253, 51 p. doi:10.2903/j.efsa.2015.4253
3. Никифорова Т. Е. Безопасность продовольственного сырья и продуктов питания. Иваново; ГОУ ВПО «Иван. гос. хим.-технол. ун-т», 2007, 132 с.
4. ФАО и ВОЗ. 2020. Устойчивое здоровое питание - Руководящие принципы. ISBN 978-92-5-132. <https://www.fao.org/publications/card/en/c/CA6640RU/>
5. Фираго А. Л., Еремейшвили А. В. Оценка содержания тяжелых металлов в пищевых продуктах, используемых в питании детей. В: Ярославский педагогический вестник, 2011, № 3, Том III (Естественные науки), с. 55-59.

EcoSoEn
Economics, Social and Engineering Sciences
SCIENTIFIC JOURNAL

EcoSoEn
Științe Economice, Sociale și Inginerești
REVISTA ȘTIINȚIFICĂ

Year 5, Nr.1-2 2022 /Anul 5, Nr.1-2/2022

ISSN 2587-344X
E-ISSN 25870425X

*Submitted materials that do not meet the requirements are not reviewed and not returned to the authors.
Editorial is not responsible for the content of published articles.
Materialele prezentate care nu corespund cerințelor înaintate nu se recenzează și nu se restituie autorilor.
Redacția nu este responsabilă pentru conținutul articolelor publicate.*

Bun de tipar: 27.06.2022
Tirajul: 200 ex.
Format A4
Coli editoriale: 16,29 Coli de tipar: 11,85
Tipar Digital. Hârtie ofset. Garnitura Times New Roman

TIPOGRAFIA PRINT-CARO

